

ქართული
ბიბლიოთეკა

ს. შაველიძე

საქმის დღიური

მიუნხენი
1959წ.

წინ მოქცეული

ბოლოსიტყვაობა

ძვირფასო ქართველო მკითხველო,

ამბობენ: „მკვახე ენა გაქვს და სასტიკი მსჯელობაო; გაზეიადება იცი და ამიტომ, — **ობიექტივობის** შთაბეჭდილება ეკარგება შენს ნაწერსა“ —ო. იქნება მართალიც იყოს, მაგრამ, ერთის მხრით, — სამშობლოს, დედა ენას, „ვეფხვის ტყაოსანს“ (როგორც ეროვნულ სახარებას), ან დედას რომ შეგიგინებენ, ან ვნებენ, — ეს ხომ ხელწამოსაკრავი ან საყველ-პურო საგნები არაა, — აღუშფოთებლად იმსჯელო, როგორც, ვსთქვათ, ...ასანთის ცარიელ კოლოფზე, ან გინდ მთვარის შუქზე? მეორე მხრით, ახალგაზრდობიდანვე, კერძო ცხოვრებაში, მით უფრო საზოგადოებრივსა და პოლიტიკაში, ყველაზე დიდ ცოდვად, დანაშაულად მიმაჩნდა, — სიცრუე. ამიტომ მე, როგორც ყველას, შეიძლება შეცდომა მომივიდეს რაშიმე, ან ბევრ რამეშიაც, მაგრამ არასოდეს საგანს, ფაქტს, მოვლენას, განგებ რაიმე მოსაზრებით, ან შეგნებულად არ გაეაბრუდებ ერთი იოტითაც, არაფერს მოვიგონებ, არ შევთხზავ ხოლმე.

სულ სხვაა — შეფასება, და, აქ **ობიექტიობა (?)** უაზრობას უდრის, ვინაიდან თვით პრინციპი შეფასებისა უაღრესად **სუბიექტიური** და ყოველ ადამიანს შეუძლიან თავისებურად, იმისდა მიხედვით, თუ შემფასებელი ვინაა. ე. ი. შეფასება, ასე ვსთქვათ, არის ფუნქცია ადამიანის თვისებათა ჯამისა: მისი ზნეობის, გონების, რწმენის, ხასიათის, მსოფლმხედველობისა და, თუ გნებავთ, ზნისაც.

მე ხომ იმ დაბრმავებულთათვის არა ვწერ, ვინც, სულ რომ თა-
ფლში ამოვივლო ენა, სინამდვილის დანახვას არც შეძლებს,
ვერც შესძლებს; და შენთვის, ობიექტიური მკითხველო, სინამდვილე
როდ მაინც გაადვილებულია მოვლენებისა თუ მათი ჯამის მკაფიოდ
დანახვა-გამორკვევა, ხომა? შეფასება კი — შენი საქმეა.

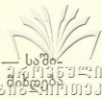
მაგალითისათვის: ბრესტ-ლიტოვსკში მონაწილეობის მიუღებ-
ლობა, მე მიმაჩნია სრული უვიცობის შედეგად და სახელმწიფოებ-
რივ დანაშაულად, შენ შეგიძლიან ჩასთვალო შეცდომად, ან უმნი-
შვნელო ამბად, ან თუნდ გონივრულ სიფრთხილედ; არც შენი, არც
ჩემი შეხედულება-შეფასება, სრულებით არ არღვევს თვით მოვლენ-
ის ისტორიულ ობიექტივობას. ან, ვსთქვათ, ავტოკეფალიის აღ-
დგენა, დამოუკიდებლობას რომ უსწრებდა ერთი წლით, მე მიმაჩნია
დიდ ზნეობრივ-პოლიტიკურ და გაბედულ აქტად: ვინ გიშლის ჩა-
სთვალო უმნიშვნელო, ან თუნდ დიდმნიშვნელოვან სისულელედ?
ან „ეროვნულ ყრილობისაგან“ „არჩევა“ (?) 56 სოციალისტისა და
9 — არა-სოციალისტისა, განა სცელის არითმეტიკასა და ეროვნულ
ძალთა დისპროპორციას, მე რომ რუსული ხიშტების ძალადობა და-
ვარქვა და შენ „საქართველოს დემოკრატიის“ სურვილად მონათ-
ლო?

ან, ვსთქვათ, რა გამოეცვლება ბატონ ნ. ჟორდანიას წიგნის
«ობიექტივობას», მე თუ ვგმობ და ზოგს ისეთ ზოდად მიაჩნია, რომ
აპირებდნენ, თურმე, ამ სამწუხარო „წარსულის“ უცხო ენებზედაც
კი თარგმნას?

ეს ზოგიერთი საბავშვო(?) მაგალითები მომყავს იმისათვისაც!
— მხოლოდ ჩვენშია აზრთა სხვადასხვაობა გამოცხადებული — ლანძ-
ღვად. მე კი სიცრუედ ჩავითვლიდი, ჩემი შეგნებისა, ზნეობისა და
ცოდნის ფარგლის საზომით არ შემეფასებინა ყველაფერი ის, რაც
მასხოვს.

მზადა ვარ, ვალიარო შეცდომები, მოვინანიო კიდევ, თუ ვინმე
ფაქტებისა, მოვლენებისა და სინამდვილის „გაბრუნებას“ შემისწო-
რებს და ჩემს შეფასებათ... თუნდ აინუნშიაც ნუ ჩაიგდებს.

დეე, მეტი ობიექტიობა იმ შვილიშვილებმა და შვილი-შვილის-
შვილებმა გამოიჩინონ, ვინც ამ ამბებს არ შესწრებია და საკუთარი
ჯიგრით არ განუცდია. სამწუხაროა არა ის, რომ შეიძლება მე არ

ვიყო მართალი ზოგიერთ შეფასებაში: მე ჯანი გამვარდეს! — საში-
 ნელება იმაშია, რომ მართალია ის, რის შეფასებაც ასე მინდობა
 ხოლმე.

დასასრულ, დიდი მადლობა უნდა გამოვუცხადო „საიუბილეო
 კომისიას“ და იმ მრავალრიცხოვან თანამემამულეებს, ვინც ასე უხ-
 ვად დამეხმარა, ნივთიერად თუ გარჯით, ამ წიგნის გამოცემაში
 (:1955 — 1959 წ.).

პარიზი. 1959 წ. რ. ზ.

გკითხველის უანიონხვაბი:

რ. ბ ა ბ ა შ ვ ი ლ ი

რაც მახსოვს.

მიუნხენი

1957

სტამბა ა. მეტრეველისა

რ ა ც მ ა ხ ს ო ვ ს

I

პირველი, რაც მაგონდება პოლიტიკური ცხოვრებიდან, არის ის „საგანმანათლებლო წრეები“ („პროსვეტიტელნიე კრუჟკი“), რომელნიც მოდაში იყო ოთხმოცდაათიან წლებში. ვინმე, ჩვენზე უფროსი თაობიდან, ჰკრეფდა 15—25-ოდე მოწაფე ქალ-ვაჟს და სადმე ოჯახში, ამაღელვებელი „საიდუმლოების“ ატმოსფეროში გვიკითხავდნენ „რეფერატებს“ ისეთ საგნებზე, რასაც სკოლებში არ გვასწავლიდნენ და ... აკრძალული იყო. მახსოვს, ერთ-ერთ ასეთს რეფერატს გვიკითხავდა, — სადღაც, ანჩის-ხატთან მოსახლე ოჯახში— ვინმე ლევან ციციშვილი, „მშვენიერი ორატორი, თარზე საუცხოვოდ დამკვრელი, მომღერალი და ლამაზი კაცი,“ როგორც გვიხასიათებდნენ ... ახალგაზრდა ქალებისა და ვაჟების წინასწარ მისაზიდავად... მაშინდელი „პროპაგანდისტები“. „საზოგადოება“ სულ-განაბრული ველოდით, როცა ზარი დაირეკა და რამდენიმე ქალმა შემოიყვანა მოწიწებით ... „ლევან, ლევან, ლევანია ...“ გაისმოდა ჩურჩული.

მართლაც, მოგვესალმა მშვენიერი, წარმოსადეგი ვაჟკაცი და... რვეულიდან გვიკითხავდა ნაცნობსა და უცნობ ამბებს, საცა ისეთი უცნაურიც იყო გარეული, რომ ... მაშფოთებდა ერთი-ერთმანეთთან შეუსაბამობით: ქვეყნის ტრიალი, ... ეკონომიური ურთი-ერთობა, ... სამართლიანობა, ... მტრედების ბუნებრივი, თავისუფალი სიყვარული, „უღვდლოდ და უქორწინოდ“—ო, ... ტანისამოსის არა-ბუნებრივობა და ხელოვნურობა, როცა „ადამიანი უნიფხოდ და უპიჯაკოდ იბადება“—ო და სხვა და სხვა.

მე ძალიან მორიდებული ვიყავი მაშინ, მაგრამ 16—17 წლის სიკბაბუქემ ვერ მომათმენინა და... ამისთანა რეფერატების დროს „ჩვეულებრივი“ კამათი რომ გაიმართა, სიტყვა მოვითხოვე.

— როგორ, ბატონო ლევან!.. უფროსი, განათლებული კაცები...
 ნი... გვიკითხავეთ მოხსენებას... და არ ფიქრობთ იმაზედ, რომ აქ, გა...
 და უფროსი მოწაფეებისა (ვაშობილი ნაწყვეტ-ნაწყვეტად, ალელე-
 ბისაგან) . არიან გოგო-ბიჭებიც 12—13 წლისა... და რა უნდა დაი-
 ხსომოს, მაგალითად, გენო შატბერაშვილმა მთელი თქვენი მოხსე-
 ნებიდან, ჩვენთვისაც ძნელად გასაგებიდან, — გარდა იმასა, რომ ...
 „ბუნებრივად უნიფხოდ უნდა იაროს და მტრედებს მიჰბადოს...?“ ეს
 „განმანათლებელი წრე“ კი არა, გარყვნილების წრეს ემსგავსება.

ზალაში ალიაქოთი ასტყდა, ბატონმა ლევანმა აკრიფა თავი-
 სი რვეულები და, გაბუტული, მეორე ოთახში გავიდა... ქალები ჯერ
 იმას აშოშმინებდნენ, — დიასახლისები — მერე მე მისაყვედურებდნენ,
 რომ „ი ს ე ვერ გავიგე“ (?) და... „უფროს კაცს შეურაცხყოფა მივა-
 ყენე“ და სხვა.

კრება დაიწალა და ამის შემდეგ ამ წრეში მე აღარ მპა-
 ტიყებდნენ; მგონია, აღარც გენო შატბერაშვილს, რადგან შემდეგ-
 ში ის „ფედერალისტკა“ გახდა და, თუმცა მტრედსა ჰგვანდა, კა-
 ნონიერად იქორწინა ა. ჯ — თან.

მე სხვა „წრეებში“ დავდიოდი და დიდი დაგვიანებით გავიგე,
 რომ ბატონი ლევან ციციშვილი, თავადი, მეთარე, მომღერალი და
 ლამაზი ვაჟაკი და „ქალების დუშკა“ — სოციალ-დემოკრატი ყო-
 ფილა.

შემდეგი პოლიტიკური შემთხვევა, მოწაფეობისას, 1901-ს თუ
 1902-ს მოხდა, არ მახსოვს. სკოლაში ხმა გავარდა, „ხვალ დემონ-
 სტრაცია იქნება იარმუკაში“! როგორც ბევრნი სხვანი, გავქანდი
 იარმუკისაკენ და „ალექსანდრეს ბალის“ ქვემოდ, ორბელიანის ქუ-
 ჩაზე, საშინელი სურათი დავინახე: რუსის ცხენოსან ყაზახებს მო-
 ჰყავდათ ოციოდე თავ-პირ-დამტვრეული, დასისხლიანებული ქარ-
 თველი და მათრახებით სცემდნენ კიდევ და ერეკებოდნენ ქვეითებს.
 იშვიათად გაფანტული ხალხი აღშფოთებით უყურებდა ამ საზიზ-
 ღრობას, და მეც ვერ მოვითმინე: „აი თქვე მხეცებო, დაჭერილ ხალხს
 რაღასა სცემთ?!“ — მეთქი. ერთმა მთვრალმა ყაზახმა, აღრეული თვა-
 ლებით, ხმალამოდებულმა, გამოაქანა ჩემსკენ ცხენი და, ალბად, თავს
 გამიხეთქავდა, რომ ცხენს ფეხი არ წასხლტომოდა ტროტუარზედ
 და მე ბალის ღობეზე არ გადაემხტარიყავი. ამ შემთხვევამ ბევრნა-

ირად ჩამაფიქრა; ისედაც შეჯავრებული რუსის პოლიცია. ^{ჯარი და} ^{დედონს-} ^{ქაქუცუნული} ^{ბრძოლველად} ^{მარტო} ^{კეტებით} ^{გამოვიდნენ?}
 ყახახობა უფრო მტკიცედ და მწვავედ შემჯავრდა და

ამ კეტების ამბავი მერე გავიგეთ: ვითომ წინდაწინვე განზრახვით „დედონსტრანტებს“ სარებით სავსე ურემი ჩამოეყვანათ ბანარში და, როცა პოლიცია დაერია, დაუტაცნიათ კეტებად და ასე იგერიებდნენო. ამის შემდეგ იყო, რომ მამას ორი რევოლვერიდან, რომელიც მუდამ ჩაკეტილი ჰქონდა საწერი მაგიდის ყუთში, ერთი სამუდამოდ ჩემს ჯიბეში გადმოვიდა.

1902 წელს ცხრაშეტი წლისამ გავათავე „ქართული სათავად-აზნაურო სკოლა“ (1) თბილისში და წავედი ბელგიაში უმაღლეს „ელექტრო-ტექნიკურ—მონტეფიორეს სახელობის—ინსტიტუტში“⁴⁴ ლიეჟში, საცა დავყავი სამი წელიწადი და 1905 წლის რევოლუციის დროს დავბრუნდი თბილისს ... „საქართველოს გასანთავისუფლებლად“, როგორც მაშინ წარმოდგენილი გვქონდა. იმ დროს უნენეაში, პარიზში, ლონდონში, ბრიუსელში და ჩვენს ლიეჟში ბევრი, „რუსეთიდან“ წამოსული არა-რუსი სტუდენტობა სწავლობდა, და განთქმული რევოლუციონერები ყველა ბანაკისა ხშირად კითხულობდნენ მოხსენებებს და აწყობდნენ ორგანიზაციებს რუსული რევოლუციის მოსახდენად ... ამ ახალგაზრდობიდან.

სწორედ აქ გავეცანი, — უმაღლესი მათემატიკის საგნებთან ერთად, როგორც პირადად ლენინს (2), ტროცკის, პლეხანოვს,—მარ-

შენიშვნა (1): მაშინ ჯერ არ ერქვა გიმნაზია, თუმცა უკვე მესამე წელიწადი იყო, რაც გიმნაზიის სრული პროგრამით მერვე კლასი არსებობდა და ხუთ-ხუთმა მოწაფემ გავათავეთ. სკოლას არ ჰქონდა უფლება „სიმწიფის მოწმობის“ გაცემისა და „ექსტერნებად“ ვაბარებდით გამოცდებს კლასიკურ გიმნაზიებში. ჩემთან ერთად გაათავეს შალვა მესხიშვილმა და გაბო ჯორაშვილმა; „ჩაიქრნენ“: იროდიონ სანდულაშვილი და დიმიტრი ჯავახიშვილი, შემდეგ პირველი — მუზეუმის გამგე და მეორე — სამხედრო ექიმი.

შენიშვნა (2): ჯუჯულუა, მონღოლის ტიპის ლენინი, — ბოლშევიკი, ცეცხლივით მჭერ-მეტყველი, ლამაზი ტროცკი — მენშევიკი, რომელიც ენტუზიაზმით ალაგზნებდა ხოლმე აუდიტორიას; დარბაისელი, ცოდნით და იუმორით სავსე — პლეხანოვი, მენშევიკების „თეორეტიკოსი“ და სხვა „სოც-რევოლუციონერები“, „ანარქისტები“ და სხვა და სხვა, რომლებიც თითქმის ყოველთვის ათავებდნენ სიტყვას ასე: „სამოდერნეაიე შატატსა“, და მიკვირდა: „რაზე ეტყობა რყევა ამ ვეშაპს“, თურმე კი...

ტოვს, დანს და სხვათ, ისევე მათ „სახარებას“: კარლ მარქსის „კაპიტალიზმის კრიტიკის“ პიტიტალს“, „პოლიტიკურ ეკონომიას“, „კომუნისტურ მანესტესტს“ და სხვა მრავალ „ლიტერატურას“—გაზეთებით („ისკრა“, „სოციალისტ-რევოლუციონერ“-ს და სხვა), ბროშურებით, წიგნებით და ზეპირ-სიტყვაობით, როგორც „მამათ-მთავართაგან“, ისე მათ მიმდევართა „რეფერატებსა“ და „კამათებში“.

აღზრდილი დედაჩემის იდეალისტურ და სამართლიანობის პრინციპებსა და პატიოსანი და სიმართლის მოყვარული მამის ოჯახში; სწავლა-მიღებული საქართველოს ყველაზედ პატრიოტულ სასწავლებელში, — ვეწაფებოდი ხარბად ამ „მქადაგებელთა“ სამართლიან მოთხოვნილებათ თავისუფლებისა, თანასწორობას უფლებასა თუ მატერიალურ შეძლებასში, მაგრამ ვერასგზით ვერ გავიგე (და დღესაც არ მესმის) კავშირიც კი, არა მარტო მიზეზობრივი დამოკიდებულება მატერიისა სულთან, სამართლიანობისა — ქონებასთან, იდეალისა — ბოროტ-მოქმედებასთან თანამემამულეების წინააღმდეგ, თუ სხვა კლასს ეკუთვნიან. ლენინისა და ტროცკისა ისე არა, როგორც განათლებული, ჭკვიანი პლებანოვის ულოდიკო-ლოდიკა მაკვირვებდა, რომელიც იგივე აზრებს (ეგონა, რომ) ამტკიცებდა და გასაოცარი მაგალითები მოჰყავდა მუდამ:

— აი, დოქტორ შტოკმანი იდეალით გატაცებულია, მაგრამ ბივშტეკი მაინც არ ავიწყლებოა, ან ...

— შოპენის მუსიკა საზოგადოებრივი წესწყობილების „ზედნაშენი“ არისო.

„... ძაღლსაც შეუძლიან ბივშტეკის ჭამა, მხეც ადამიანსაც, ბრიყვსაც, სულელსაც, ჭკვიანსაც, ნასწავლსაც, კეთილსაც ან ძუნწს, მაგრამ ყველა შტოკმანი ხომ არა ხდება?!“ ან ...

„... საზოგადოებრივი წესწყობილება ყველგან არსებობს, მაგრამ სხვაგან ბეთჰოვენი, შოთა, ფიდიასი ან მიკელ-ანჯელო რად დაიბადა? ან თვით პოლონეთში — სენკევიჩი და საფრანგეთში — „ნოტრ დამ“ — ის ხუროთმოძღვარი, რომელთაც არაფერი საერთო არა აქვთ არც ერთმანეთთან, არც, მით უფრო, შოპენთან...“ ვფიქრობდით და .. კვამათობდით შემდეგ.

ამ რიგის „დეტერმინიზმი“, „მონიზმი“ და „მატერიალისტული რი სარჩული ისტორიისა“ და სხვა და სხვა „ზედნაშენის“ ცხელი ცხელი ყველაფერი, რაც ცხოვრების სილამაზესა და სიმალეებს შეადგენს, თუ მარტოოდენ კუჭისა და მეკუჭეების („კუჭისტების“) ურთიერთობაზეა დამყარებული, მაშინ გასაგები ხდებოდა, რომ გული, გონება და სული „სოც.-დემოკრატისა“ კუჭის ხვრელებშია გახვეული და ამიტომ გაბოროტებული.

სწორედ ასეთი „მეცნიერული სოციალიზმისათვის“ შესაფერი მეთოდი აზროვნება-მსჯელობისათვისაცა აქვთ შემუშავებული ძველ ტალმუდისტებისა და საბერძნეთის სოფისტიკაზე დაყრდნობილი დიალექტიკა, ე. ი. არავითარი პრინციპი, არაფერი მყარი არ არსებობს, და აქედან,—არც რამ მორალი. ყველაფერი მოძრავი და ცვალებადია. არც სინამდვილე, არც სიმართლე, არც, მაშასადამე, სამართლიანობა. თეთრი და შავი, კეთილი და ბოროტი, ნათელი და ბნელი, ყველაფერი მოძრავი და წარმავალია. ამიტომ ამ ულოღიკო ხალხისათვის... ლოდიკურად ერთი და იგივე ღირებულებას წარმოადგენს ზნეობაც და უზნეობაც, სიცრუე და სიმართლე, დანაშაული და გმირობა, ცოდვა და სიწმინდე, და ასეთი აღრევა შეაქვთ თავიანთ ყოველდღიურ აზროვნებასა, ზნეობასა და ცხოვრებაში. წარბშეუხრელად გიმტკიცებენ დღეს ერთს, ხვალ —საწინააღმდეგოს დიამეტრალურად, და, რაკი ეს მართალი არ არის, და აშკარა სიცრუე თვალში საჩხერი, მცოდნე, გონიერ თუ ბუნებრივად შეგნებულისათვის.— ისე აკვარახჭინებენ სიტყვებს, აზრებს, ფრაზებს, რომ ვერასოდეს საგანი მსჯელობისა ვერ შეგრჩებათ ხელში; არა მარტო შენი თვალსაზრისით, მათივე საგანი უსხლტებათ ხელიდან და გადადიან, შეუმჩნევლად თუ შესამჩნევად, სხვა საგანზე. ამაში ზოგი ოსტატია, ზოგი—გაქირ-ვირი, მაგრამ ყველანი —უტიფრონი აზროვნობაში, არა-სანდონი საქმეში, არა-სანდომიანნი ცხოვრებაში. სიცრუისა არა რცხვენიათ; მათთვის „პოლიტიკა მამაძაღლობაა“ (ნ. ჟორდანიას ფორმულა), ეგოიზმი—მთავარი სახელმძღვანელო.

ამიტომ პირზე სულ მალალ-ფარდოვანი სიტყვები აკერიათ, რეალობაში კი უმდაბლესს, სხვისა და თავისს, ინტერესებზედ თამაშობენ.

ორმოცდაათი წლის გარედან დაკვირვებისას საკმარისი მასალას ნახავდა ადამიანი, უამრავ მაგალითებსაც რომ არ წავეწყდომოდი ჩემს მათთან ნებსითს და უნებლიე ურთიერთობაში.

ამაზე ქვევით, და ეხლა დაუბრუნდეთ ბელგიას. აქ მოგვისწრო რუსეთ-იაპონიის ომმა და მისმა მომდევნო რევოლუციამ.

გასაოცარი იყო, რუსეთის დამარცხების ამბები რომ მოდიოდა: არა მარტო უცხოეთის პრესა და რუსეთიდან გამოსული არა-რუსები, თვით ყველა რუსი სიხარულით ივსებოდა და ისეთ საზარელ ამბებისაგან, რომ „დიდი მთავარი მოჰკლეს მოსკოვში“ და მეტადრე პლევე რომ მოჰკლეს, — პეტერბურგშიო, აღტაცებაში მოდიოდნენ. ერთმანეთს ულოცავდნენ; საზოგადოებაში რაღაცა დიდის, მოლოდინის ატმოსფერო სუფევდა. ყველა ემზადებოდა, მაგრამ მოძრაობა „ბრძოლისაკენ“, სიტყვებში წლობით ისეთი აღფრთოვანებული, მაინცა და მაინც არა სჩანდა. ორიოდე ქართველი სტუდენტი ლიეჟსა და ბრიუსელში მყოფი, ვსწავლობდით თოფის სროლას პალიკო ყიფიანის ხელმძღვანელობით და მე საგანგებოდ შევისწავლე ამაფეთქებელი მასალების დამზადება ბელგიელ ვილაც ანარქისტისაგან, — უკვე მთლად მოხუცებულ, განთქმულ გეოგრაფისა და ანარქისტ ელიზე რეკლიუს მოწაფისაგან.

(გასაკვირველნი იყვნენ ესენიც და ყველა სხვა „ანარქისტებიც“, რომლებიც კი მე შემხვედრიან: ცხოვრებაში ყოვლად სათნო და უწყინარნი, უკიდურესად პატიოსანნი; იდეებში — ქვეყნის დამგრევენი და სხვის თვალში საშიშარნი... ელიზე რეკლიუს, ჩერქეზიშვილი, ალექსანდრე გაბუნია — „ისკანდერი“ და სხვა).

საქართველოდანაც მოდიოდა ამბები მღელვარებისა, გაფიცების, თავისუფლების იმედისა და გული აღარ მიდგებოდა. გადავწყვიტე წასვლა და აქტიური ჩაბმა ბრძოლაში; ბრძოლაში იარაღით და არა ენით. და რადგანაც ვიცოდი, რომ „სოციალისტ-რევოლუციონერებს“ ჰყავდათ სამხედრო რაზმები („ბოევია დრუჟინი“), ვსთხოვე ერთ-ერთ ხელმძღვანელს, მოეხერხებინა ჩემთვის საქართველოში არსებულ რომელიმე რაზმში განმწესება.

აქ, არ შეიძლება არ მოვიყვანო ქვემოთე ეპიზოდი, როგორც დამახასიათებელი პირადად ჩემი სულისკვეთებისა და მაშინდელი

„სოც.-რევოლუციონერების“ მოქმედების ხასიათისა. ერთ უბნება ზემოაღნიშნული „ხელმძღვანელი“, რომელიც მანამდე „საქართველო“ რევ. „ლიტერატურას“ ავრცელებდა: „ამა და ამ დღეს წადით სპა-ში; იქ, საქალაქო ბაღში, ექვს საათზე თქვენთან მოვა უცნობი, რომელსაც ხელში ეჭირება წითელი ვარდი; თქვენ უნდა გეჭიროთ გაზეთი. ის გეტყვით პაროლს, თქვენ უპასუხებთ და დანარჩენში თქვენ უნდა შეთანხმდეთ, რადგან ასეთი საქმეები მე არ მეხება“-ო.

მოლოდინით აღელვებულმა შორიდანვე „ვიცანი“, — მივხვდი უვარდოდაც, რომ „ის“ იყო: ლამაზი, წარმოსადეგი რუსი, საუცხოვოდ ჩაცმული, ირჩეოდა სპა-ის ბაღის იშვიათ მოსეირნეთა შორის.

საინტერესო იყო ჩვენი ბაასი-კამათი ორი-სამი საათის განმავლობაში. აუხსენი ჩემი სურვილი. აქ ნოკლედ მოვიყვან.

— არა, თქვენ უნდა წახვიდეთ მოსკოვში, იქ იცხოვროთ ორი, სამი თვე; თუ საჭირო იქნება, — წელიწადიც იმ ხელობაში, რომელსაც დაგინიშნავთ (: ლაქიად, ჩინოვნიკად, პოლიციელად და სხ.) უნდა ზედმიწევნით შეეგუოთ დანაშნულ ხელობას, რომ არავის ეჭვიც არ დაეხადოს. დაგვევალებათ თვალყურისდევნება რომელიმე მაღალი პიროვნებისა, მის ჩვეულებათა, მისვლა-მოსვლის საათებისა, ხასიათისა და სხვათა შესწავლა. დანიშნულ დროს თქვენ მოგეცემათ იარაღი, — რევოლვერი და ყუმბარა და უნდა მოჰკლათ ის პიროვნება.

— არა — მე ვეუბნები — კაცის მოკვლა ეგრე ვერაგულად მე არ შემიძლია, არც არაფერი საქმე მაქვს მოსკოვთან. მე უნდა გამგზავნოთ თბილისში, საქართველოში, იქაურ „რაზმში“.

— საქართველოში „სამხედრო რაზმი“ არა გვყავს.

— მე შევადგენ 10 — 20 — 100 კაცისაგან რაზმს; დავესხმით ჯარს, პოლიციას, ჟანდარმერიას, როცა გამოვლენ გაფიცვების, მიტინგების, დემონსტრაციების წინააღმდეგ ... ან სადმე კავკასიაში.

— ჩვენ ეხლა გეჭირდება ტერორისტული აქტი მოსკოვში. ეხედავ, რომ გაბედული ახალგაზრდა ბრძანდებით, მაგრამ უნდა იცოდეთ, ასეთი „აქტის“ შედეგი 90 პროცენტით სიკვდილია, ან ადგილზევე, ან სახრჩობელაზედ ...

— მე სიკვდილისა კი არ მეშინიან. არამედ დანდობილი, თავდაუცველი ადამიანის მოკვლა ავაზაკურად არ შემიძლიან. ნამდვილ

ბრძოლაში იქნებ ათიც მოვკლა, ასიც, მაგრამ ვერე?

— უნდა დაემორჩილოთ უსიტყვოდ პარტიის დისციპლინას და, როცა ამ „აქტს“ შეასრულებთ, თუ გადარჩებით, მაშინვე იქნებით მიღებული პარტიის „ცენტრალური კომიტეტის“ წევრად და მაშინ შეგეძლებათ მთელი რუსეთის ტერიტორიაზე განკარგულ ბანკებს გასცეთ და იმოქმედოთ იქ, სადა ამოირჩევთ.

გამიკვირდა ესეთი „კავშირი“ მკვლევლობისა და „ცენტრალური კომიტეტის“ წევრობის შორის. „ცენტრალური კომიტეტის“, რომელზედაც მე წარმოდგენა მქონდა, როგორც უმაღლეს გონივრულ ორგანოზედ, რომლის შემადგენლობა პატიოსან, ნასწავლ, უმაღლესი სამართლიანობის და საზოგადოებრივ მოღვაწეთაგანაა შემდგარი, რომ ქვეყანა მართოს და, თურმე მზაკვრულად კაცის მოკვლაა. შიგ შესასვლელი გამოცდა და ... სტაჟი ყოფილა.

ბევრი კამათისა და მსჯელობის შემდეგ გავიყარენით უშედეგოდ.

— მოიფიქრეთო.

მე ბევრი აღარ მიფიქრია და წავედი საქართველოში ჩემით. ვინ იყო ეს წარჩინებული, დარბაისელი კაცი, ვერასოდეს ვერ გავიგე, მაგრამ მერე... ათეული წლების მანძილზე „მუშაობის“, თვალყურის დევნების მიხედვით, ვფიქრობდი, სავინკოვი უნდა ყოფილიყო

არაფერი საერთო არა აქვს პოლიტიკასთან, მაგრამ არ შემიძლია არ აღვნიშნო: სადგურიდან ღამე მოულოდნელად შევედი ჩვენს ბნელ ეზოში, სამი წლის ბელჯიაში ყოფნის შემდეგ, და მესამე სართულიდან ჯერ ყეფა მომესმა და მერე, ჩემს დაძახებაზე „მავრიკ!“, გიჟივით ჩამოქანდა კოტრილით ჩემი დატოვებული შავი ძაღლი და წკმუტუნით და ალერსით შემომახტა-მომეგება, თითქო გუშინდელი წასული ვყოფილიყავი. აღარ იცოდა, სიხარულით რა ექნა და დიდხანს, დიდხანს უერთგულესად მელაქუცებოდა... ყველა ძვირფასი (ჩემთვისაც და მეც იმათთვის) მატლობელის გახარების ... შემდეგაც.

დაუფასებელია ძაღლის მეხსიერება და „შეუფასებელი“, უკრიტიკო ერთგულება და სიყვარული. ვინც ამბობს ადამიანის კეთილ-

შობილებზედ, ძალისაგან ბევრი ესწავლება. ტყუილად კი არ ამბობს ერთი ინგლისელი მეცნიერი: „რაც მეტს ვეცნობი, აღაშინებს მით უფრო მიყვარს ძალები“-ო.

თბილისი და საქართველო აფორიაქებულია, 1905 წლის ზაფხულს „გაზაფხულის“ სუნი ტრიალებს ჰაერში; კრებები, მიტინგები, დემონსტრაციები, მოთხოვნილებანი, ბომბებისა და თოფ-რევოლვერის სროლა. პოლიტიკური ტყვეების ძალად თუ ნებსით განთავისუფლება, „რევოლუცია“ და „კონტრევოლუციისაგან“ ხალხი გაოგნებულია. ყველა რაღასაც ელის სიხარულით და თან შიშით მოელის. მე კი, ახალჩამოსულმა „საბრძოლველად“, არ ვიცი „შეგნებულად“, თუ რა ვაკეთო. ინდივიდუალურად მოქმედება უაზრობას უდრიდა და, რაკი ორგანიზაციულად მხოლოდ ორი სოციალისტური პარტია მოქმედებდა — „სოც.-დემოკრატია“, რუსეთის მთლიანობის მომხრე, მარქსისტული და მარტო სოციალურ-პოლიტიკური „რეფორმების“ მომთხოვნე და, მეორე მხრით, „სოც.-ფედერალისტები“, რომელნიც მოითხოვდნენ „საქართველოს ავტონომიას“, — გადავსწყვიტე მათთან თანამშრომლობა. ბევრი რამ მათი პროგრამისაც არ მომწონდა, ამიტომ მივმართე კომიტეტს: „ვიცი ესა და ეს, შემძლიან ესა და ეს, და, თუ გჭირდებათ და გამოგადგებით, ვითანამშრომლებ თქვენთან, პარტიაში შეუსვლელად და მისი დისციპლინის მიუღებლად, თუ ჩემს მორალსა და აზრს იგი არ ეგუება.“ დაახლოებით ამ ხასიათისა იყო ჩემი ხანგრძლივი მოლაპარაკება მათთან და მალე ჩავები საქმეში.

პირველი აქტი, რომელშიაც მივიღე მონაწილეობა, იყო „საერთო გაფიცვა“ ტრანსპორტისა მთელი რუსეთის მასშტაბით და შემდეგ „სოც.-რევ.“ და „სოც.-ფედერალისტთან ერთად შევაჩერეთ მოძრაობა თბილის-სიღნაღ-თელავის ყველა „ტრაქტებზედ“, მაშინ ჯერ კიდევ „დილიენებისა“ და „პერეკლადნოებისა“.

„კუროიზებისა“ და „საშიშო“ მრავალ ამბიდან თითო მაინც გავისხენოთ... თელავიდან რომ მოვდიოდით „დილიენით“ და გზა-და-გზა ვკრძალავდით მიმოსვლას, ჩემს პირდაპირ იჯდა ვილაც უ-

ცნობი ხანში-შესული თავდახურული „კენინა“. ერთ საღებავში მისი ნდობა მის ზემოდან მდგარი ჩემი პატარა კილობანიდან (ჩამაღწევი ნიდან) ამომივლო ჩურჩხელა. კენინამ, შიშით გაფითრებულმა, გაასავსავა ხელები: „ვაიმე, შვილო, არ გახსნა, არ გასკდეს და არ აგვაფეთქოს“-ო. ჩვენ სიცილი აგვიტყდა. საწყალს ალბად რაღაც „სა-შიშო რევოლუციონერის“ წარმოდგენა ჰქონდა ჩემზე გაგონილი. „არა, ქალბატონო, ჩურჩხელებია“, — ვუთხარი, მაგრამ, რომ ვკამდი, პირში ისე მიყურებდა, თითქო ბომბებს ვყლაპავდი და მიწოდებულსაც ხელი არ მოჰკიდა შიშით: „რა ვიცი, შვილო...“ ვი თუ ვასკდესო.

იქნება ყურიცა ჰქონდა მოკრული, — ქართველებში ხომ არაფერი იმალებოდა (და ამის მაგალითებს ქვემოდაც შევხვდებით) —, რომ სწორედ სიღნაღ-თელავში რომ მივიდიოდი, თან მიმქონდა „სოც.-ფედერალისტებისაგან“ ნათხოვნი და „სოც.-რევოლუციონერებისაგან“ გადმოცემული კილობანი, საესე პატარა, კაკლის ზანზალაკის ოდენა შავი ყუმბარებით, სიღნაღის ორგანიზაციისთვის გადასაცემად. ეს ყუთი გადმომცა სომეხმა „სოც.-რევოლუციონერმა, მეტსახელად „დიავოლმა“. „დაშნაკელებმა გვასესხესო“. როგორც ხედავთ, პარტიები თანამშრომლობდნენ... მაგრამ „დიავოლმა“ თითონ ვერ გაბედა ამ „კაკლების“ წაღება სიღნაღში“, მე მომაჩეჩა და თითონ კი მუცელზე ჩამალული პარაბელუმით, მარტო გვაცილებდა. როგორც მერე გამოირკვა, არც ერთი ეს ყუმბარა არ გასკდა გამოცდისა თუ ხმარების დროს და ზოგი იცინოდა: „სომხური ყუმბარა რა უნდა იყოს?“ —ო, ზოგი ფიქრობდა: „დაშნაკებმა განგებ ჩაგვიწყეს“-ო. იქნება დაშნაკებიც იცინოდნენ: „ტუტუც ვრაციებმა რა იციან ყუმბარების ხმარებისა“-ო. ოსმალეთიდან ჩამოვეიტანეთო, ამბობდნენ. ასე იყო თუ ისე, ამ „პირველმა მარცხმა“ ალბად იქონია გავლენა იმ გადაწყვეტილებაზე, რომ „სოც.-ფედერალისტებს“ თავისი საკუთარი ლაბორატორია მოეწყობათ ყუმბარების დასამზადებლად.

„17 ოქტომბრის—ცნობილი—მანიფესტის“ წინ, რომელიც სრულიად მოულოდნელი და... თავ ზარდამცემიდა დამარღვეველი იყო რევოლუციონერების რიგებისათვის,—მე სხვარივის დავალებანი მქონდა მიღებული: ყველგან, საცა რუსის ჯარი იყო დაბანაკებული, რევოლუციონერებს ჰყავდათ „სამხედრო იაჩიეკები“,—ჯგუფები ან ცალკე პირები ჯარისკაცთა ან ოფიცერთაგან, რომელნიც თანაუგრძობდნენ და ეხმარებოდნენ „რევოლუციას“ და სწორედ ოცი ოქტომბრისათვის ვამზადებდით მანგლისიდან, ზაქათალიდან, დუშეთიდან, სურამიდან ჯარის „ნაწილების“ ჩამოყვანას თბილისში, რომლის მეციხოვნე („გარნიზონის“) ჯარებიდან ყველაზედ „მომზადებულად“ ითვლებოდა „საპიორთა ბატალიონი“. მანგლისსა, ზაქათალას და სურამს მე და მიხეილ ყანჩელი (3) ვპატრონობდით, მაგრამ წასვლა და შემზადება მხოლოდ მანგლისსა და ზაქათალას მოვასწარით (სურამში—ველარ, როგორც დაინახავთ) და დუშეთიდან და სხვა მხარეებიდან სხვებს უნდა ჩამოეყვანათ სადემონსტრაციოდ და ... „სამოქმედოდ“ სხვა „გახრწნილი“ (ოფიციალური ტერმინოლოგიით) ანუ „რასპროპაგანდიროვანნი“ ნაწილები. ღამე მივედით მანგლისში და საიდუმლოდ შევხვდით გაზრახებულ ქართველ „უნტერ-ოფიცერს“. თათბირის შემდეგ დავასკვე-

შენეშენვა (3): ეს ის მ. ყანჩელია, რომელმაც ენევაში ანარქისტობის დროს, ტროცკის ერთი მოხსენების კამათის მაგიერ გამოუცხადა: „იანე ორატორ“ და ლუდით სახსე დოსტაქანი („კრუჟკა“) ესროლა და ატეხილ ალიაქოთში, ამბობენ, კიდევაც სცემათ. მიუხედავად გაშეშებული ფეხისა, საშინელი ღონიერი იყო. 1905 წელს ლეო კერესელიძესთან ერთად ახლდა იმ შედღურ გემ „სირიუს“-ს, რომელმაც იაპონიის ფულით ნაყიდი შვეიცარული თოფები შემოიტანა საქართველოში რუსეთის საწინააღმდეგო ბრძოლისათვის, ფედერალისტების მამა-მთავარ გიორგი დეკანოზიშვილის მეოხებით. „მენშევიკებმა“ თავის დროზე ეს „საქმე“ სანახევროდ „ჩააგდეს“. ზოგი ამბობდა—განგებო, ზოგიც—„შემთხვევითა“-ო. „ერთ მენშევიკს თოფი გაუვარდა“-ო, ნაპირზე გადმოტყირთვის დროს და ამით რუსების განგაში გამოუწვევია“ გემი იძულებული იყო, დანარჩენი თოფები წყალში გადაეყარა და დაბრუნებულიყო. (მე რომ ბევრ ანალოგიურ ამბებს წავეწყდი მათგან შემდეგში, ვფიქრობ, რომ განგებ ასეთი პროვოკაცია არ არის გამორიცხული. შენიშენა 1954 წლისა).

ნით ზემდეგის გეგმით, რაშიც დაგვარწმუნა: „ქართველი, პოლონელი ჯარისკაცები ყველა და ბევრი რუსიც ჩვენთან ოფიცრებს და ჯარისკაცებს, ვინც წინააღმდეგობას გაგვიწევს, განვაიარალებთ, დავამწყვდევეთ და ზოგის, იქნება, დახოცვაც დავგქირდეს. მუსიკით და იარაღით 20 ოქტომბერს ჩვენი პოლკი გამოცხადდება ერევნის მოედანზედა, იქნება, „ბელი-კლიუჩის გრუზინსკი პოლკიც გამოვიყოლოთ“-ო.

ჩვენ ვურჩიეთ, სისხლის დაღვრას მოერიდნენ და წამოვედით, მეორე დღეს გავექანე ზაქათალას, საცა ლამევე საიდუმლოდ შევხვდი ვენახში (და, მახსოვს, მშვენიერი ვაშლი და მსხალი შემომთავაზა), ახალგაზრდა, პატარა ტანისა, მაგრამ ლამაზი, მტკიცე გამომეტყველების, მოსხლეთილ ოფიცერ ნადირაძეს.

პირადად არ ვიცნობდი, მაგრამ საოცარი გულახდილობით აუხსენი (და მანაც ასე ამიხსნა) ჩემი დავალება...

—რუსების არავითარი იმედი არა მაქვს, მაგრამ ბევრი ქართველი და სხვა არა-რუსი ყველა გამოგვყვება. ლამიდანვე იარაღს დავუკეტავთ და, ვინც არ მოისურვებს, —რუსებისაგან,—ყაზარმებში ჩაკეტავთ, დანარჩენნი —უმრავლესობა,—ჩვენც 20 ოქტომბერს თბილისში გვიგულეთ.

ეს იყო 16 ოქტომბერს, რადგან 17-ს საღამოს უკვე თბილისში „შემოვჯილიყანსდი“ და ... ჩემი ყურისა და თვალის არა მჯეროდა... მოედნები, ქუჩები სავსე იყო ენტუზიაზმით მოცული ხალხით, წითელი დროშები ფრიალებდა ყველგან, წითელი ბაფთები, ყვავილები, პატარა დროშები ყველას გულზე ... ზურნა, მუსიკა გაისმოდა, სიცილი; მზიარული ღრიანცელისაგან ყურთა სმენა აღარ იყო. მანიფესტი! თავისუფლება!.. ჩამწყრივებული ბრბო აგერ დროშებით მიდის მეტეხისაკენ: „ტყვეებს ანთავისუფლებენ“, ყვირის ბრბო და მეორე მხრით, გაბნეული და დაბნეული ყაზახების რაზმი დააკენებს აქეთ-იქით ცხენებს ავჭალის ქუჩაზედ, „ციციანოვის აღმართზედ“, ავლაბრის ხიდისაკენ, და... მათრახის, ამოწვდილი ხმლის მაგიერ, თითქმის ხვეწნით ყვირიან: „რაზოიდის, რაზოიდის!“, მაგრამ ხალხი დასცინის და არავინ ეგუება, უცინიან, ეშმობილებიან, ულოცავენ.

სიხარულის მაგიერ, უცნაურმა სევდამ მომიცვა, არ მჯერა გამარჯვების სინამდვილე, თეატრად მეჩვენება და გულში ვწუხარ,

რომ „ნამდვილი საქმე“, რევოლუციის მზადება, ჯარების ჩამოყვანა მაშ ჩაიშალა და გეგმები ვილამაც დაგვინგრია ... მზაკვრულად საკვირველია, ვისაც კი ვავეუზიარე ჩემი შიშები „ამხანაგებს“, ყველა ასევე ფიქრობდა და გრძნობდა. რევოლუციონერებსა და „ობივატელებს“ (მოსახლეობის) შუა რაღაცა ჩაწყდა, ერთი მხრის წუხილი და მეორეს სიხარული—ერთმანეთს სრულებით არ ეგუებოდა.

მართლაც, სამი დღე გრძლდებოდა დროშების წითელი ტანტალი, ბრბოებისა და პროცესიების რევოლუციონური სიმღერანი და განგაში... როცა რუსეთიდან ერთი მეორეზე საზარო ამბებმა დაიწყეს მოსვლა და უკვე 22 ოქტომბერს, მონაწილე თუ არა, მოწმე მე თითონ გავხდი საზარელი ამბებისა. იმ დღეს, დიდუბეში დიდი მიტინგი იყო, ათასობით ხალხი უსმენდა ფიცრებისაგან შეკრულ ტრიბუნაზე ასულ ორატორებს „მენშევიკებისას“, უკვე დაღლილი მოსაწყენ „რეჟებრთ“, როცა გამოჩნდა თეთრი ცხენით, წითელ ჩოხაში გამოწყობილი ყორღანაშვილი... ეს მუდმივი და ყველგან მყოფი, არავინ იცოდა, ვისგან დაყენებული და რომელი „პარტიის“-შიკრიკი, და შემოკვენებულ ცხენიდანვე დაიძახა: „ყაზახები მოდიან!“-ო. ხალხი შეინძრა და გაფანტვა დაიწყო. გარშემოხვეულებს, ყორღანაშვილმა, ლამაზი უღვაშები გადისწორა, ჩოხის კალთები კობტად გადიკეცა და... „გოლოვინსკის პროსპექტის მიტინგი ყაზახებმა სროლით დაშალეს, ბევრი დახოცილია და ეხლა აქეთ მოდიან!“-ო. ხალხი დაიძრა და მე გოლოვინის პროსპექტისაკენ წამოვედი, როცა უკანასკნელი სცენა დავინახე „დიდუბის მიტინგისა“: სილიბისტრო ჯიბლაძე, ხატის დროშასავით გაკეთებულ მარქსის დიდ სურათს აზანზარებდა და ხმამაღლა ყვიროდა დამტვრეული რუსულით: „იმენემ მარქსა პრიზივაიუ კ პარადკუ!“, მაგრამ ხალხი გარბოდა და, ყაზახები თუ მივიდნენ(?) ალბად ფიცრის „ტრიბუნას“ თუ ნახავდნენ, ცოცხალი „ტრიბუნების“ მაგიერ.

ნახევარ საათში, თოფის ხმაზე მიდევნებით, მე უკვე გოლოვინის პროსპექტზე ვიყავი, მაგრამ,—შემდგეში აღწერილი და გაგებული სიმხეცენი (4) თვალთ არ მინახავს,—მოუსწარი მხოლოდ სუ-

შენი შვნა (4): ყაზახები შეცვივდნენ პირველ გიმნაზიაში, რომლის კედლიდან ვითომ გადმოვადებული ყუმბარის მომიზეზებით და ბევრი მოწაფე

რათს: სასახლიდან გიმნაზიისაკენ, წინ პოლიციელებით და გარშემო, სასროლად გამზადებულ თოფებით ხელში, ოციოდე წაზახით

შემოხვეული, მოდიოდა ასიოდე რუსის ხულიგანი ქალი, კაცი და მღვდელი საეკლესიო ბაირალებით და ხატებით. მღეროდნენ რალა-ცა საეკლესიოს და მათი საწყალობელი „პროცესია“- „პატრიოტუ-ლი მინიფესტაცია“, რალაცა სასაცილოს წარმოადგენდა ათიათასი-ან დემონსტრაციებთან შედარებით. რალაცა მუქარებს უთვლიდნენ, ვილაც უხილავ მტერს და თითოოროლა ყაზახი ხანდახან ჰაერში თოფსაც ისროდა. შერემეტევის ქუჩისაკენ ჩაუხვიეს, მაგრამ რალა-ცა უფრო შიშით, ვიდრე მუქარით თვალები პირველ გიმნაზიისაკე-ნა ჰქონდა ყველას მიღრეცილი.

დაიწყო „რეაქცია“. ათასობით დაჭერა, გადასახლება. ციხეები გაივსო, აქამდე მიმალულ და 17 ოქტომბრის, თითქო საპროვოკა-ციო მანიფესტით, გარედ სააშკარაოზე გამოსულ ხალხით.

რეაქცია მთელ 1906 წელსაც გაგრძელდა და ბევრ რევოლუ-ციონერს დასჭირდა „არა-ლეგალურ“ მდგომარეობაში გადასვლა (უხოდიტ ვ პოდპოლიე). მეც. ხალხი გაყუჩდა და ცხოვრება თანდა-თან ჩვეულებრივ კალაპოტში ჩადგა... 1914 წლის ომამდე, თუ არ ვიანგარიშებთ „დღეების“ გარშემო ამტყდარ უკვე ლეგალურ ალი-აქოთს.

იძულებული ვიყავი, კატორლასა ან სახრჩობელას რომ გადაე-რჩენილიყავ, 1906-ს, სხვისი პასპორტით (ლ. ყ.) წავსულიყავ საზ-ღვარ-გარედ, ფედერალისტების კომიტეტის დავალების ჩასატანად გი-ორგი დეკანოზიშვილთან პარიზში; და დაბრუნებისას, მემსახურნა ბაქოში ნავთის მრეწველ მუხტაროვთან; და დამიხედეთ მაშინდელ მდგომარეობას, ეხლანდელთან შედარებით, —საკუთარი სახელით.

„მოუკლავთ, დაუჭრიათ, ხიშტებზედ აუგიათ“. ვიცი, რამდენიმე დღის შემდეგ მარხავდნენ 11 წლის კასიანს (გვარი აღარ მახსოვს) და კიდევ გამიგონია, თით-ქო იმ დღესვე მოჰკლეს ვაჩნაძე და მისი ცოლი, ერთი ტყვიით, — შემთხვევით სასეირნოდ გამოსულნი და სროლის დროს სადღაც კარებში შეუჭულნი, სრუ ლიად უდანაშაულო, დახატული წყვილი.

სხვა ქალაქში სამსახური, დაახლოებით ერთი წლის შემდეგ ჩვენი ქვეყანაში
 ლუციისა, უკვე საკმარისი გარანტია იყო... თუ მთავრობას ჩვენი
 რეალური საბუთი არა ჰქონდა ხელში—პროცესისა და სასჯელისა-
 თვის. უსაბუთოდ (ბეზ ვესჩესტვენაგო დოკაზატელსტვა) მე ცხრა-
 ჯერ დასახრჩობი ვიყავი რუსების თვალში, მაგრამ მაშინ კანონი
 არსებობდა („მენშევიკებმა“ და „ბოლშევიკებმა“ რომ ერთნაირად
 გააუქმეს) და ხელშესახები საბუთი ჩემს წინააღმდეგ ვერასოდეს
 ვერ ჩაიგდეს. 1907-ის ენკენისთვეში პეტერბურლის უნივერსიტეტ-
 შიაც კი მიმიღეს, ბელგიაში ჩაბარებულ გამოცდების ჩათვლით. და
 ეს მხოლოდ რუსეთში იყო შესაძლებელი, თორემ... სხვა ჩემი ნამო-
 ქმედარი თუ არა(?), 1905 წელს ჩემი მუშაობა „ლაბორატორიაში“
 ხომ ხელთა ჰქონდათ და ორჯერ დაჭერილიც ვიყავი ორ-ორი კვი-
 რა „ადმინისტრაციულად“ სხვა და სხვა საქმეზედ. ესლა დაუჯე-
 რებელია, მაგრამ ფაქტია:

რევოლუციაში თავდაყირა გადავარდნილი 9 თვის განმავლო-
 ბაში; ჯარების ამჯანყებელი (სამხედრო წ-ი); არა-ლეგალური სტამ-
 ბისა და ლიტერატურის გამავრცელებელი (სამოქალაქო წ-ი); ამა-
 ფეთქებელ მასალებისა და ყუმბარების დამამზადებელ „ლაბორატო-
 რიის“ ერთ-ერთი მომწყობი და ხელმძღვანელი, რომელიც ბედს უ-
 ჩიოდი, რატომ დღე-ღამეში 24 საათის მაგიერ 48 საათი არ არის,
 რომ მოვასწრო-მეთქი, უფნებელი გამოვედი ავზნებულ ცეცხლი-
 დან, რომლის იქნება „სანკტა სიმბლიციტა“-სავით, ერთ-ერთი ჩინ-
 ჩხვარის შემკეთებელი მეც ვიყავი...

„ყუმბარების სხვა პატრიოტებთან ერთად საქართველოში
ლაბორატორია“. დაბრუნდნენ ყველა „ანარქისტები“-ც და სა-
 ნდრო გაბუნიაც. ცნობილი რევოლიუციონერ წრეებში „ისკანდერის“
 სახელით. ერთ დღეს მე დამიბარეს „კომიტეტში“ და გამაცნეს პა-
 ტარა ტანის შავი კაცი, რომელსაც გაჩეხილი თმა არა მარტო თავს
 უფარავდა, არამედ კუნაპეტივით შავი წვერ-ულვაშიც—მთელ სახეს.
 ცეცხლივით ანთებულ თვალებში ისეთი სიკეთე გამოჰკრთოდა, რომ
 „საშინელი ისკანდერის“ სახელი მოგავგონებდათ წარწერას: „საში-

ნელი ვეფხვი!“ გალიაზედ, სადაც იჯდებოდა უწყინარად, ანი კატუნია. მაგრამ მერე და მერე დავერწმუნდი, რომ ამ მართლაც სათნო ადამიანში თანაბრად მეფობდა ლომის კეთილშობილი გულადობა, კრავის უწყინარი გრძნობიერება, მტკიცე ნების ყოფა და ბუზის აუფრენელი... სასტიკი, მკაფიო და სამართლიანობით სავსე იდეოლოგია.

„ს. ფ. კომიტეტის“ დავალება იყო, მოგვეწყო ლაბორატორია სახელოსნო ყუმბარების გასაკეთებელი და ყველაფერი აეწყო ისკანდერის გეგმით, რადგან მე თუ მარტო ასაფეთქებელი მასალების დამზადება ვიცოდი, თოფის წამლის, შაქარ-ბერტოლესის, ნიტრო-გლიცერინის, დინამიტისა და სხ., გაბუნიას სცოდნოდა, როგორც ქიმიკოსს, ბევრად მეტი და სპეციალურად კანების („ობოიმა“) ჩამოსხმაც.

მიუვალ ტყეში, თემის სათავეებთან გაიმართა მოზრდილი ფანჩატური, საცა პატარა „პრობირებიდან“—ს-ლიტრიან თეზაფის ბოთლებამდე; შაქრის, ნახშირის, ბერტოლეს მარილის, გვარჯილა, გოგირდიდან—„მეფის არყამდე“ („ცარსკაია ვოდკა“) ყველა მასალის საწყობი გვექონდა; ტყვია, თუჯი, კალა და რკინა, „ბიქფორდის ბაწარი“, კაპსულები ვერცხლის წყლისა, პატრონები და რა ვიცი, კიდევ რა არა? შუა ადგილას გამართული იყო პრიმიტიული სამჭედლო ლუმელი... თხის ტყავის საბერველით (მხოლოდ ერთი თვის შემდეგ ჩამოვატაინეთ თბილისიდან დიდი ნამდვილი საბერველი და ჩვენგან შედგენილი ხელსაწყოებისა და იარაღების სიით, დანარჩენი მოწყობილობა). ხის ყუთი, წმინდა სილა და გრაფიტის ფხვიერი, აი ჩვენი „ჩამოსხმის“ საშუალებაც და... მე და ისკანდერის,—„სპეციალისტების“—გარდა, ჩვენთან მუშაობდა ორი „ტექნიკოსი“ (თუხარლები), ერთი მჭედელი—ტუხა, და დღე-ღამე ცვლით, გვეყარაულობდა ნ. თავით-ფეხებამდე შეიარაღებული კაცი. მე—„უპარტიო“, ისკანდერი—ანარქისტი, დანარჩენი 9 კაცი—ყველა „ფედერალისტი“; როგორც „გარედან“ ყველა დამხმარე—„კომიტეტი“ და მ-შუალნი (5).

შენი შენა (5); არც ერთი არც „მენშევიკი“. არც „ბოლშევიკი“ ამ საქმეში არა რეულა, არც ერთი გროშის დახმარება არ გაუწევიათ და, აი, რამდე-

ფანჩატურში წვიმა და ქარი ისე ჩამოდოდა, თითქმის გორც გარედ. ადამიანებს ხშირად ნახევრად წყალში გვეძინა; სანამ

გიეროდ „შუა ცეცხლს“ და „საწყობს“, როგორც თვალის ჩინს ვუფრთხილდებოდით და ჯოჯოხეთის ცეცხლივით ავარდნილ ალიდან—უნდა გენახათ მაშინ ტუხა-მქედელი, გაწეწილი, დაჩენილი, აგზნებული და მქშინავი რომ ნამდვილ ქაჯს მოგაგონებდათ, საბერველის მარჯვნივ და მარცხნივ რომ გადადიოდა მთელის ტანით,—ალიდან დნებოდა, ცხვებოდა, ცივდებოდა, ასაფეთქებელ მასალით იქედებოდა და ათობით იგზავნებოდა... ქვევით, „ქალაქში“ ახალთახალი ყუმბარები. ბევრჯელ მშვივრებიც ვიყავით, სანამ თბილისიდან, მეტეხიდან, მანგლისიდან ან საიდანმე სოფლიდან საქმელს მოგვაწვდიდნენ, მაგრამ ღუმელში მაინც მუდამ ბომბები ცხვებოდა და ცხენზე გადაკიდებულ ხურჯინით, კალათებით პანტას, მაყვალს თუ შინდით „დაფარულს“, მაინც ვისტუმრებდით, დანიშნულებისამებრ.

ეს მრავალმხრივ საშიშო ხელობა (ორივე აზრით);—აფეთქება, დასმენა, თავდასხმა და სხვ., მაგრამ ველური „პოეზიაც,, —ლამე, „შეუვალი“ ტყე, ტუხა, მიხა ბატკუაშვილი (6), „ამბები“; საცა 2 ინტელიგენტი, 3—ნახევრად და 6 უბრალო. ზოგი უწიგნო, გლეხი, — 9 ძმასავით ერთ მიზანს ვემსახურებოდით: პატარა საქართველო დიდი რუსეთის ბუმბერაზს, როგორც მტარვალს, ვულკანის ამოხეთქვით ემუქრებოდა.

ნიმე წლის წინად გამოსულ წიგნში სწერენ „ბოლშევიკები“: „ჩვენ მოვაწყეთ (ეს) ლაბორატორია“-ო. ასეთი სუქანი სიცრუე!

შენიშვნა (6): იყო ლამაზი, წარმოსადგეი უბრალო გლეხი, პოეტი, მუდამ კობტად ჩაცმული ნაცრის ფერი ჩოხით, „ლამაზი“ თოფით და კობტად გადაგდებულ თეთრ ყაბალახში, ულამაზესად გამოსულ „კობტა“...ბომბით. მისმა მოსიყვარულე გულმა და შეუღდარებელმა თვალებმა გაგვიკეთეს თვალწარმტაცი „წყარო“, მორთული ხავსით და ფერადი კენჭებიანი, მიხვეულ-მოხვეული შორს ჩამრბენი ნაპირებით, წყაროს წყალი რომ მირაკრაკებდა... მისი პოეზიისათვის.

დღემდე არა მჯერა, ვითომ მასაც მიეღოს მონაწილეობა გიგო თარხნიშვილის დაწვაში საკირეში და ვფიქრობ, უდანაშაულოდ გააციმბირეს, თუ. როგორც ზოგი ამბობდა მერე: „ჩამოაზრჩეს“-ო.

მოღალატენი.

6 დარაჯიდან 2 იყო ოსი

რამდენიმე ეპიზოდი: ვემ გვიღალატა. ერთი „გადავიდა“ მენწვეიკებთან, რაკი „შიმშილს ვერ გაუძლო, — შინ ცოლი ეგულებოდა და მოხუცებული მამა სამუშაოს ვერ ასდიოდა“. თუმცა უნცროსი შინ იყო დარჩენილი. მეორემ უარესი: შინდით დაფარული ბომბებით სავსე კალათები ცხენიანად მიაყენა სოფლის კანცელარიას, ყველაფერი გასცა და ამით „ლეგალური“ მდგომარეობა დაიბრუნა. (ამით მიაკვლია ყაზახების ასეულმა ბოლოს ჩვენს „ლაბორატორიას“ და... წინასწარ გაფრთხილებულთ, უფრო შორს ტყიან მთაში გადაიტანეს; ისე რომ ყაზახებმა დანგრეული ფანჩატურისა და გამოწელებული კერის მეტი ვეღარაფერი იპოვეს)

ამბობდნენ მერე (როცა უკვე ხელმეორედ დავბრუნდი საზღვარ-გარეთიდან) ოსი თავს მართლულობდა: „მე კი არ მიველ, დამიჭირეს და გამომტეხეს“-ო. მოღალატე მაინც სიკვდილით დაუსჯიათ, — სწორედ იმ ტყვიით, რომელსაც მუდამ თან ატარებდა... იმ სახალხო ადათით, რომლის უცნაურ სცენას ერთხელ მე თითონ შევესწარი შემთხვევით. „ალექსი-მეზურნე“, განთქმული გორის მახრაში საუცხოვო კალატოზობითაც, — „რევოლუციას მიემბრო“ დაგვიანებით. და, როცა ღამე გლენებმა დააფიცეს ერთგულებაზე, ერთმა მათგანმა (ვანო ნ... რ — შეილმა) გადასცა თოფის მასრა (პატრონა) და უთხრა: „ეს მასრა მუდამ შენთან უნდა ატარო და თუ ფიცს უღალატე, მაგ მასრით მოიკვლები“-ო. მთვარის უუქზე დავინახე, როგორ გაფითრდა ალექსი (ალარც ისეთი ახალგაზრდა იყო) და წელში მოიხარა. მე ჟრუანტელმა დამიარა ასეთი „ადათისაგან“ და ალექსის „სიფათი“ არ მომეწონა, თუმცა უღამაზო კაცი არ იყო.

ალექსიზე ამბობდნენ: „ნაოსარია“-ო, უშნო ვანოზე კი: „ნაოსომხარი“-ო.

მეორე ეპიზოდი უფრო სასაცილო იყო, ვიდრე დრამატიული. ხევეს გღმა მღლა ნაპირზე ღღე და ღამ ყარაული გვეყენა, რომელ ერთად-ერთ მხრიდან შეეძლო მოსვლა „მტერსაც“, ჩვენი ბუნავისაკენ ჩამომავალი საცალფეხო, თითქმის დაყირავებული გზით და მოყვარესაც. თუ საშიშროება იყო მოსალოდნელი, ყარაულს უნ-

და ორჯელ გაესროლა თოფი. ერთ მშვენიერ ღამეს, გაქანებულ მუშაობაში ვართ და სულ ახლო, ასიოდე ნაბიჯზე იგრიალდებით. მა. ერთი თვალის დახამხამებამდე ჩაქრა ღუმელი. „სარდლობა“ — სპონტანიურად—(მაშინ ეს სიტყვა ხმარებაში არ იყო)—ჩემზედ გად-
 ქოვიდა... თოფიანი ყარაულები ჩავსაფრე ხეებს უკახ, ხუთმა „მო-
 მუშავემ“ მოვიმარჯვეთ რევოლვერები და ზოგმა ყუმბარა. მე შუა
 ადგილას მოვექეცი—საცალფეხო გზის ჩამოსვლისაკენ, „საუკეთე-
 სო“ ყუმბარით ხელში და განკარგულება გავეცი: „არამც და არამც
 არ გაისროლოთ, სანამ მე არ გადავაგდებ ყუმბარას ნიშნის მოსა-
 ცემად.“

ჩემი „სტრატეგია“ იმაში იყო, პირველი სამი-ოთხი კაცის გა-
 მოჩენისათვის მომეცა და დავაკებულზე, ოციოდე ნაბიჯით რომ
 გვშორავდა და მაშინ მეფეთქებინა პირველი ყუმბარა, დანარჩენე-
 ბი დანარჩენებს დააყოლებდნენ თოფებს. რაც უნდა დიდი ყოფი-
 ლიყო მტერთა რაზმი, ერთად იერიშს ვერ მოიტანდა და ვიწროში
 ჩვენ უპირატესობა დიდხანს შეგვრჩებოდა მტრის ბანაკში არევე-და-
 რევის შეტანით... მედგრად ველოდით... თოფის მეორედ გავარდნას
 და იერიშს, როცა ბილიკზე „ფხაჰა ჩამოიტანა“ ჩვენმა ყარაულმა
 და, დარცხენილმა, ამბავი ჩამოგვიტანა: „ორი ცხენოსანი მოდიო-
 და ზედა-გზით და ყახახების რაზმი მეგონა“-ო. „უკვე მეორედ შე-
 ვაყენე თოფი სასროლად და აქეთ გამოსაქცევად, გაუხვიეს და იქით
 წავიდნენ“ო. ჯერ დავტუქსეთ, მერე ვიციინეთ, და... ეს პირველი
 „განგაში“ „ნახევარ-განგაშად“ გამოვაცხადეთ, და კიდევ დიდხანს
 გვეყო ცალცალკე „გმირის“ ნაამბობი. თუ როგორ „აპირებდა“ შე-
 უპოვარ ბრძოლას.

ვ ა ნ ო არც მესამე გამოდგა მეინცა და მაინც დრა-
 ყარალაშვილი, მათიული, თუმცა ცუდად შეიძლებოდა და-
 ტრიალებულიყო. ჩვენები ზაფხულობით სააგარაკოდ სოფელ ახალ-
 ქალაქში იყვნენ ხოლმე და მე, რაკი მაშინ ჯერ კიდევ „ლეგალურ“
 მდგომარეობაში ვიყავი, განგებ ხანდახან მივდიოდი სტუმრად ო-
 ჯახში, რომ ეჭვი არავის აეღო ჩემზე. თითო-ოროლა დღეს გავა-
 ტარებდი და ისევ თემის სათავეებში მივდიოდი, ხან „სანადიროდ“,
 ხან „სათევზაოდ“, ხან... კარაქისა და მალინის ჩამოსატანად, (ბუო-

ლისა“, როგორც ეძახდნენ ჩვენი მთიულეები). ერთ ასეთ სტუდენტობის დროს, დილით, მოვიდა ჩვენთან სოფლის გზირი და მომანსება: „ბატონი პრისტავია ჩამოსული და „კანცელარიაში“ გიბარებს“-ო. ბიჭოს! ეს რაღაცა ცუდი ნიშანია... გუშინ „ლაბორატორიიდან“ ჩამოვედი, დღეს „კანცელარიაში“ მიბარებენ... მაგრამ, რომ იცოდნენ ჩემი საქმე, ან დაჭერას მიპირებდნენ, გზირს რაღადა ჰგზავნიდნენ?.. გასაფრთხილებლად? საცდელად? გაქცევა ყოველთვის შემეძლო, მაგრამ ეს იქნებოდა „საბუთის მიცემა“ და მაშინ „არა-ლეგალურ“ მდგომარეობაში გადასვლა. გადავწყვიტე წასვლა. ჩავიდე რევოლვერი და თან გზაზე ვფიქრობდი: „კანცელარია „ციხეშია“. აქედან პატარა, ვიწრო კარი აქვს, იქით მხრიდან განგრეული კედელი და გზა ბაზრისაკენ, ორღობესკენაც. თუ დაჭერა მომინდომეს, გაქცევას შევძლებ“, მაგრამ, კანცელარიის კარი რომ შევაღე, ნამდვილი „ხაფანგი“ დავინახე: სიღრმეში იჯდა მაგიდასთან „უეზლნი ნაჩალნიკი“ (მაზრის უფროსი) ვანო ყარალაშვილი და აქეთ და იქით ექვს-ექვსი შეიარაღებული ჩაფარი, ირიბად ჩემკენ ჩამწყვირებულნი. ამ ჯებირში შესვლა „ათავებდა ჩემ საქმეს“, მაგრამ აღარც გაქცევას ჰქონდა ბევრი საიმედო: 12 ჩაფარი, მეცამეტე ვანოს მეთაურობით. ერთი რევოლვერით სად გავექცეოდი... და ერთი წუთიც არ მიფიქრია... შევედი ხაფანგში, ვითომც არაფერი.

— დაბრძანდით! — ზრდილობიანად მომმართა ყარალაშვილმა.

— თქვენა ბრძანდებით რევაზ გაბაშვილი?

— დიახ!

— ეკატერინე გაბაშვილის შვილი?

— დიახ, ბატონო.

— მერე აქ რას აკეთებთ, თქვენ ხომ სტუდენტი ბრძანდებით?

— როგორ, რას ვაკეთებ! სახლი გვაქვს და ბალი. ოჯახში ეცხოვრობ დედასთან და ზაფხულობით აქ ვისვენებ.

„უეზლნი ნაჩალნიკმა“ დაკვირვებით შემომხედა, რაღაცა ჩაიწერა და მომიბრუნდა:

— სხვა არაფერი, თავისუფალი ბრძანდებით.

— მე რომ რეზო გაბაშვილი გახლავართ და დედაჩემის შვილი, ამის გაგება ჩემ დაუბარებლადაც შეგეძლოთ. ამისათვის... (თან ვდგებოდი).

— წაბრძანდით, წაბრძანდით! — ცოტა უფრო სერიოზული ხმით დაუმატა.

მე მხრები ავიწრე და წამოვედი. ალბად ჩემი მიაძრება ვერ შეუფარდა „საშიშ რევოლუციონერს“—მეთქი, ვიფიქრე, რომლის დაქერის განკარგულება ჰქონია თურმე. მაგრამ მხოლოდ ათიოდე წლის შემდეგ მითხრა ვანო ჯავახიშვილმა სტამბოლში: „ვანო ყარალაშვილი ჩემთან ხოვლეში ხშირი სტუმარი იყო და ერთხელ მამბო ეგ ამბავი და მითხრა“—ო: „ეკატერინე გაბაშვილის შვილი როგორ უნდა დამეჭირა“—ო?!

ვანო ჩემი სკოლის ამხანაგი ნიკო ყარალაშვილის ძმა იყო და იქნება ესეც მოაგონდა, ან, როგორც ბევრი სხვა მაგალითებიც ვიცი, — თანავიგრობდა, პოლიციაც კი.

ნოე რამიშვილი როდესაც უფრო დიდი გასაჭირი საკითხი და იტრია.

დადგებოდა, ვიდრე უპურობა, შიმშილი ან რაიმე „მასალის“ შემცირება, თბილისში მე ვიგზავნებოდი, კომიტეტთან საქმის მოსაგვარებლად, და ერთ-ერთ ასეთ შემთხვევის დროს მაცნობეს, რომ „სოც.-დემ. პარტიის“ კომიტეტი თხოულობს „გაერთიანებას ძალებისას საერთო მოქმედებისათვის და „ლაბორატორიაში“ მონაწილეობის მიღება უნდათ“. საჭირო გახდა ისკანდერის დაბარებაც და მე და ის წავედით საიდუმლო მოლაპარაკებაზე...სადაც დიდუბეში დანიშნულ პაემანზე.

მათი მხრიდან გამოცხადდნენ—ნოე რამიშვილი და „იტრია“. სანდროს სცნობოდა რამიშვილი და მე კი პირველად ვხედავდი ორთავეს, თუმცა ნოეზე გავიწილი მქონდა.

ჩვენი შეხვედრა სადაც ბნელაში მოკლედ მოიჭრა... ადვილად მისახვედრია, რატომ: როგორც გავეცანით ერთმანეთს და აღვნიშნეთ მიზანი პაემანისა, რამიშვილმა, ჩვენს კითხვაზე, თუ რა პირობებით სურს „სოც.-დემ. პარტიას“ შეთანხმება ჩვენთან, გრძლად „დაასაბუთა“, რომ თანასწორობა (ე. ი. ერთი და იგივე რიცხვი მომუშავეთა, თანაბარი ხარჯების გაწევა და თანასწორად გაყოფა ყუმბარების რაოდენობისა,—ჩვენი წინადადებით)—ყოვლად მიუღებელიაო.

— მაშ თქვენი წინადადება როგორია?

— ჯერ ერთი, ჩვენ არა გვყავს სპეციალისტები და მომუშაველაც ვერავის მოგვცემთ. არც თანხები გვაქვს მაგისტანა საქმეებისათვის, ამიტომ თქვენ რასაც ყუმბარებს გააკეთებთ, ჩვენ უნდა გადმოგვცეთ ყველა, მოსახმარებლად.

სანდრო გაბუნიას უნდოდა კიდევ რაღაც „პირობებზე“ ლაპარაკი, მაგრამ შე გაუაჩერე: „ეგენი ვილაც გიქეზი ყოფილან და რა გვაქვს მაგათთან სალაპარაკო?“—მეთქი.

— ეგ შეთანხმების პირობები კი არ არის, უტიფრობაა, მაშ ჩვენ თქვენი მუქტი მუშებიც უნდა ვიყენეთ, და, რაკი არც თანხები გვაქვთ,—ჩვენივე თანხებით ვაწარმოთ საქმე და მოსავალი თქვენი უნდა იყოს; ამისთანა „პირობებს“ დემოკრატია კი არაა, მონების მპყრობელნიც ვერ გაბედავდნენ წამოეყენებინათ.

რამიშვილი ალბად ფიქრობდა „გამოსწორებას“ საქმისას:

— არა, ამხანაგებო, საქმე იმაშია, რომ თქვენი პარტია არის ბურჟუაზიული პარტია და თქვენ არ იცით, ვის წინააღმდეგ უნდა მოიხმართ ბომბები, ჩვენ კი „რევოლუციონური პარტია“ ვართ და ვიცით, როგორც მოვიხმართ.

ასეთმა „პატიოსანმა უტიფრობამ“ უცებ დამარწმუნა, რომ ისეთ ფანატიკოსთანა გვაქვს საქმე, რომელთანაც მსჯელობა წყლის ნაყუაა. გამოუმშვიდობებლად გამოვბრუნდი და სანდროც წამოვიყვანე.

ალბად ასევე ფიქრობდა „იტრიაც“ რომელსაც მთელი ჩვენი მოლაპარაკების დროს კრინტი არ დაუძრავს. რამიშვილზე კიდევ მოგვიხდება ლაპარაკი და, .. ლასა მგელაძეზე ბევრი რამ გამეგონა და ვიცოდი, ოღონდ, როცა პარიზში გავიცანი, მგონი 25 წლის შემდეგ ამ აღწერილი ამბისა, ხელი რომ ჩამომართვა, მაშინ მივხვდი, რომ ეს იგივე კაცია, რომ „იტრია“ და ლასა მგელაძე ერთი და იგივე პაროვნებაა, რადგან საწყალი მაშინ ბნელაში ვერ გავარჩივ და მხოლოდ მისი შეშასავით ხელის გრძნობა ეხლაც ვიგრძენი. თითო ჰქონდა მოჭრილი თურმე.

ლანდი? როგორც მოგახსენეთ, ჩვენს ლაბორატორიას ბოლოს და ბოლოს მიაგნეს... სრულიად დაცარიელებულს, რადგან გავაფრთხილეს მეგობრებმა და უფრო შორს გადატანილმა რომ კიდევ გასძლო რამდენიმე ხანს, მარტო ისკანდერი და უძღვებოდა, რადგან მე სხვა საქმეში ჩამაბეს და ერთთავად ვიგონებდი და მოდელებს ვაკეთებდი „ყუმბარების სასროლ მანქანებისას“. საქმე იმაში იყო, ჩვენ ვაკეთებულ, საკმაოდ მძიმე ყუმბარებს, იქ ტყეში, სერიიდან ერთს, ყოველთვის მე თითონა ვცდიდი ხოლმე, (რადგან სხვებს ეშინოდათ) და დავრწმუნდი, რომ 25—30 ნაბიჯზე შორს, საშუალო ღონას კაცი, ვერ გადააგდებდა და დამტვრეული ტოტები ხისა, ან ქვების ნატეხები (რაზედაც ვცდიდი), ხშირად ჩვენამდე აღწევდა უკან, წინ თუ ყველაფერს ანგრევდა. ჩემ „სასროლს“ ასიდან ხუთას ნაბიჯამდე უნდა გაეტყორცნა ყუმბარა, ბევრნაირი ხიფათის ასაცდენად. აი, ასეთი ჩიჩმაგურობითაც ვიყავ გართული როცა ერთ დღეს თავს წამომადგა სანდრო გაბუნია: „მეორე ჩვენი ლაბორატორიაც აღმოაჩინეს, გავიფანტენით და ახლა არა-ლეგალურ მდგომარეობაში უნდა გადავიდეთ, მეტი გზა არ არის, რადგან ყველას ვინაობა პოლიციას ხელში აქვს“-ო.

გაყუჩებულნი ვისხედით ორი კვირის განმავლობაში ნახევრად ჩაბნელებულ ჩემს ოთახში და გარედ არ გამოვდიოდით. მარტო „პლანებს ვაწყობდით“ და ვანგარიშობდით თუ რა ზომისა, წონისა და ფორმისა უმჯობესი იქნებოდა „სასროლი მანქანა“, საუკეთესოდ გამოსაყენებლად და ფარულად გადატან-გადმოტანისათვის. ესეთი უნებური ჯდომა ნებსითს ტყვეობაში აუტანელი ხდებოდა, და ერთ საღამოს ჩავაცივდი, მოდი გავიაროთ ჰაერზე-მეთქი. კარგა შებინდებული იყო, როცა უკანა კარებიდან ქურდულად გავიპარენით და წავედით „გოლოვინის პროსპექტისაკენ“. „სუდენაია“ ქუჩის კუთხეს რომ მიუახლოვდით, კედლის ჩრდილს მოსწყდა თავით-ფეხებამდე შავად შემოსილი, შავგვრემანი ქალი, შავ-თავშალ შემოკრული, როგორღაც უცნაურად მომიახლოვდა და ჩურჩულით მითხრა: „ამდამ შინ ნუ დაბრუნდებით“-ო. მაშინ რატომღაც არ გამიკვირდა ეს ამბავი, სრულიად ბუნებრივად მეჩვენა და არც მიკი-

თხავს, ვინ იყო, ან რად მეუბნება ასე—სრულიად უცნობი ქალი მაგრამ მე რომ გავჩერდი, სანდრო წინ წავიდა რამდენიმე ნიჟარა და მომიბრუნდა: „მანდ რას უყურებ, წამოდი“-ო.

მე გადავეცი „ქალის“ სიტყვები.

—რა ქალი, ვინ ქალი? რატომ მე ვერა ვნახე?! ალბად მოგელანდაო; დამცინა კიდეც.

ასე ჩუმად და ჩაფიქრებულნი განვაგრძობდით გზას, მაგრამ, რაკი „სიფრთხილეს თავი არა სტკივა“-ო, ნათქვამია, უთხარი სანდროს: „მოდო, ამაღამ შინ ნუ დავიძინებთ“-მეთქი; კიდეც გაიცინა ჩემ „ცრუმორწმუნობაზე“ და დამთანხმდა მაინც. ბევრი ვიფიქრეთ, ჩაუხვეით „ბარიატინსკის“ ქუჩისკენ, გავედით „ვორონცოვის“ ხიდზედ და მაშინ ღა მოაგონდა: „მე „მიხაილოვის პროსპექტზედ“ მყავს ნათესავი ქალი—განდეგილი და იქ მივიდეთ“-ო. ვინ ქალი?-მეთქი. აკი გეუბნები; „განდეგილი“, ლულაძეს ცოლი. მივედით. სასტუმრო ოთახში გავვიშალა ლოგინი იატაკზედ და ღამე იქ გავატარეთ.

ჯერ კიდეც თერთმეტი საათი არ იყო დილისა, ვიღამაც შემოირბინა: „წუხელის ეკატერინე გაბაშვილის სახლს დასცემია პოლიცია და ჟანდარმები, გაუჩხრეკიათ ბინა და ეძებდნენ რ. გაბაშვილსა და ა. გაბუნას“. ამ დღიდან ფაქტიურად არა-ლეგალურ მდგომარეობაში აღმოვჩნდით და სხვა და სხვა პასპორტით, სხვა და სხვა გზებით წავედით.

მაგრამ დღემდე არ ვიცი, ვინ იყო ის უცნაური გამაფრთხილებელი ქალი, თუ, სანდროს: არ იყოს, — მომელანდა? (7).

შენი შვნა (7): ვსთქვათ, მართლაც უცნობ ქალს შემთხვევით კიდეც სცოდნოდა, რომ მე იმ ღამეს გამჩხრეკავდნენ,—საიდან უნდა სცოდნოდა, რომ სწორედ იმ დღეს და იმ საათში გავივლით სწორედ „სუდებნაია“ ქუჩასთან, საცა დავგზბდა! შემთხვევით შეგვეპლო ვერის დაღმართით წასვლა, ან გუნების ქუჩით ან კიდეც სხვა ცხრა მიმართულებით, და ყველგან ხომ არ დავგიყენებდნენ „გამაფრთხილებელ“ ყარაულებს.

ადმინისტრაციული დაქერა. დამავიწყდა, რაშია

დენიმე ხნის წინად ორჯელ ვიყავი დაპატიმრებული ადმინისტრაციული წესით ორ-ორი კვირა და „კოკა წყალზე გატყდება“-ო, რომ ამბობენ, ამ „მესამე“ შემთხვევის შემდეგ შეუძლებელია იყო ჩემი დარჩენა თბილისში და წავედი „დასამალავად“ სიღნაღში, სადაც ასე ვსთქვათ, ძალიც კი მიცნობდა, და ვცხოვრობდი მოსამართლის სახლში, ჩემი ნათესავი ქალის ქმართან.

მაგრამ რაზედ ვიყავი დაქერილი და... გამოშვებული ორჯელ-ვე,—ესეც დამახასიათებელია მაშინდელი დროისათვის თავისი ზოგიერთი წვრილმანითაც კი.

პირველად: სტუმრად ვიჯექი ნინო ყიფიანთან (რომელიც აქტიურად მუშაობდა ფედერალისტებთან და ერთხელ საზღვარგარეთიდან ჩამოტანილი ორი „ორმაგი“ კიღობნით გატენილი მელიჩის გადატანაშიაც კი მებმარებოდა ლაბორატორიაში და... „შიშით,, თუ გარდამეტებული გულახდილობით, კინალამ გამცა კიდევაც (8) როცა, შალვა მესხიშვილის სისულელით, ამ ორი კიღობანის თრევა დაგვჭირდა მთელი კვირის განმავლობაში უადგილო ადგილას)

შენიშნვა (8) : სოფ. მეტეხის საქცევზედ რკ. გზისა „ვაშლიანი კაცი“ არ დაგვხვდა და შალვამ ვერ გადასცა მელიჩიტი. შეგვჩა ხელში ორი ახალი კიღობანი ორმოციოდე ქალსა და კაცს. საქაშეთში რომ „კონფერენციაზე“ მივდიოდით და ორმოციდან მარტო სამმა ვიცოდით, რა საშინელი ტვირთი იმალეზოდა ამ კიღობნებში. სადგურ სკრაზე ჩამოვსხედით და ყველანი გაიქცნენ ღამეში ეტლებისაკენ. განათებულ სადგურზე დავრჩით სტუდენტი და ახალ მოდაზე გამოპრანჭული, პირბადიანი ქალი, ჟანდარმის თვალში საჩხერად. რომ არ ეკითხა, თუ ვინა ვართ, ან რას ვაკეთებთ, ან ეს რა კიღობანია, შეეყარებულენივით „არშიყობა“ დავიწყეთ ვითომ, ჟანდარმის თვალწინ დავიწყეთ სეირნობა, კიღობნებიც განგებ თვალსაჩინო ადგილზე დავდევით. შალვას სისულელით, ამ ორ ჩამადანში—ორი ქუქყიანი საყელო, ერთი პერანგი და რაღაც დავლეჯილი თავშალის მეტი არა იყო რა (: „სხვა ვერაფერი მოგვანებ“-ო) და ვცნებ რომ უორადლება მიექცია ამ „სიმსუბუქისათვის“,—უკვე ხათბალაში გამბული ვიქნებოდით, რადგან ორმაგ გვერდებში ხუთ-ხუთი კილო მელიჩიტი იყო ჩაყოლებული.

როდის-როდის ჩავესხეს უცნობი მეურმის ურემში. შემთხვევით საქაშეთისაკენ მიმავალში და ... ნინა გზაში ეუბნება: —შენ ეი, მეურმე, კი არაფერი გაფიქრო: მე ყიფიანის ქალი ვარ და ფრთხილად იყავი,—ბომბები მიმაქვს-ო. მეურმეს ხმა არ გაუცია, და არ ვიცი, რა „გაიფიქრა“, მე რასაც გავიფიქრებდი ამ უცნაურ და უადგილო სიტყვებზე... წარმოდგენილი გექნებათ!

ნიათ“ და სხ. ასეთი...უტიფრო თავის „მოდურაქებანი“.

საიდანღაც განკარგულებით, ნინო ციხეში დასტოვეს და მე მესამე დღეს, სხვა ორმოცდაათ ტუსაღთან ერთად, გამისტუმრეს „საკომენდანტოში“, სასახლის პირდაპირ რომ იყო.

ვიკოდი, იქაც გამჩხრეკავდნენ და გზაში დავხიე და გადავყარე ის ყბად-ასაღები „ულიკა“—გ. დეკანოზიშვილის წერილი, რომელიც ამდენ ჩხრეკას გადარჩა, ესღა უკვე ბელგოური პალტოს „ჯიბის ჯიბეში“ შენახული რომ მქონდა თანა, რაკი დროზედ ვერსად დავაბინავე... შიშით, რომ: ვისთანაც იპოვნიდნენ,—იმასაც დასჯიდნენ.

საკომენდანტოში, რაღა თქა უნდა, ყველანი გავგჩხრიკეს ისევე და პოლკოვნიკმა,—გვარი აღარ მახსოვს, მაგრამ „ფათრეთი“ და საძაგელი „სახელგავარდნიღობა“ კი—, ჩემს ჯიბეში აღმოაჩინა... ხის რევოლვერი. ამაყი კმაყოფიღებით წარმოსთქვა:

— აჰა! და ყვირილი დამიწყო: «Всех вас вешать надо».

— Во-первых, Вы не имеете права на меня кричать,— დაუყვირე მეც,— а за детскаяя игрушки людей не вешают.

— Знаем эти «игрушки», это, наверное, для запугивания людей? და თან ხელში ატრიაღებდა ჩემს „მოდელს“(9). ხმა კი დაუშვა ჩემს შეყვირებაზედ.

— Раз Вы меня спрашиваете, должны верить, а если не верите, что это — игрушка, нечего тогда и спрашивать (10). Вы так напуганы, что Вам везде мерещатся «страшные революционеры», даже среди случайно арестованных.

Заприте его в отдельную камеру,— გასცა ბრძანება ჩემი დაციხვით გაბრაზებულმა პოლკოვნიკმა დღე პირდაპირ გაღიას რომ ჰგავდა ისეთ საკანში გამომამწყვდიეს.

შენიშნვა (9) ეს იყო ხის მოდელი ისეთი ბრაუნინგისა, რომელსაც ტყვიის-მფრქვეველის მინაგვარად, 9 ტყვიის მაგიერ ჩემის ანგარიშით (და გამომგონებით) 27 ტყვია უნდა გაესროღა მარაოს გვარად, თუ ბეერი მტერი მოდიოდა შენზე ერთად.

შენიშნვა (10) ასეთი „ფორმულით“, მტკიცედ რომ გამომითქვამს, კვღა ვაც ბევრჯელ „გამიშტერებია“ ჩემი დამკითხველნი და დაწყნარებულან.

* *

ავალიანი და სხ. ჩემს გალიაში, რომლის გვერდით ჩა-რიგებული იყო ხუთი-ექვსი ასეთივე საკანი, გამოჭრილი იყო ოთხ-კუთხი, საცა სახის გაყოფა შეიძლებოდა და ჩემ წინ ცარიელი ოთა-ხი იყო, რომლის სწორედ ჩემ კუთხესთან წყლის ონკანი სჩანდა.

ნაშუადღევის ორი-სამი-ოთხი საათი იქნებოდა, მეორე კუთხე-სთან რომ კიბე ჩამოდიოდა ზედა სართულიდან, ჩამოიყვანეს თერ-თმეტი ახალგაზრდა კაცი; ჯერ ჩაამწკრივეს და უფროსმა ჯარის-კაცმა რაღაც ქალაღის კითხვა დაიწყო; ... ავალიანი — სმერტნაია კაზნი!.. გომელაური — დვადცატ ლეტ კატორგი!..და ასე უბრალოდ ჩამოთვალა ხუთი კაცის სიკვდილის განაჩენი და ექვსისა — ოცი წლის კატორღა (11). მერე, — გაოცებული უყურებდი, როგორ ჩემ თვალწინ ცხენებივით დაჭედეს თერთმეტი ადამიანი. მიკვირდა, რად-გან პირველად ვხედავდი ასეთ სცენას: მორგვზედ ადგმევიანებდნენ ერთ ფეხს, მერე მეორეს და მჭედელი ზედ მძიმე ჯაჭვს აჭედავდა, რომელსაც შემდეგ უერთებდა ხელეზზედაც ასეთივე დადებულ ბო-რკილებს.

თითო ადამიანი, როცა დაჭედვას გაუთავებდნენ, მოდიოდა ჩემი კუთხის ონკანთან ხელის დასაბანად და, რომ დამინახავდნენ გამოჭრილ ოთხკუთხედში, ღიმილით მეუბნებოდნენ:

— ამხანაგო, ოცი წლის კატორღა გადამიწყვიტეს!

— ამხანაგო, სიკვდილით დასჯა გადამიწყვიტეს!

ასე ყველა... და არასოდეს დამავიწყდება უქულო, ლამაზი მრგვალი სახის, თვრამეტი წლის ყმაწვილი ავალიანი, რომელმაც იგივე გამიმეორა ისეთი ამაყი კმაყოფილებით, თითქო სიკვდილი კი არა, ქორწილში წასვლა მიესაჯნათ.

ეს იყო „შეფი“ ამ თერთმეტი (ყველა ამაზე უფროსი იყო) „წითელრაზმელისა“, რომელმაც, ბევრ სხვა საქმეებთან ერთად, ჰბრალებოდათ რამდენიმე დღის წინად მთელი რიგი მალაზიების

შენიშვნა (11) ამ სასტიკმა განაჩენმა ცოტა არ იყოს ჩამაფიქრინა; ერთსა და იმავე დღეს ვიყავით დაჭერილნი. მართალია, სხვა და სხვა ადგილას და სხვა და სხვა საქმეზედ, მაგრამ, ხომ ვაგიგონიათ, „ჯერ დაგჭედავენ და მერე დაამტკიცე, რომ აქლემი არა ხარ“—ო.

გაძარცვა და, მგონი, კაცისმკვლელობაც. თურმე არაფერიც არაა მოტეხილან, არავინ და არაფერი გაუციათ, უარყოფისა არაა. ბრალდებას, ზედ დანაშაულზედ მისწრებისაც მიუხედავად, და „ამიტომ დაისაჯენ ასე სასტიკად ჯიუტი სოლიდარობისათვისაც“, — როგორც გვიამბო 17 წლის შემდეგ, — 1922 წელს უკვე სტამბოლში ღენერალმა ნიკოლოზ მილიჩივილიმა, — ეპილოგი ამ „სამხედრო გასამართლებისა“, საცა სასამართლოს თავმჯდომარედ თითონ ყოფილა იმ დროს. ეპილოგი არა დრამატიული მხოლოდ, არამედ სადრამოც:

—სამსჯავრო გათავდა. თერთმეტი გაუტეხელი ბანდიტი წაიყვანეს ბორკილების დასადებად. მოსამართლენი უკვე ვკრეფდით ქალღღებებს წასასვლელად, თან განცვიფრებას გამოვსთქვამდით, რომ სასტიკი მსჯავროთ მუქარის მიუხედავად, ვერ ვათქმევინეთ, თუ სადა ჰქონდათ იარაღის მთავარი საწყობი, როდესაც უტყუარი ცნობები გვქონდა და შემამსუბუქებელ გარემოებად უთვლიდით მის ჩვენებას.

ამ დროს შემოალო კარი ადიუტანტმა და მოგვახსენა:

— ვაშე პრევესხოდიტელსტო, კაკაია-ტო დევუშკა პროსიტ დოპუსტიტ კ ვამ, ტაკ კაკ „იმეიუ, გოვორიტ, ვაქნოე ობსტოიატელსტო სოობშიტ სუდუ“.

მხედრებმა გადავხედეთ ერთმანეთს; საქმე გადაწყვეტილი იყო უკვე, ან რა უნდა ეთქვა ისეთი ვიღაც ქალს? და უფრო ცნობის მოყვარეობით, ვიდრე „ახალი გარემოების“ განსახილველად, მოვილაპარაკეთ. დაეთანხმდით და დავიჭირეთ ოფიციალური ადგილები.

შემოიყვანეს 17—18 წლის „დახატული“ ქალი, რომლის გულ-ღია და გულუბრყვილო გამომეტყველება უფრო ბავშვს მოგაგონებდათ, ვიდრე დაქალბუღი ქალისას. ლამაზი თვალები, ტუჩები ღიმილით ანათებდნენ თითქო და ნათალ ცხვირთან ერთად... **НУ, просто, — красота!.**

— დაბრძანდით, რა გნებავთ მოგვახსენოთ?

ქალმა სრულებით არ დაირცხვინა სამხედრო სასამართლოში ყოფნა და უბრალოდ წარმოსთქვა:

— ბიტონო ლენერალო, როგორც გავიგე (საიდან რა უნდა ვიკვლიო გო?), მთავარი საწყობის აღმოჩენა იქნებოდა შემამსუბუქებელი გარემოება თქვენგან გასამართლებულ დამნაშავეებისა (ეს სიტყვა ისე წარმოსთქვა, რომ მის თვალში ნამდვილი დამნაშავენი ჩვენ ვიყავით თითქო) და მე რომ გაჩვენოთ საწყობი, ხომ შეუცვლით სიკვდილს?

— მერე თქვენ ვინა ბრძანდებით? ან საიდან იცით ეგ გარემოება? ან რატომ ხართ ეგრე დაინტერესებული ამ ბანდიტებით? — თითქმის ერთად მივყარეთ კითხვები. ქალმა ამაყად შემოგვხედა და მოურიდებლად:

— მე ავალიანის საყვარელი ვარ!

— ა...ა?! წამოგვეცდა ყველას გაკვირვებით; ერთმანეთს გადახედეთ და... თვალების იღუმალი შეთანხმებით, გამოუცხადე, როგორც თავმჯდომარემ:

— თუ საწყობს მიგვასწავლით, საქმეს მეორედ გავარჩევთ.

— და სასჯელს შეუმსუბუქებთ?

— ალბად!

— არა, პირობა — პირობაა!

— მაშინ იძულებული ვიქნებით თქვენც დაგაპატიმროთ, როგორც მონაწილეს. ქალს გაეღიმა:

— ეგ ყოველთვის შეგიძლიანთ, მაგრამ საქმეს რასა შველის?

ერთი სიტყვით, ვერაფრით ვერაფერი ვათქმევინეთ, სანამ სიტყვა არ მივეციტო ოფიცრისა, რომ სიკვდილით არავინ დაისჯებოდა, თუ...

მაშინ კი მიგვასწავლა და გაგზავნილმა ჯარის კაცებმა მთელი „არსენალი“ იარაღისა ჩამოიტანეს სადღაც მამადავითის ქუჩიდან. თოფები, ყუმბარები, რევოლვერები და ასობით პატრონა.

— И смертникам казнь была заменена 20-летней каторгой, დაათვა, უკვე მოკანკალე ხელებიანმა მოხუცებულმა ლენერალმა. და, მეათე პაპიროზის ორ ქალაქში სქლად გახვეულ თამბაქოს ცეცხლი მოუკიდა, როგორც ჩვეულება ჰქონდა.

აი, როგორ, და ჩემთვის — სად!? დასრულდა ლამაზი ავალიანისა და მისი „დახატული“ საყვარელის ამბავი!

* * *

რომანი? „არა-ლეგალურ“ (в подпольи) მდგომარეობას, გარდა მუდმივი სიფრთხილე-დაჭიმულობისა, — ადმინისტრაციის, პოლიციისა, თუ ჯაშუშებისა და გაცემის წინაშე, ბევრი უხერხული მხარეცა ჰქონდა; მუდმივი მალვა, სხვისი ბინითა, საკმელით და მზრუნველობით სარგებლობა და სხვა ათასი, რასაც ხშირად (და ალბად, ეს სხვებსაც გამოუცდიათ) მოჰყოლია შეუფერებელი რომანი და შეუღლებაც. მართლაც, მუდმივ საიდუმლო, შიშისა და ენტუზიაზმის, ალტყინების ატმოსფეროში მყოფ ახალგაზრდობისათვის „რაინდისა“ (?) და მებრძოლის შარავანდედით მოცულისათვის ნებისით თუ უნებლიეთ, ბუნებრივად ხდება დაახლოება, ჩვეულებრივ პირობებში ხანდახან სრულიადაც წარმოუდგენელი (12). ერთი ასეთი მაგალითი გამიხდა მიზეზად, მალე მიმეტოვებინა თბილისი და წავსულიყავი პროვინციაში. ქალბატონ „განდეგილის“ ბინიდან მე და „ისკანდერი“ რომ უკვე „არა-ლეგალური“ წავედით, პირველი დღიდან „საიდუმლო ბინაზე“ მომათავსეს, ოდნავ ნაცნობ, ფედერალისტების ოჯახში, საცა და, დედა ან შვილი არ მიპატრონებდა და მომივლიდა ისე, როგორც ორი ქალიდან, ერთი, — ჩემი მიმღები პატიოსანი, დარბაისელი ოჯახის მამისა. საკმელი, ლოგინი, აბანო თუ სითბო ღუმელისა და ალერსიანი სიტყვისა; სიფრთხილე და საიდუმლოდ ჩემი დაცვა მეზობელთა თუ მტერთაგან ისეთი „დელიკატური“ იყო, — ტყის სპარტანული ცხოვრების შემდეგ, — სამოთხედ უნდა მომჩვენებოდა, მე კი, მადლობის მაგიერ, — მამბრაზებდა (13).

და როცა აშკარად დავატყე, რომ მართლა დიდი ამაგი და მზრუნველობა ამ ქალისა ჩემზე, — სიყვარულის გრძნობაში გადადიოდა, იძულებული ვიყავი, ორი კვირის მეტი ვერ გამეძლო და, შეიძლება ღმერთმა დამსაჯა უპასუხობისათვის: „რევაზ თავქარიანის“

შენიშვნა (12). შეიძლება ამით აიხსნება ის სამწუხარო ამბავი, რომ „ლა რუსიდან“ ამოშალეს „La plus belle race du monde“ ... ჩვენი ბობოლა ემიგრაციის მიხედვით!

შენიშვნა (13) „ვაი შენ, ჩემო კარალულო ჩალა!“-ო.

პასპორტით გავემგზავრე სიღნაღს. ალბად ვინმემ „მიხიმანა“ კომიტეტში ასეთი პასპორტი რომ მიშოვნა, მაგრამ, პირველად ვაქვე რეზის შემდეგ, შეურიგდი ამ ჰუმორს და რამდენიმე თვე თავქარიანის როლში თუ არა, პასპორტით დავიარებოდი.

სიღნაღში, რომ იტყვიან—ძალიც კი მიცნობდა და პრისტავი გენრიხიც კი, რომელიც ჩემ ბედზე ახლად გამეწესებინათ აქ, თბილისში „აკოლოდონის“ თანამდებობიდან ამოღებით და... ბავშვობიდანვე რომ „მოწინააღმდეგეთა“ ბანაკებში ვიყავით, თამაშობასა, კოჭობასა თუ სხ., და ჩემი დაბრუნებისას საზღვარ-გარეთიდან სტუდენტ-რევოლუციონერად, ის იყო „აკოლოდნიკი“, მუდამ ჩვენ ქუჩაზე აყუდებული და ჩემიც თვალ-ყურის მადევნებელი. მაგრამ ერთმანეთს ვითომ ვერა ვცნობდით.

გენრიხს მერეც დაუბრუნდები, რაკი უცნაური ბედი ეწვია ამ ჩემ „ჩრდილს“, რომელიც თითქო განგებ უკან დამდევდა.

სიღნაღის ბატონ-პატრონი ხომ 1905 წელს იყო ფედერალისტების კომიტეტი და მისი თავმჯდომარე თომა კეველიშვილი. მაზრის უფროსი (გვარად, მგონი, ლაციუსი) უკომიტეტოდ ნაბიჯს ვერა სდგამდა, განკარგულებებს ჩვენი კარნახით სწერდა; ნავთის, მარილის, შაქრის მაზანდას ჩვენს გარეშე ვერ აწესებდა (14). სასამართლოს განაჩენებიც კი, სისხლის სამართლის დამნაშავეთა წინააღმდეგ, ჩვენი უშუალო ჩარევით ან მსუბუქდებოდა, ან მძიმდებოდა და, უმეტეს შემთხვევაში, გარეშემო სოფლების გლეხობა პირდაპირ „კომიტეტს“ სთხოვდა გასამართლებას ერთმანეთთან დავებში (15), მიტინგები პირდაპირ ქალაქის მოედანზე ეწყობოდა.

შენიშვნა (14) სომხის ვაჭოებისა, ადმინისტრაციისა და მოსახლეობის,— უმთავრესად გლეხობის ინტერესების დაცვით,— მაშუალობას ვაწარმოებდით და ფასებს ვაკლებინებდით.

შენიშვნა (15) ათას სხვა „საქმესთან“ ერთი ასეთიც უნდა გაგვეჩიბა: შორეულ სოფლიდან ჩამოსული გლეხი ჩიოდა—„ქათამი მომპარეს და სამართალი არსად არის“—ო. გაკვირვებით ვარწმუნებდით, რომ ანგარიში არ იყო, ერთი ქა-

ტერორისტები. ასეთი იყო მდგომარეობა სიღნაღის მაზრაში, როცა ერთ საღამოს, კომიტეტის სხდომის დროს, შემოვიდა სკოლის დარაჯი და მოახსენა: „თბილისიდან ორი ყმაწვილი ჩამოსული და კომიტეტთან მოლაპარაკებას თხოულობენ“—ო. ჯერ მე გამგზავნეს: ნახე, ვინ არიან და რა უნდათ-ო? მართლაც, ორი თავით-ფეხებამდე შეიარაღებული ყმაწვილი დამხვდა დერეფანში, ორავეს ეცვათ ბლუზები, გულზე და წელზე პატრონტაშებით, თოფები ხელში, ნაბადი ცალ მხარზე მოგდებული და მაშინდელი, მოდად შემოღებული, გრძელ-ბეწვიანი ფაფახებით თავზე. ჩემ შეკითხვას, თუ რა უნდათ?.. დაუჯერებელი დიალოგი მოჰყვა:

— ჩვენ გამოგზავნილები ვართ „სოციალ-დემოკრატიულ პარტიისაგან“, რომ სიღნაღში ტერორისტული აქტი მოვახდინოთ.

— თქვენ ხომ იცით, სიღნაღის მაზრა ფედერალისტების კომიტეტის ხელშია?

— დიალ! სწორედ ამიტომა ვართ გამოგზავნილი თქვენთან რომ თქვენი ჩვენებით მოვახდინოთ ტერორისტული აქტი.

— რატომ უნდა მოახდინოთ, როცა უტეროროდ მთელი მაზრა, მაზრის უფროსი, სასამართლო და სხ. სულ ჩვენ ხელშია?!

— სწორედ მაგიტომ, რომ მარტო სიღნაღის მაზრაში არ მომხდარა არც ერთი ტეროლი და მშვიდობიანობაა, ჩვენ გამოგვგზავნენ...

არა მარტო მე, თანდათან მთელმა გამოლაგებულმა კომიტეტმა, ძლივს მოვახერხეთ მათი დაჯერება, რომ სიღნაღის მაზრაში ტერორი არა გვჭირდება... მივეცი თ საგზაო ფული და თელავში გავისტუმრეთ. „იქნება იქა სჭირდებათ და იქ წაბრძანდით...“— თო-

თმის გულსათვის „კომიტეტს“ აცდენს და ამოდენა გზის გამოვლა, — უფრო ძვირად დაუჯდებოდა ხომა. — ბატონო, საქმე ქათმის ფასში კი არ გახლავთ, — სამართალს ვითხოვ და, თუ საჭირო გახდა, პეტრებუხში ხელმწიფემდე მივალ-ო. მისი ღრმა არგუმენტაცია უსამართლობის შედეგებზედ, არა მარტო მაშინ ჩავთვალეთ მისაღებად და გავარჩიეთ მისი „საქმე“, — ეხლაც ღირსშესანიშნავად მიმაჩნია, საზოგადოებრივ-პოლიტიკური თვალსაზრისით.

რემ, ხან ლაციუსის მოკვლა მოინდომეს, ხან პრისტავ გენრიხისა, ხან ვისი, ხან ვისი. სახეები და თვალები ისეთი მომაკვდინებელი ცეცხლით უბრწყინავდათ, მთელი მიხვრა-მოხვრა მოსხლეტილი და ყურებიც კი თითქო დაცქვეტილი ჰქონდათ იმ ცხენებივით, რომელთაც მგლების შიში გამოუტყდიათ და ეხლა სულ ჩახმახზედ არიან. არა-ერთი კაცი ეყოლებოდათ მოკლული უკვე და ეხლაც „სწყუროდათ სისხლი.“ ასე გადაეარჩინე ჩემი „მტერი“ — გენრიხი.

არ ვიცი როგორ მიიღეს ისინი თელავში, ან თუ მოახდინეს იქ რამე „აქტი“, მაგრამ სიღნაღის მაზრის მყუდროებაც დაირღვა მალე.

მაჩხაანის როგორც „სოც.-დემოკრატის“, ფედერალის ამბები. ტებსაცა ჰყავდათ „სამხედრო რაზმები“ თბილისში (16), სხვა სოფელ-ქალაქებშიაც და კერძოდ, სიღნაღის მაზრაშიაც. და, აი, ერთ დღეს გავარდა თოფი: სოფ. მაჩხაანიდან ამოცვივდნენ ბიჭები და მოგვახალეს: „არიქა, გვიშველეთ, საშინელი ამბავი დატრიალდა: ზემოსოფლის რაზმელებმა მოსთხოვეს მაჩხაანს, რამდენიმე ახალგაზრდა რაზმისათვის; ახალგაზრდებს კი უნდოდათ, მაგრამ უფროსებმა არ დაანებეს და ატეხილ ჩხუბში ორი კაცი მოუკლეს მაჩხაანელებს. შეიარაღებულმა მაჩხაანელებმა გადასწყვიტეს შეადგინონ თავიანთი რაზმი, შეჰკრან გზები და ზემოსოფლებიდან აღარც კაცი, აღარც ურემი, აღარც საქონელი გზებზე არ გაატარონ და, შეიძლება, სისხლის ასაღებად მიუხტნენ კიდევაც ზემო-სოფლელებს...“

შეგვექნა აღელვებული ბჭობა. ეს ამბავი ლაციუსსაც გაეგო და შემოგვითვალა:

«Я вынужден послать сотню драгун для наведения порядка...»

ჩვენ მოვთხოვეთ შეჩერება განზრახულისა რამდენიმე დღით და მეორე დღეს დილა-ადრიან, კომიტეტის სამი წევრი და მე, ჩა-

შენი შენა (16) რამდენიმე ეპიზოდს თბილისის „რაზმის“ მოქმედებისა შემდეგში გავიხსენებ, როგორც დამახასიათებელსაც და ... თუ რატომ მეც არ მოვეყვი შიგა.

ესხედით ფაიტონში და ჩაეჭანდით, ალელვებულნი ათასტყუარადად მახაანში. არ მახსოვს, კვირა დღე თუ იყო, მაგრამ „მთელი სოფელი“ (რომ იტყვიან) მოედანზე დაგვხვდა ჩოჩქოლ-დრტვინვაში. ეტლი პირდაპირ ბრბოში შევაქანეთ და დავიწყეთ გამოკითხვა, დაშომინება, დარიგება, — მშვიდობიანობის ჩამოსაგდებად, უფრო საშინელ უბედურებათა თავიდან ასაცდენად და რუსის დრაგუნების საქმეში ჩარევისაც.

ძნელი იყო ხალხის დაწყნარება. ალელვებული და შიგა და შიგ მუქარის ხმები ჩვენკენაც მოიმართებოდა; ზოგი კეტსა და თოფსაც იმარჯვებდა: „ასე არ დავტოვებთ საქმეს, სისხლი უნდა ავილოთ, ი, ვილაც რაზემელები არიან!“ და სხ. და სხ.

კარგა ხანს გასტანა ალიაქოთმა, როცა ერთი მოხუცი მომიახლოვდა და წყნარი, მამა-შვილური ხმით მომმართა:

— შეილო, ჯერ სულ ყმაწვილი ბრძანდები, გეტყობა, და ასეთ საქმეში ჩარევა საშიშიც არის, თუმცა გატყობ მართლა სიკეთე გინდათ. რასაცა ბრძანებთ, მართალია, მაგრამ ხომ ხედავთ... ხალხი რას გაგიგონებთ, როცა ახალი მკვდრები გვისვენია სახლში; ამას დრო უნდა. თქვენ ესლა წაბრძანდით და ჩვენ თითონ დავაშოშმინებთ ხალხს და ჩვენი ადათების წესით მოვიქცევით. სისხლს როგორ ავაღებინებთ, მაგრამ ავანაზღაურებინებთ კია.

ისეთი დამარწმუნებელი იყო მისი სიტყვა, ისე უცებ მომხვდა გულში მისი ფსიქოლოგიური სიღინჯე: „ახალი მკვდრები... ამას დრო უნდა-ო“, რომ კინაღამ გადავხვებო; ხელი მაგრა ჩამოვართვი, დაუძახე კომიტეტის დანარჩენ წევრებს, ხალხში რომ იყვნენ გარეულნი და უამზე მოხუცის რჩევა. ყველას ჭკუაში დაუჯდა; მიუსამძიმრეთ სოფელს, ვსთხოვეთ სიმშვიდე, აღუთქვით ყოველნაირი დახმარება და წამოვედით.

სიღნაღში მაშინვე ვაცნობეთ მაზრის უფროსს (აწ—„უნკროსს“), რომ საქმე მშვიდობიანად ამოვწურეთ, მაგრამ მეტად ალელვებული დაგვხვდა (გულწრფელად თუ განგებ, ვინ იცის):

«Обо всем известно в Тифлисе, вот полюбуйте телеграммой, из-за Вас я не только могу потерять место, но и голову.»

მართლაც, ყალბსა თუ ნამდვილ დებეზაში ეწერა: **ქართული
...Не допускать беспорядков, немедленно поставить в Мачхату
сотню драгун (ივეგუეკუცია) выловить бандитов, доставити
в Тифлис. При требовании, пришлем казаков».**

საქმე რთულდებოდა! შეგვექმნა კამათი. ჩვენ მოვთხოვდით დამაშოშმინებელი პასუხის გაცემას, არავითარ შემთხვევაში ყაზახები არ ჩამოსულიყვნენ, რასაც უსათუოდ საშინელი უბედურებანი მოჰყვებოდა და სხ. იქნებ ყველაზედ მჭრელი საბუთი ის იყო, რომ ჩვენც „თბილისის ცენტრალურ რევოლუციონურ კომიტეტს“ (არ არსებულს, სხვათა შორის)“ ვიქნებით იძულებულნი შევატყობინოთ და მაშინ... არ აგცდებათ ის, რაც აგაცდინეთ, სწორედ თქვენი... გამჭრიახობისათვის...“ უამბეთ, როგორ მოვიშორეთ ამას წინაღ ჩამოსული ტერორისტები, **«...так совместно мы должны охранять сигнахский уезд от анархии царщей в других. ...».** იქვე მდგარი გაფითრებული გენრიხი, აშკარა იყო, ბრაზით, არ ეთანხმებოდა ლაციუსის „სისუსტეს“, მაგრამ უმფროსთან რა ხმა ამოვლდებოდა? სულ კი ადვილად შეეძლოთ მთელი კომიტეტის დაქერა, მაგრამ ვერა ჰბედავდნენ. ვის ვისი უფრო ეშინოდა, ძნელი გასაზომი იქნებოდა.

ლაციუსმა ჰენრიხს გადასცა ყოველშემთხვევაში ტექსტი დებეზისა: **«Приняты все меры, наступило успокоение, казаков не требуется, подробности донесением,»**
და... გაგზავნა?

ყოველ შემთხვევაში, სანამ მე კიდევ სიღნაღში ვიყავ, ყაზახები არ ჩამოსულან და განზრახულმა მიტინგმაც „კარგა“ ჩაიარა, მიუხედავად ლაციუსის მუქარისა: **Мнѣ придется разгонять силой!**
და ჩვენი პასუხისა:

«На силу мы ответим силой, и напрасно Вы осложните себе когда кровопролитием, огаჲ этот митинг «мирный» и мы хотим внести успокоение в возбужденные страсти.»

უახლოეს კვირას, ქალაქის მოედან-ბაზარზედ მოვიწვიეთ დიდი მიტინგი, სოფლებიდან დაბარებულ წარმომადგენლებთან ერთად

და, სხვა საკითხებთან, „საჯაროდ დავემთ სამხედრო რაზმის მხარეში“
ქმედება მაჩხაანში და ავკრძალეთ ძალით მსხვერპლად მსხვერპლად
ცია; რაზმები განსაკუთრებით მოხალისენი უნდა ყოფილიყვნენ
და არა ძალად გამოყვანილი. რეზოლიუციების გამოტანის შემდეგ,
მიტინგი დაიშალა და... მხოლოდ ამის შემდეგ, მოედანზე ჩა-
მოიარა დრაგუნთა ასეულმა, რომელიც თვით მიტინგის დროს, სად-
ღაც მეორე მიმართულებით „ექმებდა მიტინგს და ვერაფერი შეამ-
ჩნია“... ოფიციალურად (17).

სასაცილო ბომბები. მაგრამ ამ „მშვიდობიან მიტინგსაც“ და-
ჰყვა სასაცილო ამბავი. სიღნაღში სცხოვრობდნენ „შვიდნი ძმანი...
ახმეტელნი“, რომლებზედაც ხუმრობდნენ: ეს ის „შვიდნი ძმანი გუ-
რჯანელნი“ არიან, „შვიდ-შვიდჯერ რომ ესროლეს — სიმღერაში
რომ არის — და ვერ მოარტყეს“-ო, და, ერთი ძმა — სოც.დემო-
კრატიანო, მეორე — მონარქისტი, მესამე — სოც.-რევოლუციონე-
რი, მეოთხე — ანარქისტი, მეხუთე... მეექვსეც სადღაც არიან და მე-
შვიდე (მგონი, ნიკო) ჩვენთანაა, ფედერალისტიანო. მე ვიცნობდი სამ
ახმეტელს და არ ვიცი თუ ძმები იყვნენ, მაგრამ... ნიკომ, ჩავედი თუ
არა სიღნაღში, მთხოვა: „აქაც გვეყავს სამხედრო რაზმი, იარაღი ცო-
ტა გვაქვს, თბილისი მარტო გვპირდება და არაფერს გვიგზავნის.
რაკი სპეციალისტი ყოფილხარ, ჩვენც გავგიკეთე ყუმბარები“-ო.
„სიამოვნებით, მაგრამ მაგას ხომ დიდი ხარჯი და მოწყობილობა
უნდა?“ — ვიცი, მეც „მექანიკოსი“ ვარ და ზოგი რამ ვიცი, შინა-
ურულად მოვაწყობო. მე მყავს ერთი სახელოსნოს პატრონი და
ყველაფერში დაგვეხმარებაო.

ეს „სახელოსნოს პატრონი“ გამოდგა „თეთრი თუნუქის“ ოს-
ტატი და ისეთი პატარა ქურა ჰქონდა, რომ ბომბების ჩამოსხმა კი

შენი შენა (17). როგორც შემდეგ, პარიზში. გავიგე კნ. ნ. ამილახვრისაგან.
ამ დრაგუნთა ასეულის უფროსი ყოფილიყო მისი მეუღლე ალექსი და... „ლაცი-
უსის ბრძანებით ქართველებს როგორ დაჰხოცავდა, განგებ შორს მოუარა“-ო.

არა, ფარნების ჩარჩოებისა და კონსერვის ყუთებისათვის ძლიერად უნდა ნობდა კალას გახურებული საკალავით.

— ამ საშუალებით მხოლოდ ე. წ. პრიმიტიული „ჯოჯოხეთის მანქანის“ გაკეთება შეიძლება-მეთქი.

— ჰო და ეგ გავაკეთოთ, თუ ძალა აქვს.

ნიმუში რომ გაუკეთე და „სცადა“, ეს ამოდენა ზორბა კაცი ბევრეფით გახარებული მომივარდა.

— კაცოოო! რა ყოფილა, რა ძალა ჰქონია, კამეჩს ვესროლე ბუჩქებში და სულ დაფლითა, ბუჩქებიც გაცელა...

და თან თავის კამეჩა თვალებს აბრიალებდა.

რასაკვირველია, კამეჩს ვერ „დაფლეთავდა“, მაგრამ კაცს, ცხენს, ხარსა თუ კამეჩს ადვილად მოჰკლავდა რამდენიმესაც, თუ „ხეირიანად“ დაეცემოდა ხროვაში.

აი ასეთები დაუმზადე ოციოდე და „საწყობი“ მასა ჰქონდა.

ლაციუსის მუქარას: «„придется разгонять силой“» და სიფრთხილეს რომ თავი არ ასტკენოდა და არც ჩვენი „... на силу ответим силой...“ გამასხარავებულიყო, ზემოაღნიშნული მიტინგის გარშემო დავაყენეთ რამდენიმე თოფიანი და რევოლვერიანი კაცი, — სულ ხუთიოდე. და 7 კაცს, წინასწარი ბევრი ახსნა-დარიგებით, თუ როგორ უნდა იხმარონ საჭიროების (ე. ი. თუ დაგვეცნენ დრაგუნები ან ყაზახები) დროს, ჩავაბარეთ ბომბები. ამ შვიდში ერთი თითონ ახმეტელი იყო. მე, როგორც ხელმძღვანელი, ჯიბეში რევოლვერით და მერვე ბომბით, ნელის ნაბიჯით სულ დავდიოდი მიტინგის გარშემო, ვათვალთვლებდი „პოსტებს“ და მალულად, მოსასვლელ გზებზედ მექირა თვალს.

გეგმა ისეთი გვექონდა, — ერთი მხრიდან თუ მოვიდოდა მტერი, ყველანი იქითკენ უნდა გადავსულიყავით, დრაგუნებსა და ხალხს შუა ჩავმდგარიყავით და ჩემის, ან ახმეტელის ბრძანებით, სროლა აგვეტეხა პირველი ბომბის გადაგდების შემდეგ. თუ ორი ან სამივე გზიდან (მეტი არც იყო), მაშინ იმავე წესით ცალცალკე გვემოქმედნა და გასაჭირ ადგილს ერთმანეთს მოვხმარებოდით. „სამხედრო თათბირის“ შემდეგ. — მიტინგი წესიერად მიდიოდა, — ნ. ახმეტელთან

ქართული
წიგლისწამყვანთა
კავშირი

მივედი და ვკითხე, „ბიჭების“ იმედი თუ აქვს?

— რას ამბობ, ისეთები არიან... მგლებს შესჭამენ!-ო.

— აბა, მაშ შენ მარჯვნივ ჩამოუარე, მე მარცხნივ, მაინც გავა-
მხნევოთ, რომ ყველაფერი რიგზეა და ჰკითხე, თუ ყველასა აქვს
პაპიროსი?

ერთმანეთს რომ შეეხვდით მეორე მხარეს, აღმოჩნდა, რომ არც
ერთს მათგანს არამც თუ მოკიდებული პაპიროსი, ასანთიც არა
ჰქონდა.

საჩქაროდ დაურიგეთ ყველას პაპიროსი და მოვთხოვეთ ჩაუ-
ქრობლად ჰქონოდათ, რადგან ეს ხომ პრიმიტიული ბომბები იყო
პრიმიტიული პატრუქებით. ანთებულ პაპიროსს (ასანთს, ან შუგუ-
ზალს) თუ არ დაადებდი და ისე არ გადააგდებდი, უბრალო წვეტია-
ნი ქვით უფრო მეტი ზიანი შეგეძლოთ მიგეყენებინათ... მტრისა-
თვის. ბომბა, ადამიანს კი არა, ან მიწას, ქვასაც რომ მოხვედროდა,
მაშინაც არ გავარდებოდა... და ეს „მგელი-ჭამია ბიჭები“... სირცხვი-
ლის მეტს ვერას შესჭამდნენ.

მადლობა ღმერთს, არავინ დაგვესხა და ახმეტელს წლების გან-
მავლობაში ალბად ის „ჯოჯოხეთის მანქანები“ დაუყენგდა და და-
უობდა კიდევ, თუ კვლავ... „კამეჩების დაფლეთაზე“ არ მოიხმარა...
ქიზიყური „პანტის ზარბაზანივით“.

ბ ა ე ქ რ ა ბ ა .

მალე წავედი თელავში, საცა ფედერალის-
ტებს ნაკლები გავლენა ჰქონდათ, მიუხედავად... თავდა-აზნაურო-
ბისა და მთელი ინტელიგენციის მათკენ ყოფნისა, ეროვნული სა-
კითხის გამო. მაგრამ ამ პროვინციულ ინტელიგენციას „სჯობნი-
და“ და თვალს უხვევდა ერთი პეტერბურღელი სტუდენტი, რომელ-
საც, სხვა მარქსისტულ ლიტერატურის გარდა, გაზეპირებული ჰქონ-
და კარგად შედგენილი, პლენანოვის წიგნი და, გამართულ „კამა-
თებში“ სულ „ციტატებით“ აშტერებდა ხალხსა. ეს ხელოვნება, მენ-
შევიკების ხელობა იყო და ბატონი გ. ხირსელი უხვად სარგებლობ-
და ამით. და თუმცა ფედერალისტებიც ჰგზავნიდნენ „პროპაგანდი-

სტებს“, ხშირად დამარცხებულნი ბრუნდებოდნენ. ეხლაც იყო გა-
 გზავნილი აკაკი პაპავა და საჯარო პაექრობა იყო დანიშნული
 ატრში ამ ორ პარტიის შორის. საზოგადოება ღელავდა, ყველა ემ-
 ზადებოდა სეირისათვის, რადგან თელავისთვის ეს დიდი „ამბავი“
 იყო... როცა სრულიად შემთხვევით და მოულოდნელად მეც ჩავე-
 დი.

მეც მოვითხოვე სიტყვა კრებისათვის და ამ „ახალმა გარემოე-
 ბამ“ უფრო ააჩოქოლა ხალხი და დანიშნული დღისათვის ყველა
 ემზადებოდა წასასვლელად. ეს ორი მეტოქე, — გ. ხირსელი და ა.
 პაპავა, გაწრთენილი, დახელოვნებული პროპაგანდისტები, ორი კვი-
 რით წინდაწინ ემზადებოდნენ ამ „ჰიდაობისათვის“; მე კი სულ ორი-
 -სამი დღე დამრჩენოდა სამზადისისათვის... თუმცა პლენარისთვის წიგ-
 ნი მეცა მქონდა წაკითხული ჯერ კიდევ ლიეუში (18), მაგრამ არც
 პროპაგანდაზე მივლია როდისმე და არც „ციტატები“ ვიცოდი ზე-
 პირად, რასაკვირველია. ჩემი საქმე ყველაზე სუსტად სჩანდა. მაგ-
 რამ ხირსელმა თითონ მათხოვა ჯენტლემენურად პლენარისთვის წიგ-
 ნი, რაკი უთხარი, რომ დიდი ხნის წაკითხული მაქვს და „ციტატე-
 ბის“ გაზეპირებით და გვერდის ჩვენებით (ესეც მოდა იყო) თუ გაი-
 ტან-მეთქი ლელოს.

მთელი წიგნი აჭრელებული ჰქონდა „დიალექტიური“ ციტატე-
 ბის აღნიშვნით, ზოგი ლურჯი, ზოგი წითელი ფანქარით, დაახლო-
 ებით ასე: საცა შ ა ვ ი თ ე თ რ ა დ უნდა დამტკიცებულიყო, წერ-
 ტილიდან წერტილამდე — წ ი თ ე ლ ი ფ ა ნ ქ რ ი თ ჰ ქ ო ნ დ ა გასმული
 სტრიქონებს, და საცა თ ე თ რ ი — შ ა ვ ა დ უნდა წარმოედგინა; იმ
 სტრიქონებს — ლ უ რ ჯ ი თ. ისე რომ მთელი წიგნის გადაკითხვაც
 არ დამჭირდა. მისივე ხ ა ზ ე ბ ი თ ვისარგებლე კამათის დროს და,
 როცა ორივე „ორატორი“ ამოიწურა, ერთს უთავაზე მისივე „სახა-
 რების“ ლ უ რ ჯ ი ციტატები; საცა წამოაყენა წითელი... და უკულ-
 მაც; გვერდები კი არა მარტო, სტრიქონების ადგილსაც უსახელებ-

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა (18): პირადადაც ბევრჯერ მომისმენია და ამასაც დიდი წონა
 ჰქონდა, ზომა.

დი და, როგორც ის აშტერებდა სხვებს, ეხლა თითონ გაშტერებულ
ლი დარჩა. (მერე მისაყვედურა კიდეც: „კაცო, რა მიყავი,—ჩემი-
ვე წიგნით მსპობდი“-ო. შენი კი არა, — პლენხანოვისაა და შემთხვე-
ვით განა სხვაგან არ შეიძლებაოდა მეშოვნა და წაკითხულიც მქონდა
ხომ წინად).

ა. პაპაეის მარტო ის უსაყვედურე, რომ არ ისარგებლა თვითონ
მარქსის სიტყვებით ეროვნულ საკითხზე, რომ რუსი პლენხანოვის და
გარუსებულ მენშევიკისათვის პირში ბურთი ჩაეჩარა.

მე რომ უფრო ცოცხლად ვლაპარაკობდი ამ ორის უკვე გა-
ზეპირებულ ნაღეჭზედ; რომ ახალი კაცი ვიყავი თელავის პაექრო-
ბაში, თუ ის, რომ ხაზს უსვამდი ორივესაგან მიჩქმალულს ეროვ-
ნულ საკითხს, არ ვიცი, ჩემთვისაც მოულოდნელად, მთელი საზო-
გადოების ყურადღება მე მივიქციე. კიდეც ბევრი იყო ყაყანი იმ სა-
ლამოს და შემდეგ დღეებში, მაგრამ ამ იაფ-ფასიანმა გამარჯვებამ
და ოვაციებმა სრულებით არ გამიხსნეს მადა... ენის-ტლიკინა პრო-
პაგანდისტობაში გადავეარდნილიყავი.

აბუშკინის მკვლელობა. თელავში კიდეც ერთი კვირა თუ და-
ვრჩი და ფრიად უსიამოვნო ამბის მოწმეც გავხდი. ნასადილევის
5—6 საათი იქნებოდა, ნაცნობ ოჯახში ჩაისა ვსვამდით, რომ ქუჩა-
ში თოფმა იგრიალა. ასეთმა ჩვეულებრივმა — მაშინ — ამბავმა არა-
ვითარი ყურადღება არ მიიქცია. მაგრამ რამდენიმე წუთში შემოვარ-
და ვილაც და აღელვებით გვახალა: „აბუშკინი მოჰკლეს“-ო! აქ კი
ყველანი წამოვხტიით, გავცვივდით ქუჩაში და ასიოდე ნაბიჯის იქით,
დავინახეთ გაჭიმული პრისტავი, სისხლში მცურავი. სიარულის
დროსაც მალალი, წარმოსადეგი აბუშკინი, ეხლა როგორღაც მეტად
გრძელი მომჩვენა ასე გაშოტილი. საკვირველი იყო: ზოგი მკვდრი-
სკენ გარბოდა, ზოგი მკვდრისაგან და ყველას... უ ხ ა რ დ ა : „ჩა-
ძაღლდა ბოლოს“, „ვენაცვალე მკვლელის მარჯვენას“, „ყოჩაღ ბი-
ჭო!“... ასეთს მოუხრიდებელს სიტყვებს თუ გაიგონებდით. ჩემი მას-

პინძლის ქალებმა და სტუმრებმა, რამდენჯერმე ტაშიც კარგად შეიკუნტრუსეს... „შეგნებულმა“... „სოც.-ფედერალისტების“ კებმა“.

მე სრულიად არ ვიცნობდი აპუშკინს, მხოლოდ მინახავს და არაფერი გამეგონა რამე მაზედ განსაკუთრებული სიბოროტე, ამიტომ სრულებით გულგრილად შეეხვდი ამ მკვლელობას, მაგრამ რა ახარებდათ თელაველებს და რა აცეკვებდა ნინა რ — ს, მაგალითად, დღესაც არ მესმის.

— იქნება ცოცხალია კიდევ და შველა შეიძლება, — წამომცდა და ყველამ ხელი გაასავსავა: რას ამბობთ? ვის რად უნდა? ჭირიც წაუღია...

კარგა ხანმა გაიარა, ხალხი ეხვია კიდევ ცნობისმოყვარეობით, რომ პოლიციელები მოვიდნენ და, ეტყობა, მათ უფრო ეშინოდათ ხალხისაც და ამბისაც, ეტლში რომ სდებდნენ პირგადაფარებულ გვამსა.

ლაპარაკი ბევრი იყო, თუ ვინ მოჰკლა? (მერე, გვიან, „ს.დ.“ და „ს.ფ.“ ყველა ითვისებდა ამ... „ვაჟკაცობას“), მაგრამ იმავე საღამოს, როცა, ჩვეულებისამებრ, ხალხი ბაღში დასეირნობდა და მეც ვიღასთანაც, — ჩემთან მოვიდა უცნობი ახმახი კაცი, გრძელ თოფგადაგდებული მხარზედ; ჩემზედ იმდენად მალალი, რომ ზევიდან დამყურებდა და საიდუმლოდ, ხმის კანკალით მეკითხება: „ბატონო, მე მოვკალი აპუშკინი და ეხლა რა უნდა ვქნა“-ო? ორნაირად და ათასნაირად გამიკვირდა: ეს ა მ ო დ ე ნ ა კაცი, ულამაზო მონღოლური ტიპისა, შავი ქურთივით, — მე, თითქმის ბავშვს მასთან შედარებით, მე რას მეკითხება (ალბად „კომიტეტი“ ვგონივარ, თუ?). ან რატომ მე მომნახა, როცა არ ვიცნობ და პირველად ვხედავ? ან რა უნდა ურჩიო? რომ ჰკლავდა, მე ან ვისმე სთხოვდა რჩევას? ცოტა შეეშინდი კიდევ, ეს „ყაჩაღი“ ხომ არა მცდის, ან ხომ არ მომიგზავნეს საპროვოკაციოდ? — ყველა ეს საკითხები ერთ წუთში, თითქო ერთად წარმოიშვა და სრულიად წყნარად და გაკვირვებით უთხარი: „აბა რა ვიცი, კაცო, მე არაფერი დამივალვია შენთვის და თუ შენ მოჰკალი მართლა... (ღიად, ღიად, — ჩაურთო კანკალით)...

საუკეთესოა აქაურობას დროებით თავი გაარიდო, სანამ საწყენად
 დება ამბავი...

...ჰო, ჰო, ეგრე ვიზამ... და ეს ამოდენა კაცი ღამეს მიეფარა .
 მართლა იმან მოჰკლა, თუ ტრაბახობდა, ან ვისი დავალებით,
 პირადად, თუ ისე... ადამიანის ფასი მაშინ გროში იყო... ველარას-
 ოდეს ვერ გავიგე. ან ვინ იყო? და მის მაგიერ... სხვები ტრაბახობ-
 დნენ?

გ ა მ ო ძ ი ე ბ ა . მალე გამოვემგზავრე თბილისში და იქიდან
 პარიზში, მაგრამ, ასე ვსთქვით — „რევოლუციონური ბულის“ ზო-
 გიერთი ეპიზოდის უნდა გავიხსენო ზემოაღნიშნულებთან, რომ
 ცალკე სურათებიდან მთლიანი „პუცლის“ პანორამა წარმოიდგი-
 ნოთ.

... კომიტეტში რომ გამოვეცხადდი, ახალი „ინსტრუქციის“ მი-
 სალებად,

— მოდი, მოდი, შენთვის საინტერესო საქმე გვაქვს და უნდა
 გამოიძიო.

— ? გამოვიძიო?

— ჰო, საქმე შემდეგშია: „სამხედრო რაზმმა“ განცხადება შე-
 მოიტანა, რომ გ. კ — ძე იპარავს და ჰყიდის პარტიულ იარაღს, —
 ჩვენის ცნობით. კომიტეტმა უნდა გამოიძიოს ეს საქმე და, თუ და-
 მტკიცდა, სათანადოდ დაისაჯოსო.

მე ვიცოდი, რას ნიშნავდა ეს „სათანადო დასჯა“ და მაინც, თუ
 სწორედ ამისათვის, ვერ გეტყვით, — ვიკისრე გამოძიება. გავიკითხ-
 გამოვიკითხე და ერთ დღეს, შებინდებისას, საიდუმლო ნიშნების
 გაცვლით, რადგან პირადად არ ვიცნობდი, შევხვდი თაწმინდაზედ
 გ. კ — ს. თვალწინ წარმომიდგა ისეთი სილამაზის, 19 — 20 წლის,
 პატარა ულვაშებიანი ახალგაზრდა, სახისა და ტანის ისეთი ნაკვეთი
 ხაზებით, პირდაპირ სურათიდან ჩამოსულ ტარიელს მოგაგონებდათ.

არც მე ვიყავ ბევრად მაზედ უფროსი. — 23 წლისა, — მაგრამ

სამ-ოთხ წელიწადის განსხვავებას ახალგაზრდობაში და ნამეტნა-
 ვად მაშინდელ ეპოქაში, — დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, და უფრო მეტად
 კითხე, როგორც ბავშვს. მისი დაბნეული და ერთი მეორის საწინა-
 აღმდეგო პასუხებიდან ჩემთვის ნათელი გახდა, რომ „ბრალდება-
 ნი“ სწორე იყო.

რომ წამოვედი, მთელი გზა და მერე მთელი ღამეც რომ არ მე-
 ძინა, სულ იმის ფიქრში ვიყავი, თუ როგორ მოვექცეულიყავ?.. მე-
 თქვა აშკარად და ჩემებური სიმტკიცით მის სიმტყუფნეზე, ცხადი
 იყო, რაც მოელოდა „სამხედრო რაზმისაგან“; არ მეთქვა და რო-
 გორ დამემალა მისი უმგვანი დანაშაული? ბევრი ფიქრის შემდეგ,
 გადავწყვიტე და ისეთი მოხსენება გაუყეთე კომიტეტს, რომ ცოტა
 ზერელე ჰქუის ყმაწვილია, ჯერ კიდევ ბავშვი თითქმის და მაგის
 გამოსწორებაა შესაძლებელი. ამიტომ, როგორც პირველი დანა-
 შაული, — არ უნდა ეპატიოს, მაგრამ სასტიკად დაგმობილი; გა-
 ფრთხილებით შემდეგისათვის.

ალბად კომიტეტმაც გაიზიარა ჩემი აზრი და „რაზმიც“ და-
 აშოშმინეს...

ესე გადავარჩინეთ „უმალლეს სასჯელს“... რასიული, ქართუ-
 ლი სილამაზისათვის.

ლოლაძე. ამავე მოტივით მე გადავარჩინე სიკვდილს პრი-
 სტავი ლოლაძე, რომლის მოკვლა განზრახული ჰქონდათ, არ ვიცი
 რა ბოროტებისათვის. მარტო იმიტომ რომ პრისტავი იყო და ჯერ
 კიდევ „კადეტობის“ დროს „დააჭერინა“ მეფის მოადგილე გოლი-
 ცინის დამპყრელი და გაქცეული დაშნაკელები? თუ ვაჟკაცი თავ-
 დაცვისათვის, რასაც მე თითონ შევესწარი და თვალით უყურე?:
 ვერის დაღმართზე მიდიოდა ლოლაძე ფაიტონით და ვილაც რუსი
 ეჯდა გვერდით. მარცხენა მხარის დუქნიდან გამოვარდა ორი ახალ-
 გაზრდა და ერთმა მათგანმა ყუმბარა ესროლა ეტლს. ყუმბარა, ეტყო-

ბა, ცუდი ხარისხისა იყო (19) და მარტო ეტლი დაახლოებით ოცდაათი რუსი სადღაც გაიპარა და ლოლაძე ჩამოხტა გაქანებულ ეტლიდან, გამოუდგა ტერორისტებს, რომელნიც გაიქცნენ „ანასტასიევსკაია“ ქუჩით... (ყუმბარასთან, ალბად, რევოლვერებიც ექნებოდათ) ... მისდევდა სირბილით ერთი—ორს და ბრაუნინგით ესროდა. ერთმა გაასწრო სადღაც და მეორეს დაეწია, წაავლო კისერში ხელი და თითქმის ჰაერში აყვანილი (:თითონ მაღალი ტანისა იყო, ტერორისტები — დაბალის), მიათრია, ჩაავლო ფაიტონში, მოაბრუნებინა ეტლი და „გოლოვინსკისაკენ“ წაიყვანა. არა მგონია, ბევრი „ტერორისტი“ მოქცეულიყო ასე ვაჟაკურად, ბომბა რომ... მისთვის ესროლოთ.

არ ვიცი, რა მოტივით უპირებდნენ მოკვლას, მაგრამ, თეატრში რომ მივდიოდი ერთ საღამოს (მერე რომ „შოთა რუსთაველის თეატრი“ დაერქვა) და შესავალი განათებული იყო დღესავით, ლოლაძე მარტო დადიოდა ტროტუარზედ... თითქო განგებ „მიზნად“ გამზადებული. ვიღამაც ჩამჩურჩულა: „ამაღამ განზრახულია ლოლაძეს მოკვლა და სჯობია თეატრში ნუ წახვალ, ხათაბალაში არ გაგხვიონ“-ო.

— ვინ არიან? როგორ შეიძლება ასეთი მშვენიერი ვაჟაკის მოკვლა?

და როცა შემახვედრეს სამი ახალგაზრდას ჯგუფს, სადღაც ბნელა კუნჭულში მიმალულს, — ბომბითა და რევოლვერებით გამზადებულს, — დიდი ხანი დამჭირდა მათ დარწმუნებისათვის, რომ კაცის მოკვლა ჭურდულად, მერე ასეთი ვაჟაკის, — ვაჟაკობა არ არის; რომ ბომბის სროლა წარმოდგენის დროს უდანაშაულო ხალხსაც დაახიანებს და სხ. და სხ. ჩემმა „არგუმენტებმა“ გასჭერეს, ახალგაზრდები დაიშალნენ, და, თუ არა ვცდები, ერთ მათგანს თეატრშიაც კი მოვკარი თვალი, როცა დაგვიანებით მეც შევედი.

მერე, ძალიან გვიან გავიგე, თუ მართალია, რომ მაინც მოკე-

შენი შენა (19): იქნება ჩემი გაკეთებულიც! — ახმეტელის კამეჩებს რომ ფლეთავდა“.

ლათ ლოლაძე დაშნაკელებს, როცა რალაც საქმეზე იყო გავაზრდებოდა
ლი, თუ გადაყვანილი სასამსახუროდ, ერევანშიო.

* * *

„რევოლუციონური ერთ-ერთ ჩემ ჩამოსვლისას
გადასახადები“. „ტყის ლაბორატორიიდან“ თბი-
ლისში, რალაც დამატებითი მასალების მისაღებად, — დღისით, მზი-
სით მივდიოდი სასახლის ქუჩისაკენ, როცა დავინახე „ერმოლოვის“
ქუჩიდან ჩამომავალი ლეო კერესელიძე და მიხეილ ყანჩელი, ორთა-
ვენი ფედერალისტების „სამხედრო რაზმის“ წევრნი, — ნაბად-
წამოსხმულნი და ფაფახებით. შორიდანვე გამაჩერეს და გამიკვირდა
ესეთი „მასკარადი“ (შიგნიდან ჩოხებიც ეცვათ ქამარ-ხანჯლიანი),
რადგან მუდამ ევროპიულად იყვნენ გამოწყობილნი.

— რეზო, ჩვენთან უნდა წამოხვიდე, კომიტეტისაგანა ვართ გა-
გზავნილნი „საქმეზედ“, მითხრეს აღელვებით.

— მეც საქმეზედ ვარ ჩამოსული, კომიტეტში მივდივარ, სხვა
საქმისათვის ვერ მოვიცილი.

— არა, კაცო, ეს სხვანაირი, საინტერესო საქმეა: დავალებული
გვაქვს ვაჭრებისაგან გადასახადის აკრეფა...

— ეგ ჩემი საქმე არ არის, ხომ იცით — მე „სხვა“ საქმე მაბა-
რია და იმაზე ვარ ჩამოსული...

— ეგ მოესწრება, ჩვენთან წამოდი, საინტერესოა...

და მეტი დამაჯერებლობისათვის აღბად, ორივემ
ნაბდის კალთა გადაიწია და ...ფულით გატენილი ჯიბეები მაჩვენეს...

— აი, რამდენი შევავროვეთ; „მიხაილოვის პროსპექტზე“ ერ-
თი მდიდარი სომეხი ვაჭარია და ეხლა იქ მივდივართ, წამოდი, შენც
გექნება...ო.

— არა, მე მაგ საქმეზე არ დავდივარ-მეთქი, ჩემი ხელობა არ
არის...

და... ნაწყენნი და გაკვირვებულნი შეუხტნენ ფაიტონს და, აღ-
ბად „მიხაილოვის პროსპექტისაკენ“ გაეშურნენ. გული ამემღვრა:

„ესაა «რევოლუცია»? ახალგაზრდები, ფულით დახატვის მსოფლიო ვინ გააზრახა? მაშ რაღას ვებრძვიტ „ბურჟუაზიას,“ ფულით ან რითი არიან „ესენი“ „მათზედ“ უკეთესნი?

და ამ აზრებმა, წინანდელ მრავალ „ეპიზოდის“ დროს თავში მოსულმა, შემდეგაც ბევრჯელ გამიარა ხომ... გატარცვა, მოკვლა, ქურდულად... არა, მეფის რეჟიმი მე რაღაც „უპიროვნო“ მანქანებად მიმაჩნდა, რომელსაც პირდაპირ უნდა შევბრძოლებოდით, რუსის ბატონობისგან გაგვეთავისუფლებინა სამშობლო, წმინდა ხელებით და აქ, რუსის სისხლის მაგიერ, ვიღაც სომხის ვაჭრის, ქართველი პოლიციელის, ქურთის „დვორნიკის“ ჯავრს ვიყრიდით... და ეს „ბავშვური“ აზრები უფრო და უფრო ხშირად მომდიოდა... გვიანობამდის...

* *

მამიდა მამო ...ვანა ესევე არ იყო, მამიდა ჩემი მამო, და „რაზმელები“. მუსიკის მასწავლებელი, რომ ჩამოიჭრა გაფითრებულ-შეშინებული: „რეზიკო, მიშველე, აი რა წერილი მომიტანეს და მოკვლას მიპირებენ, რა დამიშავებია?“ და გადმომცა წერილი: „ქალბატონო, თუ დღეს ხუთ საათზედ ხუთი ათასი მანეთი არ ჩავიბარებიათ, კომიტეტის დადგენილებით, სიკვდილით დასჯილი იქნებით...“ და ქვეშ, როგორც მოდა იყო მამინ ასეთი სასიამოვნო წერილებსათვის, დახატული იყო კუბო და გადაჯვარედინებული ძვლები, რაღაც ბუნდოვანი ბეჭდით.

— მიშველე, რეზიკო, სადა მაქვს ხუთი ათასი მანეთი, მე ხომ ისეც ვიხდი გადასახადს (20) რევოლუციისათვის და ეხლა შემიძლიან ხუთასი მანეთი კიდევ გადავიხადო...

ძლივს დავაშოშმინე და უთხარი, რომ ეს ან გაუგებრობა არის, ვილაცა ბანდიტები არიან და, ნუ გეშინიათ (მასთან კიდევ სხვა, მე-

შენი შენა (20): ყველა რევოლუციონურ პარტიას ჰყავდა თავისი თანამგზნობი მრეველი, რომელიც რეგულირულად იხდიდა, ნებსიდ თუ შიშით დაკისრებულ გადასახადს.

ორე მამიდაჩემის ხუთი „ობოლი“ ქალი სცხოვრობდა) — მიცემა არ დაგჭირდებათ; მე თითონ დავხვდები.

— არა, არა, მომკლავენ, ყველას დაგვხოცავენ, ხუთი შეაიარა-
ლებული კაცი იყო... ორნი შემოვიდნენ... სამნი გარედ უცდიდნენ...
ბალკონიდან დავინახეთ... მიეცი ხუთასი მანეთი... მარტოკა რას გა-
ხდები, შენც მოგკლავენ...

აქ კი ჩემმა „რევოლუციონურმა“ თავმოყვარეობამ გაიღვიძა:
რას ბრძანებ, მეც „კომიტეტის“ სახელით ველაპარაკები და ვერა-
ფერს გაბედავენ. ხუთ საათზე თქვენთანა ვარ და კარებს მე თითონ
გაუღებ...

ასეც მოხდა. სწორედ ხუთ საათზედ დაირეკა ზარი, მაგრამ ჩა-
სასვლელ კიბის ზემოდ უკვე დაყენებული მყავდა ერთი სკოლის ამ-
ხანაგი რევოლვერით, ქუჩაში ჩვენი „დვორნიკი“ მიხა კეტიო: „თუ
სროლა გაიგონო, მაშინვე დაუსტიმე-მეთქი“ და მე თითონ, ჯიბეში
რევოლვერით ჩავედი კიბეზედ და კარი გაუღე.

— რა გნებავთ?! — ცოტა ეოცათ, მოჯამაგირე ქალის მაგიერ
რომ ვილაც უცნობი კაცი დახვდათ.

— ჩვენ საქმე გვაქვს მარიამ გაბაშვილთან...

— მე მისი ძმის წული გახლავართ, ვიცი რაზედაცა ხართ მოსუ-
ლი, მე მაქვს დავალებული თქვენთან მოლაპარაკება, შემობრძან-
დით!.. შემოვიდნენ თუ არა, მე კიბეზე ავედი ორ-სამ საფეხურზე;
მიხომ ვერ მოითმინა, გარედ დარჩენის მაგიერ, მათ შემოჰყვა და კა-
რი შემოიხურა.

— ვისი დავალებით მოდიხართ მ. გაბაშვილთან?

— „ს. დ. პარტიის კომიტეტიდან“.

— ეს შეუძლებელია, რადგან მე ფედერალისტების კომიტეტის
სახელით გელაპარაკებით და მარიამ გაბაშვილი ჩვენს „წრეში“ და
ხომ იცით ჩვენი „შეთანხმება“ (?) ერთმანეთის ხალხს არ ვაწუხებთ.

— ჩვენ „წითელ-რაზმელები“ ვართ და „შტაბმა“ გამოგვგზავ-
ნა... აშკარად დაიბნენ უკვე, თუმცა ეხტიბარს არ იტეხავდნენ და
ერთი მათგანი ხელსახოცში შეხვეულ რალაცა მრგვალ საგანს, დე-
მონსტრატულად ხელიდან ხელში აგოგმანებდა...

— იცოდეთ, აქ ჩაკეტილნი ხართ! თქვენ თუ შეიარაღებული ხართ, არც ჩვენა ვართ ფლავის მკამელნი... ეხლავე შეგვიძლიან ყველანი დაგაჭერინოთ კიდევ, მაგრამ მშვიდობიანად სჯობს გათავება. როგორ არა გცხვენიათ, ხუთი შეიარაღებული კაცი მოდინართ მასწავლებელ ქალთან; რომელი „ბურჟუა და კაპიტალისტი“ გამონახეთ, რომ ხუთი ათას მანეთსა სთხოვთ...? მე ერთ გროშსაც არ მოგცემდით, მაგრამ შეშინებულმა ქალებმა მთხოვეს, მოგცეთ ხუთასი...

— რას ამბობთ... გვეცინით თუ?.. დაიწყოთ ერთმა... მეორემ არ დააცალა: „მართალია, არ ვიცოდით, ამხანაგო... უნდა ვითხრათ, „ყოფილი წითელ-რაზმელები“ ვართ... ეხლა აღარავის ეჭირდებით და ქუჩაში გვიკრეს თავი, აღარ ვიცით, რა ვქნათ... კვირაობით მშინვრები დავდივართ, ხომ არ ვიგლახავებთ?..“ აქ კი მესამე ჩემი ამხანაგიც ჩამოვიდა ზეიდან, ცალცალკე, თითქმის სახუმარო და ბედზე ჩივილიანი ლაპარაკი გაიბა და მალე მადლობის თქმით, რომ არ დავაჭერინეთ, ან პირდაპირ სროლაც არ აუტეხეთ და ბოდიშებით, რომ ხუთას მანეთს მაინც იღებენ გაჭირებულნი, — წავიდნენ.

ზედა სართულში კი ექვსი ქალი გულისხმეთით ელოდა... ბომბის გავარდნას... სროლას და ელდას და თითქმის ისტერიული სიცილით შეხვდნენ ჩვენ რეზოლუციას: „ნურაფრისა ნუ გეშინიანთ, თქვენ არასდროს არ შეგაწუხებენ.“

მინას გაუკვირდა, რომ 50 მანეთი მასაც ერგო საჩუქრად:

— მე რა საჩუქარი მერგებოდა, ბევრი ბევრი ამ კეტით ორიოდესათვის თავი გამეხეთქაო.

მ ე ნ რ ი ხ ი ს ბ ო ლ ოჰენრიხის ბოლო სულ ბოლოს მოხდა. რევოლუცია მთელს რუსეთში და საქართველოშიაც დამარცხდა... „სისხლში ჩახრჩობილი“. რეაქცია ისე „მძვინვარებდა“, რომ... თოფის სროლასაც ვერსად გაიგონებდით... უწყესოს. ციხეები, ციმბირი გაივსო ტყვეებით; სამხედრო-საველე სამსჯავროებიც შე-

ცვლილი სამოქალაქო... მახრობელებით. „სიწყნარე და სიჭაბუკე“ — გამეფებული.

მაგრამ თურმე „ინდივიდუალისტ ანარქისტი“ სხვანაირად ფიქრობდა და როცა პარტიები, ორგანიზაციები „შეიკუმშნენ“ და „აქტებმა“, „ექსებმა“ და სხ. ასეთებმა მიიძინეს, — როგორც ელვა-ქუხილმა იქეჯა ერთმა ამბავმა:

ქანდაკერიაში მივიდა ღია ბარათი დასმენით: „ამა და ამ ქუჩაზედ, ამა და ამ ნომერში, მესამე სართულში — სცხოვრობს დავით როსტომაშვილი, ცნობილი საშინელი ანარქისტი და, ალბად გძინავთ, რომ რევოლუცია დამარცხდა და ასეთი კაცი კი თბილისში თავისუფლად სცხოვრობს“-ო.

ვიმეორებ ტექსტს, როგორც მახსოვს; შინაარსი ასეთი მაქვს გადმოცემული და ფოტო-კოპიო არა მქონია .

მაგრამ ქანდაკერის არ ეძინა და იმავე, თუ მეორე დამეცა, ქანდაკერის პოლკოვნიკი, ორი პრისტავი და რამდენიმე პოლიციელი მიადგა ნაჩვენებ სახლს. გამოიძახეს მეეზოვე და ჰკითხეს, სდგას თუ არა ესეთი კაცი მესამე სართულში? სურათიც უჩვენეს. დიახ, სცხოვრობს, ჩაწერილიც არის პოლიციაში, მაგრამ სხვა გვართ არის ჩაწერილიო.

— როგორ, შენ იცოდი, რომ სხვა გვართაა და პოლიციას არ შეატყობინე? **Арестовать его!**

— მე რა ვიცი, რა გვარია? პასპორტი, ნომერი, გვარი, „ლისტში“ ყველაფერი სწორედ მიწერია, „კნილაშიაც“; აი ნახეთ, ბატონო და როსტომაშვილია თუ მიკირტუმაშვილი, მე რა ვიცი. კაცი კი ეს არის, „ფათრეთი“ იმისია...

გაიგდეს წინ „დვორნიკი“ და მიადგნენ ოთახს მესამე სართულის ბალკონზედ. კარი რომ შეაღეს და გაანათეს, შიგ არავინ დახვდათ; ოთახი დაცარიელებული იყო...

გასაჩხრეკიც არაფერი იყო, ფეხმოტეხილი მაგიდა, ერთი სკამი და კუთხეში ძველისძველი, ჩაჭყლეთილი კილობანი...

— Удрал, с...!

ქანდაკერი და ერთი პრისტავი კარებთან იდგნენო, ერთი პოლი-

ციელი და მეორე პრისტავი ოთახში შესულან მაინც, და ნაბიჯები
გარედ იყვნენ ბალკონზედ.

ჰენრიხმა — ის აღმოჩნდა მეორე პრისტავად — მაინც ახადა
კიდობანს, რომელმაც... იქეჟა და დაგლიჯა მთლად ჰენრიხი, მოჰკ-
ლა პოლიციელი და დასჭრა ჟანდარმი და კარებში მდგარი პრისტა-
ვიც. ოთახიც მიინგრა თითქმის და ბოლითა და სუნით გაივსო...

ასე გათავდა ჰენრიხი, მაგრამ კუროიზობა იმაში აღმოჩნდა, რომ
ეს ხაფანგი დ. როსტომაშვილს მოუწყვია და თავის თავზე დაბეზ-
ლება ჟანდარმერიაში თავისივე ხელით დაუწერია, როგორც მერე
გამოირკვაო.

როცა მე ექვი გამოვთქვი ამ უკანასკნელ დეტალზედ, რაკი რო-
სტომაშვილი მერე დაიჭირეს და მ წლით ციმბირში კატორღა გადა-
უწყვიტეს მხოლოდ, — ასე მიპასუხეს: — სასამართლოში ექსპერ-
ტებმა ვერ დაამტკიცეს, რომ ღია ბარათი მისივე დაწერილი იყოვო.

II

საზღვარ გარედ. თუ მეხსიერება არა მალატობს,
უკანასკნელი ამბავი წინა თავისა გავიგე უკვე ბელგიაში, ან
იქნება საქართველოში უკან დაბრუნების დროს პარიზიდან: საცა
გამგზავნეს გ. დეკანოზიშვილთან, მომხდარი ამბების მოსახსენებ-
ლად და „ახალი ტაქტიკის გამოსანახავად შექმნილ პირობებში.“
მე გავემგზავრე სხვისი პასპორტით, როგორც „ლუარსაბ ყიფიანი“,
წლოვანობით ცოტა ჩემზე უფროსისა, მაგრამ საზღვარზე ვინ მი-
ცნობდა, რაკი იმ დროს პასპორტზე სურათები არ იყო, და „em-
preintes digitales“, მგონი მოგონილიც არა.

გავიარე ჩემ alma mater ლიეჟზედ, საცა რამდენიმე ხანი დავ-
რჩი, მერე ბრიუსელში და იქიდან პარიზში.

ბრიუსელიდან დაც გამომყვა „პარიზის სანახავად“ და დავსა-

ხლდით დიდ სახელიან პატარა ოტელში: „Hôtel des grands hommes“
 — პანთეონთან. ორი ოთახი — 5 ფრანკად დღეში. მაშინ მეტროსთან
 ლი გაყვანილი იყო და ღირდა 10 სანტიმი და სადილი, სამი თვე
 1 ფრანკი ღვინით და ჩეროზით. მას აქეთ 10 სან. ვახდა 30 ფრ. და
 1 ფრ. — 500 მაინც და სტატისტიკის მოყვარულთათვის მიმინდვია
 ინგარიშონ პროპორციულად რამდენი პროცენტით რა გაძვირდა—
 ორი მსოფლიო ომის შემდეგ, ან უკულმა—ფრანკი რამდენად დაეცა.

გ. დეკანოზიშვილთან საქმის მოთავეების შემდეგ, დავბრუნდი
 ბრიუსელში და იქიდან, ჩემ დასთან ერთად — საქართველოში. 12
 დღის მგზავრობაში ძალიან გავეწეალეთ, რადგან დაცა. და მისი შვი-
 ლიც ავად იყვნენ და ე. ა. — ჩვენი მეოთხე თანამგზავრი, მოხმარე-
 ბის მაგიერ, საქმეს გვირთულებდა მხოლოდ, თუმცა ქალი იყო და
 ბავშვისა და ქალის მოვლა მაზედ უფრო უპრიანი იქნებოდა.

ეპიზოდი მე რომ პარიზში ვიყავი, მითხრეს:
აკაკის მოხსენებაზედ „აკაკი წერეთელი მოხსენებას კი-
იაკობ ნიკოლაძესთან. თხულობს“-ო. წავედი და მთელი
 მაშინდელი ქართული საზოგადოება იქა ვნახე. არ მახსოვს, რას კი-
 თხულობდა აკაკი, მაგრამ რომ გაათავა, ველარაინა ვნახე სა-
 ლაპარაკოდ, რადგან ჩემთან მოვიდა ვილაც პატარა, შავ-წვერ-ულ-
 ვაშა კაცი, არც გამეცნო და მეუბნება: „ორი საათია, თქვენ ცხვირს
 უყურებ“-ო. თან თითი ჰქონდა მოშვერილი ჩემი ცხვირისაკენ. მე
 ვიფიქრე, გიჟია-მეთქი და გაუღიმე: დიად, სასიამოვნოა, მაგრამ
 რითი შემიძლიან გემსახუროთ? — „ორი წელიწადია ცხვირს ვეძებ
 და ეხლა ვიპოვნე“-ო. ცოტა შევწუხდი, ხალხი იშლებოდა და ამ
 კაცს რას გადავეყარე-მეთქი. — „უნდა ჩემ ატელიეში მობრძანდეთ
 უსათუოდ“. ალბად შემატყო არა-სასიამოვნო გაკვირვება და და-
 ბეჭდილი ბარათი გამომიწოდა: „იკობ ნიკოლაძე. როდენის მოწაფე“.
 როდენის მუზეუმი არ მენახა, მაგრამ მის ქანდაკებათა სურათები
 არ მომწონდა და ჩემი სიტლანქისა შემემინდა, მაგრამ მერე სხვებმა

მითხრეს: მართლა როდენის მოწაფეა, მაგრამ თავისებურად წავედი მასთან. რამდენიმე ქანდაკება უკვე დამთავრებული და შუა სახელოსნოში სველ-ტილოგადაფარებულ თიხის ბიუსტს ახადა: „შოთა რუსთაველის ქანდაკებას ვაკეთებ და ორი წელიწადია ცხვირს ვეძებ. აკაკის მოხსენებაზე სულ თქვენ გიყურებდით და მივაგენი“-ო. თიხა მიჭყლიტ-მოჭყლიტა, ცხვირი, პირი და თვალები გაუსწორა(?) და, არ ვიცი, რა გვიპოვა საერთო, მაგრამ მისი „შოთა“ დიდი ხნის შემდეგ რომ ვნახე „Музей славы“-ს გამოფენაზე თბილისში, ვიფიქრე: სად ერეკლეო, სად თოროზაანთ თეკლეო!

* * *

ოცნებანი და ბაქო. თბილისში გაჩერება უაზროება ლა იქნებოდა, რადგან „რევოლუციონურმა ალტყინებამ“ გამიარა, როგორც კი დავინახე „რევოლუციონერების“ არა ნაკლები უმორალობა (21), ვიდრე იმათი, ვისაც ებრძოდნენ და ეროვნული საკითხის გადაწყვეტა და მისი სამსახური სხვა ნიდაგზე მიმჩნდა გადასატანად. ისევ „ინჟინერობას“ დაუბრუნდი... ქარხნების, გზების, არხების, ელექტრო-სადგურების გამრავლება; ეკონომიურად ალორძინება ქვეყნისა მომავალი დამოუკიდებლობისათვის, ეხლა უფრო მტკიცე საფუძვლად მეხატებოდა, ვიდრე ძარცვა-გლეჯითა და უდანაშაულო ხალხის ქურდულად (და არა ვაჟკაცურად) მკვლელობისა, რასაც ყოველ ნაბიჯზედ ვეხეჩებოდი, ე. წ. რევოლუციონურ წრეებში.

რამდენიმე თვის (შეიძლება — ერთი წლის) წინად ბაქოში რომ „ვემალებოდი“ ადმინისტრაციას მუხტაროვის ნავთის სამრეწველო-ში სამსახურით, — აშკარად, თვალით მანახვა, თუ რა შეუძლიან ადამიანს ბუნების ძალთა დამორჩილება - ამუშავებით. თეორიული მომზადება ისე არასოდეს მიტაცებდა, როგორც აქტიური შემოქმე-

შენი შვნა (21): მოიგონეთ ზემოაწერილი „ეპიზოდები“ და მრავალი იმნაირივე თვისებისა, რამაც გული ამიყარა.

დება და, თუ ჯერ კიდევ 15 წლისას ოცნებად მიმაჩნდა ორთქლმასობის
 ვალის ტარება და კინალამ სკოლიდან გავიქეცი, შემანქანებელს უფროსს
 ბაქოში რომ ჩემი თვალთა ვნახე უზარმაზარი ხეთა და რკინათა
 ამოძრავება ტუტყიანი „ამშარას“ ხელით, ჩემში კვლავ გაიღვიძა
 ტიტანიურმა სურვილმა ბუნების ძალთა ამოძრავებისა იმ იდე-
 ისათვის, რასაც ადამიანთა უმრავლესობა თავის ამორალობით
 ასუსტებდა მხოლოდ. ბაქომ განმაცდევინა ქრისტეას იგავი:
 „მლოგვის პაწია მარცვლის გამკვენეტს უკეთესი წარმოდგენა აქვს
 მლოგვზე, ვიდრე იმას. ვისაც მლოგვით დატვირთული ქარავანი უნა-
 ხავს აქლემებისა“-ო. და მეხატებოდა წყალ - მოვარდნილი თეძამი
 დაგუბებულ ტბად (იქ, საცა „ლაბორატორიის ყუმბარებით“ ნგრე-
 ვას ვამზადებდით), — საიდანაც მრავალი რუ, არხი და დენი
 აამუშავებდა წისქვილს, თვალუწვდენელ მინდვრებს მორწყავ-
 და, ელექტრონის სადგურები—ახალქალაქსა, ხოვლეს, ჭყაპიანს, მე-
 ტესსა და სხვა სოფლებს გაანათებდა; ქარხნებს აატრიალებდა, ათა-
 სობით ხალხს, გლესსა თუ მუშას — საზრდოს მისცემდა. ეს ოცნე-
 ბანი მთელ საქართველოზედაც გადამქონდა და ამით წავედი პე-
 ტერბურღის უნივერსიტეტში.

პეტერბურღში. ტექნოლოგიურ ინსტიტუტში ვინ მი-
 მიღებდა — კონკურსი იყო და იქ 6—7 წელიწადიც დამჭირდებოდა
 გათავებამდე, უნივერსიტეტში კი ჩამითვალეს ლიეიის მოწმობის სა-
 გნები და მეორე კურზედ მიმიღეს ფიზიკო-მათემატიკურ ფაკულ-
 ტეტზედ (ქიმიის განყოფილებაში).

პეტერბურღის პერიოდიდან მაინცა და მაინც ღირს-შესანიშნი
 ჩემს პოლიტიკურ ცხოვრებაში არა მომხდარა რა. მეც სხვებსა-
 ვით, რეაქციის შემდეგ — პირადის და პოლიტიკურისა, — ჩავები
 სწავლაში და ოჯახსაც მოვეკიდე.

თოფივით გავარდა მხოლოდ ილია ჭავჭავაძის მკვლელობის ამ-
 ბავი და ალაშფოთა სტუდენტობა. მახსოვს, ყრილობაზედ კინალამ

გავგლიჯეთ ვალიკო ჯუღელი, მაშინვე ბოლშევიკი, რომელიც ცეცხლს
 ნიკურად განაცხადა: „лес рубят — щепки летят“, რასაც იმეორებ-
 და ყველა მენშევიკიც, ნ. ჟორდანიამდე, გამოუკლებლივ. და, აი, ბე-
 დი საქართველოსი. სწორედ ესენი იყვნენ შემდეგ მისი — „მთავარ-
 სარდალი“ და „მთავრობის თავმჯდომარე“. კარგი რა გამოსულა
 ამათ ხელიდან, საქრთველოს კარგი რა დაეყრებოდა.

მეორე „ტიპი“, საგულისხმო მერმინდელი დამოუკიდებელი სა-
 ქართველოსი, იყო აპოლონ ურუშაძე, ლამაზი ვაჟაკი სტუდენტი,
 კბილის ექიმობას რომ სწავლობდა. პირველსავე ვაცნობაზედ, ორთა-
 ვენი მოვხვდით, — პეტერბურლში განთქმულ, „ტრადიციულ ქარ-
 თულ საღამოს“ — მომწყობ კომისიაში; მე დეკორატორად, ის —
 თავმჯდომარედ, და, ბრწყინვალე საღამოს შემდეგ, როცა ღარიბი
 სტუდენტობა ელოდა დახმარებას, მოგების მაგიერ, ამ ავაზაკმა —
 დეფიციტი აჩვენა კრებას. რადგან მთელ მოკაზმულობას, ხალიჩებს,
 როიალებსა და სხ. პეტერბურლელი ვაჭრები უფასოდ იძლეოდნენ
 სარეკლამოდ; დანარჩენ დეკორაციებზედ მე დამეხარჯა სწორედ
 ერთი თუმანი: [ჩემი ხელით გავაკეთე ისეთი დიდი ურემი,
 რომ მერე ჩემი პირველი შვილის აკვნად გამომადგა), რომელშიაც ტი-
 კი იღო ღვინით; კარტონის „ძველი კოშკი“, საცა ორი ლამაზი ქა-
 ლი („სოფოჩკა“ ვაჩნაძე და ანიკო ლორთქიფანიძე) ჰყიდნენ შამპა-
 ნიურს; და მესამე — უბრალო რალაც კიოსკი] და ურუშაძემ წარუდ-
 გინა კრებას ანგარიშები ათასმანეთობით. აშკარა ქურდო-
 ბა იყო და კრებაზედვე განვაცხადე. ამოირჩიეს „საგამომძიებლო
 კომისია“. — მოწმიდან, მე პროკურორად ვადამაქციეს შემდეგ. გა-
 მოირკვა ნამდვილი უსინიდისო ავაზაკობა. კრებამ გაჰკიცხა და გა-
 აგდო სათვისტომოდან; ისე რომ ამის შემდეგ მე არსად მინახავს...
 1918 წლის დამოუკიდებლობამდე...: როცა ერთხელ გამოვდიოდი —
 უკვე დეპუტატი — პარლამენტიდან, კარებში გამომეჭიმა „მილი-
 ციის უფროსი“ „ჩესტი“. სახე რალაცა მეცნო და დიდხანს ვიგო-
 ნებდი, ან სად მენახა, ან ვინ იყო და, რომ მომავონდა, რომ იტყვიან,
 გული გამისკდა: აი, ვის ხელშია თბილისის ბედი! მაგრამ ამაზედ
 ქვეითაც შექნება ხომ ლაპარაკი, — განა სხვები უკეთესნი იყვნენ?—

და ჯერჯერობით დაუბრუნდეთ პეტერბულს.

ჩემ დროსვე მოხდა „დიდი(?) ამბავი“, მწერალი ლევ ტოლსტოი უკვე მოხუცებული (მაშინ ამბობდნენ, 75 წლისაო) სახლიდან გაიქცა... „საპროტესტოდ“ (?) და გზაში, სადღაც სადგურზე გარდაიცვალა. რის პროტესტი იყო, ცოლქმრობისა თუ პოლიტიკური, ნამდვილად ვერავინ გაიგო, მაგრამ ამას მოჰყვა ალიაქოთი და განგაში მთელ რუსეთში, ე. წ. „ტოლსტოის დღეები“. პირველი ორი კურსის სტუდენტობა იფიცებოდა, დემონსტრაციებს ახდენდა, „მყრალ ყუმბარებს“ ჰყრიდნენ აუდიტორიაში და სხ. უფროსები თითქმის არავინ იღებდა მონაწილეობას და მე სასაცილოდაც არ მიმაჩნდა, განვაგრძობდი სწავლას. როცა ერთხელ შევედი ნაბეჭდი ლექციების გამოსატანად, შემთხვევით მოვხვდი იმ დროს, როცა უნცროს სტუდენტებს, ჩვენ რომ „ბავშვებს“ ვეძახდით, — მორიგი აუდიტორია აემყრალეზინათ... რექტორისაგან გამოწვეულმა პოლიციამ შემოარტყა ალყა უნივერსიტეტს, შემოიჭრა შიგ და მეც მოვყევი „облава“-ში, თუმცა არავითარი კავშირი ამ საბავშვო მოქმედებასა და არც ტოლსტოის „непротивление“-სთან არა მქონია. 27 კაცი, გარშემორტყმული 30 პოლიციელით ერთ რიგად და ამდენივე ყაზახით — მეორე რიგად, თითქო რალაც დიდი დამნაშავეები ჩაეგდოთ ხელში, წაგვიყვანეს „სპასკოე“-ს საპოლიციო უბანში. ჩვენ 27-ვე მზიარულად მივდიოდით და უფრო სასაცილო ის იყო, რომ პოლიციელთა ორ რკალს გარედან ქალი, კაცი და აუარებელი სტუდენტობა მოგვდევდა, გველაპარაკებოდა და დასცინოდნენ პოლიციელთ და ყაზახებს. საუბედუროდ, ეს „მზიარულება“ ჩემთვის და კიდევ ორ უფროს სტუდენტისათვის ცუდად გათავდა, რადგან ვერაფრით ვერ დაუმტკიცეთ ადმინისტრაციას, რომ არაფერ შუაში ვიყავით და სხვებზედ უარესად მოგვექცნენ, სხვა და სხვა ციხეებში გადაგვიყვანეს და მხოლოდ 3¹/₂ თვის შემდეგ გამოგვიშვეს... „без права поступления в университет“ და ასე დამაკარგვინეს სამი წლის შრომა.

მართალია, რუსეთშიაც იყვნენ ბოლშევიკებიც და მენშევიკებიც, მაგრამ ტოლსტოი კი არავის მოუკლავს, თავისით გარდაიცვალა, ჩვენში კი — ილია ჭავჭავაძე მოჰკლეს.

* *

ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო შ ი რომ ჩამოვედი, ამავე ხანებში ვესწრობოდი თითქმის ყველა ეროვნულ-საზოგადოებრივ დაწესებულებათა კრებებს, რამდენადაც მიმიწვდებოდა ცენზისა („თავად-აზნაურობის საკრებულო“) თუ წევრობის (:დანარჩენები) საშუალება. აქ გეცნობოდი „ახალი საზომით“, არა მარტო ძველ თანამოაზრეთ რევოლუციონურ და სოციალისტურ ღღეებისა (:1905 — 7-ის წელთა), არამედ უკვე ხანში შესულ მოღვაწეებსაც.

საჯარო ახილი გამოსვლებით, თუ კერძო შეხვედრებსა და ბასებში ერთმანეთს ხედებოდა მრავალი მხარე აზროვნებისა და შეხედულებისა სხვა და სხვა ეროვნულ კონკრეტულ საკითხებზე, რაც საფუძვლად იგულისხმებოდა ეროვნული თავისუფლებისა, გაჯანსაღებისა და დამოუკიდებლობისაც, ეკონომიურად, ტერიტორიულად, პოლიტიკურად და სხ.

III

ა თ ი წ ე ლ ი წ ა დ ი

1911-ს დავბრუნდი საქართველოში და 1921-მდე იყო ის «ათი წელიწადი», რომელსაც მე ვთვლი ყველაზედ სავსედ ჩემს ცხოვრებაში (1905 — 6 წლის რევოლუციონური ხანის შემდეგ), რადგან, რომ იტყვიან, ოცდაოთხი საათი ჩაბმული ვიყავი განუწყვეტელ საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ საქმეებში. დრო არასოდეს მყოფნიდა და ვწუხდი, „რატომ დღე-ღამეში 48 საათი არ არის, — ყველაფერი მომესწრო.“ მარტო სათაურები რომ აღინიშნოს მაშინდელი საქმეებისა, აშკარა გახდება, თუ როგორ სდულდა ცხოვრება და მეც მასთან: „წერა-კითხვის საზოგადოება“; „თავად-აზნაურობის საკრებულო“ და მისი „მიწად-მოქმედების კომისია“; „სათავად-აზნაურო ბანკი“; „კოოპერაცია“; „დიდი ლილო“-ს მერქობა; „კახეთის“-მელვინეობა; „ქართლის“-მეხილეობა

სიღნაღის მაზრის მეთამბაქოობა; მთიულეთის-მეცხვარეობა, მწიფე მსი“; გომის-მეპურეობა-„სინდიკატი“ და სხ. და ამათი შემოქმედებით — „წარმოკავშირი“. ყველა ეს იყო ეკონომიური აღორძინება საქართველოსი, ყველა მხრიდან უცხო „კაპიტალის და კაპიტალისტების“ განდევნით, — კოოპერაციის საშუალებით; კერძო ვაჭრობისა — საზოგადოებრივით.

Pro domo sua. არ ვიცი, იმიტომ რომ ლიბერალურ-განათლებულ ოჯახში აღვიზარდე, უკიდურესად მართალი დედა ჩემის მთავარი, და, პატიოსანი მამის, ასე ვსთქვამთ, მეორეხარისხოვანი გავლენით; იმიტომ რომ ერთადერთი ეროვნულ-პატრიოტული სკოლა გავიარე, — ნეტარ-მოსაგონებელი ქართველი მასწავლებლებით და ძვირფასი ამხანაგებით; ჩემი ინდივიდუალური, პირადი თვისებათა და სულიერ განწყობილების მიხედვით შემუშავებული მსოფლმხედველობით (22) თუ — დაწყველილი მარქსის თეორიით — იმიტომ, რომ შიმშილი და გაჭირება არ გამომიცდია ბავშვობაში, — მე არასოდეს არ მაინტერესებდა „რეჟიმის“ საკითხი, არამედ მხოლოდ «ეროვნული» და თავისუფალი ერის ფარგლებში უკიდურეს სამართლიანობაზედ აგებული წესწყობილება. და შემდეგსა და შემდეგში, სწავლით, გამოცდილებით, ქვეყნის გაცნობით, უფრო დავრწმუნდი, რომ „ფორმა“ სახელმწიფოსი ს რ უ ლ ი ა დ ა რ ა ა მ ა ჩ ვ ე ნ ე ბ ე ლ ი დემოკრატიზმისა ც კი, არამც თუ ხალხის ბედნიერებაზედ მო-

შენიშვნა (22) დიდი მორწმუნე არასოდეს ვყოფილვარ: ზნეობრივ კანონებიდან ყველაზედ უმსგავსად სიცრუე მიმაჩნდა და ამხანაგსა (მეგობარსა, ან ძმას) თუ მტერს ყველა ცოდვასა და დანაშაულს უფრო ადვილად ვაპატიებდი, სიცრუეს — არასოდეს. ვცდილობდი, არასოდეს გამეკეთებინა, სიტყვით, საქმით, გინდა მარტო აზრით, ის, რასაც მე თვითონ (და არა რომილიმე სწავლებისა თუ კინონის მიხედვით) — ცუდადა ვსთვლიდი, რამდენადაც მახსოვს, კიდევაც ვაღწევდი ამას, და, სხვის თვალში რა ვიყავ, მისი თვალსაზრისით საქები, მისაღები, თუ დასაგმობი, — ნაკლებად უწევდი ანგარიშს. ამაში ტოლერანტობა შემემძლო უფრო სხვისადმი, ვიდრე ჩემი თავისადმი.

მკმედი მოვლენა. ძველი, უძველესი, საშუალო, ახალი თუ
თანამედროვე ისტორიაც ამის მაჩვენებელია და ერის თვისებაზეა
დამოკიდებული, მის შემადგენელ ელემენტებზედ (წოდებანი, კლასები,
ჯგუფები თუ ინდივიდები), — თუ რა წესწყობილება უზღვე-
ბა და რაშია მისი ბედნიერების ხარისხიანობა.

ამ „თეორიის“ დასაბუთება, დაშინაარსება უამრავ მაგალითით,
გინდ გაგარსება (ე. ი. ფორმის მიცემა), არაა თემა ღღევანდელი ჩემი
წერისა, ამიტომ გზა და გზა, ამბების გადმოცემით თუ გაშუქდება
ჩემი „იდეოლოგია“, ისიც საკმარისი იქნება ჩემთვის.

ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო შ ი . პო და, რა დამხედა საქართველოში,
როცა 1911 წელს დავბრუნდი, უნივერსიტეტიდან ამოგდებული და
ამით,—ოცნება გაუქმებული,—რომ ინჟინრობით „ავაშენებდი სა-
ქართველოს.“

დამხედა თითქმის იგივე სურათი, რაც 1905 წელს: „მთელი სა-
ქართველო“ დაყოფილი იყო ისევ ორ პარტიად — ერთი რუსული
„ს. დ.“ და მეორე — ქართული „ს. ფ.“, ეხლა რომ ერთმანეთს უფ-
რო გამწვავებულად „სკამდნენ“, რადგან 1905 წლის რევოლუციო-
ნური სული თუ ანელებდა მათს ქიშპობას რეალური ამბებით, ეხლა
მარტო თეორიული უსაქმურობით და ეკვეთებოდნენ ურთიერთს;
მთელ საქართველოში იყო სოციალისტური პრესა და ერის
საკითხი სადღაც კუნჭულებში თუ ბუუტავდა... უპრესოდ.

მთელი ინტელიგენცია, — საიდანაც უნდა ყოფილიყო, — თავა-
დი, ბრწყინვალე წოდებიდან თუ აზნაური, ბურჟუაზიიდან, გლეხო-
ბიდან თუ სხვა, თავმოყრილი იყო ფედერალისტებთან და „სოცია-
ლიზაციას“ ღეჭავდა ისევ; „რუსეთის სოც.-დემ. მუშათა პარტია“,
თავს იკლავდა მარქსის „მეცნიერულ“ სოციალიზმისათვის: „**Еди-
ная-неделимая!**“ რის საქართველო, რა საქართველო?! დემოკრატი-
ული რეფორმები (დიქტატორული და ტერორისტული საშუალებით)
და „პროლეტარებო ყველა ქვეყნისა შეერთდით“ (ქვეყანაში, საცა

პროლეტარიატი არ არსებობდა) და „ძირს ბურჟუაზიაჲსივესუნი აქა-იქ ძლივს ჭყაოდა თითო-ოროლა ბურჟუა)... თუ არ ჩავთვლით განათლებულ დ. სარაჯიშვილს, რომელმაც გამოზარდა... ნ. ჟორდანია და კიდევ ორიოდ სოცდაგარს.

აქ კი, „სოც. დემ-ში“, თავმოყრილი იყო „ნახევარ-ინტელიგენცია“ — გაკოტრებული თავად-აზნაურობიდან, უმეტესად სასულიერო წოდებიდან (ტყუილად კი არ ეძახდნენ: „დიაკვნის შვილებს“) და ათასში ერთიც არ იყო „ხელმძღვანელებში“ — გლეხისა ან მუშის შვილი.

[საერთოდაც კაცმა რომ შეისწავლოს ჩვენში სოციალიზმის ისტორია, გაუკვირდება: არა მარტო „ნაროდნიკობა“, მთელი „სოციალიზმი“ შემოტანილია ჩვენში განსაკუთრებით თავად-აზნაურობის აგან].

საქართველოში, განსაკუთრებით წვრილ-მესაკუთრე სასოფლო მეურნეობის ქვეყანაში; საცა მდიდარი მემამულენი მამულს იშვიათად ამუშავებდნენ, უფრო ჰყიდდნენ ან სხვაზედ აქირავებდნენ, ორი „პოლიტიკური“ პარტია ერთმანეთს თავს აგლეჯდა, „სოციალიზმის“ უკეთ გაგებისათვის (23).

ნორმალურ ევროპეელისათვის (და მე იქიდან ვიყავი ხომ ჩამოსული) — ეს იყო ნამდვილი საგიჟეთი... და... ქართული ტემპერამენტით თუ აიხსნებოდა. ამბობენ, საგიჟეთში, ჭკვათა-მყოფელებიც ხშირად გიჟდებიანო და ალბად მეც ასე დამეშართებოდა, ჩემი აქტიური ხასიათის მიხედვით, მალე რომ არ ჩავბმულიყავი კონკრეტულ ეროვნულ საქმეებში.

შენი შენა (23) იხ. გიორგაძის წიგნი ამაზედ და მეც ხომ ვიცნობდი, — ალ. მყაშვილს (თავადი), ივანე ჯაბაძარს (აზნაური), დუშიკო ფალავანდიშვილს (თავადი), არჩილ ჯორჯაძე (თავადი), ნოე ჟორდანია [აზნაური], ლევან ციციშვილი. (თავადი), ანდრონიკაშვილი (თავადი) და ასობით სხვა თავად-აზნაურებს, — ძალად რომ ახვევდნენ ხალხს, სიტყვით, საქმით და ტერორითაც, — მუშებსა და გლეხებს, — სრულიად გაუგებარ სოციალიზმს.

* * *

პირველივე ჩემი ნაბიჯი „საზოგადოებრივ“ ასპარეზზე შეეჯახა „სოც.-დემოკრატიულ“ უსინდისობას და სრულიად მოულოდნელად: „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების“ საჯარო კრებაზედ წამოდგა პეტრე გელეიშვილი („ყარობი“, რომელსაც პირველად ვხედავდი და არ ვიცნობდი) და გამგეობის კრიტიკის დროს, დაურთო, რომ „სხვა დიდ უწესოებასთან(?) ერთად, იკარგება და ყალბდება, საუკუნოებით გადარჩენილი ხელთნაწერები“-ო.

გამგეობის ერთ-ერთმა წევრმა მეტად წყნარად უპასუხა, რომ ეს მართალი არ არის და ყველასა აქვს საშუალება ამაში თავისი თვალით დარწმუნდესო. კრება სრულიად გულგრილად შეხვდა ორივე განცხადებას. ეტყობა, ყველამ იცოდა, რაში იყო საქმე და მე, ახალ ჩამოსულს, საიდან მეცოდინებოდა და მოვითხოვე სიტყვა:

— როგორ, ბატონებო, საზოგადოების წევრი საჯაროდ აცხადებს ასეთ აღმაფოთებელ ამბავს, ისტორიული ხელთნაწერებისაბუთები იკარგება, ყალბდება და საზოგადოებაც, გამგეობაც ისე გულგრილად ხედებით ამ ამბავს, თითქო არაფერი მომხდარიყოს; თუ მართალსა ბრძანებს ბ-ნი პეტრე, მაშინ ასეთი გამგეობა ღირსია მხოლოდ გმობისა და ადგილი არა აქვს ქართულ საზოგადოებაში.

დაახლოვებით ასეთი იყო შინაარსი ჩემი სიტყვისა და, ალბად სხვებიც იყვნენ კრებაზედ ჩემსავით „გულუბრყვილონი“, რადგან ცხარე კამათის შემდეგ, ამორჩეულ იქმნა „კომისია“, რომელსაც უნდა გამოერკვია ასეთი უმსგავსი საქმის სინამდვილე. დამასახელეს მე, პეტრე გელეიშვილი და, აღარ მახსოვს, ვინ იყო მესამე.

პირველსავე სხდომაზედ „კომისიისა“ ბ-ნი პეტრე არ გამოცხადდა. შემდეგი შეხვედრა დანიშნული იყო „ქართულ მუზეუმში“, საცა ინახებოდა ხელთნაწერები. გამგემ გადმოგვიშალა კატალოგები, გვაჩვენა ხელთნაწერები და, რამდენადაც მე გულმოდგინედ

ვჩხრეკდი ყველაფერს, იმდენად გელეიშვილი თითონ სრულიად უინტერესოდ იქცეოდა, რომ ვერაფერს აღმაშფოთებელს ვერ ვპოულობით. და რომ ვკითხე რამდენჯერმე, „აბა რა არის დაკარგული ან გაყალბებული?“, გულგრილად მიპასუხებდა: „ასე ლაპარაკობდნენ...“-ო.

— როგორ! ასეთი ბრალდების წამოყენება როგორ შეიძლება... „ლაპარაკობენ“-ოთი?

და მერე ცალკე მითხრა ჩუმად, — „დარწმუნებული ვიყავი, რომ მართალი არაა, მაგრამ ჩვენ(?) საზოგადოდ უკმაყოფილონი ვართ ამ გამგეობისა... დემოკრატიზაციის წინააღმდეგია“-ო.

— ფუი, თქვენს „დემოკრატიზმს“, რომელიც ასეთ პროვოკაციანად მიდის. ასეთი სიცრუეებით გინდათ ჯობნა? მრცხვენია, რომ თქვენს ჭუჭყიან ნაბიჯს ავეყევი კრებაზედ.

პეტრემ მხოლოდ მხრები აიწია... და ამის შემდეგ აღარსად მი-
ნახავს 1921 წლის დახვევის დროის გარდა, ვაგონში. მაგრამ ეს სხვა ასეთივე უსინიდისო ამბავია და იქ გადავიტანოთ.

ამ უმნიშვნელო ამბის მოყვანა იქნება ზედმეტიც ყოფილიყო, რომ შემდეგ და შემდეგის ნამდვილი „შესავალი“ არ ყოფილიყო მენშე-
ვიკური მეთაურობის მუდმივ ასეთი მეთოდით მოქმედებისა: სიცრუე, სიყალბე და ყოველგვარი უსინიდისობა, ოღონდ კი ჯობნათავეისი მიზნების მისაღწევად. და სწორედ ასეთი სიცრუე და სიყალბე, — ძირი ყველა დანარჩენი ბოროტებისა, — იყო ის გადამდები, გამრყენელი გონებისა, მორალისა თუ მოქმედების — უარყოფითი მოვლენა, რომელსაც მოუხდა 9 ნაწილი ჩემი და მეგობრების ბრძოლისა ეროვნულ ასპარეზზედ, რომ, სამწუხაროდ, ერთი მეთადეი ჩემი დროისა და ენერჯისა და-
ხარჯულიყო და დებითს საქმესა და მშენებლობაზედ.

რუსეთის უკანონობასა და უსამართლობას დიდად ერთვოდა და აღრმავებდა „რუსეთის სოც. დემ. მუშათა(?) პარტიის“ ქართ-
ველ მეთაურთა ამორალობა და ყველაფერი ეს რყვნიდა ეროვნულ აზროვნობასაც, იდეოლოგიასაც და ხშირად ადამიანებსაც, რომელ-

ნიც შეგნებულად თუ შეუგნებლად ებმებოდნენ ამ ზღაპრულ მსაქმედებებში... ანტიმორალობაში.

ერთი დადებითი საქმის გასაკეთებლად, თუ საკითხის გადასაწყვეტად, საჭირო ხდებოდა ათი სიბოროტის დაძლევა გარემოში. ყველა ეს საკითხები წინ გვიდგებოდა ცალცალკე პირებთან თუ ჯგუფებთან, თუ პარტიებთან, — მუშაობაში, შეხვედრისა თუ ბრძოლის დროს და ამიტომ მეტად მძიმედ ხერხდებოდა თავის მოყრა ისეთი ადამიანებისა, რომელნიც ჩემსავით გულუბრყვილოდ(?) და უანგაროდ(?) ყოფილიყვნენ «გადავარდნილნი» ე რ ო ვ ნ უ ლ საქმიანობაში.

მაგრამ, ხომ საიდანმე უნდა დაწყებულიყო „ახალი სულით“ მოქმედება, სოციალისტურ უნიათობასა და რევოლუციონურ ენერჯის განუღებობისა და ამოწურვის შემდეგ. საჭირო ელემენტები ცოტა იყო, მაგრამ, როგორც მახსოვს, თანდათან ირკვეოდა, თუ სად (სხვა და სხვა ქართულ დაწესებულებებში) და ვისგან შეიძლებოდა შედგენა საინიციატივო ბირთვისა.

ერთის მხრით ვიყავით 25-30 წლის, ნ ა რ ე ვ ო ლ უ ც ი ო ნ ა რ ი ახალგაზრდობა (დათა ვაჩნაძე, მე, შალვა ამირეჯიბი და სხ.), მეორე მხრით ჩვენზე ბევრად გამოცდილი და ხანში შესული, — მიხეილ მაჩაბელი, ალექსანდრე ყიფშიძე („ფრონელი“), ვასილ ყიფიანი და სხვანი.

ჩვენი, ცალ-ცალკე თუ ერთობლივი გამოსვლები უკვე არსებულ დაწესებულებებში ყურადღებას იქცევდა განსაკუთრებით ეროვნულ-პ რ ა ქ ტ ი კ უ ლ ი საკითხების წამოყენებით, ერთი მიზნისაკენ გადახრით: ქართული ენით, ქართული ხელით, ქართული გონებით და სულით ყველაფრის შეფასება და გაკეთება.

(შ ე ნ ი შ ვ ნ ის მ ა გ ი ე რ : აქ, ერთი გასაოცარი ამბავი უნდა აღინიშნოს: „თავად-აზნაურობის საკრებულოში“, არა მარტო ოფიციალური ოქმები, მიწერ-მოწერა, არამედ მსჯელობაც კრებაზედ, ხდებოდა რ უ ს უ ლ ი ენით. ხშირად. უვიცად, დამტკრეული „მადატვადა“-თი, მაგრამ მაინც. ჩვენ შევიჭერით თუ არა საკრებულოში ავლაპარაკდით ქ ა რ თ უ ლ ა დ . პირველ ხანებში აღმაცერად გვი-

ყურებდნენ. ხშირად გაიგონებდით: „რ უ ს უ ლ ა დ, რ უ ს უ ლ ა დ...“ მაგრამ თანდათან ჩვენი „წრის“ გარეშე პირებმაც გაბედეს, — კარგად მახსოვს გიგო დიასამიძეს პირველობა ამ მხრივ, და კიდევ თანდათან, ახლა ჩვენი შეძახილები: „ქართულად, ქართულად, არ გვესმის,“ და ორიოდე წლის შემდეგ, არა მარტო მსჯელობა ქართულად, არამედ მიწერ-მოწერაცა და ოქმებიც იწერებოდა მშვენიერი ქართული ხელით და ენით, — ცნობილ ილია ელევთერის ძე ზურაბიშვილისაგან; საკრებულოს უცვლელ და მერე პარლამენტის უფროს მდივანისა, წინად **Илья Элептерович Зурабов**-ისა.

ასე, ჯერ გაქართულდა, შემდეგ გაქართველდა „ქ. თ.-აზ. საკრებულო“. სამწუხაროდ, ესეთი „ევილიუცია“ ვერ მოესწრო... პარლამენტში: მოესწრო მხოლოდ პირველი ნახევარი ამ... შავი ფორმულია).

ამ მხრივ, დ. ვაჩნაძე იყო მუდამ ორგანიზატორი და გამფართოებელი „წრისა“, შ. ამირეჯიბი და ა. ყიფშიძე — ისტორიო-თეორეტიკოსები და მწერლები, მე და მ. მაჩაბელი — პრაქტიკოსები; ის უფრო დიდ მაშტაბებში, მე — ზედმიწევნით... „წვრიმალეებში“ ე. ი., რაც გასაკეთებელი იყო (24); გარდა მიწათ-მოქმედების კომისიისა, რომლის მდივანი, თავმჯდომარე, ხელმძღვანელი და პრაქტიკულად შემსრულებელი იყო მუდამ ალექსანდრე „ფრონელი“ — ყიფშიძე.

ჩვენი იდეალი იყო ილია ჭავჭავაძეს მოძღვრება (თუმცა მ. მაჩაბელი მუდამ მის პიროვნულ კრიტიკას ანდომებდა ბევრ დროს), ჩვენი ერთ-ერთი „სახელმძღვანელო“ — „ბრძოლა პოლონელებისა გერმანიის პოლიტიკასთან“ (ავტორი: ბერნჰარდი) და პრაქტიკულად გამოყენება ყველა გარემოებისა საქართველოს და ქართველობის სასარგებლოდ.

შენიშვნა (24). და არა მხოლოდ ენით და... დადგენილებათა მიღებით.

ს ა ქ მ ე ნ ი . პირველი ჩვენი ასპარეზები, — „ქ. შ. წ. კ. გა-
მავრც. საზოგადოება“, „ბანკი“, „თავად-აზნაურობის საკრებულო“
და „კოოპერატიული მოძრაობა“ — იყო. კოოპერატიულ მოძრაობა-
ში თავიდანვე ჩვენ მოვკიდეთ ხელი უმთავრესად — „შ ე მ ო ქ მ ე დ
კოოპერაციების“ (25) შექმნას; შემდეგ — „ფინანსიურის“ და მხო-
ლოდ ნაწილობრივ — „გამნაწილებელს“.

დ ი დ ი ლ ი ლ ო . პირველი „მწარმოებელთა კოოპერატი-
ვი“, რომლითაც დავიწყეთ, იყო დიდი ლილოს „მერძვეთა კოოპე-
რატივი“, დ. ვაჩნაძის (და, მგონი, მ. მაჩაბლის) ინიციატივით. პირ-
ველ ფანჩატურს ამ დაწესებულებისა დ. ვაჩნაძე და მე თვითონ ვა-
შენებდით და ვღებავდით... ფიცრულს. შემდეგ დიდი ლილოს გლე-
ხობა თითონ გაუძღვა, მოანგარიშეც გაიჩინა და საკუთარი საშუა-
ლებანიც თბილისში რძის გასასაღებლად. ჩვენ მხოლოდ გარეგნულ
(ე. ი. ოფიციალ მხრიდან) უწევდით ღა დახმარებას, სანამ წელს მო-
იმაგრებდა.

შემდეგ „კახეთი“ (უკვე ჩვენამდე არსებული) გავაფართოვეთ
და... „გავწმინდეთ“; „ქართლი“ — დავაარსეთ; და როგორც „კახე-
თი“ კახეთში, თანდათან „ქართლი“ — ქართლში და, ნაწილობრივ,
მთელ საქართველოში, გარდაიქცა არა მარტო მ ა ზ ა ნ დ ი ს და -
მ წ ე ს ე ბ ლ ა დ , არამედ ფ ა ს ი ს ა მ წ ე ვ ა დ და უცხო ჩ ა რ ჩ თ ა
გ ა მ დ ე ვ ე ლ ა დ — ღვინისა და ხილის ბაზარზედ (26) კახეთ-

შ ე ნ ი შ ე ნ ა [25]. საზოგადოდ მიღებული „ტერმინოლოგიით: „მწარმო-
ებელი კოოპერაცია“.

შ ე ნ ი შ ე ნ ვ ა [26]. წინანდელი „წესით“, ხილისა და ღვინის როგორც ყვე-
ლა სხვა სოფლის ნაწარმოების ერთად-ერთი შემქმენი და ამით გამდიდრებული
იყო სომხის ჩარჩი. „კახეთის“ და და „ქართლის“ დაარსებამ მათ არა მარტო კონ-
კურენტი გაუჩინა, ნაწილობრივ განდევნა კიდევ და, რაც უმთავრესია, მათგან
დაფოლბულ საჭონელს, — ფასი დასდო.

ქიზიუშივე გაჩნდა ჩვენი ამხანაგების მეოხებით (კოტე ტყეშელაშვილი სხვანი) — „მეთამბაქოეთა კოოპერატივი“, რომელმაც შემდეგში საკუთარი ქარხანაც კი შეიძინა პაპიროსისა. ჩვენვე შევექმენით მეცხვარეთა კავშირი „მწყემსი“, შალვა ქარუმიძის მეთაურობით. და როცა შემოგვიერთდნენ სხვა დარგის მწარმოებელნიც: „ხორბლეულობის სინდიკატი“ (ჩვენზე აღრე დაარსებული გომში), „კავშირთ-კავშირი“ (მებაღე-მელვინეთა მწარმოებელნი, შეერთებულნი ჩვენი საზოგადოების წევრის, გიორგი მელვინეთხუცესიშვილის მეოხებით) და სხ., — შევექმენით ე. წ. „წარმოკავშირი“, საცა გაერთიანებული იყო ერთი გამგეობისა და სხვა და სხვა დარგის კოოპერაციის წარმომადგენელთა საერთო თანამშრომლობით და საგანგებო წესდების შექმნით. — მთელი წარმოება ქართული სოფლის მეურნეობისა.

ეს უდიდესი მნიშვნელობის ეკონომიური ფაქტორი ჩვენს სასოფლო-მეურნეობის ქვეყანაში, მოქმედებდა შემდეგ, ომი-სა და დამოუკიდებლობის დროსაც, ჩვენი ხალხის, განსაკუთრებით გლეხობის სასარგებლოდ, მის დოვლათს ადიდებდა და უცხო პარა-ზიტ-ჩარჩებისაგან ანთავისუფლებდა.

რადგან ქართველებს ვაჭრობა დამამცირებელ ხელობად მიაჩნდათ ისტორიულადაც, ჩვენს დროსაც და კოოპერატიული მოძრაობა კი საზოგადოებრივ მოღვაწეობად იქმნა მიჩნეული და ჩვენგან ამ ფსიქოლოგიას შეგუებული, — ხალხმა და ინტელიგენციამ, რომ იტყვიან, შიგ იხუვლა და დაეწაფა. ქართველი ხალხის ნაოფლარი მილიონები, უცხოთა ხელში რომ გადადიოდა მუქთად, — ხალხისავე ხელში დატრიალდა.

და სწორედ აქ უნდა გაესვას ხაზი მენშევიკების უმწეობას: იმის მაგიერ, რომ ამ მზა-მზარეულ ეკონომიურ ორგანიზაციებისათვის ხელი შეეწყოთ შეთანხმებული მუშაობისათვის ქვეყნის სასარგებლოდ. „რევოლუციონური“ ფრაზეოლოგიით და საქმი-თაც, გარდა წვრიმალნი ათასი დაბრკოლებისა, რომელსაც გვიჩენდნენ, — მივიდნენ თუ არა ძალა-უფლებასთან, ისეთი წარმოებანი, როგორც მეთამბაქოობა და მემატყლეობა, — მონოპოლიად გამო-

„დემოკრატიის“ „სამინისტროები“? — ნ. ხომერიკის „მიწის დედა“ და გ. ერადის — „მომარაგებისა“. ვეცით აქეთ-იქით და, სანამ გამოვარკვეით „მიზეზი“, სანამ მივაგენით მინისტრებს და „ვებრძოლეთ და ვერაფრით დავითანხმეთ იაფად გაყიდვაზე ეს „სოციალისტები“, ჩვენ, კოპერაციის „ბურჟუებმა“ და „რეაქციონერ-მემარჯვენეებმა“, — ჰომერმა ველარ მოითმინა ყოველდღიური „ფრახტის“ გადახდა ორი კვირის განმავლობაში, და ასეთი ძვირფასი საქონლით დატვირთული გემი, — რუსეთისაკენ გააბრუნა.

ურმით ვერ ჩამოვიტანდით, ვაგონები „მთავრობის“ ხელში იყო და მათზე ნებართვებს ბ-ნი ევ. გეგეჭკორის სამინისტრო (Sic!) იძლეოდა (ე. ი. ა რ ი ძ ლ ე ო დ ა) და, თურმე „სახელმწიფოებრივი“ ინტერესიც ამას მოითხოვდა: მთავრობის აგენტს, ვინმე ებრაელს, ამ დროსვე შეეძინა და იტალიაშივე, შაბიამანი და გოგირდი 400 მანეთად(?), რაც ყოვლად შეუძლებელია (:ან ის ატყუებდა მთავრობას, ან ჩვენ — მთავრობა!) — და ჩამოტანა-დარიგების და მოგებით გაჭირებულ ხალხისაგან, „სოციალისტებს“ უნდა გაეყიდნათ ფუთი 600 მანეთად, როდესაც, ჩვენ, „კაპიტალისტები“ ვყიდდით 250 მანეთად და ავციკრძალეს იაფად გაყიდვა!

2. როგორ ჩაგვებარა გორის მათმა ერობამ, «მიწის რეფორმით» გაოხრებული საუცხოვო ბაღები — „ქართლის ამხანაგობას“, რაზედაც ორიოდ სიტყვა გვექნება ქვევითაც.

3. როგორ გამოგვაცალეს ხელიდან მეთამბაქობა და მემატყლეობა „სახელმწიფო(?) მონოპოლიის“ გამოცხადებით... საგარეო ვაჭრობის მონოპოლიურადვე ხელში ჩასაგდებად (ამაზეც ქვევით) და სხვა მრავალი... შემოქმედებანი.

საინტერესოა, ერთის მხრით, თუ პარალელურად ჩვენ რას ვაკეთებდით და, მეორე მხრით, თუ რატომ ყველაფერში ისე იოლად ურიგდებოდა ჩვენი მეთათრობა, — თუ ასე ითქმის უთაურობაზედ, — ყველა უცხოელთ, — სომხებს, რუსებს, გერმანელებს

და მტრებსაც კი და არავითარ შემთხვევაში ან ძნელისადაც კი
ქართველებს, ან რასაც კი ქართული ეროვნული სახე, ან სული
ჰქონდა? ეს ვერ აიხსნება მარტო რევოლუციონური ენით, კლასი-
ციური ბრძოლით, სოციალური წარმატების მიზნით, რად-
გან იქცეოდნენ არა თავიანთივე სამფლობელოს ინტე-
რესით, არამედ შემოსეული მტერივით და სად იყო, რომ იტყვიან,
„ძალის თავი დამარხული“, იქნება ისტორიამ მომავალში გამო-
არკვიოს, მე თითონვე თუ ვერ შევძელი.

ასე თუ ისე, ჩვენ არასოდეს დაგვიკლია ცდა შეთანხმება-ერ-
თობისათვის ქართულ-სახელმწიფოებრივ საქმეში და არც სოცია-
ლურ ცვლილებათ გაგძლიანებივართ, ხომა, და, რაშია საქმე?..

ილუსტრაციები.

„კახეთი“. რადგან ერის ცხოვრებაში, სხვა დარგების შე-
მოქმედებასთან ერთად ეკონომიკასაც ისეთი მნიშვნელობა აქვს,
რომ „კუჭისტების“ (ე. ი. ისეთი ხალხისა, რომელიც კუჭითა ფიქ-
რობს და არა „გული, გონება და სულით“) ჭკუიდან შემლაც შე-
სძლებია, რალა თქმა უნდა, ქართველი ერის დიდ მოამაგეს, ილია
ჭავჭავაძეს, ამაზედაც, არა მარტო უფიქრნია, არამედ ცხოვრება-
შიაც ჩაუქსოვია თავისი მაღლიანი ხელით. ამაზე ბევრი რამ ითქმის
და მეც მინდა ერთი პუკარი დაუმატო, რაკი ბედნიერმა შემთხვევამ
მეც ჩამაკვებნა ზოგიერთ მის დაწყებულ საქმეში.

„თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობამ“ ასესხა, ქურდო-
ბით და დაუდევრობით გაკოტრების პირამდე მიყვანილ „კახეთის“
საზოგადოებას 100.000 მანეთი და გარანტიად თანხისა და ნორმა-
ლიზაციისა, მოითხოვა უფლება, — საზოგადოების არჩეულ თავ-
მჯდომარის დამტკიცებისა. ასეთად იყო უკიდურესად პატიოსანი
პოლკოვნიკი ლევან ვაჩნაძე, როდესაც 1913 წელს მე მიმიწვიეს
მდივნად, რაკი... „მარტოკამ თავი ვერ გაართვა იქ გამეფებულ ავა-
ზაკობას“, როგორც გადმომცა მ.მაჩაბელმა. მართლაც, ნამდვილ

„ავგიოსის თავლად“ იყო გადაქცეული ეს სეუცხოვო, იღბს სავსეა
 ძის დაარსებული საზოგადოება, და თუ გასაკვირველი გამძლეობა
 აღმოაჩნდა, მიეწერება — ასე ვსთქვათ — ილიას ჯიგრიან ნდობის
 პრინციპზე დამყარებას, რომ მთლად არ დაილუბა. მარტო უნდობ-
 ლობაზე დამყარებული, ვერაფერი ვერა ხეირობს.

პირველსავე თვეებში იძულებულ ვყავ „უხერხემლო“ გამგეო-
 ბა, 16 მსხვილი ქურდი და ავაზაკი დამეთხოვნიებინა, — მათში,
 მთავარი კომისიონერი, მეღვინეთ-უხუცესი (:ვინოდელ) და სხ. და
 შემდეგაც არ მოვრიდებოდი... მტრების გადაკიდებას, სასტიკი კონ-
 ტროლით და წესიერების დამყარებით. სამაგიეროდ, მევე შემოვა-
 ლებინე 8 საათის სამუშაო დღე; ავამალლებინე იმავე დროს ჯამა-
 გირები მუშებისა და მოსამსახურეთა; გავახსენიე სასაუზმო და ზო-
 გიერთი ჰიგიენური გაუმჯობესებანი და სხ. მიუხედავად ამისა, ან
 იქნება სწორედ ამისათვის, ა მ ი ჯ ა ნ ყ დ ე ნ (ასე მეგონა ჯერა
 და მერე გამოირკვა, რომ ა მ ი ჯ ა ნ ყ ე ს) მუშები, მოსამსახურე-
 ნი და ბოლოს „საზოგადოებაც“. და, რას წარმოვიდგენდი, ამის მო-
 მწყობი იქნებოდნენ, დათხოვნილ ავაზაკებთან ერთად, — ბავშვო-
 ბიდანვე ჩემი მოშურნე სამსონ დადიანი (29); ისეთი პატიოსანი მო-
 ანგარიშე (ბუხპალტერი), როგორც იყო ესტატე ავალიშვილი (30)
 და „ფეტკა“ ლლონტი, რომელსაც არავითარი კავშირი არა ჰქონდა
 „კახეთთან“. თურმე, ეს „სოციალ - ფედერალისტების“ „ჯგუფი“
 (თუ პარტია არა) ჩემთან პოლიტიკურ ანგარიშებს ასწორებდა
 „კახეთის საზოგადოების“ ხელში ჩასაგდებად... „სოც. დემ.“ ი.მა-
 ქავარიანთანა (31) ერთად.

შენიშვნა (29). ჯერ, კურს-დასრულებული და მშვიერი მოხეტიალე, მე მი-
 ციყვანე ჟურნალ „კლდე“-ში მდივანად და, როცა ერთი წლის შემდეგ ამომირჩეს
 „კახეთის“ გამგეობაში, — ჩემმაგიერ მივალბინე იქვე, უკეთესი ჯამაგირით.

შენიშვნა (30). ე. ავალიშვილი მთელ წელიწადს ჩემთან და ლ. ვაჩნაძეს-
 თან ერთად ერთგულად სწმენდდა საზოგადოებას; შემდეგ „ქართლში“-აც დიდ
 სამსახურს გვიწვედა, და რამ გამოსცვალა უცებ, რამ მოაჯადოვა... ძნელი გა-
 მოსაცნობი არ დარჩა.

შენიშვნა (31). მაშ ეს ის ი. მაქავარიანი იყო, რომელიც ბ-ნ ნ. ხომერიკის
 შემოჩენილი გყავდა „შიგნიდან ასაფეთქებლად“.

„კახეთის“ ჩემი «ამბავი» გრძელდებოდა ხუთ წელიწადს. მისი თი — მდივანად, ორი — გამგეობის წევრად და ორი უკანასკნელი „დირექტორიაში“, რომელსაც, თანახმად წესდებისა, უფრო დაბალი „კომისიის“ სახელი ჰქონდა, მაგრამ პატრონი იყო მთელი საქმიანობისა, გამგეობაზე მაღლა დაყენებული.

ეს იყო ნამდვილი ქართული საქმე, ყველა თავისი კარგითა და ავით: კარგი მიზნით და ცუდი საშუალებით წარმოებული; შინაურული აღრევით პოლიტიკისა და საქმისა და სხ., ამიტომ, როგორც დამახასიათებელს, როდისმე ცალკე უნდა შევებო მთელის პერიპეტეებით. აქ კი ისიც საკმარისია დაუმატო, რომ 100 წევრიდან 150-მდე ავიყვანეთ (უმთავრესად გლეხების მიღებით სიღნაღის მაზრიდან) და 120.000 „ვედროდან“ — 200.000-მდე წლიური შემოსავალ-გასავალისა; ფასების აწევით და მაზანდის დაწესებით კახეთში, ჩვენი „დამფასებელი კომისიის საშუალებით. „Общество кахетинских садовладельцев — Кахетия“, როგორც მას ერქვა რუსულად, საუფლისწულო მამულების. შემდეგ უდიდესი (კოოპერატიული) წარმოება იყო მთელი რუსეთის მასშტაბით და ჰქონდა განყოფილებანი ბაქოსა, როსტოვსა, პეტერბურღსა, ასხაბადსა და ტაშკენტში. საქართველოს კახური ღვინო იყიდებოდა თბილისიდან არხანგელსკამდე და ვარშავიდან ვლადივოსტოკამდე. ოქროს ჯილდო რომის მსოფლიო გამოფენაზე მიღებული და ატესტატი: «მშვენიერი ღვინო, ფრანგულ ბურგუნდიულის მსგავსად».

განა ეს დიდი საქმე, ვერ ჩადგებოდა სხვა ამგვარი ვეებთან, — საქართველოს რეფორმატორულ საქმეებში ერთერთ თვლად, თუ არა... „რევოლუციონური“ ლაი-ლამში?

„ქართლი“. „ქართლის მეხილეთა ამახანაგობა ჩემი მხოლოდ შვილობილი იყო (არა შვილი), რადგან თავმჯდომარედ რომ მიმიწვიეს, უკვე გაკოტრებული იყო და სულს ლაფავდა თავის ერევნის მოედნის დუქანში. და პირველი ჩემი „საეაქრო ოპერაცია“, სა-

ქარუმიძის ენერგიული დახმარებით, ისეთი უხეირო გამორდგა, რომ მისგან ჩამოტანილი ნაყარ-ნუყარი ვაშლი 800 მანეთისა, ძლივს მოვიშორეთ 500 მანეთად. ისე რომ ის წელიწადი მოთავდა საერთო ჯამით — 5.000 ფუთის გაყიდვით. მაგრამ საჩქარო ზომების მიღებით, ანგარიშის სწორედ დაყენებით (ე. ავალიშვილის დახმარებით), ნდობის აღდგენით და წვევრთა გამრავლებით, ბითუმად ვაჭრობაზედ გადასვლით და სხ., თანდათან საქმე გაცოცხლდა, გაფართოვდა, შევიძინეთ (თითქმის ავაშენეთ) საკუთარი საწყობი გორში; ავაშენეთ ხილის სახმობი ქარხანა; გავიჩინეთ ხარ-კამეჩი ურმით და ცხენები საკუთარი ტრანსპორტით; გვექონდა განყოფილებანი გორსა და სამტრედიისში თავისი გამგეებით, მოგვდიოდა თანდათან ხილი იმერეთიდანაც (მუხიანი, საჩხერე, სამტრედია და სხ.); ბათუმიდან მანდარინი, თხილი და დაფნის ფოთოლი; კახეთ-საინგილოდან და, რაღა თქმა უნდა, მთავარი საფუძველი იყო გორის მაზრის შეუღარებელი ხილი: ვაშლი, მსხალი, ატამი და სხ. ამ რიგად, თითქმის მთელი საქართველო გადაება „ქართლს“ და უკვე მეხუთე წელიწადს—1920-ს წლიური შემოსავალ-გასავალი ხილისა ავიდა 200.000 ფუთამდე. გარდა იმისა, რომ იარმუკაში საუკეთესო ადგილი დავიკავეთ და საერთო ყაფანიც ჩვენ ხელში გადმოვიდა, დიდი საწყობიც, მთავარი ჩვენი მიზანი ის კი არ იყო — ხელში ჩაგვეგდო ხილის მონოპოლია, არამედ მაგალითი მიგვეცა სხვათათვისაც, კერძო თუ საამხანაგო ვაჭრობის გადასასვლელად ქართველების ხელში და უცხოელ ჩარჩების მოსაშორებლად. ესეც ხდებოდა სწრაფად, რომ არ მოესწრო ომს ბოლშევიკებთან და თბილისი არ დაგვეტოვებინა. სტამბოლში მარტო ამბავი კი არ ჩამოდიოდა (და შემდეგ პარიზშიც), რომ „ქართლი“ განაგრძობს მოქმედებას, არამედ რამდენიმე ვაგონი ხილიც ჩამოიტანა მისმა ახალმა წარმომადგენელმა, — ვინმე აბაშიძემ (სახელი აღარ მახსოვს). დიდი პერსპექტივა ეხსნებოდა რუსეთსა თუ საზღვარგარედ გასატანად ჩვენი საუცხოვო ხილისა (ნედლად თუ კონსერვებად) და ამ დარგის გასაფართოებლად მთელს გორის მაზრასა თუ სხვა კუთხეებში. ნუ დაგავიწყდებათ ამასთან, რომ ერთ

„დესიატინა“ ხილის ბაღს, თუ ვენახს, კულტურულად მოვლილს შემუდლიან ერთი ოჯახის შენახვა, და ღარიბია გონებით ის ადამიანი, ვინც ფიქრობს, ან ამბობს, — საქართველო ღარიბიაო. თამბაქო, აბრეშუმი, ჩაი, მანდარინი და სხვა მაღალი კულტურები რომ ვიანგარიშოთ, მაშინ ხომ სიღარიბე საქართველოსი მხოლოდ ზარმაც მუზლაპრეების საქმე იქნებოდა. იმ ქვეყანაში, საცა ყირაზე ჩარქობილი მიწაში ნერგიც კი ფესვს იკეთებს და ხარობს, მარტო ღმერთამწყვრალი ვერ მიხვდება, რომ „ღვთის მშობელმა თავისი მადლიანი კალთა საქართველოში დაირხია“—ო, რომ ამბობს ქართველი გლეხი,, — თუ რას ნიშნავს.

„მწყემსი“. მე თითქმის აღარას ვიტყვი სხვა დარგის ამხანაგობა-კოოპერატივებზე, როგორც მაგალითად „კავშირთ-კავშირი“ (გ. მეღვინეთხუცესიშვილის ინიციატივა), „მეთამბაქოეთა ამხანაგობა“ (ვ. ტყავაძესი), ან უდიდესს მათგანზე — „მწყემსზედ“, რადგან უშუალოდ შიგ მონაწილე არ ვიყავი და მხოლოდ იდეურად, ან „წარმოკავშირის“ — (საცა ყველანი გაერთიანებულნი ვიყავით ერთი იდეით და ერთი საქმით,ერთი მიზნით) — საშუალებით ვეზმარებოდით მხოლოდ. არ ვიტყვი იმიტომაც, რომ უდიდესი მათგანი,— „მწყემსის“, — ხელმძღვანელი შალვა ქარუმიძე, ამოვარდა თანდათან ჩვენი მორალური და ამით პოლიტიკური კალაპოტიდანაც, ჩვენი გავლენისაგან თანდათან განთავისუფლდა და... „სოციალისტური“ ე. ი. ჩ ვ ე ბ უ რ ი სოციალისტების ზნენი შეითვისა.

საინტერესოა, ნიჭიერი მოვლენა კი იყო: კარგი ორატორი, კალამიც უჭრიდა, მოხერხებულები იყო, მაგრამ არა-უანგარო და უზნეოც. ნ. ფილიამ მაზედ მოხერხებულად იოხუნჯა უკვე სტაბოლში: „შალვა ქარუმიძე დვა სლოვ პრავდა გავარიტ: შალვა ქარუმიძე, — ოსტალონი ვსიო ვრიოტ“. მართლაც, რასაც გააკეთებდა, და აკეთებდა კიდევ, ათი იმდენი ტრაბახი და ტყუილი უყვარდა. მაგრამ ეს, შედარებით უმანკო ნაკლი იყო მისი. ერთხელ ასეთი დიალოგი გვქონდა, როცა ყოველდღე ჩემთან შემოივლიდა. „კლდე“-ში

და მეფიცებოდა: „რეზო, ისე მიყვარხარ, ერთ დღეს ვერ გაქვლებ, შენ არა გნახო და შენი დარიგება (?) არ მოვისმინო“-ო.

— მერე, დღეს რა დარიგება გქირდება?—მეთქი.

— კაცო, მე არ შემძლიან შენსავით დურაქულად ვიყვე ვადარდნილი საქმეში, თუ ჩემი სარგებლობაც არა მაქვს-ო.

— მერე, ვინ გეუბნება, რომ შენ არ უნდა ისარგებლო, მაგრამ, ჩემო შალვა, სარგებელიცაა და სარგებელიც: საზოგადო საქმეში თუ 10—20^მ/ს-ს შენთვის გააქეთებ და 80-ს საზოგადოებისათვის, შენზე ალალი და უპრიანი იქნება; და თუ უკუღმა იქმ, — მაშინ კი დასაგმობი გახდები.

გაიცინა, ვადამეხვია და დაკმაყოფილებული წავიდა ამ ჩემი პირველი დარიგებით, რადგან არასოდეს არც ის არც სხვა ვინმე დამირიგებია; ჩემ ხელობად არ გამიხდია.

პირიქით, ბავშვობიდანვე მე იმ შემცდარ პრინციპიდან გამოვდიოდი, რომ ადამიანი უნდა იყოს კეთილშობილი, სამართლიანი, უანგარო და სხ., ბუნებრივად, და თუ ასეთი არ არის, — დასაგმობია (და ვგმობდი კიდევაც, — ეს ჩემი ხელობა იყო) და სიკეთე, რა საქებარია? იგი თავისთავად უნდა იგულისხმებოდეს. ამ შემცდარმა პრინციპმა ხშირად წამაჩხუბა კიდევც საუკეთესო პატივცემულ პირებთან: როცა მაქებდნენ, ისე მწყინდა, როგორც ვალანძლვა (28). იქნება ეს იმის ბრალიც იყო, რომ არასოდეს დედ-მამისაგან არ გამიგონია ქება კარგისათვის, ძაგება კი — ცუდისათვის — ხშირად; წასახალისებლად კი — მათი მაგალითი მქონდა.

ასე თუ ისე, ამ დიპლომის შემდეგ, შალვა ძალიან აქტიურად ჩაება ყველა ჩვენ საქმეში, საზოგადოებრივი იყო, ლიტერატურული, თუ პოლიტიკური. და მართლაც ვატყობდით, რომ თავის „სარგებელს“ არასოდეს იკლებდა (29); მაგრამ თანდათან პროცენტების რაოდენობა იცვლიდა ადგილს, — მისი იზრდებოდა, „საზოგადოე-

შენი შენი [28:] აკაკი წერეთლისა; ილუმენ ტარასისა და სხ.მაგალითები.

შენი შენი [29]. საპროპაგანდოდ, საქმეზედ, იარალის საშოვნელად, თუ წყალ-ქვეშას დასახვედრად მიდიოდა და ვგზავნიდით — აქედან და იქიდან უსათუოდ თავის სოფელ ზერთაში ვაივლიდა და იქ „რასმე“ სტოვებდა.

ბისა“ — მცირდებოდა. ახლა კი დაუწყე „დარიგება“ და უარსი წყალობა მომივიდა: როცა ჩვენს კოოპერატიულ მოძრაობაში ჩავეყლიეთ მეცხვარე-მწყემსებიც და განვიზრახეთ „მწყემსის“ დაარსება, საჭირო გახდა ამ საქმის სათავეშიაც ვინმე ინტელიგენტის ჩაყენება, ათასი სხვა და სხვა ფორმალური და არსებითი მიზეზის გამო. მე ვიფიქრე, ამ მსუქან საქმეში შალვა მალე გაძლება და თავისი ნიჭით და აქტივობით საქმეს კარგად წაიყვანს. თითონაც კალაპოტში ჩადგება და საქმესაც პირიანად მოექცევა. ამოვარჩეინეთ თავმჯდომარედ, მაგრამ იმ დღიდან ყოველდღე კი არა, თვეები გადიოდა და შალვას ვერ ვხედავდით; მხოლოდ ბუნდოვანი ხმები მოდიოდა: მწყემსებმა (?) შალვას თითო ბატკანი აჩუქეს და ზერტაში ფარა მირეკაო; შალვამ ხარები იყიდა და ძმას გაუგზავნაო; საუკეთესო ჯიშის აჯილლა შეიძინა 600 მანეთად და ზერტას ჩაიყვანაო... და ასეთები. შალვა საკუთარი ფაიტონით დაიარება და სხ. და სხ.

მაგრამ ყველაფერს გადააჭარბა, როცა „მატყლის მონოპოლია“ გამოცხადდა. რაკი ყველა ბანკიც „სახელმწიფოს“ ხელში იყო გადასული და, მაშასადამე, ფულის ტრიალიც, კოოპერატივებმა ცალცალკე და „წარმოკავშირმაც“ მთავრობას მივმართეთ სესხისათვის. ბევრი თათბირებისა და მსჯელობის შემდეგ, გავიგეთ და, მგონი გაზეთებშიაც გამოცხადდა, რომ „კოოპერაციებისათვის მთავრობამ გადასლო 100.000.000 მანეთი ფინანსთა მინისტრის განკარგულებაში“. გაგვიკვირდა, რადგან ამოდენა თანხა არავის უთხოვნია. ძიების შემდეგ აღმოჩნდა, რომ აქედან 70.000.000 „მატყლის მონოპოლისათვის“ იყო, ე. ი. დაბეყებისა თუ შესაძენად მატყლისა, და, რაკი „მწყემსი“ იყო მატყლის პატრონი, ამ „საქმესთან“ შალვასაც რალაც (?) კავშირი აღმოჩნდა. არ ვიცი, სხვა კოოპერატივებმა და მწარმოებლებმა რას მიაგნეს, მაგრამ მე „ქართლის“ გაჭირება მაწუხებდა და დიდის ვაი-ვაგლახით გავიგე „ამხანაგ“ ავალიანის ფინანსთა სამინისტროში, რომ „ქართლისათვის გადაცემული აქვს შალვას 4.000.000 მანეთი“. ახლა ძლივს დავიჭირე შალვა და მოვსთხოვე ფული. ფიცით და საქმით დამარწმუნა, რომ „ქართლს“ ორი მილიონის მეტი არ ერგოო. [შენიშვნის მაგიერ: ვამბობ საკმით,

რადგან „ამიერ კავკასიის ბანკის“ ერთ-ერთმა დირექტორმა დასაბუთებულად
დობრ პართენ გოთუამ დამარწმუნა, რომ:

1. მართალია შალვა, რომ მთავრობამ გადასდო 100.000.000
2. რომ აქედან 70.000.000 — „მწყემსიისა“;
3. რომ დანარჩენ კოოპერატივებისათვის გადაღებულია ყვე
ლასათვის ერთად — 15.000.000;
4. რომ აქედან „ქართლისათვის“, მხოლოდ 2.000.000;— და
5. რომ ბანკში შემოტანილია ეს თანხა ისეთი პირობით (?)—
აქედან გატანა შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში,
როცა გატანილ თანხის სამაგიერო რამ შემოვაო და სხ.
და სხ.]

და ამ ორ მილიონიდანაც დიდის გაჭირებით მივიღე ერთი
ისე, რომ ვიღაც „ურჩისათვის უნდა მიმეცა 10 %/მ, ანუ 100.000 მ.
დღემდის მაწევს სირცხვილად, რომ „ქართლის“ მთავარ დაეთარში
შეტანილია შემოსავლის მხარეს — 1.000.000 და გასავალის მხარეს
— 100.000 და ამ უკანასკნელის ქვითარი ვერ მივიღე ვერასოდეს.

რალა გავაგრძელო, ისეთი „საფინანსო კომბინაცია“, რომელიც
ბანკს აძლევდა საშუალებას ამ ფულის ტრიალისას მოგებით; მის-
ცა საშუალება ავალიანსა და ქარუმიძეს — 15.000.000 საღლაც მიე-
ჩქლამათ (ამბობდნენ: გაიყვესო). ვინ იცის, ვის არ გაუყვეს კიდევ
და, — დრო, ვადების გაჭიანურება გაცემისა — ყველასათვის
ხელსაყრელი ხდებოდა მაქინაციების დასამალავად. და მე რომ აღარ
მოუსვენე, ქარუმიძემ ვიღაც ურია(?) „აღმოაჩინა“, „ქართლის“ მა-
გიერ მილიონის შემტანი, თუ 10 %/მ-ს მივცემთ. „გაჭირებამ
დელოფალთან დამაწვინაო“, ამბობენ და მეც დაეთანხმდი. გოთუამ
მაშინვე გადმომიტვალა 900.000 და...ათასი დენის შემდეგ, თხოვ-
ნის, მუქარის თუ სხვა საშუალებაზედ... მუდამ „ჰო, ჰო“-ს და და-
პირების შემდეგ... „დღეს, ხვალ“... „ავად არის“ და სხ., ბოლოს ერ-
თხელ მითხრა: „კაცო, რა გამიჭირე საქმე, — მოკვდა ის ურია“-ო.

მარტო ეხლა და მივხვდი, რომ ეს არა-ურიაც თითონა ყოფილა
მე რომ „ქართლის“ ხვედრ ფულში ქრთამი გამომართვა. არ ვიცი
თუ სხვასაც გაუყო ვისმე, მაგრამ... მოხერხებული არაა კარგად?

— ფუი, შენს კაცობასა-მეთქი, შევაფუროთხე და წამოვედებ... რამე
რამ ამისთანებისა იმას აღარა რცხვენოდა.

ღმერთო შეგცოდე... ბოლოს ნაბუქოდონოსორივით ხარად რომ
წარმოიდგინა თავი და ღმუოდა ოთხფეხზედ და მ დ გ ა რ ი თურმე,
შვეიცარიის საავადმყოფოში (ასე მიაბზო მიშა კელიამ)... ხომ არ
უწია, საქართველოს კუთვნილი ხარი, ცხენი და ცხვარი, — საქუთარ
ზერტას მიაკუთვნა? ღმერთმა შეუხდოს, მე ვერა.

თითქმის ყველა დარგის სასოფლო მეურნეობაში ჩამოყალიბდა
„საწარმოო კოოპერატივები“ — „კახეთი“; „ქართლი“; „დიდი ლი-
ლოს მერძევეთა ამხანაგობა“; „მწყემსი“; „ქიზიყელთა მეთამბაქო-
ობა“; „სინდიკატი“, გორის მაზრის ხორბლეულისა; „კავშირთ-კავ-
შირი“ (ღვინო); და სხვა დარგებისა, ან იმავე დარგებისა — სხვა
კოოპერატივები — და თანდათან ყველა ესენი კავშირდებოდნენ
ერთ დიდს ამხანაგობაში, რომელსაც მისი პირველი თავმჯდომარის
ივ. ციციშვილის ინიციატივით, დაერქვა „წარმოკავშირი“, ე. ი.
„მწარმოებელ კოოპერატივების კავშირი“. თუ რამდენად იყო ეს
გაერთიანებული კავშირიც ჩვენს ხელში, როგორც ეკონომიური ძა-
ლა, იქიდანაცა სჩანს, რომ თავმჯდომარედ იყო ჩემი მეგობარი ვანო,
მ უ დ მ ი ვ წევრებად გამგეობისა მე და ჩემი ამხანაგი ალვა აბა-
შიძე და, თანასწორხმთანად შემოდიოდნენ გამგეობაში ყველა და-
დანარჩენი კოოპერატივების თავმჯდომარენი, როცა თბილისში იმ-
ყოფებოდნენ, ან პერიოდულ თუ საგანგებო სხდომაზედ მოწვეულ-
ნი. „წარმოკავშირის“ უდიდესი როლი მიეკუთვნებოდა სასოფლო-მე-
ურნეობის ჩვენს ქვეყანაში, რადგან „შიგნიდან მისი აფეთქება“
მხოლოდ „ყაჩაღური კანონმდებლობით“ თუ გახდებოდა შესაძლე-
ბელი, თორემ ხომერიკის „თითო კაცი“ — „სინეკური“ მაინც გვე-
ყოლებოდა მონელეებული, თუ ეროვნული სინიდისი მაინც არ გა-
ელვიებოდა... როგორც ბევრ სხვასაც, როგორც, მაგ., „ს.-დ.“ ცა-
ბაძეს, სარევიზიო კომისიის წევრს.

ასე, 90—95 % კოოპერაციისა ჩვენს ხელში იყო (მე ვიტყვოდი,
„საქართველოს ეროვნული პარტიის“ ხელში, უფრო ვიწროდ და

მჭიდროდ რომ შემოვფარგლოთ), როცა „რევოლუციის მინერალური“ წრო და სხვა დრამატიულ კურიოზებსაც რომ თავი დაუვანებოთ, არ შემიძლიან ორს, დამახასიათებელს მაშინდელი დროისა და კერძოდ „რუსეთის სოც. დემ. პარტიის“ ქართველი წევრებისათვის, — ყურადღება არ მივაქციო.

„მთავრობაძე სკანჩალსა ვ პეტროგრადე“ და, ასე ვსთქვათ, დეპეშით მოგვივიდა თავისუფლება, რადგან საქართველოში, როგორც არსად კავკასიაში რევოლუცია არ მომხდარა და წმინდა რუსული „ღრევა“, მხოლოდ ზემოდან ეხვეოდა თავზედ — მენშევიკებისაგან. სხვაგან სხვაზედ, აქ კი კოოპერატივებზედ მოგახსენებთ.

ვაშლის ფასი. ერთ „მშენიერ“ დღეს „ქართლის“ ამხანაგობას, როგორც ყველა ხილის ვაჭარსაც, — მოგვივიდა დაბეჭდილი „განკარგულება“ თბილისის ქალაქის თვითმართველობისაგან (34): „...ვინაიდან... და სხ. და სხ.—ამა და ამ რიცხვიდამ, ვაშლი (და სხვა ხილიც) უნდა გაიყიდოს გირვანქა აბაზად... წინააღმდეგ შემთხვევაში... დასჯილნი იქნებიან ნიხრის დამრღვევნი...“ და სხ. ბაყლები შეშფოთდნენ და ყველამ ჩვენთან მოიყარა თავი, რადგან მე ვიყავი „მეზილეთა ამქრის უსტაბაში“ და აღბად ისიც იცოდნენ, რომ „რალაცა პოლიტიკაში“ ვიყავი გარეული. ამოგვიჩიეს სამი დელეგატი და წავედით თბილისის სამმართველოში, რომელსაც უკვე დაპატრონებოდა „რევოლუციონური“ ბრბო და ისეთი ამბავი იყო შიგნით, „ძალი პატრონს ვერა სცნობდა“. ძლივს მივაგენით „ნიხრის დამწესებელ კომისიას“ (რასაკვირველია, „რევოლუციონურს“, რადგან მაშინ უამსიტყვოდ უბრალო პურის ჭამაც არ შეიძლებოდა): შუაში იჯდა რუსის სალდათი, აქეთ-იქიდან ორი ქართველი მუშა.

შენიშნვა [34]. რალა თქმა უნდა, განსაკუთრებით ს. დ. პარტიის წევრთაგან შემდგარი და მთლად — სოციალისტური

დიდხანს უხსნიდით ხილისა საზოგადოდ და ვაშლის სხვაობას სხვაობას კერძოდ, რომ ეს პური არ არის, არც ნავთი, არც მარცხი და სხ., რომ ერთი ფასი დაედოს. რომ ყურძენი, მსხალი და განსაკუთრებით ვაშლი ბევრნაირი ჯურისა და ხარისხისაა; რომ არის ხილი, რომელსაც ორ გროშად ვყიდით გირვანქას (პანტა, მაქალო და სხ.) და არის საშუალოც — აბაზზე იაფი და არის მაღალი ხარისხისაც (კალვილები, რენეტები, გულაბები), რომლის გაყიდვა აბაზად შეუძლებელია; მით უფრო, რომ, მაგალითად, ჩვენ — „ქართლს“ — საკუთარი ხილი არა გვაქვს, არამედ წევრებისა, ხალხისა და სხვისი საქონელი როგორ შეიძლება დავაფოლოთ?

მაგრამ დიდი კამათის შემდეგ, რუსის სალდათმა — თავმჯდომარემ, სოლომონ-ბრძენივით გამოგვიცხადა: სხვადასხვანაირი (ფასის) ვაშლი აურიეთ და ერთი საშუალო ფასი უნდა დარჩესო. ეს ვერაფრით გადავათქმევინეთ და გულდაწყვეტილნი წამოვედით ათასნაირი „რევოლუციონური“ ფიქრით დატვირთულნი... რადგან ფიქრიც ხომ არ შეიძლებოდა, „რევოლუციონური“ არა ყოფილიყო.

მაგრამ მოხდა „Coup de théâtre“: როცა გამოვედით „კომისიიდან“, გამოგვცვა ერთ-ერთი ქართველი მუშა და გვითხრა: „ამხანაგებო, ნუ მიაქცევთ ყურადღებას თავმჯდომარის ლაპარაკს, „კომიტეტისაგან“ ასე გვაქვს ნაბრძანები და უნდა შევასრულოთ, ჩვენ რა ვიცით, კალვილი და მაქალო რა ხილია... ცოტა ფასები დაუკელით და როგორც აქამდის ჰყიდდით, ისე წაიყვანეთ საქმე, ჩვენ ყურადღებასაც არ მივაქცევთ“-ო.

ჩვენ მადლობა გამოუცხადეთ და... მგონი თბილისის მოსახლეობამაც უნდა დააფასოს ეს ხალხის საღი გონება, მეთაურების უქკუობასთან შედარებით, რადგან, წინააღმდეგ შემთხვევაში, პანტასა და მაქალოს აბაზზე ნაკლებ არავინ გაჰყიდდა და კალვილ-რენეტებს თვალთ ველარავინ დაინახავდა.

„ხელმძღვანელობა“ მეორე ეპიზოდი უფრო საყუ-
კოაპერაციისა. რადღებოა. როგორც მოგახსენეთ,
90 %-ზე მეტი იყო ჩვენი კოოპერაცია მწარმოებელი; მენშე-
ვიკებს ჰქონდათ ერთად-ერთი და ისიც — მომხმარებელი კო-
ოპერატივი (რომელსაც, სხვათა შორის, ჩვენ ვაწვდიდით ხილსა და
ღვინოს) და, აი, როდესაც იმავე ქალაქის თვითმართველობაში მო-
ვიწვიეთ „კოოპერატიული ყრილობა“, რომელზედაც გამოცხადდა
ასზე მეტი დელეგატი და მსჯელობა შეიქმნა, თუ როგორ შევავუთო
მუშაობა შეცვლილ პირობებს, რომ უკეთეს პირობებში შეგვეძ-
ლოს მიწოდება ხალხისათვის ყველა ნაწარმოებისა, კერძო
ვაჭრების ჩარჩულ შუამავლობის გარეშე; როგორ მო-
ვაწყოთ საერთო ხელმძღვანელობა, — კრებაში შემოიჭრა ალექსან-
დრე ლომთათიძე ოციოდე სხვა „ამხანაგით“ და გამოაცხადა, რომ
„ოცი ადგილი (ე. ი 50 %) კოოპერაციის მმართველობაში, ...
რევოლუციისა და ხალხის(?) მოთხოვნილებით(?)... უნდა ეკუთვნო-
დეს „რუსეთის სოც. დემ. მუშათა პარტიას“. ატეხილ ჩოჩქოლში, მე
მოვითხოვე სიტყვა.

— ბატონებო, აქ თავმოყრილნი ვართ კოოპერაციის წარ-
მომადგენელნი, არავითარ პოლიტიკურ პროგრამას ჩვენ აქ არ
ვისახავთ, მხოლოდ ისეთ პირობებს ვეძებთ, რაც შეიძლება იაფად
მივაწოდოთ ხალხსა და დემოკრატიას, — საჭირო საქონელი
და რა შუაშია აქ ან ბ-ნი ალექსანდრე, ან მისი პარტია, რომელსაც
არავითარი კავშირი არა აქვს კოოპერაციასთან?

ატყდა უარესი ჩოჩქოლი, ღრიანცელი... სანდრო რაღასაც „მო-
ითხოვდა... რევოლუციის სახელით...“ (თუმცა „ამხანაგები“ მაინცა
და მაინც არ უჭერდნენ მხარს და თითქო უხერხულობასაცა გრძნობ-
დნენ). შ. ქარუმიძე, რომელიც ჩემ გვერდით იდგა, „მაწყნარებდა“:

— რას ამბობ, რეზო, როგორ ელაპარაკები, ვერა ხედავ, რევო-
ლუცია ხდება, შეიძლება დაგვხოცონ კიდევ...

მაგრამ, ატეხილ ალიაქოთში, ლომთათიძე გავიდა დემონსტრაციულად და კრებაც დაიშალა ნელნელა უინციდენტოდ და საერთო გამგეობის ამოურჩევლად.

მსოფლიოში არ არსებობს ისეთი დემოკრატია, სოციალისტურიც კი, კოოპერაციას არ უჭერდეს მხარს და მხოლოდ ჩვენში ეს-მოდათ ისე, რომ „დემოკრატიაში“, ე. ი. „რ. ს. დემოკრატიაში“ უნდა ჩაიგდოს ხელში ყველაფერი, ან დაანგრის, „ვიგნიდან ააფეთქოს“.

ბატონმა ნ. ჟორდანიამ ამაში გაუსწრო ლენინს: ლენინი ამბობდა: „**грабь награбленное!**“ და სცარცვავდა ბურჟუაზიას, კაპიტალისტებს; და, რაკი ჩვენში ასეთი რამ ხილი არ იყო, — „**просто грабь**“—ით კმაყოფილდებოდნენ, მარქსის „მეცნიერების“ შეყირავებითაც: „ეკონომიკა (ანუ მუშაობა) უნდა იყოს ბურჟუაზიული (ე. ი. სხვისა) და მმართველობა, ე. ი. პარაზიტული ჭამა,—ჩვენიო,— სოციალისტებისა“. (იხ.მისი ბროშურა, დაწერილი უკვე პარიზში).

რადგან ეს არ ეგუება მარქსიზმს, უნდა ვიფიქროთ, — კარგა ეგუება „გაკოტრებულ აზნაურთა“ ფსიქოლოგიას, როგორც აღმოაჩინა ალ. ასათიანმა.

ამ რიგად, როგორც დავინახეთ (კოოპერაციის მაგალითებზე), ისე დავინახავთ სხვა დარგებში, — რამდენადაც ჩვენ ლოლიკურად მიგვქონდა და ვაწყობდით თითო თითო აგურს მაინც მომავალი დამოუკიდებლობის შენობისათვის, — იმდენად მენშევიკები, წინააღმდეგ თავისი საკუთარი იდეოლოგიისა (:მარქსიზმისა) და ვითომ მისწრაფებისა იმავე დამოუკიდებლობისადმი (რასაც **Post factum** გააფთრებით იჩემებდნენ: „ჩვენ გამოვაცხადეთ“-ო) — ანგრევდნენ ეკონომიურ საფუძვლებს მომავალი სახელმწიფოსი კოოპერაციაში, წარმოებაში, ყოველგვარ მშენებლობაში, საზოგადოებრივ ყოველ დაწესებულებაში. ლოიალური თანამშრომლობის მაგიერ ქართულ საქმეებში, საცა ვეპატივებოდით და არა ვერეკებოდით; მხოლოდ დაშლა, რღვევა და „ვიგნიდან აფეთქება“ შეჰქონდათ, — „კლასთა ბრძოლის“ უინით (მე არ ვამბობ კლასთა ბრძოლის პრინციპით), რადგან ჩვენში კლასები (პროლეტარიატი და ბურჟუაზია) — არ არსებობდა.

ამით ყველაფერში ხელს უწყობდნენ რუსულ პოლიტიკას და უცხოელების (სომხების, ოსების და სხ.) გამაგრებას საქართველოში და განსაკუთრებით ამ უცხო ელემენტების (რუსების, სომხების, ოსების და სხ.) საშუალებით გვებრძოდნენ და... გვეჯობნიდნენ(?)... დრომდე. და, რაც უარესია, ამითვე რყენიდნენ აზროვნებასა და სულისკვეთებას თავისივე მრევლისას, ისედაც რომ სანახევროდ ფირალებისაგან შესდგებოდა. [შენიშვნის მაგიერ: იხ. „მემუარები“ გოგი გოგიბერიძესი, ვალიკო ჩუბინიძისა, ზაქარია გურულისა და ალ. ასათიანის „ძველი და ახალი მეკვიდრეობა“. ყველა გამოცემულია პარიზში.

„მე არასოდეს მენშევიკი არა ვყოფილვარ და არც ფირალი, მაგრამ ორივე მხარეს კარგა ვიცნობ, რადგან მუდამ მათ შორის კავშირი და მაშუალი ვიყავი“-ო, მითხრა დათიკო ჟორდანიამაც პარიზში, თავისი სადა-სურათოვანი ენით და მაგალითებით].

რუსეთის სოციალურ ნგრევასთან ერთად (რაშიაც ჩვენც უწყობდით ხელს მუდამ. ათასი მაგალითია ამისი.), ანგრევდნენ საქართველოს ეროვნულ საფუძვლებსაც (რაშიაც მუდამ სასტიკ წინააღმდეგობაში ვიყავით... წვრიმალსა თუ სხვიმალში).

აი, ამ განსხვავებას ვერ მიხვდნენ(?) ვერასოდეს მენშევიკები: რეჟიმი დაინგრა (ამაში ვშველოდით); სოციალური წყობის შეცვლაში პროგრესიულად მათთან ვიყავით!; ჩვენი ოპოზიცია, და გააფთრებითაც, იყო საქართველოს ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ მოწყობის საქმესა და საკითხებში. ეს მოვლენა წითელი ხაზით გადიოდა ყველა ჩვენს მოქმედებასა და სიტყვაში.

საქართველოსდა სავალალოდ, სწორედ ამ ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ საქმეში გვებრძოდნენ ყველაზე სასტიკად.

ამით, არა მარტო გააყალბეს მარქსის თეორია: „Бытие определяет сознание“; მარქსი გაამცუნეს კიდევ: სახელმწიფო

იყო მათი. იყო მათ ხელში, და შეუგნებლად(?) მან წაგ
რევენენ, მის ძირითადს არსებას, როგორც... „ბიწიოს“.

ჟურნალი „კლდე“

რადგან უკვე 1912 წ. ჩვენი „ჯგუფი“ პრაქტიკულ მომუშავეთა ეროვნულ ასპარეზზე საკმაოდ გაიზარდა და მრავალ ცალკე საქმეებს საერთო „იდეოლოგიისა“, დასაბუთებისა და ერთი მიზნით მიმართვა სჭირდებოდა, ფართე საზოგადოებისათვის გასაცნობად და მისაზიდავად, — გამოვეცით ჟურნალი „კლდე“. ერთის მხრით, ეს იყო ყუმბარა, გამსკდარი სოციალისტურ ჭიობში; მეორე მხრით, — ახდილად წამოყენება ჩვენი ეროვნულ, პოლიტიკურ, ეკონომიურ, სოციალურ და ფსიქოლოგიურ მისწრაფებათა — ფრიად მოდუნებულ ატმოსფეროში, როცა „არსით ხმა, არსით ძახილი“, — საერთო გულგრილობისა და პესიმიზმის სულსკვეთება იყო.

როგორც დავინახავთ, სამი წლის — 1912 — 1914 წ. — ჩვენი მხნე და თამამი ძახილი, არ დარჩა „ლაღადებად უდაბნოსა შინა“, და, რადგან კვირეული ჟურნალი „კლდე“ არ იყო „ცარიელი სიტყვა“, არამედ ყოველი მისი ფურცელი — მკაფიო ანარეკლი რეალური საქმეებისა, მე არ გამოუდგები ცალ-ცალკე თავებად დაყოფას იმისა, თუ რა ბრძოლები გადავიტანეთ, სად და რა შედეგები ჰქონდა. „კლდეს“ სამი წელიწადი, იქნება ჩვენდა უნებურად (დეე, ესე იყოს!), ჩვენდა შეუგნებლად (Sic!: ასე სთქვან) — გარდამტეხ ეპოქად გარდაიქცა, — მომავალ ამბების გამო, — სოციალისტურ ბოდვიდან, ეროვნულ რეალობაზე. დეე, ეს იყოს „И мы пахали“, მაგრამ მაინც ჩვენ ისტორიულ ხარებს კვალში მივდედით და „სოც. დემოკრატიის“ ბუზანკლები მხოლოდ ფეხებში, ყურში, თვალეებში ჰკბენდნენ, რომ მერე, ნამდვილი ნაცარქექიებისავით, დაეჩემებინათ: გუთნის დედები ჩვენ ვიყავითო.

საკვირველია, როგორც კი გამოვიდა „კლდე“, სოციალისტურმა

ორივე ფრთამ, — „სოც. დემოკრ.“ და „სოც. ფედერ.“ — ლი გადაგვისვა: ნ. ჟორდანიას სწერდა: მადლობა ღმერთს, ბ უ რ ა უ ა ზ ი უ ლ ი (?) პრესა გაჩნდაო. და, მაშასადამე, შეტაკებისა და ბ რ ძ ო ლ ი ს ახალი მიზანი გაუჩნდა, მის მოჩვენებულს კალამსა, „მებრძოლ“ სულსა და ნგრევის ქინს. არჩილ ჯორჯაძემაც მოგვილოცა ახალი მიმართულების შექმნა; რომ მეორე დღიდანვე, ო რ ი ვ ე ფ რ თ ა ს , მთელი სამი წლის განმავლობაში, ჯერ ცალცალკე და შემდეგ (როცა „კლდე“ და ქუთათური „სამშობლო“, როგორც რედაქციულად, ისე ორგანიზულად და შემადგენლობით, — გაზეთ „საქართველოს“ გარშემო დაირაზმა — 1914-დან — და „ეროვნულ - დემოკრატიულ“ პარტიად გამოცხადდა — 1917-ს) ერთად — დამოუკიდებლობისა და ემიგრანტობის დროს, დღემდე სასტიკი ბრძოლა — და უსინდისო ყოველგვარ საშუალებით, სიცრუითა და ცილისწამებით, — ეწარმოებინათ ჩვენს წინააღმდეგ, ბრძოლა.

ინიციატორი, სახსრის მშოვნელი და მომწყობი ქურნალ „კლდეს“ საორგანიზაციო ნაწილისა იყო დავით ვაჩანაძე, შვილი „ბრწყინვალე თავად-აზნაურობის“ ერთ-ერთი ოჯახისა; რუსულ „კადეტების კორპუსის“ შემდეგ, არა ნაკლებ ბრწყინვალე, „საპიორთა“ (génie) ჯარის ოფიცრის კარიერით; კარგი მამულის პატრონი და მით უფრო ღირსეულია მისი პატრიოტიზმი, თითქმის ბავშვობიდან მთლად მიძღვნილი სამშობლო საქმეებისათვის. ჯერ კიდევ 1905 წლიდან, ახალგაზრდა, ლამაზი დათა გადავარდნილი იყო რევოლუციონურ ოფიცრების წრეებში და 1911 წლიდან ხომ თითქმის განუყრელი მეგობარ-ამხანაგები ვიყავით თითქმის ყველა «საქმეში». ქართული ენა და წერა არ ეხერხებოდა (და მე უსწორებდი) და მით უფრო დასაფასებელია მისი ღვაწლი, თორემ რა გასაკვირველია, რომ მე და შალვა ამირეჯიბი, დედის ძუძუსთან შეწოვილი და ქართული სკოლის მოწაფენი, და ისიც უკარიერონი — საქართველოს ერთგული მსახურნი ვყოფილიყავით? ეს სრულიად ბუნებრივი უნდა ყოფილიყო. და შალვა იყო ჩვენი პოეტი, მწერალი, იუმორისტი („ფარსმან-ფარუხის“ ფსევდონიმით) ყველაფერში ნი-

ჭიერი, მაგრამ დაუდევარი. მე ვიყავი რედაქტორი, კორექტორი, სახელმძღვანელოების მწარმოებელი, ექსპედიტორი და დანარჩენი დროის (საქართველო) მშენებლის“, „კახეთის“, ფარული მუშაობის და სხვათა შემდეგ მწერალი პუბლიცისტი, კრიტიკოსი თუ მთხრობელი („რაე“, „ლამურა“ და სხ.).

ჩვენ არ დავრჩენილვართ მარტონი, მალე შემოგვიერთდნენ ალ. ყიფშიძე (ფრონელი), დავით კასრაძე, გიორგი დაფქვიაშვილი, შალვა ქარუმიძე, დიმიტრი ჯავახიშვილი, ა. სარაჯიშვილი, სამსონ დადიანი და ფეტკა ლლონტი (ეს ორი უკანასკნელი მალე გავყარეთ, რადგან მიუხედავად პირობისა, სოციალისტურ ჰანგებს შეაპარებდნენ ხოლმე თავის წერილებში, როგორც კი თვალს მოვაშორებდით, — ქურდულად): იროდიონ სონღულაშვილი და მრავალი სხვა (35).

რა „ლოზუნგები“ გადმოვისროლეთ პირველივე ნომერში? რას მოვითხოვდით?

— გამდიდრდით, იმუშავეთ, შეიძინეთ! — მიემართავდით გლეხს, მუშას, თავად-აზნაურსა და ინტელიგენციას.

და არა: „გაპროლეტარდით!“ — „სოც. დემოკრატიისა“, ან „მიწის სოციალიზაცია“ — ფედერალისტებისა.

და, როგორც მოგახსენეთ, მარტო სიტყვით კი არა, ფაქტიურად ათასს საქმეში ვიყავით უფრო წინადაც ჩაბმულნი ყველანი და, უმთავრესად კოოპერაციის საშუალებებით, მილიონებსა ვსძენდით ხალხს და არა ვიძენდით.

შენიშვნა (35). ბ. სანღულაშვილი იყო დიდძალი ღარიბი გლეხის შვილი, „სათ.-აზნ. სკოლის“ მოწაფე, უაღრესად პატიოსანი ადამიანი (არისტიდს ეძახდნენ მასწავლებლნი და ამხანაგები). უმაღლესი სასწავლებლის გათავების შემდეგ — „საქართველოს მუზეუმის“ გამგე-მცველი. და ამისთანავე, აბა თუ ნახავთ ჩამოთვლილებში ერთ „ბურჟუას“ მაინც... რომ „ბურჟუაზიის პარტიას“ გვეძახდნენ სალანძღავად... ნამდვილ ბურჟუა, დ. სარაჯიშვილის სტიპენდიით „განსწავლული“ (!) მენშევიკები, გაკოტრებულ აზნაურობის „დემოკრატიული“ სისონაები.

შენიშვნის შენიშვნა: დიდება და სახელი შენს ხსოვნას, ძვირფასო მეგობარო და უმწიკვლო მამულიშვილო იროდიონ არისტიდო! [გარდაიცვალა 1958 წ.].

რადგან ჩვენ თვითონ, შედარებით, — საშუალოდ შეძლებულ წრეს ვეკუთვნოდით.

ასეთი ლოზუნგი «ელდა» იყო, როგორც სოციალისტებისათვის, კუთხითა და სულითაც ღარიბთათვის, ისე „შეძლებულთათვის“, რადგან ვაკრობა — მთელ ქართველ ხალხს (გლეხს, მუშას, აზნაურს თუ ინტელიგენტს) — სირცხვილად მიაჩნდა, საძრახისად; შეძენის მაგიერ, — თავად-აზნაურობა მხოლოდ ჰყიდა და მიწებს უცხოელებზე და მუშაობას გაუბოძდა; მთელი ინტელიგენცია ბოდავდა — უსაქმო სოციალიზმით და ნახევარ-ინტელიგენცია (ე. ი. „რუსეთის სოც.-დემოკრატიული“ პარტია) — ქადაგებდა — გაპროლეტარებას, შეძენილის ცარცვას, აშენებულის — დანგრევას და შერებოდნენ კიდეც...

და როცა დამოუკიდებლობის დროს, განსაკუთრებით რუსეთის „რევოლუციისა“ და რუსეთის მთავრობათა წყალობით, — ძალა-უფლება ჩაიგდეს ხელში, — ხომ ამავდეს განაგრძობდნენ: მთელი სამი წლის განმავლობაში ერთი ოთახი არ აღუშენებიათ, ერთი წიგნი არ გამოუციათ, არა-რა შეუქმნიათ („ვერ მოვასწარი“-ო) და ჩამორთმევა და გაფლანგვა, დანგრევა — ყველაფრისა — მოასწრეს.

[შენიშნვის მაგიერ: 1917 წლის „რევოლუციამ“, იქ ხომ „რუსეთის სოც. დემ. მუშათა პარტიას ჩაუგდო ხელში „იერიდიული“ უფლება კერენსკის მეთაურობით და ნამდვილი რეალური ძალა-უფლება — „მუშათა და ჯარისკაცთა საბჭოს“ — კარლო ჩხეიძეს თავმჯდომარეობით (ე. ი., იმავდ „რუსეთის ს. დ. პარტიის“ წევრის). კერენსკის „ღროებითმა მთავრობამ“, „ოზაკომის“ და მერე „ზაკომის“ საშუალებით — მთელი კავკასია გადასცა თავის „ამხანაგ“ მენშევიკებს („едино-неделимцы“-ებს) და, რაც მეტად საგულისხმოა, ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძემ, მეფის ნაცვალმაც, — კავკასია გადააბარა ნ. ჟორდანიას და ხატისიანცს, — იმავე „единная-неделимая“-ს სასტიკ დამცველობისათვის; თვით რუსებზედ მეტად].

**„ მო ა ს წ რ ე ს ,
ვე რ მო ა ს წ რ ე ს “ .** ჯარის შექმნა — „ვერ მოასწრეს“; პრეტორიანულ გვარდიისა — კი! მიწების ჩამორთმევა — „მოასწრეს“; დარიგება — ვერა. ქ ა რ თ უ - ლ ი ს. თ.-ა. სკოლის მაშინვე დახურვა მოასწრეს; „ერეკლე II-ის“ სახელობის სკოლის გადაკეთება — „ჩეხოვის“ სახელობის სკოლად — მოასწრეს; „მიხაილოვის“ პროსპექტისა — „პლენხანოვის“ პროსპექტად და სხვა ასეთები, და, ქ ა რ თ უ ლ ი უნივერსიტეტის დაარსება — სხვამ დაასწრო (ივანე ჯავახიშვილმა), თორემ ალბად ვინმე მორიგე რუსის სახელით მონათლავდნენ. როგორც ავტოკეფალიის გამოცხადება დავასწარით (მთავარი მოწესე, კათალიკოზის საზეიმო კურთხევისა, — მცხეთაში, მთელი ქ. სამღვდელოების დასტურით, და არჩეულის დაბრძანებისა ეგზარქოსის სასახლეში — თბილისში, იყო დათა ვაჩნაძე თავისი რაზმით), მათ კი მარტო „ეკლესიის გაყოფა სახელმწიფოსაგან“ — მოასწრეს.

თავად-აზნაურობის კოლექტიური ქონების (26.000.000 მანეთად შეფასებული) მიღება ჩ ვ ე ნ გ ა ნ — კოტე აფხაზის ხელით — მოასწრეს,

საქართველოსათვის მათი (:ქონებისა და თვით კ. აფხაზის) — გამოყენება — ვერ მოასწრეს.

ფრონტიდან (ტრაპიზონიდან) ჩამოტანილი და „ზემ-გორის“ მილიონებად ღირებული ქონების გაფლანგვა — მოასწრეს; ბანკებისა და ფინანსიურ დაწესებულებათა ჩამორთმევაც, — მაგრამ ბიუჯეტის შექმნა სა ხ ე ლ მ წ ი ფ ო ს ა თ ვ ი ს — ვერ მოასწრეს; გარდა მბეჭდავი მანქანისა, ხან ნამდვილი და ხან ყალბი (ე. ი. პარლამენტისაგან დაუმტკიცებელი) ფულის საბეჭდავად.

30.000.000-ის — ბ ო ლ შ ე ვ ი კ ე ბ ი ს ა გ ა ნ გამოგზავნილი, რალაც სა ხ ე ლ მ წ ი ფ ო ე ბ რ ი ვ მნიშვნელობის დახმარებისათვის(?) — პ ა რ ტ ი უ ლ საკუთრებად გამოცხადებაც მოასწრეს და გაიყვეს... ილია ქარცივაძესთან ერთად..

გაკეთება — ვერაფრისა მოასწრეს, სამაგიეროდ, რამდენიმე მამულისა, ქარხანა-სახელოსნოსი, წისქვილისა და სხვა ჩამორთმევა და გაოხრება — ბლომად მოასწრეს. ნამდვილი ვაქხანალია იყო. ერთი სახლის აშენება — ვერ მოასწრეს და ათასების ჩამორთმევა-წართმევა (ავეჯიოთ, ქურჭლით და... ბალიშის პირებამდე) და „ამხანაგებში“ დანაწილება, — გაგიხარია, — მოასწრეს, და სხ. და სხ. — სარეგისტრაციოდ, თუ რა მოასწრეს და ვერა, ოცი ამოდენა წიგნი არ ეყოფოდა.

ჟურნალი «კლდე» რას მოითხოვდა პოლიტიკურად? — აღდგენას 1783 წლის ტრაქტატისას, როგორც სახელმწიფოებრივი საფუძვლისა რუსეთისა და საქართველოს ურთიერთობაში და არა მარტო „სოციალურ რეფორმებს“ (როგორც „ს. დ.“), ან თუნდ „ავტონომიას“ („ს. ფ.“). — განსხვავება, რომელიც დღემდეც — დამოუკიდებლობის შემდეგაც — ბევრს არ ესმის.

1912 წელი მაგრამ მთავარი ჩვენი საზრუნავი სადა ტერიტორია. ვანი, — და სწორედ ეს გახდა ხომ საბაბად ჩვენი ცალკე გამოსვლისა საზოგადოებრივ - პოლიტიკურ ასპარეზზე, — იყო სახელმწიფო ტერიტორია საქართველოსი, რომელსაც ანიავებდნენ — ნაქრებად, უნიათო თავად-აზნაურები და მთელი პროვინციებით, — „პოლიტიკური“ პარტიები. სწორედ ეს საკითხი გახდა ყველაზედ მძაფრი საგანი დავისა, და ჩვენი „ახალი მიმართულებისა“ — ყველა ჯურის ქართველ სოციალისტებთან და რუსის მთავრობასთან.

„კლდესა“ და „კლდეისტებს“, ამ საკითხის გარშემო ატეხილი ბრძოლის მეტი რომ არა გვეწარმოებინა რა და, რასაც მივალწიეთ, იმის მეტი არა გაგვეკეთებინა რა, — მაშინაც ვერავინ იტყვის, — „ამაოდ დაშვრენენ“-ო!

გარდა იმისა, რომ მაშინ ნამდვილი აჟიოტაჟი იყო გაჩაღებული მამულების გაყიდვისა უცხოელებზედ და რუსის მთავ-

რობა შეგნებულად ხელს უწყობდა ამას, პოლიტიკურ მარცხე-
ზრებით, — რაც არ ესმოდათ სოციალისტებს, — მარტო გვიხდებოდა განმარტება მიწისა და ტერიტორიის კავშირისა ერთმანეთთან, არამედ ამ ცნებათა განსხვავებისაც.

[შენიშვნის მაგიერ: ფედერალისტები თავის პრესაში, თეატრში და სიტყვით — ჰგმობდნენ და მასხარადაც იგდებდნენ „მემამულეებს“, მიწას ვინც ჰყიდდა: «იყიდება საქართველო»-ო, მათი ნიჭიერ-პესიმისტური ჰანგი იყო და თითონ კი პროვინციებს „აძლევდნენ“ უცხოელებს, — რა უფლების ძალით? რა პოლიტიკური მოსაზრებით?

„მემამულეობა“ ხომ „ხალხის ყვლეფად“ იყო გამოცხადებული, „მამულიშვილობა“ — მასხარად ასაგდებ ავაზაკობად. საქართველოს პატრიოტიზმი კი არა, ხსენებაც კი — დემოკრატიის(?) საწინააღმდეგო ბოროტებად, თუმცა თვით ეს სიტყვა ფრანგის დემოკრატიის გამოგონებად მიაჩნიათ — უვიცობით.

და რა უნდა მოგეთხოვათ საცოდავ ცალკე თავად-აზნაურისაგან, თუ თავის „სიბოროტედ“ ცნობილ მამულსა ჰყიდდა და... ათასში ერთხელ — გლეხებს ურიგებდა (თუ საკმაოდ კეთილი იყო, ან შემოსავალს ჯამაგირიან სამსახურით შოულობდა):

კოლელიშვილი, მ. მაღალაშვილი, დ. ფალავანდიშვილი და კიდევ რამდენიმე, — უკანასკნელებს ეკუთვნოდნენ.

„საზოგადოებრივი“ აზრი ასეთ ფსიქოზსა ჰქმნიდა მაშინ.

რაც უფრო უარესი იყო, — 1912 წელს მოხდა საშინელი ჩვენის (ე. ი. საქართველოს მომავალი სახელმწიფოებრივობის) მორალური მარცხი ამავე საკითხებში და უდიდესი მაშტაბით: კიევში მომხდარ „რუსეთის არა-სახელმწიფოებრივ ერთა კონფერენციაზე“, რომელიც ხდებოდა საიდუმლოდ, — „კოპერაციის კონფერენციის“ კამუფლაკით, — საქართველოს პოლიტიკური პარტიების წარმომადგენელებმა; სოც.-დემ. ნ. რამიშვილმა და ს. ჯიბლაძემ (? თუ არ მეშლება ეს მეორე გვარი) და სოც. ფედერალისტ — ოსიკო ბარათაშვილმა და

ქართული
ენების
სამეცნიერო
ცენტრი

სამსონ ფირცხალავამ თავიანთი პარტიების სახელმძღვანელო
როტება ჩაიდინეს: მომავალ ტერიტორიალურ-ეროვნულ
განსაზღვრაში, — საინგილო მორალურად მიაკუთვნეს ადერ-
ბეიჯანს, (როგორც შემდეგ, 1920-ს, გრიშა ურატაძემაც
იურიდიულად); აფხაზეთი — ჩრდილო-კავკასიას და ახალციხე, —
ახალქალაქი, ბორჩალოს მაზრა ნავთლულამდის — სომხებს; რუ-
სეთის სოც. დემ. პარტიის პრინციპის(?) მიხედვით: „რეალურ-
რი მოსახლეობისა“. ეს თეორიულ-მორალური გა-
ცემა სახელმწიფოებრივ ტერიტორიის მთელი პროვინციებისა, —
რაც ასე კარგად უდგებოდა საერთოდ რუსეთის პოლიტიკას საქარ-
თველოს მიმართ (როგორც ერთად-ერთ ისტორიულ-ტერიტორიალურად
უფლებების მატარებლისა კავკასიაში), დადა-
სტურებული იყო ჩვენი ზემოაღნიშნული „სოციალისტების“ არა
მარტო ხელის მოწერით, არამედ, კიევიდან ჩამოტანილ რუ-
კაზე და ცალნიშნული.

თუ ცალ-ცალკე უნიათო თავადს არ ესმოდა, თუ რას სჩა-
დიოდა სამშობლოს მიმართ, როცა თავის საკუთარ მიწას
ჰყიდდა ნაჭერ-ნაჭერ უცხოელებზედ; თუ რუსის სახელმწიფო შეგ-
ნებულად ცარცვით ასუსტებდა საქართველოს, და ღრღნიდა მის
ტერიტორიას — სომხების, ოსების და რუსების ჩასახლებით, —
ჩვენმა „ინტელიგენციამ“ („სოც.-ფედ.“) და გაპროლეტარებულმა
ნახევარ-ინტელიგენციამ („სოც.-დემ.“) — მეტი გულუხვობა გამო-
იჩინა და სხვებს მთელი პროვინციები გაუბოძა. ასეთ ატმოსფეროსა
და პირობებში შეიძლებოდა გულგრილად და გულზე ხელ-დაკრე-
ფით დარჩენა?!

აი, ამ უკანასკნელმა ვერაგობამ გასწყვიტა ყოველგვარი კავ-
შირი ჩვენსა და „სოც.-ფედერალისტებს“ შორის. ფიალა აღივსო
და შინაგანმა დუღილმა გადმოხეთქა გარედ. ჩვენ არ მოვერიდეთ
იმას რომ კიევის კონფერენცია ფარული იყო და მეორე ნომე-
რში ჟურნ. „კლდისა“ დავბეჭდეთ ბატონ სამსონ ფირცხალავას
ჩამოტანილი რუკა, გაბოძებულ პროვინციების სამგლოვიარო ფე-
რით აღბეჭდვით და სათანადო... განმარტებით.

სენსაცია იყო! — სასიხარულო სოც.-დემოკრატებისათვის, რომ ფედერალისტებს ასეთი სასტიკი მოწინააღმდეგე გაუჩნდა და მგლოვიარო, — ყველა ქართველი პატრიოტისათვის.

მე, დათა და შალვა მაშინვე წავედით ქუთაისში, წავიღეთ ეს „გაქუცული“ საქართველოს რუკა, და, თუ „შინაურ მღვდელს შენდობა არა აქვს“-ო და თბილისმა, ქართლ-კახეთმა, შედარებით, ნაკლებად გამოიჩინა აღელვება (თუმცა ბევრი კერძო წერილებით, ზოგმა მოგვილოცა, ზოგმა გაგვამხნევა და გამარჯვება გვისურვა, ზოგმა აღშფოთება გამოსთქვა ასეთ უმსგავსოებაზედ), — „მთელი“ ქუთაისი ფეხზე დადგა: კრებებმა, სხდომებმა, ჩვენმა მოხსენებებმა აღელვება და რღვევა შეიტანეს ფედერალისტების ბანაკში, ყველამ ჩვენ დაგვიჭირა მხარი, მოგვემხრნენ ბევრნი და სათანადო რეზოლუციებით გამხნეებულნი დავბრუნდით სამი-ოთხი დღის... „ტრიუმფის“ შემდეგ. ვ. წერეთელი, ტრიფონ ჯაფარიძე, ნაზაროვები, ძმანი ს. და ი. ოცხელები და ასობით სხვანი გადმოდიოდნენ ჩვენკენ და ოჯახი არ დარჩა, საცა ოჯახის წევრთა შორისაც კი გაცხარებული კამათი არ ჩამოვარდნილიყო. აღფრთოვანებაც დიდი იყო, „კლდეს“ ბევრი ახალი მეგობარი და მკითხველი, მწერალიც გაუჩნდა... და... ამიერიდან მოსვენება აღარა გვქონდა... მელექსეებისაგან (36), რომელნიც „ქებას გვასხამდნენ“ და სოციალისტებისაგან, რომელნიც აღარა გვზოგავდნენ. საქმე იქამდე გამწვავდა, ისეთ უსინიდისო დემაგოგიას და ცილისწამებას მიმართეს, ი. გედევანიშვილმა, „პატიოსანმა ს. ფირცხალავა-„იერემიამ“, არ. ჯაჯანაშვილმა და სხ., რომ ერთ დროს ჩვენმა „რედაქციამ“ მათი „რედაქცია“ დუელში გამოვიწვიეთ, და, — მხდალობისაგამო რომ არ გამოგვყვენენ, — ორ წელიწადს, 1914 წლის ომამდე, — არც კი ველაპარაკებოდით, როგორც კერძო პირნი, პირებს... ან უკეთ — უპირობებს.

შენიშვნა (36). უნდა გამოვტყუდე, უმეტესობა ისეთი უნიჭო, რომ არც ერთი არ დაგვიბეჭდია და ძლივს ჩამოვიშორეთ; სახუმარო „ფოსტის ყუთის“ განყოფილების შემოღებით ეურნალში და იქ... უყრიდით თავს.

ქართული
ენების
სწავლის
სამეცნიერო
ცენტრი

[შენიშვნის მაგიერ: ეს, ის სოსო გედევანიშვილი ბრძანდებოდა რომელმაც „დუშეთის ხაზინის“ გაცარცვაში მონაწილეობის საშუალებით, თითონ სახლი აიშენა მცხეთაში და... ჩვენ გვიწერდა თავის „ცნობის ფურცელში“: „ამ ხალხს თავისთვის ოთახი ვერ აუშენებიათ და საქართველოს აშენებას ჩემულობენ“-ო; და დამოუკიდებლობის დროს, მენშევიკებმა „ლენერლად“ გახადეს... 1921 წლის ომში რომ გამოიბოდა კურდღელივით იმ ბორჩალოს მახრიდან, რომელიც მისმა „სამსონმა“ ჯერ კიდევ 1912 წელს — სომხებს დაუთმო. ის აღარ ვიცი, ამ სირბილის დროს, მოლა-მასრადინასავით, თავის „ნადუშეთარს“, მცხეთის სახლსაც გაუბრინა, ნიშადურ ამოცხებულმა, თუ „მშენებლობის უინით“ შიგ დარჩა].

„კლდე“ — გასაკლდედა და „ყვენს თავს აღარ უკრავდით“. რუსის მთაერობა, მეფის ნაცვალი თავისი ადმინისტრაციით და ცენზურით, „რუსეთის სოც. დემ. პარტია“ და თითქმის ფედერალისტებიც, ერთნაირი გაშმაგებით გვებრძოდნენ ყველა საქმესა და საკითხებში, თითქმის. რომელი მტერი და მოწინააღმდეგე, — რა „გრადუსამდე“ აღიოდა ამ გაშმაგებაში, ან რა პროპორციას იცავდა, თითონ მკითხველმა გასინჯოს.

იმდროინდელი ყველაზე მწვავე საკითხი იყო, მიწისა, როგორც ეკონომიური საფუძვლისა და ტერიტორიისა, როგორც პოლიტიკური საძირკვლისა — საქართველოს არსებობისა და მომავლისათვის. აქეთკენ იყო მიმართული მთელი ჩვენი ყურადღება და ენერგია, რადგან მტერ რუსეთს მშვენივრად ესმოდა, თუ მიწისა და ტერიტორიის გამოცლა ქართველებისათვის, საბოლოო გამოცლა იქნებოდა ისტორიულ-პოლიტიკურ ნიდაგისა ოცნებისათვისაც კი მომავალზედ, და, სწორედ ამ მთავარ ადგილასა გვცემდა: ვორონცოვის — „250 პუნქტი რუსულ მოსახლეობისა“; „ხიზანთა მოწყობის პროექტი“, — ოსებისათვის ტერიტორიის შესაქმნელად საქართველოს ხარჯზედ; „პოლიგონის მოწყობა“ გო-

რის მაზრაში; „მტკვრის ხეობის წყალთა შეკვრის პროექტი“ მულანის ველის მოსარწყავად და სხ. და სხ. — ამდენივე ვერაფერს და არტყმა იყო (Coup) სწორედ საქართველოს კურ და ეკონომიურ სახსართა დასაწყვეტად. (რითაც, უფრო მოქნილად — XX საუკუნეში, ვიდრე ძველად XVII-ში, მეორდებოდა შაჰ-აბაზის პოლიტიკა). და მთავარი უბედურება იმაში იყო, რომ ამჟამად, საქართველოს ეროვნული სული და სახელმწიფოებრივი შეგნება გაცილებით მეტად იყო დასუსტებული, ვიდრე შაჰ-აბაზისა და შემდეგ საუკუნეებში: ერთის მხრით, — „ბრწყინვალე არისტოკრატის“ უმაღლესი ფენა ნაწილ-ნაწილ გადაგვარებისა და გარუსების გზას ადგა (მე არ ვამბობ კოლექტიურ თავად-აზნაურობაზედ, საცა, პირ-იქით, და ქვევით დავინახავთ, — ეროვნული სული ჯერ კიდევ შენახული იყო (37). მეორე მხრივ, — განუყრელ-ძმების, მენშევიკ-ბოლშევიკების, „ლუმპენ-პროლეტარიატის“ მეთაურობა (ნ. ჟორდანია, ს. ჯულაშვილი და სხ.) რომელიც ნამდვილ, — რუსეთის სახელმწიფოს «მეხუთე კოლონას» წარმოადგენდა საქართველოსა და მთელ კავკასიაში, დე ფაქტო, როცა ჯერ ეს სახელიც არ იყო მოგონებული (38).

მაგრამ განცხადება გროშად არა ღირს, და ლითონ სიტყვად რჩება, თუ საბუთი-ილუსტრაცია არ ახლავს და, აი, დამიხედეთ:

დავიწყოთ თავად-აზნაურობიდან, რადგან გაცოფებული მენშევიკები ხან არ არსებულ „ბურჟუაზიის“ პარტიას გვეძახდნენ — სალანძღავად, ხან არსებულ თავად-აზნაურობის —

შენიშვნა (37). არც ერთი გროში, არც ერთი სიტყვა კოლექტიურ თავად-აზნაურობისა, არ იხარჯებოდა კერძო, თუ სხვა თავად-აზნაურულ საქმეზედ.

შენიშვნა (38) „მეხუთე კოლონა“ — ფრანკოს ისპანიიდან გადმოტანილმა საერთაშორისო ლეჟიკონში და ბოლშევიკების ერთგულ „კომუნისტურ პარტიებად“ გადაქცეული მსოფლიოში, — ფაქტიური მოვლენა იყო ჩვენში და რუსეთის იმპერიის შემადგენელ ყველა ერში, — „სოც. დემ. პარტიის“ სახით, რომელიც მარტოოდენ დემოკრატიულ რეფორმებს მოითხოვდა და იმპერიის მთლიანობას უფრო სასტიკად იცავდა, ვიდრე თვით დაგლაზავებული იმპერიალისტები.

პარტიად გენათლავდნენ, ისეთივე ლანძღვის მიზნით დასჯილი მწიფი
გნებულის გაყალბებით: საქართველოს
წიგლმწიქმეები

ასიდან, მხოლოდ ორი ასპარეზი ჩვენი მუშაობისა იყო —
თავად-აზნაურობის დაწესებულებებში: ილია ჭავჭავაძის
დაარსებული „პიპოთეკური ბანკი“ და „სათავად-აზნაურო საკრებუ-
ლო“ (პირველი — „ფრეილინის“ ქუჩაზე, მეორე — „ბელინსკისა“
№ 2) და რას ვხედავდით და რას ვაკეთებდით — თავად-აზნა-
ნაურულს?

ილიას ბანკი, დაარსებული თავად-აზნაურობის ფუ-
ლით (რომელიც ერგოთ კერძო თავადსა და აზნაურს, ყმებისა
და მათი მიწების ჩამორთმევაში, — რუსეთის ხაზინიდან), — იგირა-
ვებდა მამულებს სოფლად და სახლებს — ქალაქად და ამ ოპერაცი-
ებიდან მოგებულ 500.000 ოქროს მანეთს (ე. ი. ნახევარ მილიონს)
ყოველწლიურად აძლევდა — კოლექტიურ „თავად-აზნაურო-
ბის საკრებულოს“, რომელი თანხიდან არც ერთი გროში არ
ხმარდებოდა თავად-აზნაურულ რაიმე კერძო საქმეს, არამედ
მთლად ქართულ სკოლებს, თეატრებს, მუზეუმებს, სტიპენ-
დიებს და სხვა (39). ეს იყო მცირე, მაგრამ განსაკუთრებით ქართუ-
ლი ეროვნული „ბიუჯეტი“.

კურობი(?) იმაშიაც მდგომარეობდა, ეს ფული შემოდიოდა
უმოავრესად სომხების დაგირავებულ სახლებიდან, და, მიუხე-
დავად იმისა, რომ ბანკის პატრონად წესდებით, — დამგირავე-
ბელნი ითვლებოდნენ, სომხებს არავითარი ხმა და წილი ამ მოგება-
ში არ ედოთ. მოსამსახურენი, გამგეობაც განსაკუთრებით ქართველ-
ნი. ამ ბანკთან მუდმივი დავა ჰქონდა რუსის მთავრობას:
„თქვენ იგირავეთ სოფლის მამულებს, აუარებელი მათგანი რჩება
ბანკს ვალში, და, გაყიდვის მაგიერ, თქვენ, წესდების დარღვე-
ვით, ამ შემოუსავალ მამულებზე ხარჯებსაცა სწევთ და ბანკის
მოგებას ამცირებთ“-ო.

შენიშვნა (39). სხვათა შორის აქედან მიეცა დახმარება 1905 წელს
ალიხანოვისაგან დაზარალებულ გურულ გლეხებსაც.

ეს მართალი იყო და ზოგი მოითხოვდა ბანკის ინტერესების დაკვას და არა რაღაც „პატრიოტული“ მოსაზრებით აუარებელი „მამულების ტვირთად აღებას“. ბანკის საჯარო კრებაზედ ამ უკანასკნელ დებულებას ახდილად ბატონი ივანე აფხაზი იცავდა. ფარულად იქნება სხვაც იყო ვინმე. კანონისა და სომხების წინაშე ის მართალი იყო. მაგრამ ჩვენ შევიჭერით ბანკის საქმეებში, ბრწყინვალე თავადს ტყავი გავაძრეთ, რომ იტყვიან, ბანკის „პარაგრაფებისა“ და „პარაგრაფების დამატებათა“ ახსნა-განმარტებით (წესდებათა სპეციალისტი მე ვიყავი) და უმტკიცებდით საზოგადოებას მამულების გაფლანგვის ზარალიანობას არა მარტო ხელის წამოსაკრავ ქართველობისათვის, არამედ ბანკის ფინანსიურ სიმტკიცისათვისაც. ასეთ შემთხვევებში საზოგადოება მუდამ ჩვენ გვეხმარებოდა და ივანე აფხაზი კუდამოძუებული რჩებოდა. (ქვევით, როცა „მიწათ-მოქმედების კომისიაზედ“ ვილაპარაკებთ, დავინახავთ, თუ როგორ ვიხსნიდით ხოლმე „დარჩენილ მამულებს“ და ზედ ვასახლებდით — გლეხობას, ქართველ გლეხობას).

რომ აქვე მოვათავოთ ილუსტრაცია განსხვავებისა კერძო და კოლექტიურ თავად-აზნაურობის შორის, ერთ მაგალითს მოვიყვან „ქ. თ.-ა. საკრებულოდანაც“: ყველას ახსოვს ალბად 1915 წლის „პანიკა თბილისში“ და მთელ კავკასიაში, როცა ოსმალები შემოიჭრნენ სარიყამიშში და რუსის ჯარის უფროსი მიშლაევსკი გამოიქცა ფრონტიდან. თბილისის ევაკუაცია იყო დაწყებული, სასახლიდან, „Храм славы“-დან, ბანკებიდან უკვე გაჰქონდათ ყველაფერი რუსეთში (40), ჯარიც გაქცევაზე იყო, რომ... ამ უტიფარმა „სარდალმა“ წინადადება მიისცა საქართველოს თ.-აზნაურობასა და ხალხს: „რუსის ჯარი სტოვებს კავკასიას, ქართველმა ხალხმა უნდა დაანგრიოს ხიდები, სახლები, გადასწვას ბალ-ვენახები და ყანები და დაიხიოს რუსის ჯართან ერთად, რომ შემოსულ მტერს დახედეს მხოლოდ უდაბნო, საცა ვერც სანოვაგე, ვერც ბალახი, ვერც

შენიშნვა (40) „აზოვის ბანკის“ თანხების და „ხრამ სლავის“ სურათების დატვირთვის პირადად მოწამეც ვიყავი.

ცხენი და ურემ-საქონელი და არც ადამიანი დარჩეს — აო.
 ნებლად“ — აო.

და როგორა გგონიათ? საჩქაროდ შეკრებულ „საკრებულოში“ ეს „საკითხი“ (?) დაისვა გასარჩევად, რადგან ოფიციალ დაწესებულებას არ შეეძლო ოფიციალ წინადადებაზე პასუხი არ მიეცა. კინალამ მთავარი დამავიწყდა: მიშლავესკი ამასთან „გვიპირდებოდა“: „თბილისსა და სხვა ქალაქებს ისე ავაფეთქებთ ჩვენ თვითონ, რომ ქვა-ქვაზედ არ დარჩეს... ოსმალების თავშესაფარავად“ — აო! Sic!

კოტე აფხაზმა, ჩახლეჩილი ხმით ეს რომ წაგვიკითხა, „კრებულს“ ჩოჩქოლი შეუდგა და პირველი სიტყვა მოითხოვა ბრწყინვალე თავადიშვილმა, განათლებულმა, მიუნხენის სამხატვრო სკოლა-დამთავრებულმა — დ ა ვ ი თ გ უ რ ა მ ი შ ვ ი ლ მ ა და რუსულად, რასაკვირველია, წარმოსთქვა, ორატორული ნიჭის მხრივ, შეუდარებელი „რეჩი“, მაგრამ... სხვანაირად დავატრიალეთ საქმე.

„ბატონებო, — ამბობდა გურამიშვილი, — (გადმოგცემთ შინაარსს, როგორც მახსოვს) — რუსის ჯარი, რომელიც იცავდა საქართველოს 115 წლის განმავლობაში თათართა ურდოებისაგან, სტოვებს კავკასიას; აი ეხლა, დღესა თუ ხვალ, მთავარ-სარდალი ააფეთქებს მსცოვან თბილისს; ჩვენი მოქალაქობრივი წმინდა ვალია ზედმიწევნით შევასრულოთ მისი ბრძანება(?), დავანგრით, ვადავწვით ყველაფერი, რომ ვერაგ მტერს არ დარჩეს არაფერი... უნდა ხელში ავიღოთ ყველამ მათარა (41), თუ სხვა იარაღი არ გვექნება და გავყვეთ რუსის ჯარს... გავწყდეთ ყველანი და... თუ ერთი ქართველიც არ დარჩა, ისტორიაში მაინც დარჩება სახელი, რომ რუსის იმპერატორსა და ხალხს ისეთი ერთგული ხალხი ჰყავდა, როგორიც არის რაინდი ქართველი ერი, რომელმაც არაფერი დაზოგა და თავიც დასდო, — პატარა სამშობლო, დიდი მამულის სამსხვერპლოზედ მიიტანა“ — აო.

აქა-იქ რალაცა ყრუ ხმებიც გაისმა, ვერ გაარჩევდით — თან-

შ ე ნ ი შ ნ ვ ა (41). ეს ერთად-ერთი ქართული სიტყვა იყო მის რუსულ „რეჩში“. (მათარა — ძველებური კათიანი თოფია).

ხმობისა თუ წინააღმდეგობისა. მაშინვე მოვითხოვეთ სიტყვა ჩვენს „ახალგაზრდა თავად-აზნაურებმა“ და სამმა თუ ოთხმა კაცმა ვიკითხე პარაკეთ... მაშინდელი დროისათვის მეტად მკვახედ და თამამად... რადგან მართლა მიდიოდნენ რუსები და ჩვენ უკვე ხელ შეკრულე ბანი გვექონდა გერმანიასა, ავსტრიასა და ოსმალეთთან, რომ ისინი „სცნობდნენ საქართველოს დამოუკიდებლობას“. ესეც ავესტქვით, გურამიშვილს თავზე კაკალი ვამტვრიეთ და ანათემა შეუთვალეთ რუსებსაც და იმ ქართველებსაც, ვინც გაბედავდა ასეთი ბოროტი ენის დაძვრასაც, არამც თუ თანხმობას თბილისის აფეთქებასა და თითის განძრევას რისამე დასანგრევად ან დასაწვავად...

მაგრამ, ჯერ „პროტესტანტების“ სიაც არ იყო ამოწურული, — მოულოდნელად გაიღო კარი და შიგ გამოჩნდა შალვა ქარუმიძე: „ბატონებო, აქ რალაც ლაპარაკია აფეთქებასა და გაქცევაზედ რუსებთან, მე მოგახსენებთ, — და აქ, რომ იტყვიან, — დასჭექა!: ყველა ამ კარებთან (რამდენიმე გასავალი იყო გვერდზე და წინ) თითო-თითო რაზეელი მყავს ჩაყენებული ყუმბარებით; თუ ვისმე გაუბედნია დაყენებულ საკითხზე გადაწყვეტილების გამოტანა... აქედან ცოცხალი ვერავინ გავა... საკრებულო იქნება აფეთქებული!“ კრება ფეხზე წამოიჭრა, ჩვენ ტაშით შევეგებეთ ამ განცხადებას და ატეხილ ალიაქოთში, ზოგი გაიპარა, ზოგი მხრებს იწევდა და, მართალია, უპანიკოდ, მაგრამ ისე დაიცალა დარბაზი, რომ ოციოდე კაცი თუ დავრჩით და შალვასთან ერთად ვიცინოდით... თუ საიდან მოიგონა „რაზელები და ყუმბარები“? — ვა, რევოლვერი ხომ მქონდა და ერთი-ორს ხომ მივაწვენდიო!

დ. გურამიშვილის „რეჩი“-ლა თუ მიუვიდა პასუხად პანიკერ მიშლავესკის, რომელიც მაშინვე გადააყენეს და... ომი 1916-საც ხომ გაგრძელდა და რუსის ჯარმა, სამწუხაროდ, მხოლოდ 1917-ში დაიწყო წასვლა.

ეს „პანიკა“ ბოლომდის ამოწურული არ იქნებოდა, შემდეგი „ეპიზოდი“-ც არ მომეყვანა: მე და იროდიონ სონღულაშვილი და-

გვიბარა ექვთიმე თაყაიშვილმა და გვითხრა (თუ ილომ — ასე ვეძახ-
 დით სონლულაშვილს — გადმომცა ექვთიმეს დაბარებული): „ქარ-
 თული მუზეუმის ყველაზე ძვირფასი — ისტორიულად და არა სა-
 ფასურით — ნივთები, უნდა ჩავაწყოთ ყუთებში და საჩქაროდ წა-
 ვილოთ... კ ი ე ვ შ ი... თათრებს არ დარჩეს“-ო. ჩვენს აღშფოთებას
 საზღვარი არა ჰქონდა და კარგებიც ვაკადრეთ. ილომ კი, ამ ყოვლად
 უწყინარმა და ჩუმმა „არისტიდმა“, მშვიდად და მტკიცედ მოახსენა:
 „ ბ ა ტ ო ნ ო ე ქ ვ თ ი მ ე , — რაკი ის ჯიუტად მოითხოვდა მისგან,
 როგორც მოწაფისა და მუზეუმის მსახურისაგან, — მ ხ ო ლ ო დ
 ჩ ე მ გ ვ ა მ ზ ე თ უ გ ა დ ა ი ტ ა ნ თ მ უ ზ ე უ მ ი დ ა ნ თ უ ნ დ
 ე რ თ ნ ი ვ თ ს ა “ -ო.. მართლაც, ჩვენი წარმოდგენით, და — ხელ-
 შეკრულების ძალით, — ოსმალები და გერმანელები მოდიოდნენ
 ჩვენს განსათავისუფლებლად რუსეთისაგან და ექვთიმე თაყაიშვი-
 ლი ამ დროს აპირებდა საქართველოს ეროვნული საუნჯის გადატა-
 ნას — რუსეთში. დიდი კამათის შემდეგ, ილოს წინადადებით, გადა-
 ვწყვიტეთ, კუბოს მინაგვარი ყუთების გაკეთება და ეროვნული სა-
 უნჯის დაფლვა — დილომში, ილოს სოფელსა და მამულში, რომ
 საომარ არეულობაში არაფერი დაკარგულიყო. „პანიკა“ მალე გა-
 თავდა და არ ვიცი — ეს დასაფლავება მოხდა თუ არა, რადგან მტკი-
 ცედ ვიცოდი, ილოს სიტყვა არ დაირღვეოდა და აღარ მიგდია ყური
 ბოლომდის.

იქნება ვცდები, მაგრამ მერე რომ ჩვენმა „მთავრობამ“ გაიტა-
 ცა მუზეუმის ქონებაც და ბევრი სხვაც, — მგონი, ა მ კ უ ბ ო - ყ უ -
 თ ე ბ ი თ გამოატანა ე. თაყაიშვილს — საფრანგეთში. დიდი ნაწი-
 ლი გაფლანგა და დანარჩენი, იმავე თაყაიშვილიანად „დაუბრუნა“ —
 ბოლშევიკებს.

1915 წლის „პანიკასთან“ კავშირი არა აქვს, და მით უფრო მნი-
 შვნელოვანია იმავე პ რ ო - რ უ ს უ ლ ი სულისკვეთების გამოსა-
 მქადენებლად, ორი წლით უფრო გვიან მომხდარი ამბავი: 1917
 წელს, როცა ომი წაგებული იყო რუსებისაგან და ა მ ი თ რევო-

ლუკიაც გამოწვეული, ბატონმა ნ. ჟორდანიამ, იმავე წარმომადგენელში — „Белинская“ ул. № 2 —, საცა ბრწყინვალე თავდაზნაურობის „საუკეთესო“ წარმომადგენელმა დ. გურამიშვილმა წარმოსთქვა ზემოაღნიშნული რუსულ-პატრიოტული „რეჩი“ და ბ-ნმა ე. თაყაიშვილმა — კუბოები გაგვამზადებინა, ეროვნული განძეულობისა რუსეთში გადასატანად, — ნ. ჟორდანიამ გააკეთა მოხსენება, ორმოციოდე პოლიტიკური და საზოგადოებრივი წარმომადგენელის წინაშე: მთელი საათის განმავლობაში გვიმტკიცებდა, რომ თბილისი საქართველოს დედაქალაქი კი არ არის, არამედ ინტერნაციონალური ცენტრია, რომლის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილი და იმის იქით მდებარე ტერიტორია — ეკუთვნის სომხებსა და ადერბეიჯანელებს და მხოლოდ დასავლეთი მესამედი — «ვერა» — და აქეთ მდებარე ტერიტორია გვეკუთვნის ქართველებსაო (42).

წარმოგიდგენიათ, რა პასუხს მიიღებდა ჩვენგან ეს მომავალი „საქართველოს თავმჯდომარე“, რომლითაც ღმერთმა დაგვწყევლა და მოგვივლინა! მაგრამ მან ეხტიბარი არ გაიტეხა, რადგან ეს იყო მისი რწმენა, მრავალგზის განცხადებული და 1912 წლის რუკითაც ბეჭედ-დასმული... კიევში (43). ერთად მიდიოდნენ კიევში, ბრწყინვალე, „უმაღლესი“ თავდაზნაურობის თავადი დ. გურამიშვილი, თავისი „მაჟართ“, ინტელიგენციის „მარილი“ და შემდეგში „დამფუძნებელი კრების“ თავმჯდომარის ამხანაგი — ე. თაყაიშვილი (44) და „უმდაბლესი“ „დემოკრატიის“ ლიდერი — ნ. ჟორდა-

შენიშნვა (42): იხ. ნ. ჟორდანიას „ჩემი წარსული“ (გვ. 134), საცა ამ თავის საკუთარ იდეას აბრალებს სომხებს; და მისივე გვ. 56-იც, რადგან ჯერ თურმე კიდეც 1902 წ. ტილიპუტურის რესტორანში შეუდგენია დაახლოებით ასეთივე პროექტი.

შენიშნვა (43): ამას ცოტა „სხვანაირად“ იხსენიებს ბატონი ნ. ჟორდანიას თავის „წარსულში“ და ჩვენც დაუბრუნდებით.

შენიშნვა (44). ახალგაზრდობაში ე. თაყაიშვილი იყო წვერი იმ „კომიტეტისა“, რომელიც ოსმალეთსა სთხოვდა დახმარებას საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენაში.

ნია — ორივე უკანასკნელი — აზნაურები, და წინააღმდეგობა: გლეხები
სონლულაშვილი, კოპერატორი გაბაშვილი, „მწყემსი“ შ. ქარუმიძე
და სხვა ხალხი... მეთაურებს.

თუ ამას დაუმატებთ, თუ რას გვეუბნებოდნენ გ. ბაგრატიონი, კიტა აბაშიძე, ნიკო ნიკოლაძე და სხვანი, განა გასაკვირველი არ არის, ან ის სამი წელიწადი როგორ შევინარჩუნეთ «დამოუკიდებლობა», რომლის ბედი ასეთი ხალხის ხელში მოექცა?

ჩვენ კი „გიყები“ (ზემოაღნიშნულების თვალში და ტერმინოლოგიით), ამ დამოუკიდებლობის მოტრფიალენი, ბედმა „ოპოზიციის“ კუთხეში მიგვაგდო, რუსეთის რევოლუციის, რუსეთის მეფის მოადგილისა და რუსის ხიშტის წყალობით.

[გიორგი ბაგრატიონი მარშალი — ჯერ კიდევ ომის დროს, გვეუბნებოდა: „ერთ გუბერნატორს ვერ შევინახავთ და თქვენ დამოუკიდებლობაზე მელაპარაკებით, გიყები ხართ, საგვიეთში უნდა ისხდეთ“-ო.

კიტა აბაშიძე — პატრიოტი-კრიტიკოსი და პუბლიცისტი — : „პარიზს, მსოფლიო ცივილიზაციის ცენტრს, ყუმბარებით ანგრევენ (:მაშინ ახალი ამბავი იყო გერმანელების „Dicke Berta“, პარიზში რომ რამდენიმე ყუმბარა ჩამოაგდო) და თქვენ რალაც ქვიციან საქართველოზე მელაპარაკებით“-ო.

ნიკო ნიკოლაძე : „ეხლანდელ ეკონომიურ ვითარებაში, ვისაც ფლოტი არა ჰყავს, ვერ იარსებებს და ჩვენ ერთ დიდ გემსაც ვერ ავაშენებთ, მთელი საქართველო რომ გაეყიდოთ“-ო. ნიკოლაძე, რომელმაც ფოთი ააშენა, საქართველოს გაუყიდავად და შემდეგში — გერმანიის დამარცხების წინ იქიდან ჩამოსული, გვეუბნებოდა: „გერმანია ისეთი მძლავრი, შეკრული ბლოკია, ქვეყნიერებას დაიპყრობს“-ო.

ასეთს გიყებში, ჭკვათა-მყოფელი თუ არ გაგიჟდებოდა და კიდევ დამოუკიდებლობაზე იოცნებებდა, რასაკვირველია, „გიყად“ ჩაითვლებოდა . და გვთვლიდნენ კიდევაც].

ეხლა, როცა დამოუკიდებლობა ვიგემთ, ყველა გაპატრიოტდა და ეს ყველაფერი დავიწყებულია, ხშირად გვისაყვედურებენ სწო-

რედ ჩვენ: „როგორ ჩაუგდეთ ხელში მენშევიკებს ძალა-უფლებები“
 ეს საკენკი რომ არ დაგვეყარა, რუსებს უკან მოიყვანდნენ, კარგად მოვიხსენიებ
 ჯონიკიძე-ქავთარაძე-ჯულაშვილ-მდივნები, და არა 1921 წელს,
 არამედ ჟორდანია-ჯულელ-გურამიშვილები — გაცილებით უფრო
 ადრე და დამოუკიდებლობას თვალთაც ვერა ვნახავდით.

ამის საბუთებს ქვემოდაცა ვნახავთ და ეხლა დაუბრუნდეთ...
 „ჩვენს ბატონებს“, ე. ი. ჟურნალ „კლდეს“ საბრძოლო თემებსა და
 საქმეს.

როგორც მოგახსენეთ, 1912 წლის „კიევის რუკამ“ განხეთქი-
 ლება ჩამოაგდო ეროვნულად მოაზროვნეთა და ანტი-ეროვნულად
 განწყობილ ქართველებს შორის, და, თითქო ამით ისარგებლა რუსის
 მთავრობამ, — უცებ წამოიჭრა მეორე ტერიტორიალური
 საკითხი, საკითხი „ხიზნებისა“

„ხიზანთა საკითხი“. თუ ყველა ჯურის სოცია-
 ლისტებმა გაუბოძეს, სომხებს, თათრებს, ჩრდილო-კავ-
 კასიელებს მთელი პროვინციები, „რეალური მოსახლეობის
 პრინციპის“ ძალით, რუსის მთავრობამ, ვორონცოვის სახით, მოინ-
 დომა ოსების მოსახლეობის მოწყობაც საქართველოს ხარჯზედ.
 ცნობილია, ჩვენში ხიზნები იყვნენ განსაკუთრებით ოსები (და
 სამეგრელოსა და გურიაში კნაოდა თითო-ოროლა არა-ოსი) და
 ეჭირათ საუკეთესო პირობებში, ათიდან — ექვსასამდე
 დესიატინა (=2დლიურს, ანუ 3 ქცევას) მიწა, ქართველი თა-
 ვად-აზნაურისა. და, აი, ვორონცოვის „პროექტი“, ყველა ეს მიწე-
 ბი, ფაქტიურად კავკასიის ქედლიდან მეჯვრის-ხევამდე (მდ. მეჯუდა)
 და მტკვრის მარჯვენა ნაპირზედაც — საციციანოსა და საჯავახოში,
 ათათასობით დესიატინა, — უფასოდ უნდა გადასცემოდა ზედ
 მოსახლე ოსებს.

„კლდემ“ ასტეხა სასტიკი პროტესტი ასეთი უსამართლო პრო-
 ექტის წინააღმდეგ, როცა... „ქართველ გლეხებს, ბატონ-ყმობისა-

გან განთავისუფლებულთ 1864 წელს, მიეცათ რაღაც საცოდავი „ჩამონაჭრები“ და ისიც გამოსყიდვით 55 წლის განმავლობაში, რაც დღემდეც დასრულებული არ არის. ეს არის გაცარცვა ქართველებისა ოსების სასარგებლოდ და სხ.“ ეს იყო ჩვენი თეზა. ამის წინააღმდეგ ამხედრდნენ, არა მარტო რუსის მთავრობა და ადმინისტრაცია, არამედ — ჩვენი, ყველა ჯურის სოციალისტები, — უარესად. ისევ გამოათრიეს „რეალური მოსახლეობის პრინციპი“ და გაიმართა ნამდვილი ვაჭხანალია.

წელიწადზე მეტს გასტანა ბრძოლამ და აღბად ჩვენი მარცხით გათავდებოდა, — ომს რომ არ მოესწრო, — რაკი რუსეთის მთავრობა და ქართველი „დემოკრატია“ ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ ჩვენთან ბრძოლაში, — „რუსეთის სოც. დემ. პარტიის“ შეთავაზებით.

უკანასკნელი ეპიზოდი ამ ბრძოლისა გათამაშდა ალექსანდრეს ბაღში, ყოფილ „სამეურნეო საზოგადოების“ დარბაზში. ერევნის ვიცე-გუბერნატორ სტრელობიცკის ინიციატივით, იქ გაიმართა ყველა ქართულ კულტურულ საზოგადოებათა წარმომადგენელების კრება. ორმოცდაათამდე დელეგატი დაესწრო. სტრელობიცკი კითხულობს და ასაბუთებს „ხიზანთა მოწყობის პროექტს“. კამათში მონაწილეთაგან, მხოლოდ „კლდეისტებმა“ გავილაშქრეთ ამ ვერაგულ პროექტის წინააღმდეგ; დანარჩენებმა (45) — „დემოკრატია“ ალტაცე-ბით მოიწონა ეს „ხანჯლის ჩაცემა ქართლის შუა გულში“.

ჩემი სიტყვა (როგორც ხშირად) — უკანასკნელი იყო:

— Это не законопроект, а разбойное действие, ограбление одной части населения в пользу другой... და სხ. და სხ:

— В государстве надо устраивать и разбойников... მიპასუხა გათამამებულმა სტრელობიცკიმ.

— Устраивайте их за счет необ'ятных русских земель, а не, и без того малоземельной Грузии...

შენიშვნა (45). გარდა მორიდებით სიტყვა შემბრუნებელ დარბაისელ დამსწრეთა.

კმაყოფილებით სავსე სტრუქტურის, აკრიფა თავისი, პორტფელში აწყობდა და თან დაუმატა:

— Я так и доложу Его Сиятельству Графу Воронцову-Дашкову, что вся грузинская демократия поддерживает его проект и только кучка националистов — против...

და წავიდა.

ომმა და ღმერთმა აღარ დააცალა ბ-ნ სტრუქტურის და ჩვენი „დემოკრატიის“ არა-დემოკრატიულ მეთაურებს ამ „პროექტის“ დაკანონება... თორემ ჩვენს, შემდეგს „ომს ოსებთან“ აღარავითარი იურიდიული საფუძველი არ ექნებოდა, ...როცა ბატონი ვ. ჯუღელი „ნერონივით“ სტკბებოდა ოსების სოფლების გადაწვით, მისი გვარდიელები — ნაცარცვით და ოსების ქალების გაუპატიურებით... „А Нина играла Шопена...“ მის „მძიმე ჯვარში“ რომ სწერია.

მართლაც, ირონია არ იყო ბედისა? ჩვენ „ოსი-ჰამიებს“ გვეძახდნენ, „სომხი-ჰამიებს“ და ოსებსა და სომხებს — თითონა ხჰამდნენ. ღმერთმა შეარგოთ, თუ შეერგოთ! ალბად შოთა რუსთაველის „დიალექტიკით“ ხელმძღვანელობდნენ და მარქსის პოეზიით: ვიდრე ძალა-უფლებას ჩაიგდებდნენ: „რასაცა ვასცემ შენია, რაც არა—დაკარგულია“ და როცა „მდგომარეობა შეიცვალა“, გუნებაც შეეცვალათ: „ჰამა-სმა დიდად შესარგი, დება რა სავარგულია!“-ო.

ტირიფონას პოლიგონი. ცალკე ადამიანის, თუ საზოგადოების აზრისა და ლოგიკის გარდა, არსებობს ლოლიკა საგნობრივი (Логика вещей) და ამის შეგნება ჰქონდათ დაკარგული ჩვენს „სოციალისტურ პარტიებს“, რომელთა სიტყვიერი ლოზუნგებში თითქო კარგი რამეებიც მოიპოვებოდა. ამიტომ 1914 — 1918 წლის ომის წინ, საქართველოს უდიდესი ხიფათი მოელოდა, როგორც ზევიდან, — რუსეთის მიერ სისტემატიური რღვევით ჩვენი ტერიტორიისა, ისე შიგნიდან, — ამ ტვინ-დაკარგულ სოციალისტებისაგან, გატაცებულნი რომ იყვნენ, —

„მსოფლიო პროლეტარიატის“ (:ს. დ.), და „ქვეყნის“
ალიზაციის“ დამყარების საკითხებით და ვერ ამჩნევდნენ(?) თუ რო-
გორ ეცლებოდა სწორედ საქართველოს, — საძირკველი ერ-
ოვნულ-სახელმწიფოებრივი არსებობისა, — ტე-
რიტორია. იმასაც რომ თავი დავენებოთ, თუ როგორ შემოაგლი-
ჯა რუსეთმა საქართველოს სანაპიროები, — ოსმალეთთან ომების
დროს, ქართველ მაჰმადიანთა გადარეკვით და მათ ადგილას
ქრისტიან სომხების შემოსახლებით; ზემოაღნიშნულ ვო-
რონცოვის კვებნასაც — „250 პუნქტი რუსებით დავასახლეო“;
საუფლისწულო და საეკლესიო მიწების გადასვლასაც რუ-
სეთის ხაზინაში და შავი ზღვის სანაპიროების დარიგებას რუ-
სის ლენერლებისა და მოხელეებისათვის და სხვა ძალადობას
იმავე მტრისაგან, რუსებისაგან, მთელი საუკუნის განმავლობაში;

რა ხდებოდა უკვე ჩვენ დროს და ჩვენგანვე, — იმავე
მიმართულებით, ე. ი. ტერიტორიის დაღრღნით შიგნიდან?

თავად-აზნაურები ჰყიდდნენ თავის მიწას და მყიდველი გან-
საკუთრებით იყო უცხოელი, — სომეხი, რუსი თუ სხვა.

„პოლიტიკურმა“ (?) პარტიებმა გაუბოძეს (მორალურად!) სა-
ინგილო, აფხაზეთი, ახალციხე-ახალქალაქ-ბორჩალოს მაზრები
— უცხოელებს (:კიევის „რუკა“ 1912 წ.).

„ხიზანთა პროექტით“, რუსის მთავრობა და ქართველი
სოციალისტები აძლევენ ოსებს, და შეთანხმებულად, —
ათასობით დესიატინა მიწას, რითაც საქართველო და განსაკუთრე-
ბით ქართლი იჭრებოდა ორად, მთებიდან მტკვრამდე და
მარჯვენა ნაპირის იქითაც, — ოსების ჩასახლებით.

და ამ საშინელ, ვერაგულ დაქუცმაცებას საქართველოს მთლი-
ანი ტერიტორიისას, 1913 წელს მეხივით დაატეხა თავს
რუსის მთავრობამ ახალი „პროექტი პოლიგონისა“.

ვისაც თვალი, ყური, გონება და გული აქვს, დაინახავდა, —
რუკაზე მაინც — თუ რას უმზადებდნენ საქართველოს, მაგრამ „სო-
ციალისტები“ ამასაც გულგრილად შეხვდნენ და მარტონი მიგვატო-
ვეს რუსეთთან, შეიძლება ითქვას, ტიტანურ ბრძოლაში.

გასაკვირველი კი იყო, რადგან ამ საკითხში სწავლებულ ითრუენებოდა არა მარტო ტერიტორიალური, არამედ გორც დაეინახავთ, — „რეალური მოსახლეობის პრინციპის“ იდეაც. თუ მიწის გაფლანგვაში, ეს „იდეებით“ (?) დაბრმავებული ხალხი ვერა ხედავდა ტერიტორიის დაკარგვას, პოლიგონის საკითხში ზომ თანაბრად იყრიდა თავს, როგორც მიწისა, ისე მოსახლეობის საკითხიც და სად გამორჩათ „რეალური მოსახლეობის პრინციპი“, რომლითაც ისე უხვად გასცემდნენ ქართულ მიწას — სომხებზედ, „თათრებზედ“, „ლეკებზედ“, ოსებზედ და პირში წყალი ჩაიგუბებს, როცა 40.000-მდე ქართველი გლეხობა, უნდა აეყარათ ტერიფონის ველის გარშემო სოფლებიდან, პოლიგონის (ჯერ) უდაბნოდ გადასაქცევად (46)?

განმეორება რომ არ დამჭირდეს ზედმეტი ახსნებით, თუ რას წარმოადგენდა ჩვენთვის „პოლიგონის საკითხი“, პირდაპირ გადავალ „უკანასკნელ მოქმედებაზედ“ ამ მოსალოდნელ დრამისა, რომელიც გათამაშდა რუსის „სასამართლოში“, მე რომ მიმცეს. ვეჭილად მყავდა „განთქმული“ დამცველი „რევოლუციონურ პროცესებში“ და ჩემი სკოლის ამხანაგი — შალვა მესხიშვილი, „სოციალისტ-რევოლუციონერი“, მაშინ „სოც.-ფედერალისტებთან“ მომუშავე.

„... Вы обвиняетесь ...по такой-то статье, .такому-то параграфу Российскаго законодательства, за призыв к возмущению населения против государственной власти... и возбуждения, распространением в печати, журнал «Клдэ» №... к сопротивлению закону...“ და სხვა რალაც „კაზიონი“ ფრაზები, რომელნიც ზეპირად აღარ მახსოვს.

— დიახ, ბატონო მოსამართლენო, თუმცა აღნიშნული წერილი

შენიშნვა (46). ვაშბოზთ: „ჯერ“, რადგან მერე უსათუოდ მოჰყვებოდა, — როგორც ბორჯომსა და მანგლისში, — რუსების ჩასახლება, „ეოენროე პოსელენიე“ და ამრიგად მთელი გორის მაზრის გაგლეჯა ორად უცხოელთა მოსახლეობით, — რუსებით და ოსებით.

არ არის ჩემ მიერ ხელმოწერილი, მე ვკისრულობ, როგორც რედაქტორი ჟურნალისა, სრულ პასუხისმგებლობას და არა ვთვლი დამნაშავედ ჩემს თავს...

სიტყვა მიეცა ჩემს „დამცველს“, და, რაც მეტს ლაპარაკობდა და რაც უფრო მკერამეტყველურად, იმდენად ვგრძნობდი, რომ კატორღა თუ არა, ციხე არ ამცდებოდა: შალვას ალბად დაავიწყდა, რა დრო იყო? ვის იცავდა? რა ბრალდების აგან? ვის წინაშე? და, ნაჩვევი რევოლუციონერების დაცვას, — მე გამოვყავდი დაჩაგრული, საწყალი ხალხის დამცველად, უგულო მბრძანებლების წინააღმდეგ... და წავიდა და წავიდა ამ პანგების ვარიაციებში ამალღებით და ამალღებით... თითქო ჩემი წერილის შინაარსიც არც კი სცოდნოდეს (ღმერთო შეგცოდე, — იქნება ასეც იყო სწორედ)...

— ბატონო მოსამართლენო, ნება მიბოძეთ ჩემი თავი მე თითონ დავიცვა! — წამოვხტი. და შალვასა ვსთხოვე ჩუმად, იქით გამდგარიყო... და მალაპარაკეს... რუსულად, რასაკვირველია.

ჩემი „სისტიმა თავდაცვისა“ სულ სხვა იყო. მოკლედ ასე:

— ბატონო მოსამართლენო, მაშინ, როდესაც თქვენმა იმპერიამ, ეს არის, განიცადა რევოლუციონური რღვევა (брожение) და მთელი კავკასია დღემდე გახვეულია სოციალისტური პრესის ბოდვაში, ერთად-ერთი ჟურნალი „კლდეა“, რომელიც იცავს სახელმწიფოებრივ წესებსა და კანონს, კერძო საკუთრებას და მშვიდობიანობას და ამ დროს გამოდის ძალა-უფლების მატარებელი (власть), და, ყოველგვარი სამართლიანობის გარეშე, 40 ათასს დესიატინა კულტურულად დამუშავებულ და სახნავ მიწას, ორმოციათს პატიოსნად და მძიმედ მომუშავე გლეხობას, — ძალით ართმევს, რომ მიწა უსულო ზარბაზნების სავარჯიშო პოლიგონის უდაბნოდ გადააქციოს; რომ ორმოცი ათასი კერძო მესაკუთრე — ბოგანოდ გახადოს და რევოლუციონერთა ჯარს შეუერთოს?!

თქვენ მოწოდებულნი ხართ დაიცვათ სახელმწიფოს საფუძვლები: კერძო საკუთრება და პატიოსანი შრომა და არა ხელი შეუწყოთ ამ საფუძვლების შერყევას, გაუგებარი პოლიტიკური ბრძა-

ნებით. ჩვენი ჟურნალი ერთად-ერთია, რომელიც იცავს ამ ძირითად იდეებს და მე ვფიქრობ, ღირსი ვართ მადლობისა თქვენს მიმართ და არა დასჯისა, რაღაც ფორმალური პარაგრაფების მიხედვით.

არა მგონია, მთავრობა კმაყოფილი დარჩეს იმ განუზომელი უარყოფითი შედეგებით, რაც ასეთს ნაბიჯს მოჰყვება და ქართველობა კი არ დაივიწყებს ასეთს უსამართლობას.

არ ვიცი რა შთაბეჭდილება მოახდინა ჩემმა სიტყვამ, მაგრამ, თათბირის შემდეგ, გამომიცხადეს, რომ — 200 — მანეთითა ვარ დაჯარიმებული. და დღემდე ეს ვალი მმართველს ნიკოლოზ მეორისა, რადგან ომმა და „რევოლუციამ“ ვადიუოლეს იგიც და ჩემი ვალიც. არ ვიცი ისიც, 26 მაისის აქტით გამოცხადებული დამოუკიდებლობა, მანთავისუფლებს იურიდიულად ამ ვალისაგან, თუ, საერთაშორისო უფლების ძალით, როდისმე მომეთხოვება იგი... საიჭიოს? ან ჩემ მემკვიდრეებს ნიკოლოზის მემკვიდრეებისაგან — სააქაოს?

პოლიგონის გამო ჩვენგან ატეხილ დავას გამოეხმაურა საზღვარგარეთიც კი და ფრანგულ (მგონი ინგლისურშიაც) გაზეთებშიაც გაისმა პროტესტები „უსამართლობის“ წინააღმდეგ, ...რადგან კავკასიაში ახალი დიდი პოლიგონის მოწყობა, — „აღმოსავლეთს ემუქრებოდა“ კიდევ მეტად (47).

«პატიოსნად» უნდა ითქვას, ქართული სოციალისტური პრესა ამ საკითხში არ შემოგვდავებია. — როგორც სხვებში გვედავებოდა გააფთრებით, მაგრამ კუსავეთ გაჩუმებული იყო, მხარში ამოდგომის მაგიერ. ყვეს კაკალი გააგდებინე, ისიც კარგიაო. თუმცა უნდა სცოდნოდათ ჩვენს სოციალისტურ ყუავებს, რომ ზემოჩამოთვლილ კაკლების მოგლეჯით, არა მარტო თავად-აზნაურების „გენეალოგიური ხეები“ ესპობოდა საქართველოს, არამედ ხეების ფესვებიც — გლეხობა: 90 % ქართველი ერისა.

შ ე ნ ი შ ნ ე ა (47): შეიძლება იმ გარემოებამაც იმოქმედა მთავრობაზედ, რომ ეს განზრახვა, ასე თუ ისე, „ფარული“ იყო და ჩვენმა განგაშმა მთელ მსოფლიოს მოჰფინა ეს ამბავი: ჩვენი საჯარო კრებები, ადგილობრივ კომისიების გზავნა, გლეხების პროტესტების მოწყობა, თავად-აზნაურობის კრებულის ჩარევა ამ საქმეში და სხ. — ყველა ჩვენი გამოსადეგი იარაღი იყო.

მტკვრის... დაწრეტა. არ იფიქროთ, რუსის მთავრობა დაკმაყოფილდა „ხიზანთა“ და „პოლიგონის“ პროექტით, საქართველოსათვის ნიადაგის გამოსაცლელად. გათამამებულმა „ქართველი დემოკრატიის“ გულუხვობით სხვის ხარჯზედ, — შეიძლება ითქვას, არა ნაკლებ ვერაგული პროექტი შეიმუშავა მეფისნაცვლის „კანცელარიაში“, რომლის განხორციელება მშრალზე დასვამდა მთელ საქართველოს. მაგრამ არც ჩვენ და არც ისტორიულმა გარემოებათ დააცალეს. მულანის უდაბნოში მრავალი წლების განმავლობაში სცდილობდნენ ორი კურდღლის დაჭერას: ბამბის პლანტაციების მოშენებას და რუსეთიდან მოყვანილი ხალხის კიდევ ერთი დიდი „პუნქტის“ შექმნას კავკასიაში. მრავალი ოქრო, შრომა და სიცოცხლე ჩაჰყარეს რუსის გლეხობისა, ამ, თითქმის უიმედო, ავანტიურაში, და, მათივე პირველი შემოსევებით გაპარტახებული ადერბეიჯანის აყვავება მოინდომეს. ხალხი ტყუილად იხოცებოდა მალარიისაგან, ბამბის მაგიერ, მარილის ზეწარი ეფინებოდა ზეადაგს და... მოინდომეს მესამე და მეოთხე კურდღლის დაჭერა ახალი პროექტით: უმაღლესი ბრძანებით, უნდა შეკრულიყო მტკვრის მთელი ხეობის წყალი — მულანის უდაბნოს მოსარწყავად. აკრძალული უნდა ყოფილიყო კანონით, მტკვრის სათავიდან დაწყებით, ყველა შემდინარე ტოტებით, — წყლით სარგებლობა (ქართული რ. გ.) მოსახლეობისათვის,чтобы ни одна капля лишней воды не пропадала, — все для Муганской степи“... ასე ეწერა პროექტში. ამ პროექტის ტექსტიც „კლდემ“ გამოიტანა გარედ და განგაში ავტეხეთ: „არ გვაკმარებენ ტერიტორიის გამოცლას, ეხლა წყალსაც გვიწყვეტავენ და მთელ საქართველოს მშრალზე დასმას უპირებენ“, ვყვიროდით ჩვენ, და, ჩვენდა სასირცხვილოდ, „ხმად მლალადებელად უდაბნოსა შინა“ — რჩებოდა ჩვენი ხმა... ქართულ სოციალისტური პრესის უდაბნოში — უკაცობაში, უკაცრიელობაში.

ამ პროექტის გამოქვეყნება და „დემოკრატიის“ მსჯელობის ნაშრომის საგნად გახდენა ველარ გაბედეს, თუ სხვა რამ მიზეზი-დაპროტესტის ალმოუხნდა, ველარ გავიგეთ, ისე დალია რუსული „წყლის პროექტ-მა“, — ქართული ჩაილულის წყალი.

* * *

„მიწათ-მოქმედების კომისია“. მაგრამ ჩვენი «ბრძოლა» არ განისაზღვრებოდა საგარეო მტრებისა და საშინაო მოწინააღმდეგეთა პროექტებისა და ინიციატივის, — ცარიელი სიტყვიერი კორიანტელით ჩაშლით, არამედ, როგორც კოოპერაციის საშუალებით ვაღწევდით და დებიტს შედეგებს. ისე ტერიტორიისა და მიწის დაცვაშიაც არ მოგვიკლია ხელი შემოქმედებისათვის.

ამის მთავარი სულის ჩამდგმელი, როგორც ზევითაც მოვიხსენიეთ, იყო ალექსანდრე ყიფშიძე და თავად-აზნაურობის საკრებულოსთან მოწყობილი, ე. წ. „მიწათ-მოქმედების კომისია“, ხუმრობით „სამიწე კომისიას“ რომ ვეძახდით. მას ეძლეოდა წლიურად 15.000 მანეთი და ხუთი წლის განმავლობაში, ჩვენ შევისყიდეთ, სხვა და სხვა ბანკებისა, დაწესებულებათა და კერძო პირთაგან და ქართველ გლეხებზე გავანაწილეთ 52.000 დენიარტინა (100.000 დლიური: ანუ 150.000 ქცევა) მიწა. გყავდა და უფასოდ გვეხმარებოდნენ სამი ინჟინერი, (ლ. დ—ძე; ქ—ნი; ბ—შვილი), სამი აგრონომი და რამდენიმე მოხალისეც, — მელიორაციასა, წყლებისა და წყალსადენების გაყვანასა, თუ დიდი მამულების დანაწილებაში. „ქართულ სამეურნეო საზოგადოებასთან“ ერთად გვექონდა სანერგეები, საცდელი მინდვრები და აღებული ბალ-ვენახები. — სასოფლო მეურნეობის თითქმის ყველა დარგის გასაუმჯობესებლად... „ევროპული წესების“ ხალხისათვის შესასწავლად — მაგალითით, დახმარებით, სწავლებით.

რაკი თვალსაჩინო შედეგებს მივალწიეთ, შემუშავებული იყო პროექტი, ჩვენი წლიური ბიუჯეტი 300.000 - მდე აგვეყვანა ნეტარ-ხსენებული მარშალი კოტე აფხაზი, სხვა მაზრის მარშლებ-

თან შეთანხმებით — მეტად დაინტერესებული ამ საქმით, გეგმავდა და შეგვისრულებდა კიდევაც, და „შინაგანი გადასახლება“ დაგვემთავრებინა; ე. ი. ქართველი უმიწა-წყლო გლეხობისათვის, მოსავლიანი მიწები ჩაგვებარებინა. უმთავრესი კონტინგენტი გადმოსახლებულთა (და გადმოსასახლებელთა) — იყო დასავლეთ საქართველოდან და დასახლებული (და დასასახლებელი) კონტინგენტი მიწებისა — აღმოსავლეთ საქართველოში; ბორჩალოს მაზრასა და კახეთში (48).

„სამიწე კომისიაში“ ხუთნი ვმუშაობდით, მაგრამ მთავარი და მართლა წარმოუდგენელი მშრომელი იყო ალ. ყიფშიძე, დიდ-გამოცდილება - შექმნილი, ქუთაისის „ლიბერალ“ გუბერნატორ, სტაროსელსკისთან ვიცე-გუბერნატორობის დროს. უნდა გენახათ მის მუდამ მოწმენდილ სახეზე და კოხტა ტანისამოსზედაც კი თითქო, რა სიამოვნება იყო, როცა ათობით და ოცობით ტყაბუქიანი გლეხები შემოდის და გაქონილ ჩოხებით ისეთს სუნს აყენებდნენ, რომ ჩვენ, „ახალგაზრდებს“, სული გვიგუბდებოდა და ალექსანდრე კი საათობით უხსნიდა, თუ სად უნდა მივიდნენ, რაზე ხელი მოაწერონ, რა „ქალღმერთები სიმტკიცისა“ ჩაიბარონ და სხვა. ხშირად დასტა-დასტა მათ გაქონილ ფულს თითონ წაიღებდა ბანკებში და დაუზარებლად, განუწყვეტლად ანგარიშობდა, სწერდა და ათას ფორმალურ ქალღმერთებს უდგენდა... „კანონების მიხედვით“. ისეთი ნდობა ჰქონდა ყველასაგან, ხალხი მილიონებს ჩააბარებდა უშიშრად. ჩვენთვის ხომ შრომისმოყვარეობისა და პატიოსნების მაგალითი იყო მუდამ.

ომსა და განსაკუთრებით „რევოლუციას“, შემდეგი ხუთი წელიწადი რომ დაეგვიანებინა, — ოცჯერ გადიდებული თანხით და რამდენიმე „მიწათ - მოქმედების კომისიის“ პარალელურად მუშაობით, თანდათანობით მიდევნების მაგიერ, — მენშევიკურ „მთავრობას“, ქალღმერთზე დაწერილ „აგრაარულ რეფორმის“ მოხდენა აღარ დასჭირდებოდა, რადგან მთელი გამოსადეგი მიწა საქართველოში, კანონისა და სამართლის მიხედვით, კერძო საკუთ-

შენიშვნა (48) მარტო „კაბალზედ“ გადაეცა რაქველებს — 500 დესიატინა, საცა მოკეთდნენ და სოფლები მოიწყეს.

რებად გადავიდოდა — თავად-აზნაურების ხელიდან, მუშა-
ზის ხელში... კოლექტიური თავად-აზნაურობის წყალობით და „სა-
მიწე კომისიის“ მეოხებით.

ამითვე «საშიში» ადგილები და, განსაკუთრებით ბორჩალოს
მაზრა, რომლის მიწა ეკუთვნოდა სულ რამდენიმე ქართ-
ველ მემამულეს, ქართველივე გლეხობის საკუთრებად იქცეოდა
და „რეალური მოსახლეობის“ წყალ-წაღებული პრინციპით — უც-
ხოელებზე გადაცემული, — საქართველოს ტერიტორიას შე-
ემატებოდა, შეამტკიცებდა. იქნება სომხებთან ომიც აგვეცდინა, რა-
დგან ჩვენ ყველაფერი სახელმწიფოებრივი მოსაზრე-
ბით გვქონდა გათვალისწინებული და არა მყვირალა
დემაგოგიისა, რომელსაც ზიანის მეტი არა მოჰქონდა რა ქართუ-
ლი საქმისათვის.

ჩვენი მცირე თანხა ხმარდებოდა მხოლოდ ფორმალური მხარეები-
სა, მიწების დაყოფისა და მელიორაციის პლანებს: ნაშოვნ და გადა-
ცემულ მამულების დათვლიერება-შეფასებას და სხვა ასეთ „წვრი-
მალებს“ თუ ჰყოფნიდა, თორემ მთავარი სახსრები იყო ქარ-
თული და სახელმწიფოებრივი ბანკიდან („სამეურნეოც“) გამოტა-
ნილი სესხები, ილიას ბანკზე დარჩენილი, ან დაგი-
რავებულ მამულები, კერძო მემამულეთა მიწები და მყი-
დველ გლეხთაგან შემოტანილი ბეები. 15.000 მანეთმა — მილი-
ონიანი საქმეები აატრიალა. პატარა მაგალითები: ცენზისათვის, მე-
თითონ შევიძინე კახეთში 1/2 „დესიატინა“ ვენახი, ქართული ბან-
კის ვალის გადმოწერით და მთელი ფორმალური მხარისა და ბეისა-
თვის გადამხდა ხუთასი მანეთი; პირველ წელსავე მივიღე შემოსავ-
ლად „40 ვედროიანი ბოჭკა“ ღვინო და ამდენივე — ჩემმა მებაღე-
მოურავმა „აბრ.“ ჯ — მა. ერთმა გურულმა ოჯახმა შეიძინა ამავე
წესით 15 „დესიატინა“ სახნავი — სულ 1.200 მანეთის გადახდით,
რომლიდგანაც ჩვენმავე კომისიამ მოუწყო სესხი 600. გ. ამილა-
ხვარმა „შემოგვთავაზა მთელი თავისი მამული — 14.000 დესიატი-
ნა“, სახლით, კოშკით, ბალ-ვენახით, წისქვილით, დუქნებით — ნა-
ხევარ მილიონად, მაგრამ ამ დიდი ოპერაციის ჩატარება ჩვენც „ვერ
მოვასწარიტ“, სხვა და სხვა მიზეზების გამო, და, მაშასადამე, 52.000

დესიატინიდან „მიწ.-მოქმედ. კომისიამ“ თავისი ჯამბიჭუნა მჭკპ ათასამდე — ვერ მოახერხა.

დამეთანხმებით, 75.000 მანეთად 50.000 დესიატინის განაწილება, ე. ი. 1¹/₂ მანეთის ხარჯვა დესიატინაზე, სახელმწიფოებრივი თვალსაზრისით, — არ იყო ძვირი.

მაგრამ, ჩვენი სისტემა ერთდროული ჩამორთმევისა და მაშინვე გლეხებზე გადაცემისა (რადგან „მიწათ-მოქმედების კომისია“ მხოლოდ უანგარო მაშუალი იყო ამ ოპერაციებში); თუ ჯერ ჩამორთმევის მოსწრება და განაწილების ვერ მოსწრება“ (სისტემა მენშევიკური „აგრარული რეფორმისა“) — უკეთესი გამოდგებოდა, — გამოცდა, ისტორიამ არ დაგვაცალა, და 1921 წლის შემდეგ, ბოლშევიკურმა სისტემამ შესცვალა, მეფის სისტემაზე უარესმა.

„კახეთის მთელ ქვეყნიერობაზე, ყველა ერი და სა-
რკინის გზა“. ხელმწიფო სცდილობს, არა მარტო თავის ტერიტორიაზედ, სხვის ტერიტორიაზედაც ჩაიგდოს ხელში გზებისა და მეტადრე რკინის გზების-კონცესიები. ამისთვის აეიოტაჟი, ფინანსისტების ჯახი და ომებიც კი ხდება ხოლმე ხანდახან (49), რადგან უდიდესი ეკონომიური, სავაჭრო და სტრატეგიული მნიშვნელობა ეძლევა. მაგრამ, როცა ბედმა გავვიღიმა და „კახეთის რკინის გზის“ კონცესიის აღების საშუალება აღმოაჩნდა ქართველ თავადაზნაურობას, არა მარტო მთელი „დემოკრატია“ (?) გახდა ამის წინააღმდეგი, თვით თავად-აზნაურობის ბანაკიც გაიყო ორ ნაწილად და მასთან ერთად, — ინტელიგენციაც, რადგან ეს საკითხი ფრიად დამახასიათებელია ქართული ზნისათვის, მაშინდელი და მომავალი ამბებისა და გათვალისწინების ალლოსათვის, ცოტა გრძლად უნდა შეეჩერდეთ ამ „პატარა“... გზაზედ. „თ. აზ. საკრებულომ“ აღძრა შუამავლობა კონცესიის მისაღებად და მაშინვე

შენიშვნა (49) ერთ-ერთი მიზეზი პირველი მსოფლიო ომისა, იყო სტამბოლ-ბაღდად-ბასორას რკინის გზის კონცესიის მიღება ოსმალეთისაგან გერმანიის მიერ.

გაუჩნდნენ სხვა და სხვა ზომისა და მადის მტრები და კონკურენტები (50).

ერთის მხრით, — სომხები, ლიანოზოვის მეთაურობით, რომელსაც მოუხდა ამ გზის გაყვანა წნორის წყლიდან (51) ნუხაზე ბაქომდე, პარალელურად უკვე არსებულ თბილის-ბაქოს რკინის გზისა.

მეორე მხრით, — „რუსეთის სოც. დემ. მუშათა პარტიის“ ქართველი მეთაურები, რომელნიც, დაბრმავებულნი „თავად-აზნაურობის“ საფრთხობელათი, ვეღარ ხედავდნენ, რომ კახეთის რკინის გზას უნდა გაეცლო ქართულ მიწაზე (52), ეყოლებოდა ქართული მმართველობა-პატრონი (53), ქართველი მუშა-მოსამსახურენი (54) და, მაშასადამე, მათივე პარტიის... ამქარი და სხვა... „იაჩიეკები“.

მესამე მხრით, კერძო ინტერესების მქონე თავად-აზნაურები და ინტელიგენტები, რომელთათვის ჯერ „მე“ იყო მთავარი და მერე „საქართველო“.

იქნება სხვა ჯურის ეგოისტური ხალხიც ბრძანდებოდა, მაგრამ უფრო „კლდემ“ და „კლდეისტებმა“, პირველი დღიდანვე ავკრიფეთ ეს, ყველა მხრიდან „გადმოყრილი ხელთათმანები“ და სასტიკი ბრძოლა გაიმართა კრებებზე, კაბინეტებში, პრესაში, თვით „საკრებულოში“.

რა იყო მთავარი მოტივი მოწინააღმდეგეებისა? : „კახეთის რკინის გზის“ „თელავის ვარიანტი“ — ჩიხია და, ამით — სააზა-

შენიშნვა [50], იხ. ამ საკითხზე ილია ჭავჭავაძეს ნაწერი აზრები.

[51]. თბილისიდან წნორის წყლამდე, ორივე კონცესიის პროექტში ერთი და იგივე „ტრასსა“ იყო.

[52]. მაშასადამე, მისაელი გზები და შენობებიც რომ მიუმატოთ. — ქართველებს ერგებოდათ დიდძალი „გამოსასყიდი თანხები“.

[53]. მართალია, თავად-აზნაურობა, მაგრამ „კოლექტიური“, რომელიც მთელ თავის ქონებას ხარჯავდა საერთო ქართულ საქმეებზე და... დამოუკიდებლობის გამოსაცხადებლადაც ხომ მთელი ქონება, რკინის გზიანად — მიაართვა მათს მთავრობას.

[54]. ესენი რომ არ ყოფილიყვნენ, ხომ, ისედაც კოპული დამოუკიდებლობა — ორთავ ფეხზე დაკოკლებული გამოდგებოდა.

რ ა ლ ო . „ლიანოზოვის ვარიანტი“ — უფრო გრძელდგამდნობლი და ნავთის ქალაქამდე ჩასული, მაშასადამე — მომგებნიანნი

ამ სადაო მომგებნიანობის მოტივის (რადგან ლიანოზოვის „სიგრძის“ ნახევარს ადერბეიჯანის უღაბნოზე უნდა გაეარნა, ზედმეტი პირვანდელი და მომავალშიაც უსარგებლო ხარჯებით), ჩვენ უპირდაპირებლით — თვით კახეთის ეკონომიურ სიმდიდრის განვითარებას; პოლიტიკურად რკინის გზის ჩვენს ხელში ყოფნის უპირატესობათა რიგით (ზეით რომ ვსახელებ შენიშნვებში) და საანბანო ჭეშმარიტებით, რომ ლიანოზოვისა და სომხების — თუნდ მომგებნიანობა — საქართველოსათვის რა სახარბილო მიზანია?

ჭილილი სასტიკი და ხანგრძლივი ვახდა, რადგან ციხე შიგნიდან ტყდებოდა და „მარშალი“ პავლე თუმანიშვილი და მისი „იურისკონსულტი“ ვიორგი გვაზავა, სიტყვით და რუსული პრესის საშუალებით და თავის მომხრეებით — გაათრეებით იცავდნენ „ლიანოზოვის ვარიანტს“. კრებებზე, „კლდე“-ში წერილებით, თუ კარიკატურებით, ჩვენ არ ვზოგავდით საწყალ პავლეს და ერთ მშვენიერ დღეს „სამეურნეო ბანკში“ სასახლის ქუჩაზედ, მან მოიწვია ქართული საზოგადოების „რჩეული ნაწილი“ — მოხსენების გასაკეთებლად, რომ ის „ნაკლები ქართველი პატრიოტი არ არის“ და „თავს იმართლებს, თუ რატომ უჭერს მხარს „ლიანოზოვის ვარიანტს“. ამ „რჩეულთა შორის“, — ეს მის ჯენტელმენობას მიეწერება, — მიგვიწვია ჩვენც — კლდეისტები.

მეტად დასაბუთებულად, თავის მოხსენებაში მან გაიმეორა ყველა მოსაზრებანი, საჯაროდ, კერძოდ თუ პრესაში უკვე გამოყენებული და... დაამთავრა ასე:

„В конце концов, у меня одна главная идея; около Нухи находится мое большое имение и имею я право желать, чтобы железная дорога, проходя там, подняла и цену имения и его доходность?“

ამ უკანასკნელმა გულუბრყვილო განცხადებამ, მახსოვს, ზოგში ღიმილი გამოიწვია, მის მომხრეებში კი ყველაზე მძიმე არგუმენტის მნიშვნელობა მიიღო, მაგრამ ჩვენ, ჩვენი „ახალგაზრდული

სისასტიკით“ — ეხლა ასე არ მოვექცეოდით ამ კეთილშობილ და მართლა კეთილი სურვილებით სავსე ქველმოქმედსა — ენგ დანსონს ვესხით თავს, ჩვენი პოლიტიკური, პარტიოტული არგუმენტაციით, — მის კერძო ეგოიზმს, რომ, არა მარტო კრებიდან გაიქცა, მალე „სპარსეთშიაც გადავასახლეთ“ (მეგობრებისა და იურისკონსულტთან ერთად), როგორც ვკვებულობდით მათ წასვლას... ა. ხომტარიასთან.

ჩვენ გავიმარჯვეთ, გაიმარჯვა „თელავის ვარიანტმა“ და „კახეთის რკინის გზის“ კონცესია თავად-აზნაურობის საკრებულომ დაიმტკიცა. რკინის გზაც გაიყვანეს. აღარ მახსოვს რომელ წელს, „მიწათ-მოქმედების კომისიამ“ მეც მიმავლინა რკინის გზის საკონტროლოდ წასულ „თავად-აზნაურობის კომისიას“ და ერთად ვიარეთ წნორის წყლამდე... ჩალაუბნის მოძრავი მიწის ხვეულებზე გავლით... საცა მატარებელი ურემზე ნელა მიდიოდა კიდევ, რადგან ლიანდაგი და უკვე დამპალი შპალები, აქა-იქ ჰაერში ეკიდა. ინჟინერი მამრადე ბოდინს იხდიდა „მოძრავი მიწის“ მაგიერ, თითქო უძრავი აღარსად დარჩენილიყვეს საქართველოში, რომ ლიანდაგი ზედ დაემგრებინათ. ეს კი მახსოვს, რომ ჩემი პირველი (და უკანასკნელი) „ბოჭკა“ ლენინოც ამ „რკ. გზით“ ჩამოვიდა თბილისში, „კახეთის საზოგადოების“ სხვა ათას „ბოჭკასთან“, მის დიდ მარანსა და საწყობში „გოგოლის“ ქუჩაზედ, — ურმის მაგიერ, როგორც ეს წინად ხდებოდა.

და ისიც მახსოვს, რომ სომხებთან ომის დროს, ამ რკინის გზამ ჩამოიყვანა კახელი ბიჭები, — სახელოვანი ვ. ჯუღელის გვარდიის დასახსნელად ეკატერინენფელდის ტყვეობიდან, — შულავერის აღებით და სომხების გადადევნით (55).

ლიანოზოვის „მომგებიანი“ სომხური გზა, აღბად სომხის ბიჭებს ჩამოიყვანდა, ვალიკოების წასაყვანად ერევანის სანახავად, — რომ-

შენიშვნა [55]. რომელ ამბავზედაც მეორე ვალიკო. ან ვალიკო მეორე, აქ. პარიზში საზღაპრო ამბებსა სწერს თავის „მო... გოდორებაში“ 1954 წელს, და „ისტორიულ“ სინამდვილის დეტალებსაც გადმოგვცემს, თავის „მოგონებათა რეეულში“ ბატონი დათა ვაჩნაძე. 1944 წ.

ლის მესამედს მათი მთავრობის თავმჯდომარე არ უფროსად კი
 გულუხვად მეზობლებს, როგორც ამას აკეთებდა ჩვენი ქვეყნის
 თბილისის ორი მესამედის დათმობით; ან 1912 წელს რომ გასცეს
 იგივე ბორჩალო, ჩვენი ისტორიული სამშვილდე, და 1920-ს — სა-
 ინგილო, უკვე იურიდიულად ნოე-სამსონ-გრიშკებმა.

რასი ენაღვლებოდათ! ბორჩალო ხომ ლანჩხუთი არ იყო და
 საინგილო — ჩანჩურეთი, რომ მათს პროვინციალურ თავებს და
 კუთხურ გულს გაეგო მთლიანი საქართველოს სახელ-
 მწიფოებრივი ინტერესი, რასაც მინისტრობის დროსაც ვერ
 მიხვდნენ და ვერა. საუბედუროდ, დღესაც ზოგნი.

პოლიტექნიკუმი; ამ, შედარებით დიდი მასშტაბის
ბოიკოტი; ერობა. ბრძოლებში, შედარებით პატარა
 ბრძოლებიც გამოერია (escarmouches)... ჟურნალ „კლდე“ ფურც-
 ლებზე. და, ნაწილად ქართველობის ინდეფერენტისმისა და ნაწი-
 ლად — მტრობის გამო, — მის ფურცლებზედვე დარჩა; ცხოვრე-
 ბის რეალობაში ვერ ჩავადგმენეთ ძირი:

- პირველი იყო — „პოლიტექნიკუმის საკითხი“,
- მეორე — სომხური ვაჭრობის ბოიკოტი,
- მესამე — ერობა.

თეორიულად გადაწყდა „უმაღლეს სფეროში“ — პოლიტექნი-
 კუმის დაარსება თბილისში. სად უნდა აშენებულიყო იგი? ქართ-
 ველი და სომხის საზოგადოებანი სხვა და სხვა ბანაკში მოვექცი-
 ენით. სომხები მოითხოვდნენ — ნავთლულში... სასაფლაოსა, სასა-
 კლაოსა და თბილისის სანაგვის შუა მინდორზე, რადგან ნავთლული
 — სომხურ ტერიტორიად იყო ცნობილი, ვორონცოვისა და „რუ-
 სეთის სოც. დემ. პარტიის“ ქართველი მეთაურებისაგან, ხომა. ქარ-
 თველობა მოითხოვდა ვერაზე მის აშენებას, საბურთალოს გაშლილ
 ველზედ და „საბუთებსა“, შემოწირულების დაპირებათა და ერთ-
 მანეთის გაწა-მაწიაზე, — აუარებელი მელანი იხარჯებოდა, როცა
 ვორონცოვის სომხოფილობამ გადასძლია და სასახლეში უმაღლეს

საბჭოს თათბირზე გადაწყდა პოლიტექნიკუმის აგება ნავთლულში, მიუხედავად ლენერალ ვასო გაბაშვილისაგან ათი „დესისტინა“ წიგნის უფასოდ შეწირვისა და თამამი განცხადებისა: წიგნების

— «Будущия поколения будут проклинать тех, кто строил политехникум в таком вонючем месте».

ბატონმა მეფისნაცვალმა «საქმეს» თავისი ხელით დააწერა „ისტორიული“ რეზოლუცია:

— «Несмотря на проклятия генерала Габаева, по финансовым соображениям, политехникум будет построен в Навтлуге».

ალბად, სომხები მეტის გამოლებას დაჰპირდნენ ფულად და თითონ მთავრობასაც ნაკლები დაეხარჯებოდა. და საერთოდაც „მწოლიარე ვორონცოვი“ ყველა სადაო საკითხს — სომხების სასარგებლოდ სწყვეტდა არბიტრაჟით (ე. ი. არბიტრალურად), როგორც თურმე „ვორონცოვი ფეხზემდგომი“ (ე. ი. პირველი) — სწყვეტდა ქართველების „სასარგებლოდ“ და ამით ორთავენი, სომხებსა და ქართველებს შორის ქიშპობას უწყობდნენ ხელს, იმპერიის სადღეგრძელოდ.

პოლიტექნიკუმი მარტო ქალაქში აშენებული დასტოვა „ისტორიამ“.

* * *

ბოიკოტი. სულ სხვა იყო „ბოიკოტი“. გარდა იმისა, რომ ქართველებშიაც იყვნენ თითო-ორიოლა მსხვილი ვაჭარ-მრეწველნი: სარაჯიშვილები — კონიაცისა, ფორაქიშვილები — ფართლეულისა, ხარაშვილი — ტყავეულობისა, ძეგველაშვილები და გოგინაშვილი — თევზულიყსა და სხვა სოვდაგრებიც (56) (ძველები) და ჩვენს დროსაც გამოჩნდნენ ზედგინიძეები, ხარისჭირაშვილები, აბაშიძე და სხვანი საუკეთესო მალაზიების პატრონი ვაჭრები, — მეპურეები, ყასბები, მეღვინეები, მეხილეები და სხვა სანოვაგის გამყიდველნი საკმარისად გამრავლდნენ, რომ ქართველი მოსახ-

(56). ე. ი. უმთავრესად ბითუმად მოვაჭრენი.

ლეობა დაეკმაყოფილებინათ. ამიტომ სრულიად ბუნებრივად უფრო ქართველობას თავისი სავაჭრო საქონელი შეეძინა ქართველებსა და განვე, და არა სომხებისთვის მიეცათ მოგება, რაკი სომხობა აშკარა მტრულ განწყობილებას იჩენდა ყველაფერ ქართულისადმი საქართველოს დედა-ქალაქში. ქართულ პრესაში, ამ, ჩვენგან „დასმულმა საკითხმა“, — წინააღმდეგობა გამოიწვია და სომხები კი „ატმოსფერულად“ ჩააფიქრიანა. ჩვენც აღარ გავედევნეთ ამ უკიდურესს საშუალებას.

ერობა. არა ერთხელ აღძრული საკითხი ერობისა კავკასიისათვის, მუდამ უყურადღებოდ იყო დატოვებული მთავრობისაგან, თუმცა რუსეთის შიდა გუბერნიებში ის დიდი ხნიდან არსებობდა. ევრონცივმა აქაც მოინდომა ისეთი გადანაწილება ერობის რაიონებისა, რომ ყველაფერში სომხების უპირატესობა გამტკიცებულიყო საქართველოს ხარჯზე, როგორც, მაგალითად, ბორჩალოს და ახალციხის მაზრის „ცენტრი ერობისა“ ყოფილიყო ერევანში და სხვა ასეთები. ამაზედაც ატეხილი დავა სომხებსა და ქართველებს შორის — შეაჩერა ომმა.

VI.

მსოფლიო პირველი ომის მოახლოება.

ალბად ჯერ კიდევ ბევრს ახსოვს პირველი მსოფლიო ომის წინა თვეების დაჭიმულობა, მთელი მსოფლიო რომ დაძაგრა. ბალკანეთ-ოსმალის ომის ტალღები ჯერ კიდევ კალაპოტში არ იყო ჩაყარნილი, რომ სერბიელმა პრინციპმა (57) მოჰკლა ერცპერცოვი ფერდინანდი, ე. ი. ავსტრიის იმპერიის პრინცი, და მას მოჰყვა კინემატოგრაფიული სისწრაფით ავსტრიის ულტიმატუმი და სერბიაზე შეტევა... რუსეთის მობილიზაცია... მობილიზაცია გერმანიისა და...

შენიშნვა (57). ეს არის გვარი მკვლელისა: რუსეთის იმპერიის განზრახებით.

სოფელ ახალქალაქის აგარაკზე მომისწრო სასიხარულო ამბები: „გერმანიამ გამოუცხადა ომი რუსეთს“. აღლევებულნი გამოვიქანე თბილისს და პირველი ქართველი, ვინც შემხვდა „გოლოვინის პროსპექტზე“, ბრძანდებოდა სამსონ ფირცხელავა. თითქო აღდგომა ყოფილიყოს, მე დავივიწყე ჩვენი ორი წლის უმზრახობა და აღტაცებით მივმართე: „აბა, სამსონ, განთიადის დღეები გვიდგება და უნდა დავფატურდეთ, ორგანიზაციები ავაწყოთ, დავირაზმნეთ მომავალი-სათვის“. სამსონმა ცივი წყალი გადამასხა: „ჩვენ რა შეგვიძლიან? თუ რაშე მოვა თავისით, ჩვენ რა უნდა გაეაკეთოთ?“ პირადი წყრომა არა ჰქონდა გამონელელებული, თუ ვერ მიუხვდა მომავალ პერსპექტივებს, — შუბლიც არ გაიხსნა და აშურელ ლამაზ კერპივით ცივად შემომხვდა, (წვერიც ისე ჰქონდა დახუტუტებული). მე არც კი გამოვემშვიდობე და წავედი.

ამ დღიდან, რომ იტყვიან, მუხლი არ ჩამიკეცნია და ბევრ ჩემს ამხანაგსაც. გონებით ვის შეედლო კონკრეტულად წარმოედგინა, რა მოხდებოდა, მაგრამ ალლოთი ვგრძნობდით, დიდი ცვლილებები უნდა მოჰყოლოდა საქართველოსთვის, რუსეთის დამარცხებას, რაშიაც ეჭვი არავის შეგვედიოდა... სურვილისამებრ... და, რითაც შეგვეძლო, უნდა ხელი შეგვეწყო და ჩვენს წისქვილზე მოგვეგდო ყველა, აქედან გამომდინარე ნაკადი. ასეც ვიქცეოდით და თითქმის ახდილად, ჯერ კიდევ უურნალ „კლდე“-ში, გერმანიაზედ გვექონდა აღებული გეზი.

„პატარა“ ამბები პირველსავე ხანიდან კარგიც დიდების ფარგლებში. და დამაპროკლებელი ამბებიც მოგვედიოდა და მოვლენები შეგვხვდა. ჟენევიდან მოვიდა ხმა, რომ „მცირე ერთა დიდ კონფერენციაზედ“ — მიხაკო წერეთელმა წარმოსთქვა სიტყვა პატარა ერთა დასაცავად და სხვებთან ერთად მოითხოვა საქართველოს დამოუკიდებლობაც. რაღა თქმა უნდა, ეს იყო ნიშანი, რომ ქართველი ემიგრაცია ჩვენსავითა ფიქრობს, რამაც უფრო აღგვაფრთოვანა, — მაგრამ იქვე გამოსულა „სულით, გონე-

პით და სახით მახინჯი“ ვილაც ბიკტორ თევზაია და „რუსეთის სოციალ - დემოკრატიულ მუშათა პარტიის“ სახელით ეწინააღმდეგება ერს არავისთვის დაუვალეზბია აქ ლაპარაკი მისი სახელით, ჩვენ ვიბრძვით რუსეთის დემოკრატიასთან ერთად“-აო... და სხვა.

და, საუბედუროდ, ეს მართალიც იყო, რადგან, ქართველნი წარმოშობით და რუსები — სულით, მენშევიკების მეთაურები, — საქართველოშიაც ამავე ხაზით იბრძოდნენ, შემდეგ რომ პირი იბრუნეს და სხვის იდეებს, სხვის გაკეთებულ საქმეს დაეპატრონნენ, იმავე რუსების საშუალებით, როგორც დავინახავთ.

ფრონტებმა დაგვაშორეს ერთმანეთს ჩვენ და მაშინდელი ემიგრაცია და კანტი-კუნტად თუ მოგვედიოდა ამბავი, რომ საზღვარგარედ დაარსდა „საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტი“, რომელიც მჭიდრო კავშირით მუშაობს გერმანია, ავსტრია, ოსმალეთის მთავრობებთან. ჩვენის მხრით, შიგნით საქართველოში, ჩვენ ვაწყობდით ორგანიზაციებს, ვაფაციცებთ ვაგროვებდით იარაღს და რამდენიმე საწყობი გვექონდა უკვე, როდესაც მოულოდნელად ჩამოვიდა გიორგი მაჩაბელი და ჩამოიტანა ხელშეკრულობანი გერმანიის, ავსტრიის და ოსმალეთის მთავრობებთან, რომ ისინი სცნობენ საქართველოს დამოუკიდებლობას და ყველაფრით ხელს შეუწყობენ მას. გიორგი მაჩაბელი, ჩემი უნცროსი ამხანაგი სკოლით, ფარულად იყო ჩამოსული, ჩემთან იმალებოდა და აგვიხსნა თავისი მისია: იგი იყო გამოგზავნილი „საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტისაგან“, გერმანიის მთავრობის დავალებით, — გასაგებად, თუ როგორ შეხვედებოდა ქართველი ერი და მისი პოლიტიკური პარტიები, ქართველი საზოგადოება საერთოდ. — დამოუკიდებლობის იდეას და თვით დამოუკიდებლობას?

გერმანიასთან და ავსტრიასთან დადებული ხელშეკრულობანი ერთნაირი იყო და უზადო, ოსმალეთისაში კი ჩვენ დიდი ნაკლი აღმოვაჩინეთ, — პირობა შიგნით აჯანყების მოხდენისა, როგორც კი ოსმალეთის ჯარი შემოვა ჩვენს საზღვრებში, — რაც სასტიკად დავიწუნეთ. გიორგიმ ასე იმართლა თავი: ოსმალეთთან ხელშეკრულობის დასადებად, გაგზავნილი იყო ლეო კერესელიძე და ასეთი სისუ-

ლელე ჩაიდინაო. ბევრი ვლანძღეთ, მაგრამ დეზაუჟაცია მანდატით მისულ კაცს — ველარ გაუყეთეთო. (ამ ლეოს „სისულელემ“ შემდეგშიაც კინალამ დიდ ხიფათში ჩაგვავდო ჩვენცა და იქნება საქართველოსაც რისხვა არ ასცდენოდა რუსისა, როგორც მოუვიდათ სომხებს — ოსმალეთში, — ჩვენ რომ დროზედ საქირო ზომები არ მიგველო).

„ქუთაისის გიორგი მაჩაბელს მე შევახვედრე ბევრი კონფერენცია“. ჩვენი ამხანაგი, და, ერთხმად მიღებული გადაწყვეტილებით. — მოვიწვიეთ ქუთაისში, ვასო ფ — შვილის ბინაზედ — „სოციალ-დემოკრატიული“ და „სოციალისტ-ფედერალისტების პარტიის“ წარმომადგენელნი, სათათბიროდ.

შევიკრიბენით, ფარულად, რასაკვირველია:

ჩვენგან, ე. ი. „ქართული ეროვნული პარტიიდან“ —
შალვა ამირეჯიბი და მე.

„სოც. დემ. პარტიიდან —

ნოე ჟორდანი (58) და ვეგენი გეგეჭკორი,

„სოც. - ფედერალისტებისაგან“:

სამსონ ფირცხელავა და გიგო რცხილაძე.

თავმჯდომარედ თათბირისა ავირჩიეთ ვ. ფ — შვილი, მაშინ უპარტო, ყველაზედ ახალგაზრდა და — სახლის პატრონი, საცა შევიკრიბენით.

მოსხენება გააკეთა და „ხელშეკრულობანი“ გააცნო სხდომას თვითონ გიორგი მაჩაბელმა. დაასურათა საერთაშორისო მდგომარეობა, აღნიშნა „საქ. განმ. კომიტეტის“ კავშირები და მდგომარეობა ბერლინსა და სტამბოლში და თავისი ჩამოსვლის მიზეზი და მიზანი.

შენიშნვა (58). ჩამოიყვანეს მალულად. რადგან იმალებოდა. ალბად ამ შემთხვევაზედა სწერს ბატონი გრიშკა „დროშა“-ში № 15: მე ჩამოვიყვანეო და ეკამათება მიხაკო წერეთელს, რომელიც ლაპარაკობს თავის შეხვედრიზედ ნ. ჟორდანიასთან — სხვა დროს და სხვა ადგილს — თბილისში.

გამართულ მსჯელობაში, მე და შალვა ამირეჯიბმა მაშინვე განაცხადეთ, რომ სრული შეგნებით ჩვენი მოვალეობისა, ჩვენი პარტიისა და თანამოზიარე და თანამგრძნობთა სახელით, — ვიზიარებთ „განმათ. კომიტეტის“ მოქმედებას, მთლად ვემხრობით და აქამდისაც ვმუშაობდით ამავე მიმართულებით.

გიგო რცხილაძემ რალაცა ბუნდოვანად ილაპარაკა გრძლად — სოც.-ფედ.-ის სახელით, — ისე, რომ ვერავინ მიხვდა, ემხრობოდა, ეწინააღმდეგებოდა, თუ გაუბრბის „ჰო“-საცა და „არა“-საც.

სამსონ ფორცხელავასი სულ არ მახსოვს სთქვა რამე, თუ არც დაუღმუილია. მაგრამ,

ევგენი გეგეჭკორი, აღელვებით წამოდგა ფეხზე და განაცხადა. „მაშ თუ ეგრეა საქმე, მე გამგზავნეთ ოსმალეთში...“, მაგრამ, არ ვიცი, რითი დაამთავრებდა (შთაბეჭდილება კი ისეთი დამრჩა მაშინ, რომ მაჩაბლის მოხსენება და ჩვენი განცხადება მოეწონა.) (59), — ნოე ჟორდანიას არ შეეჩერებინა.

ჟორდანიამ ხელი მკლავზე დაადო და დასვა.

— და... და... იცადე..., მე უნდა მოგახსენოთ, რომ ჩვენი პარტია მუ... მუ... შაობს, რუსეთის დემოკრატიისთან ერთად, ანტანტის მხარეზე. დარწმუნებული ვარ(-თ?), გაიმარჯვებს ინგლისის მეთაურობით და მაშინ აიძულებს თავის მოკავშირე რუსეთს, უფრო დემოკრატიული რეჟიმი დაამყაროს. ამით ჩვენც ვადმოგვივარდება რამე ლუკმა გამარჯვებულთა სუფრიდანაო...

მაგრამაო, — დაუმატა — ..თქვენ იმუშავეთ მაგ გზით, ჩვენ ჩვენი გზით. ჩვენ ხელს არ შეგვიშლით, პირიქით, იქნება ზოგ რამეში ხელიც შეგიწყოთ“-ო.

უკანასკნელი სიტყვა მე მოვითხოვე აქაც.

— ბატონებო, ომს ვინ მოიგებს და ვინ წააგებს — ღმერთმა იცის. თუ ჩვენმა ფალავანმა (60) მოიგო, ჩვენ დამოუკიდებლობას

შენიშნვა (59). მაშინ უფრო ახალგაზრდა იყო და იქნება უფრო ქართულად უცემდა გული, ვიდრე რუსულად. შემდეგში რომ დასჩემდა.

შენიშნვა (60). ე. ი. გერმანია-ავსტრია-ოსმალეთის კავშირმა.

მივიღებთ და თქვენც გადაგარჩინთ სამხედრო სასჯელისგან, — და თქვენმა (61) გაიმარჯვა, — გამოგვაცხადეთ გინდ მოლაღატებად, ჩამოგვკიდეთ ხეებზე სათითაოდ და საქართველო კი ორივე შე-
თხვევაში უნდა გადარჩეს, ვინც უნდა იყოს გამარჯვებული.

ამ შეთანხმებით, ერთმანეთს ხელი ჩამოვართვით და და-
ვიშალენით... მეგობრულად.

**„ქართული სამხედრო საქველმოქმედო საზოგადოების“ აღ-
საზოგადოება.**.. დგენა. იმ „ქ. საქ. მ. საზოგადოების-

სა“, რომელიც ფაქტიურად იყო ფართული, საკოალიციო მთავრობა საქართველოსი, — რუსეთის დამარცხებასა და რევოლუციამდე, — მთელი ომის განმავლობაში.

მაგრამ, უსწრებდა, თუ მისდევდა ქუთაისის ფარულს, ზემოაღ-
წერილ კრებას, ამ «ქველმოქმედების» პოლიტიკური მოქმედება-
სახე სულ სხვანაირი იყო.

თავმჯდომარედ იყო მიხეილ მაჩაბელი, ჩვენი „ქ. ეროვნული პარტიის“ უფროსი წევრი, ჩვენგანვე ვიყავით მე, დავით ვაჩნაძე, ვასილ ყიფიანი და სხვებიც. იყვნენ „ფედერალისტებიც“ და „სოც.-დემოკრატებისაგან“ მახსოვან: ნოე რამიშვილი და პავლე საყვარელიძე („სხიველი“). იყვნენ უპარტო, კულტურული მოღვაწენიც, ისე რომ პლენუმზე 25 — 30 კაცი ვიკრიბებოდით. — ახდილად ტყვეებს, დაჭრილებს და ყოველგვარ გაჭირვებულთ ვეხმარებოდით, წესდების მიხედვით, და, ფარულად ყველა პოლიტიკური საკითხები სწყდებოდა აქ და უზიარებდით ერთმანეთს ინფორმაციას. ყველანი ვალდებულნი ვიყავით, ერთად მიღებული დადგენილებანი, ჩვენს ორგანიზაციებში გაგვეტარებინა და საზოგადოებაშიაც ასეთი პრო-
პაგანდა გავვეწია.

შენიშვნა (61). ...ინგლის-საფრანგეთ-რუსეთისამ.

„ხაჩაგოგები“. რამდენიმე ილუსტრაციას გავიხსენებ მხოლოდ. სომხურმა გაზეთებმა გამოაცხადეს, რომ „ვილაც ხაჩაგოგები“ (:ე. ი. ქრისტეს გამყიდავნი) ქართული ფაფახებით, დააქენებენ ცხენებს სტამბოლში და მოუწოდებენ ქართველებს აჯანყებისაკენ რუსების წინააღმდეგ“; ასახელებდნენ ლეო კერესელიძეს და ზოგ სხვა გვარებსაც. ჩვენ ვიცოდით ამ დაბეზლების მიზანიც და ნაწილობრივი სიმართლაც... ლეოს პამპულობისა და სრული შეგნებით დაჭმომ ერთხმად ეს საქციელი „ქართულმა საქველმოქმედო საზოგადოებამ“, — პრესის საშუალებითაც.

[შენიშვნის მაგიერ: სომხები ხომ აშკარად მიუდგნენ „ანტანტას“, გამოაცხადეს თავი რუსების მოკავშირე მეომარ მხარედ, შეჰქმნეს რაზმები — ანდრანიკისა, დროს და კიდევ სხვა „ლენერლების“ მეთაურობით, მიიღეს იარაღი ვორონცოვისაგან და იკლებდნენ ოსმალურ სოფლებს, რითაც გამოიწვიეს საშინელი ჟლეტა სომხებისათვის ოსმალეთში. მაგრამ ამ სომხურ „ქვეყიანურ“ პოლიტიკაზედ შემდეგ].

აჭარის საქმე. მეორე შემთხვევა იყო „აჭარის ლალატი“: სადღაც შემოჭრილ ოსმალს ჯარს და შემოყოლილ კერესელიძის ორიოდ ლეგიონერს, გაებრიყვებინათ რამდენიმე აჭარელიც, და, უკან დახვევის დროს, ისინიც თან გაეყოლებინათ, ნებსით, თუ უნებლიეთ (მოწმად ვერ დაუდგები), მაგრამ რუსეთის სამხედრო უფროსობამ საშინელი ორ საშუალებას მიმართა: გამოაცხადა მთელი აჭარა მოლაღატედ, „ომის დროს აჯანყებულად“ და აპირებდა განმეორებას ძველი ხერხისა, — გაეჟლიტა და გადაერეკა მაჰმადიანი (62) ქართველები ოსმალეთში და მათ ადგილზე დაესახლებინა ქრისტიანი რუსები და სომხები (როგორც ეს წინა ომებში ხდებოდა).

შენიშვნა (62) მათ მუდამ „თათრებად“ აცხადებდნენ რუსები და აღწერების დროს ათავსებდნენ თათართა რუბრიკაში მოსახლეობისა.

„საქველმოქმედო საზოგადოებას“ ერთხმად დადგენილი-
ბით, მთელმა ქართველმა საზოგადოებამ, პრესამ და ხალხმა ერთხმად
განგაში, თუ „როგორ?!“ აქარელები, ქართველი ხალხის ღვიძლად
ბი, მარტო იმიტომ, რომ მაჰმადიანები არიან და მათშიაც ისე, რო-
გორც შეიძლება ქრისტიან ქართველებშიაც, სომხებშიაც და რუ-
სებშიაც აღმოჩნდეს ორიოდ მოლაღატეც კი ნამდვილი. — მთელი
პროვინცია გამოცხადდეს მოლაღატედ? ეს დაუშვებელი ამბავია, და
რა პასუხი უნდა გაცეთ იმ ჯარისკაც ქართველებს, რომლებიც ათა-
სობით და ათიათასობით სისხლსა ღვრიან ოსმაღეთისა, ავსტრიისა
და გერმანიის ფრონტზედ, რომ იმათ ძმებს, მამებს, დედებს, დებს და
შვილებს — მოლაღატეებად აცხადებთ?..“. საერთო აღტყინებამ და
პროტესტმა გასჭრა და რუსის მთაერობამ... მხოლოდ ცხრა კაცი
მისცა აქარელთაგან ბათუმის სასამართლოს, მოლაღატეობის ბრალ-
დებით.

სასამართლოს წინააღმდეგ პროტესტი, ვიდრე საქმე გაირჩეოდა,
უკვე ნამეტანი იქნებოდა და „საქველმოქმედო საზოგადოებაში“ =
ფარულ მთაერობაში“ დაეადგინეთ, კიდევ ერთხმად: გაიგზავნოს სა-
მი საუკეთესო ვეჟილი მათს დასაცავად. დასახელებულ იქმნენ: შალ-
ვა მესხიშვილი, ოსიკო ბარათაშვილი და ივანე კაჩუხაშვილი (:დასა-
ხელეს ეს უკანასკნელი მენშევიკებმა და ყველას ძალიან გაგვეხარდა.
თუმცა პირველად გვესმოდა ასეთი ვეჟილის არსებობაც კი). გაგვე-
ხარდა იმიტომ, რომ პირველად, მენშევიკებიც მონაწილეობას იღებ-
დნენ ნამდვილ ეროვნულ საქმეში. მაგრამ სიხარული მოკლე
ვადიანი აღმოჩნდა, რადგან შემდეგ სხდომაზე გამოირკვა, რომ კა-
ჩუხაშვილს წაუგია სამგზავრო ფული ქალაღლში და „ვეღარ მიღის“.
მეორედ მივეციტ და ისიც წააგო და „ვეღარ ჩაუსწრო“ პროცესს.
ასე დაიცვა კიდევ ერთმა მენშევიკმა მოძმე ქართველები.

* * *

„მოხალისეთა რაზმი“.

და ვერ გაბედეს მთელი პროვინციის გამოცხადება კანონის გარეშე.
აქა-იქ ჩაუყენეს ყაზახობა და ეკზეკუციებით აწამებდნენ. მაგრამ მი-
მართეს მეორე ხერხსაც. რადგან ოსმაღეთის მხრიდან მოქმედებდ-

ნენ „ქართველი მოხალისენი“, ე. ი. „განმათავისუფლებული კომიტეტის“ ლეგიონერები, ლეო და გ. კერესელიძეს მტკანჭრებში გადასწყვიტა სამხედრო მეთაურობამ, — ეჩვენებინა „ევროპის საზოგადო აზრისათვის“, რომ, გარდა გაწვეული ჯარისკაცებისა, ქართველობამ „მოხალისე რაზმებიც“ გამოიყვანა ოსმალეთის წინააღმდეგ, რუსეთის დასაცავად. ამის მომხრეებიც გამოჩნდნენ ქართველ თავად-აზნაურობაში. დაგვიბარა მარშალმა კოტე აფხაზმა და ეს საშინელი ამბავი გვამცნო: „უმალღესი სარდლობა გაძღვეთ წინადადებას (предлагает) — შეადგინოთ ორი მოხალისეთა „დრუჟინა“, ერთი თბილისის და ერთი — ქუთაისის გუბერნიიდან — ათას ათასი კაცი თითო დრუჟინაში: სულ ორიათასე მოხალსე. იარაღს მიიღებთ ჩვენგან. ამ დრუჟინებმა, ყაზახებთან ერთად, — უნდა აჰყაროთ მთელი აჭარის მოსახლეობა და გადარეკოთ ოსმალეთში, და, როცა გათავდება ომი, განთავისუფლებული ადგილები მიეკუთვნება (будут предоставлены) იმერეთის მცირე-მიწიან მოსახლეობის დასახლებლად“. მე, როგორც ლენერალს, არ შემძლიან არ დავემორჩილო — და ისიც ომის დროს — უმალღეს სარდლობას... დაიწყო აფხაზმა, მაგრამ ჩვენ არც კი დავაცალეთ მისი საკუთარი შეხედულების გამოთქმა ამ ვერაგულ „წინადადებაზედ“ და ხუთივე „ახალგაზრდა“ (30 წელზე ნაკლები არავინ ვიყავით) აღმფოთებულნი დავეცხით თავსა:

— როგორ თუ ლენერალი?! თქვენა ბრძანდებით საქართველოს მარშალი, მდგომარეობით მინისტრებზედ უფრო ადვილად მიგესვლებათ მეფესთან და როგორ გიბედავთ სარდლობა ასეთი სისაძაგლით მოგმართოთ?

— ნუთუ არ იცით, რომ „აყრა და გადარეკა“ ხალხისა ომის დროს, ეს — ლენერლების საქმეა, მაგრამ ვინ ჰკითხავს და რა შეუძლიანთ „ჩასახლების საკითხში“, რაც დამოკიდებულია მთავრობაზედ?

— ლენერლების დაპირება — სიცრუეა! და, თუნდაც მართლა შეეძლოთ აჭარელების მაგიერ, იმერლების ჩასახლება, ქართველი ხალხი უნდა ერთმანეთის სისხლში გავხვიოთ? ვინ დასთანხმდება

ასეთ საზიზღრობაზედ? თითონ რაც ვერ გაბედეს, ჩვენ უნდა გავა-
ქმნევიონ? გვანულის
ბიბლიოთეკა

— გუშინ, მთელი ქართველი ერი აქარლებს ძმებად ასახელებდა და დღეს ჩვენივე ხელით „გავწმინდოთ აქარა“ და სხვა ქართველები ჩავასახლოთ, რომ საუკუნოდ მტრობა ჩამოვარდეს ჩვენს პროვინციებს შორის?

— ბატონო კოტე, ეს სამხედრო საკითხი არ არის, ესაა ვერაგული რუსული პოლიტიკური ხრიკი და გულუბრყვილობის გამოჩენა იქნებოდა...

დაახლოვებით, ამ არგუმენტებით, მაგრამ უფრო მკვახე ტონით და სიტყვებით ვლაპარაკობდით ერთად და ცალცალკე... ვყვიროდით, ერთმანეთს არ ვაცლიდით სიტყვას და საწყალ კოტეს ხომ არ დავაცალეთ და არა, თუ ის თითონ როგორ ფიქრობდა.

და პირველად მოგვიხდა და, შეიძლება აფხაზისათვისაც პირველი იყო, რომ ეს დარბაისელი, მუდამ მშვიდი, ზრდილობიანი და გონიერი ადამიანი, — წამოხტა აღელვებული, არც კი გამოგვემშვიდობა, გაიხეთქა კარი და მეორე ოთახში გავიდა.

ეს ამბავი, ასე ესთქვათ, მის სახლში მოხდა, თავად-აზნაურობის საკრებულოში, ჩვენ მისგან ვიყავით მიწვეულნი და... ასეთი დღე დავაყენეთ... „ლლაპებმა“, — ჩვენზედ ყველაფრით უფროსს.

კიდევ კარგა ხანს გაისმოდა ჩვენი ღრიანცელი, მაგრამ წამოვედით მტკიცე გადაწყვეტილებით, არავითარ შემთხვევაში არ დაგვეშვა ასეთი უმსგავსოება და მთელი ქვეყანა შეგვეძრა მის წინააღმდეგ.

ფორმალურად, მართლა არ შეეძლო მარშალ აფხაზს, უარი ეთქვა „მოხალისეთა“ რაზმის შედგენაზედ „მტერთა“ წინააღმდეგ, მაგრამ არავითარ შემთხვევაში, მას პოლიტიკური ხასიათი აქარელების აყრისა არ უნდა მისცემოდა, და ბჭობის შემდეგ, ჩვენი კომიტეტისა, სულ სხვანაირად შევაბრუნეთ ეს საქმე. თავად-აზნაურობას, რომც სდომებოდა, არ შეეძლო უჩვენოდ, და ნამეტნავად ჩვენი სურვილის წინააღმდეგ, — არავითარი რაზმის შედგენა, რადგან ძველი ოფიცრების გარდა, ვერც ერთ ახალგაზრდა ვერც ოფიცრს და ვერც ჯარისკაცს, — სულ ჩვენს მომხრეებს — ვერ მიიზიდავდნენ.

მაშასადამე, — ჩვენ კომიტეტთან შეთანხმებით აზნაურობამ დაასახელა მომავალი რაზმების უფროსები მეგობარი, თავის ქრთული პატრიოტიზმით ცნობილი, მოხუცი ლენერალი ალექსანდრე ვაჩნაძე. ამ პირველ ჩვენს გამარჯვებას, მოჰყვა დანარჩენიც — სრული: თბილისის და ქუთაისის რაზმის ფაქტიურ უშუალო უფროსად, ჩვენივე მეგობარი გიორგი ჯანდიერი, მის თანაშემწედ — ესტატე მაჩაბელი და „ადიუტანტად“ — დათა ვაჩნაძე. მათგან შერჩეული „კადრები“ — ოფიცრებისა, ზემდეგებისა, ათისთავებისა თუ ექიმებისა — სულ ჩვენგან ნაჩვენები ახალგაზრდები იყვნენ და საერთო შემადგენლობაც ერთად შესწავლილი. თუ როგორ შებრუნდა მათი დანიშნულება, საკმარისია მოვიყვანო ლენ. ალექსანდრე ვაჩნაძეს სიტყვა, რომლითაც მან დალოცა და გაისტუმრა რაზმი, „საპიორთა ბათალიონის“ ეზოდან, როცა ზეიმით ჩაიბარეს ძველი, დაფლეთილი სამხედრო დროშა, გამოტანილი ანჩისხატიდან:

„ძვირფასო ოფიცრებო, ზემდეგნო და ჯარისკაცნო, თქვენ მიღიხართ საქართველოს ისეთ ნაწილში საბრძოლველად, საცა ჩვენი ძმანი აჭარელნი, ომის გამო განიციდიან დიდს ვასაჭირსა და შევიწროებას. თქვენი მოვალეობა ორნაირი იქნება, — დაიცვათ მტრისაგან და ყველაფრით დაეხმაროთ გაჭირვებაში, როგორც თქვენ საკუთარ ძმებსა და დებს. ღმერთმა გზა მშვიდობისა მოგცეთ, რადგან ვიცი, მხნედ და კეთილშობილად შეასრულებთ, როგორც ქართველ მეომრებს სჩვევიათ, — თქვენს მოვალეობას!“ (:მოკლე სიტყვის უფრო მოკლე შინაარსი). ყველას გაგვიკვირდა ასეთი გაბედული და ქართული სიტყვა „რუსის“ ლენერალისაგან, და, უნდა გენახათ რა გულის ძგერით და ალტაცებით შეხვდა ხალხი, როდესაც მუსიკითა და სიმღერით, ერთი-მეორეზედ ლამაზი ვაჟკაცთა რიგები, ჩოხაში გამოწყობილნი და ნაბდის ქულებით, მწყობრად გამოდიოდნენ ფართედ ვალეზულ კარებში... ერთმა საშინელმა შემთხვევამ, ბრბო რომ ერთი წუთით გააშრო, თითქო უფრო გააძლიერა შემდეგი გრძელი ენტუზიაზმი, სანამ რაზმი თვალთ მოეფარებოდა: როცა მშვენიერი ვაჟკაცი ოფიცერი, გიორგი ჯანდიერი თავისი ბაჯალლო ოქროს ფერი ცხენით, გამოდიოდა კარებში რაზმის მოწინავე მხედრად, კი-

ნალამ ცხენის ფეხქვეშ მოხვდა, მოულოდნელად, ალტაცებულნი ხალხი მოსწავდა... ჯან-
დიერმა ცხენს ლაგამი მოსწია სწრაფად და ცხენი ანაზდელულად
ყალბზე შესდგა.

--- ააახ! ამოხდა ათას გულს, თითქო ცხენი მთელი თავისი სი-
მძიმით ბავშვს გასქყლეტავდა... რომ შეშინებულმა დედამ გამოიტა-
ცა შეილი...

რაზმი წავიდა, და თან გაჰყვა ჩვენი გული და თვალიც, რადგან
ყველამ ვიცოდით, თუ ვისი იყო ეს რაზმი და რისთვის მიდი-
ოდა უცნაურ ბრძოლის ველზედა.

დილადაც „უცნაური“ იყო ეს „ველი“ მრავალი მხრით, და, რა
როლი გაითამაშა, ქუთაისში მასთან გაერთიანებულ დასავლეთ სა-
ქართველოს რაზმთან ერთად, — თვით აქარაში, ბევრნაირად საინ-
ტერესოა.

**„საქართველოს
განმათავისუფლებელი
კომიტეტის ფილიალი“**

უპირველეს ყოვლისა უნდა
გავიხსენოთ, რომ „ქუთაი-
სის თათბირის“ შემდეგ
თბილისში დავაარსეთ, გიორგი მაჩაბლის ინიციატივით, „საქ. განმათ.
კომიტეტის ფილიალური განყოფილება“, რომლის ფარული და ერ-
თად-ერთი წევრნი ვიყავით სამნი: დ. ვაჩნაძე, სპირიდონ კედია და მე.
ეს სამეული არასოდეს არ გაგვიფართოვებია, და, როგორც ქვევით
დავინახავთ, ისიც დიდრიცხოვანი აღმოჩნდა მრავალმხრივ. გიორგი
მაჩაბელმა, რაკი მიიღო შთაბეჭდილება, რომ en masse შეიძლება
ითქვას, საქართველოში თითქმის მომწიფებულია დამოუკიდებ-
ლობის აზრი, საჭიროა კიდევ ბევრი მუშაობა გარედან და შიგნიდან.
და რომ სრული კოორდინაცია იყოს შესაძლებელი ამ ორი მხრის
მუშაობისა, უნდა მოეწყოს რეგულარული ურთიერთო-
ბა ჩვენს შორის, ინფორმაციისა და ერთმანეთის დახმარებისათვის.
„ამიტომ, — გვთხოვა მან — ერთად-ერთი საშუალებაა წყალ-
ქვეშა ნაგებობით კავშირის გაბმა. როგორც კი დავბრუნდები გერმა-

ნიაში, გაცნობებთ, რომელ დღეს, რომელ საათსა და რომელ პუნქტში მოვა პირველი წყალქვეშა ნავი; თქვენ დახედებით და მიიღებთ; მოვრიგდებით მაშინ, თუ რა ვადებში და სად მოხდეს შემდეგი პაემანები“. ამაზე მკაფიოდ, ფარულ საქმეში, გაქანებულ ომის დროს, საქმიანი ლაბარაკი შეუძლებელია. ამაზე მტკიცედ შევთანხმდით და გიორგი წავიდა. და წავიდა უცნაური გზით, მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთის „კონტრაზვედკას“ უკვე გაეგო, რომ „საშიშო (ოპასნიხ) გერმანული აგენტი, გ. მაჩაბელი შემოსულია რუსეთის საზღვრებში“ და დაგზავნილი იყო დეპეშები და გიორგის სურათები ყველა საზღვარზე და სხვაგან, — მის დაუყოვნებლივ დასაჭერად. ეს უკვე ვიცოდით ჩვენც და გიორგიმაც და მაინც წავიდა „ქართული სამხედრო გზით“ კავკაზე — პეტერბურღში. „ძმა უნდა ვნახო უსათუოდ“-ო. და, იქნება, სხვა საქმეცა ჰქონდა, რომლისა მაშინ არაფერი ვიცოდით და სინამდვილე გვიან გამოჰქავენდა. თუ ამას დაუმატებთ იმ გასაოცარ გაბედულ ქცევას გიორგისას, როცა თბილისში ჩემთან იმალებოდა და „ზლაპარს“(?), რომელიც გვიამბო შალვა ქარუმიძემ, კავკაიდან დაბრუნებისას, სადამდინაც გავაყოლეთ გასაცილებლად, — ნუ გავიკვირდებით, რომ ეჭვიც კი შეგვივიდა, ეს კაცი ორმა გროლს ხომ არა თამაშობს, ასეთი დაუჯერებელი სითამამით რომ იქცევა? მაგრამ გიორგი, — გიორგი იყო. თვალთ მიგვეფარა და წავიდა და წავიდა. ვადის თვე, ორი, სამი და ჩამი-ჩუმი არ ისმის, არც ამბავი, არც ნავი, არც წყალი.

[შენიშვნის მაგიერ: „კავკავეშიო. — გვიამბო შალვამ — შევედით თუ არა, ჩვენმა ეტლმა ყაზახი გაქცილიყო. კარგი ნიშანიც იყო და ცუდიცაო. და ღამე სასტუმროში მოგვადგა „პრისტავი“: თქვენნი პასპორტო! მე მაშინვე მივეცი და გიორგიმ: „არა მაქვსო“. — აბა, პოლიციაში უნდა წამოიბრძანდეთო. გიორგიმ ამოიღო 25 მანეთი და გაუწოდა, „მშვიდობიანად გავათავოთო“ და როცა ბოქაულმა იტკიცა, უთხრა: ან 25 მანეთი, ან ეხლევე გაგათავებთო და რევოლვერი დაუმიხნაო.

— Ну зачем же сердчать, можно и миром, — სთქვა რუსმა. საჩქაროდ ჯიბეში ჩაიღო ფული და გავიდა. დარჩენა აღარ შეიძლე-

ბოდა, მე აქეთ წამოვედი და გიორგი — სადგურამდე მივაცილე
ო].

ხშირად ვკითხავდით ერთმანეთს მე და დათა, ხომ
ტყუა, ხომ არ ტრაბახობდა? და სხ.

და ერთ მშენიერ დღეს, გაფაციცებით გართულთან ათას სხვა
საქმეში, ლეგალურსა თუ ფარულში, მოდის ჩემთან ვიღაც მოწაფე
რედაქციაში (მაშინ უკვე „საქართველო“ გამოდიოდა ყოველდღი-
ური, კვირული „კლდეს“ მაგიერ) და მეუბნება: „ვიღაც ყმაწვილი
კაცია თქვენს „საექსპედიციო“ ოთახში და თქვენა გკითხულობთ“—
ო. რომ შევედი, ვხედავ 10 — 12 ახალგაზრდა შემოკბევეია კედელთან
აყუდებულ, სურათივით დახატულ ყმაწვილს, კოხტად გამოწყობილს
მხოლოდ ახალუხში (უჩიხოდ) და გურულად ყაბალახ შემოხვეულს
თავზედ. ჯერ ვერ დამინახა და ბაასი გაგრძელდა. რომ იტყვიან „ყუ-
რებისა არა მჯეროდა“: უამბობდა, თუ როგორ ჩამოვიდა წყალქვე-
შა ნავით, ვინა ნახა გერმანიაში, რა ჩამოიტანა და სხ. ამისთანები.

უცებ მივხვდი, ვინ იყო და იმ საშიშროებას, თუ ასე საჯაროდ
ლაპარაკი — ომის დროს — მტრის ბანაკიდან მოსული კაცისა, —
რას წარმოადგენდა. მაგრად ჩაებლუჯე ხელი მკლავში და გამოვა-
ცალე ახალგაზრდებს ხელიდან, საშიშო და ასე „საინტერესო“ „ზღა-
პრები“. [შენიშვნის მაგიერ: ლადოს თითქო მთელი გერმანიის ძლი-
ერება ჰქონოდა გამჯდარი ფანტასტიურ ძარღვებში, სრულიად არა
გრძნობდა შიშს რუსეთისას, გონებაში უკვე განადგურებულისა. ეს
მისი განცდა, უბრალოდ გრძნობილი, საოცრად გადასდებოდა და-
ნარჩენ ახალგაზრდობას, იქ მყოფს, და, შემდეგ უფრო შორსაც,
თითქო ოცნებით უკვე განჭვრეტილი ჰქონდათ რუსეთის ნგრევა,
დამოუკიდებლობის ჰაერი. მათი ოცნება, გონების მუხრუჭით ნელ-
დებოდა ჩემში, რაკი რუსეთის ძალა დამსხვრეული არ იყო და სი-
ფრთხილესაც თავი... სტკიოდა ჯერა.]. მაშინვე გადავმალე კაცი და
ამით ისე მოვიმდურე ახალგაზრდები, რომ მათი მეთაური, საშა ან-
მეტელი, ცეცხლითა და მახვილით მემუქრებოდა: „იმ ყმაწვილმა
ფული ჩამოიტანა და თქვენ გვიმალავთ“—ო. რასაკვირველია, ლადო
მ — შვილს ფული არაფერი ჩამოუტანია, გარდა ცოტა იარაღისა. —
მაგრამ მისი ამბავი სწორედ ასაწერია. მე გამოვაცხადე იგი

„მკვებარა გიჟად“, ოცნების ოსტატად, მაგრამ ახმეტელსკის მიხედვით კი აღიზნება ვერ დაშოშმინდნენ.

მართლაც, განა სიგიჟე არ იყო და ფანტაზიას არა ჰგავს?: როცა გიორგი მაჩაბლის წყალქვეშამ „ჩაილულის წყალი დალია“, დათა ვაჩანაძემ „სამხედრო ხრიკს“ მიჰპართა: გააზრახა ახალგაზრდა ოფიცერი, ლადო — ჩავარდნილიყო ტყვედ, მოეძებნა გერმანიაში გიორგი მაჩაბელი და „გაელანძლა ჩვენს მაგიერ, მოტყუებისათვის“ და მოეთხოვნა თავის მართლებას, ან გამართლება დაპირებულისა. ლადომ ვაქეცურად შეასრულა დავალება: გერმანიის ფრონტზე წასული, ორი ჯარისკაცით ტყვედ ჩაუვარდა „მტერს“, და, ერთი თვეც არ გასულიყო თბილისიდან რაც წავიდა, — გერმანიის რალაც პატარა ქალაქიდან (სახელი აღარ მახსოვს), დათას მოუვიდა „საწყენი“ ამბავი ღია ბარათით: „ტყვედ ჩავვიგდო მტერმა, მაგრამ, ღვთის მადლით, კარგადა ვართ“-ო.

[შენიშნვის მაგიერ: მაშინ ჯერ კიდევ ისეთი „ბედნიერი“ დრო იყო, რომ ომის დროსაც ტყვეებს უფლება ჰქონდათ ნათესავებთან მიწერ-მოწერისა, ისე რომ ფოსტით მოგვივიდა ლადოს წერილი.

რაც შეეხება „ჩავარდნას“, ასე გვიამბო: ჩავედი თუ არა, ჩემი ნაწილი ემზადებოდა იერიშზე გადასასვლელად. გადავწყვიტე, თუ არ მომკლავენ მანამდე, ფარულად თუ ახდილად ჩაუვარდე ტყვედ. დილით შეუტიეთ, მაგრამ ისეთი ცეცხლით დაგვხვდნენ, რომ იქით თუ კილომეტრი გავიარეთ, უკან ათი გვარბენინეს, თითონ იერიშზედ გადმოსულმა გერმანელებმა. ცდა აღარ შეიძლებოდა. განვაზრახე ორი ქართველი ჩემი ჯარისკაციც და სირბილის მაგიერ, ჩაეხტით ყუმბარის თხრილში. არ გასულიყო ნახევარი საათი, წამოგვადგნენ გერმანელები თავზე. გაულიმეთ, გაგვიღიმეს და უბრძოლველად ჩავბარდით. მაშინვე აუხსენი მიზანი, როგორც დამავალეთ, და, თუმცა ვერაფერი გაიგეს (ან არ დამიჯერესო), გავგატანეს ზურგში ჯარის კაცი უფროსთან. უფროსმა უფროსს გადაგვცა. კიდევ და კიდევ და, მეოთხე თუ მეხუთე ხარისხისა იყო უკვე, როცა იმ ბარათის გამოგზავნის ნება მომცეს, რომ მოგვვლიათ. ამით გატყობინებდით, რომ „დავალება შევასრულე“. რამდენიმე

დღე არ გასულა, მობრძანდა გიორგიც და წამიყვანა „განმანათლებლის შტაბში“. როცა თათბირი შეიქმნა, ვინ გამოეგზავნათ პირველი ნავით, რასაკვირველია, მე ვითავე და გეახელით, მაგრამ ძალიან გული დაგვწყდა, რომ არავინ დაგვხვდა და სირცხვილით უკან როგორღა დაგბრუნებულეყავით? ის ლა მოვიგონეთ, გერმანელები მოვატყუეთ: „დაგვხვდნენო“, და, სადღაც ალაღბედზედ გამოჩენილი სინათლე, დაპირებული „ნიშნის ჩვენებად“ გავასაღეთ. არ ვიცი, თუ დავაჯერეთ, მაგრამ რეზინის პაწია ნავი გაბრუნდა და ბნელაში მოსძებნა წყალქვეშა, ალბად.].

მოუძებნია, რასაკვირველია, გიორგი მაჩაბელი, ცოტა ხნის ძებნის შემდეგ, დაბარებული გადაუტია და მასაც გამოეგზავნა, — სამი კაცი: ერთი, თვითონ ლადო — ჩვენთან, ერთი სოციალ-დემოკრატი, ვინმე კერესელიძე და ერთიც მთიელი, ნამდვილი სახელით, თუ ფსევდონიმით, — შამილი. (მე სამივე ახალგაზრდა ეს გმირი ვნახე, ერთი-მეორეზე უკეთესი, რომელთაგან ლადო ყველაზე მშვენიერი და ქველობით სავსე იყო).

— თითონ გიორგიც მალე ჩამოვაო, გვითხრა ლადომ და ვერაფრით ვერ აგვიხსნა, თუ რატომ არაფერი ვიცოდით მათი ჩამოსვლის დროისა. გიორგიმ მითხრა: ხალხი დაგვხვდებაო და დიდის გასაჭირით ჩამოვედით, რაკი არავინ დაგვხვდა: გერმანელები მოვატყუეთ. რომ „დაგვხვდნენ“ — რაკი სირცხვილსა ვკამდით ასეთი მოუმზადებლობითაო.

ძლივს გამოვალწიეთ თავი სამეგრელოს ქაობებს და, კიდევ კარგი, კეთილი ხალხიც შეგვხვდა, რომ გაცარცვასა, ან გაცემას გადაურჩითო.

ორი კვირა მყავდა დამალული სახლში საწყალი ლადო, ვითომ მაშინვე წასული სხვაგან; სანამ მოუწყობდი საიდუმლოდ გაპარვას სახლში, საითაც წასვლა საშინელი გულის ძგერით და რაღაცა იჭვენეულობით ეჩქარებოდა. (შერე გავიგეთ, ძალიან გვიან, რომ „გული უგრძნობდა“ რაღაც უბედურებას და... ცოლს გაეყარაო).

არ ვიცი სად წავიდა და რა გააკეთა კერესელიძემ, მაგრამ შამილისაგან კი მალე ამბავი მოგვივიდა, რომ კავკასსა და როსტოვს

„შუა ერთი სამხედრო მატარებელი დაიმსხვრა და მეორე ადგილას
თივის უზარ-მაზარი საწყობი დაიწვა... „გამოურკვეველ მიზეზის
გამო“ —ო.

არ გასულიყო ერთი თვეც ლადოს ჩამოსვლიდან, — ისევე მო-
ულოდნელად და იმავე გზით, მესტუმრა თითონ გიორგი მაჩაბელიც.
ისიც ორ კვირას იმალებოდა ჩემთან, მაგრამ ვაი ამ „ორ კვირას“:
რამდენადაც ლადო წყნარად იჯდა და ოთახიდან არ გამოდიოდა,
იმდენად გიორგი მოუსვენარი და გაბედული აღმოჩნდა: ხან სიონში
წავიდა სალოცავად, ხან სარაჯიშვილებთან — მამიდას სანახავად,
ხან ჩამოყვანილ ამაშუკელთან, რომელიც სადღაც თბილისის სა-
დგურთან „ნათესავ მზარეულთან“ იმალებოდა და სხ. და სხ.

რუხი ჩოხით გამოწყობილი გიორგი, ისე დაიარებოდა, თითქო
არაფერი ამბავი ყოფილიყოს და როცა ვეუბნებოდი, „კაცო, შენი
თავი თუ არ გებრალემა, ჩემ ცოლ-შვილს უნდა გაუფრთხილდე-მე-
თქი, შენ თუ ჩავარდი, ჩვენც ყველას დაგვახრჩობენ“, — არხეინად
მიპასუხებდა: „ნუ გეშინიან, მე სხვანაირი ბედი მაქვსო“. მართლაც
„სხვანაირი“ ქცევა ჰქონდა, ბედი თუ არა. როცა უსაყვედურეთ:
რატომ არ შეგვატყობინე არც ლადოს, არც შენი ჩამოსვლა, — სა-
ყვედურითვე გვიპასუხა: — როგორ, საგანგებოდ ამისა-
თვის გამოვგზავნე შევიცარიიდან ჩემი ძმა, რომ ამა და ამ დღეს;
ამა და ამ საათს, ამა და ამ ადგილზე მოვა წყალქვეშა და მავან ხალხს
ჩამოიყვანს და თქვენ არც კი დაგეხვდით, რა ჭირში ჩაგვაგდეთო.
სამეგრელოს ჭაობებში კინალამ დავიხრჩე; ვილაც უცნობის ქოხში
შეფარებული, — გამცარცვეს, საათი და ყუმბარები მომპარეს, და,
ეს ქრისტიანი მოხუცი არ ყოფილიყო, იქნება დავებულებინე ან მო-
ვეკალი კიდევ... ყუმბარების ტრფიალებითაო. ამ მოხუცის (ჩამოი-
ყვანა მოხუცმა, გრძელ-წვერა, ჩოხიანმა კაცმა თეთრი ყაბალახით
და დარბაისელი, პატრიოტული ენით მოლაპარაკემ) წყალობით გა-
დავრჩი და არც იაფი დამიჯდაო. (63).

შენი შნვა (63). არც ჩვენ დაგვიჯდა იაფად, მერე, მისი „დისწულის“ თავი-
დან მოშორება: ვლები „გ. დადიანი ვარ, ამის გამო, მოხუცი ბიძია დაიპირეს,
ლორები წავგართვეს... ფულსა გეთხოვენო...“ და სხვა და სხვა რალაც „მანტაჟის-
ტური მოთხოვნილებით ჩამოვიდა რამდენჯერმე და ფულით ძლივს ვიოკებდით.

— რა ძმა? რის ძმა? ჩვენ არაფერი გავვიგონია!

მაშინ გიორგიმ დაჰკრა ფეხი და წავიდა სოფელში, ძმის სანახავად და დასატუქსავად, მაგრამ მესამე დღეს ჩამოვიდა და გვიამბო, რომ მის ძმას ზედმიწევნით შეუსრულებია დავალება: რაკი ვერც მე, ვერც დათა ვერ უნახავს, რედაქციაში შესულა და დაწერილი ბით უამბნია წყალქვეშას მოსვლის საქმე — „განმათ. კომიტეტის“ მესამე წევრის — ბატონ სპირიდონ კელიასათვის. სპირიდონს ჩვენთვის არაფერი უთქვამს, არ ვიცი, რა მოსაზრებით და არც თითონ მიუღია რამ ზომა წყალქვეშას დასახვედრად. არც ეს ვიცი, რა მოსაზრებით.

მაგრამ, როცა მე და დათამ დავიბარეთ და ვკითხეთ, თუ როგორ მოუვიდა ასეთი მარცხი, დაუჯერებელი რამ გვითხრა:

მართალია, ერთ დღეს რედაქციაში მოვიდა ჩემთან ვიღაც მოჩვენებასავით ფერმკრთალი ყმაწვილი, მკვდარსა ჰგვანდა და მითხრა, რომ ამა და ამ დღეს, ამა და ამ საათზე, ამა და ამ ადგილას მოვა წყალქვეშა ნავი და ჩამოსულებს უნდა დახვდეთო. „მე ზღაპარი მე გონა-ო, — დაუმატა კელიამ, — და ყურადღება არ მივაქციე“—ო.

„ზღაპარი“ როგორ უნდა ჰგონებოდა, როცა ამაზედ მეცა, დათაც და სპირიდონიც შეთანხმებულნი ვიყავით გიორგი მაჩაბელთან, — ერთად.??!

— შე დალოცვილო, ვსთქვათ, „ზღაპარი“ გეგონა, ჩვენ ხომ ერთად გვითხრა ეს საქმე გიორგიმ, როგორც „განმათავისუფლებელი კომიტეტის“ წევრებს და რატომ ჩვენც არ გვიამბე ეს „ზღაპარი“? თუ დღე გეშინოდა „ზღაპრის“ თქმით „ნიფხავი არ დაგეკარგნა“, ღამე მაინც გვიამბობდი საიღუმლოდ!

მაგრამ ეს საიღუმლოება, ე. ი. მოტივი, თუ რატომ არ გვითხრა, ან რატომ თითონ არ დაახვედრა ვინმე, — სპირიდონმა თან წაიღო, რადგან სირცხვილი ბევრი სხვაც გვაჭამა ამ სათნო, მაგრამ პრაქტიკულ საქმეებში სრულიად უმწეო აღამიანმა.

დღესაც არ ვიცი, ესეთი „აფუ მე“ როგორ მოუვიდა; მაგრამ, როგორც ქვევით დავინახავთ ერთი გარემოებიდან, — როცა წყალქვეშების საქმე და სხვა საშიშო საიღუმლო საქმეების გადაცემა

გვინდოდა „ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის“ კომიტეტისათვის (რომელიც მერე შესდგა 1917 წ.), — თუ როგორ გაასავსავა ხელეები და უარი სთქვა თავმჯდომარემ, — მე ვფიქრობ, საწყალ სპირიტონს შიშით მოუვიდა ეს ყველაფერი.

„...შიში... ყოველთვის არ... შეიქმს სიყვარულსა“. და, შეიძლება, ამ შიშის გამო... დაიგვიანა ჩვენმა დამოუკიდებლობამაც ექვსი თვით, რადგან ველარ მოვასწართ იმდენი იარაღის (რუსული თოფების, ყუმბარების, ტყვიამფრქვევლების) შემოტანა, რაკი რევუი-არობა წყალქვეშათა მოსელისა მერე ველარ ავაწყეთ და მათი მოტანილი იარაღი საკმაო არ აღმოჩნდა დიდი რაზმების შესაიარაღებლად. შალვა ქარუმიძე, როგორც (მერე) მიმღები ამ იარაღისა და კოკი დადიანი, როგორც შემნახველი, თუმცა ძალიან მოხერხებულნი. უკვე ლადოსთან თავგანწირულნი ან გიორგისთან გაბედულნი არ გამოდგნენ. და იქნება არც მე, რადგან ათას ლეგალურ და არა-ლეგალურ საქმეში გაბმულს, აღარ მეცალა ყველაფერს გავწდომოდი: „ქართლი“, „კახეთი“, გაზ. „საქართველო“, „წარმო-კავშირი“, იარაღის საწყობი და მათი შოვნა, სტამბის შექენა და სხ. და სხ. ბევრ დროს მოითხოვდა და ტყუილად კი არა ვნატრობდი „ნეტა დღე-ღამეში 48 საათი ყოფილიყო, ყველაფერი მომესწრო, რაც გასაკეთებელია“. ისეთი სანეტარო დრო იყო. თანაც და მერე ხომ „საქველ-მოქმედო საზოგადოება“, „ეროვნული საბჭო“, „პარლამენტის“ დეპუტატობა მოჰყვა და სხ. და მოვლენებმა დაჰფარეს... „წვრიმალე-ბი“, ხშირად უფრო მნიშვნელოვანნი — მსხვიმალეებზედ: ერთ მუქა ქვიშას, შეუძლიან თურმე დიდი მანქანის სვლაც და სამხედრო გემის მოძრაობაც შეაჩეროს... დროებით მაინც. და დრო საათით არ იზომება მუდამ, არამედ სისხლის მოძრაობით და მოვლენების სიმკვრივით.

გიორგი მაჩაბელმა რომ მოისაქმა ყველაფერი და წყალქვეშების მიმოსვლაზედაც მოვირგდით, ახლა ბაქოს გზით მოისურვა წასვლა, რაკი კავკავის გზით პირველად კინალამ მარცხი მოუვიდა. რამდენიმე კაცმა შორი-ახლოდან გაეაცილეთ და სანამ მატარებელი არ დაიძრა. გული გულის ალაგას არ ჩავდგომია. ვაგვიღიმა, ხელი დაგვიქნია და... ამაშუკელი დაგვიტოვა: საცოდავია და უპატრონეთო. მართლა

საპატრონებელი გავვიხდა ეს უცნაური ახალგაზრდა ტყვე ასე თა-
 მამად მასთან ჩამოსული, არაფრის მანქანა და ენა-ტანტულა-
 დედის ნახვა ენატრებოდა, თავის სოფელში წასვლა და ვერ გავაგე-
 ბინეთ, თუ რა საშიშროებას წარმოადგენს მისთვის და ჩვენთვისაც
 მისი გამოჩენა თავის სოფელში, საცა ყველა იცნობს და „რითი აუ-
 ხსნის აქ ყოფნას, ტყვედ ჩაუარდნილი“? კარგა ხანს ჩემს სოფელში
 ვინახავდი, როგორც „მებაღეს“, თუმცა არაფერი ესმოდა და ზარ-
 მაციც იყო. მაგრამ ყველასთან კვენხა დაიწყო: „წყალქვეშაითი ჩამო-
 ვედი“—ო. და საბუთად ყველას აჩვენებდა მაშინ „საოცარს“ საათს,
 ლამეშიც რომ სჩანდა ისრები და ციფრები. ჩემმა სიძე შირსკიმ, რო-
 მელიც ნაკლებად სანდო იყო სხვებზედ, როგორც რუსი, რამდენ-
 ჯერმე გადმოკრა: Это, какой-то подозрительный человек, Вы
 играете с огнем“ და მისი დარჩენა აუტანელი გახდა. მაშინ, რაკი
 გაპარვისა თითონაც ეშინოდა, გვთხოვა, ისევე სათათრეთში დაებრუნ-
 დები ომის გათავებამდეო; და გავაპარეთ.

ივანე კაჩუხოვი. ხშირად მიფიქრია, რომ „ამბების“
 გადმოცემის დროს ადამიანის პიროვნებანი იკარგებიან მკრთალო-
 ბით და საჭიროა, — საზოგადო, პოლიტიკურ თუ სხვა „მოღვაწეთა“
 ბიოგრაფიული სურათის მოცემაც, ასე ვსთქვათ, რომ მკაფიოდ
 სჩანდეს «დიდი სახეები პატარა ჩარჩოებში», ან უკუღმა, «პატარა
 სახეები დიდ ჩარჩოებში», თუ შესაფერი, — ფერი ფერთან.

ამიტომ, ნათელსაყოფად, თუ რა ხალხი და პიროვნებანი განა-
 გებდნენ დამოუკიდებელ საქათრქველოს, სხვა ზოგიერთ დამახასია-
 თებელ პიროვნებასთან, ყველაზე „საინტერესო“ იქნება სწორედ
 ბატონი ივანე კაჩუხოვი (კაჩუხაშვილი) იყოს.

მე უკვე მოგახსენეთ, როგორი იყო ჩენი მისი პირველი გაცნო-
 ბა „საქველმოქმედო საზოგადოებაში“, — მოლაღატურად რომ ფუ-
 ლი გაფლანგა ქალაქის თამაშში და აქარელების „გასამართლებას“
 ვერ მოუსწრო. ახლა გავყვეთ მის კარიერას.

ის იყო დანიშნული მილიციის პირველ უფროსად. „პოლიცია“
 რომ „მილიციით“ შესცვალა „რევოლუციამ“.

ამ უფროსობაში თავი ისახელა ბევრი „საპოლიცია“ გმირობით.
 დამნაშავეთა მდევნელი, — ყველაზე დიდი დამნაშავე აღმოჩნდა

თითონ: შუა ქალაქში, სასახლის ქუჩაზედ, თავად-ახნაურობისაგან ქართველი ერისათვის გადაცემულ „ნაარწროუნევ“ სახლში, მან მანქანა ხსნა ქალაქის სათამაშო სახლი, რუსულად „პრიტონ“-ს რომ ეძახიან, ე. ი. დაბალი ხარისხისა და „ფილიალიც“ დააყოლა უმსგავსესი — ბიჭების სათუქსუსო. როდესაც ვეღარ დაიძალა და მთელი თბილისი აღშფოთებით ლაპარაკობდა ასეთ მის უნამუსობასა და ამასთან მექრთამეობაზედაც, — მთავრობამ დასაჯა... ქუთაისში ლენერალ-გუბერნატორად გადაყვანით, ე. ი. თანამდებობაში აღმატებით. ესეთი ყოფილა „რევოლუციონური მორალი“, რომაც წინადაც ბევრჯელ დავრწმუნდი (1905-დან და შემდეგ) და ამეყარა გული „რევოლუციონერებზე“. კაჩუხოვმა „გამართლა“, მასავით სანდო მთავრობის, „ნდობა“ და ქვეყანამ გაიგო, რომ მთელი სამეგრელო „კანონ გარეშე“ გამოაცხადა, რადგან ვერ მოერია ერთ მუტა ყაჩაღებს და ბოლშევიკებსაო, როგორც ამბობდნენ. მთელი პროვინციის კანონ-გარეშე გამოცხადებამ, თავისი აკლების, ძალადობის, მცარცველი რეკვიზიციების, მკვლელობის და სხ. შედეგებით, — უარესი აღშფოთება გამოიწვია მთელ ქართველ საზოგადოებაში და კაჩუხოვი „გადააყენეს“ ჩუმად, გაზეთებში გამოცხადებით, რომ „ამხანაგი ივანე კაჩუხოვი ინიშნება მთელი საქართველოს ლენერალ-პროკურორად“. ჩვენ არც წინად ვაფარებდით ხელს კაჩუხოვის ავაზაკობას, მაგრამ ამ წარმოუდგენელმა უტიფრობამ: — მგლის დანიშვნამ ბრალმდებელად, — აგვივსო ფიალა მოთმინებისა და გრიგოლ ვეშაპელმა (ვეშაპიძე) დაბეჭდა შენიშნვა გაზეთში (თუ არა ვცდები, მაშინ უკვე გამოდიოდა ჩვენი „სალი კლდე“), რომ შეუძლებელია პროკურორად დანიშვნა, მექრთამეობით ცნობილ ადამიანისა.

მე არც სხვა „საგმირო საქმეებს“ დაუფარავდი, მაგრამ მაშინ თბილისში არ ვიყავი და ვეშაპელი, თითონაც რაკი იურისტი იყო, „მოზომილი და ანგარიშიანი“ დარტყმა იცოდა. ამის შემდეგ, შეუძლებელი გახდა ყოველი უტიფრობის ზომის გადაცდენა და „მთავრობამ“ არა მარტო შეაჩერა კაჩუხოვის ამალღება და ამალღება, როგორც წინად (და ათასი სხვისაც), არამედ „აიძულა“-ო!(?) — ვეშაპელი სამართალში მიეცა. კაჩუხოვი იმდენად სულმდაბალი აღ-

მოჩნდა, რომ ვეშაპელი კი მისცა სამართალში, მაგრამ არა „**ქვეყნული ისწამებისათვის**“, არამედ — „**დიფამაციისათვის**“ და რაც „**რევოლუციონერისათვის**“ სამარცხვინოდ ითვლებოდა

[შენიშნვის მაგიერ: რუსული კანონით (რომელიც მენშევიკებმა საქართველოში უცვლელად დასტოვეს) დიფამაციისათვის სამართალში მიცემული ადამიანი თავს ვერასოდეს ვერ გაიმართლებდა, რადგან ათასი საბუთითაც რომ დაემტკიცებინა წაყენებული ბრალდება (ვსთქვათ, ამ შემთხვევაში კაჩუხოვის მექრთამეობა) ან სხვა შემთხვევაში — ქურდისთვის ქურდობა, მკვლელისათვის — მკვლელობაც კი, — სასამართლო მაინც ბრალმდებელს ამტყუნებდა, რადგან კერძო პიროვნებას არა ჰქონდა უფლება დაედო ბრალი, ან გამოემყლაწენებინა ბოროტ-მოქმედება. ეს იყო პრეროგატივა თვით სასამართლოსი].

მაგრამ სად იყო იმ დროს სირცხვილი?!

სასამართლო გაიმართა. დიდი დარბაზი, აუარებელი ხალხი, ადვოკატები, ორივე მხრიდან მრავალი მოწმე, „დიდი პროცესი“-ა. როგორც მახსოვს, მოსამართლედ იყო ორჯონიკიძე (ყოფილა სათავად-აზნაურო გიმნაზიის მოწაფე).

მე ვიყავი მოწმედ ვეშაპელისა, სილიბისტრო ჯიბლაძე — კაჩუხოვისა.

ყველა ფორმლობისა და მოწმეთა დაკითხვის შემდეგ, დამიძახეს:

— რა იცით ამ საქმეზედ?

— მე არ მინახავს თითონ აუღია თუ არა ქრთამი ბატონ კაჩუხოვს, არც ჩემთვის გამოუერთმეცია, რადგან არასოდეს მასთან საქმე არა მქონია რა და არც ვიცნობ, მაგრამ ერთი შემძლიან დავამოწმო: ბაზარში, საცა ჩვენი დიდი სავაჭრო სახლიც გახლავთ („მეხილეთა ამხანაგობა ქართლი“), როდესაც დიდ ანგარიშებს ასწორებენ, ამბობენ: „ამა და ამ საქმეში — ამდენი კაჩუხოვი (64) მივეციო; „მავანმა კაცმა სარიყუფით ათი კაჩუხოვი გამომარ-

შენიშნვა (64). „კაჩუხოვი“ დაარქვეს, მგონია, 500 მანეთიანს, რომელსაც წინადა „კატერინკა“ ერქვა, რადგან იმპერატრიცა ეკატერინეს სახე იყო გამოსახული.

თვა“-ო; ან კიდევ: „იმ უსინიდისომ მარტო დაიაქი, — სამი კა-
 ჩუხოვი აილო“-ო და სხვა და სხვა. აქედან, თქვენ თითონ თქვენი
 ძლიანთ დაასკვნათ, ბატონო მოსამართლე, თუ...

მაგრამ, ფრაზა არც კი დამამთავრებინა, საიდანღაც წამოხტა
 თვითონ კაჩუხოვი და დაიყვირა: „ეს სულ ქუჩიდან მოტანილი
 ამბებია!“-ო.

როგორც მახსოვს, მაშინ პირველად ვნახე კაჩუხოვის უქმური
 სახე, არ მაგონდება, თუ წინად სადმე მენახოს.

— დიახ, ბატონო, მე ხომ თითონ მოვახსენეთ, რომ ასეთი ლა-
 პარაკი და ანგარიში ბევრჯელ გამიგონია ბაზარში და ქუჩაშიაც.

მაგრამ სილიბისტრო ჯიბლაძემ, მისმა მოწმემ და პარტი-
 ულმა ამხანაგმა, ჩემის ფიქრით, გულუპრყვილოდ(?) უარესი მახვი-
 ლი ჩასცა:

გრძელ, გასამართლებელ სიტყვასა და დასაბუთებაში, რამდენ-
 ჯერმე გაიმეორა: „მართალია, კაჩუხოვი ფულს ართმევდა (იღებდა,
 ჰკრეფდა) თანამოაზრე ხალხს, ასეთები სომხებიც იყვნენ, მაგრამ თა-
 ვისთვის კი არა, — პარტიისათვის იღებდა“-ო.

და მოხდა, არა მარტო საქართველოს, რუსეთის მასშტაბითაც
 არაჩვეულებრივი ამბავი: სასამართლომ, პატარა ხნის თათბირის შე-
 მდეგ, გამოაცხადა: „ბატონ ვეშაპელს სრული რწმენა და უფლება
 ჰქონდა, ეფიქრა ისე, როგორც დასწერა“-ო.

ამის შემდეგ, კაჩუხოვი ქართულ სცენაზე არსად გამოჩენილა,
 ყ შ., მე არ ვიცი. იქნება, სადმე მიმალულ კანცელარიებში მსახუ-
 რობდა მრჩეველად ან დირექტორად. ლენერალ-პროკურორობა ვე-
 ლარ მიიღო. მაგრამ, მკითხველი ალბად, ამ დაუჯერებელი ამბების
 შემდეგ, სულ ვერ დაიჯერებს, უარესს:

უბედურად გათავდა ჩვენი სამი წლის დამოუკიდებლობა, —
 გასაკვირველია, ან იმდენ ხანს როგორ გასძლო ასეთი ხალხის ხე-
 ლში? — საცოდავ „ბეჭეცებადა“ ვართ შეხიზნულნი სტამბოლში.

ზედა და მბობდნენ: „არც კაჩუხოვი და არც მისი ცოლი,—დიდი რევოლუციო-
 ნერები — „კატერინკაზე“ ნაკლებს, და, თუ არა ამ „ნიკოლოზის“ ფულს, — არ
 იღებენ“-ო“

ოკუპაცია არის ამერიკელებისა, ინგლისელების, იტალიელებისა და
 აქა-იქ, მაგრამ ყველაზედ ნაკლებ, სჩანან ფრანგებიც. და?! ზრუნვა
 რა სასწაულით, ჩვენც თურმე ვითვლებით „აღლიებად“ (65): სა-
 ქართველოს კონსულია — სო სო გოგოლაშვილი; ბოსფორ-
 ში შემავალი, თუ გამომავალი ვერც ერთი გემი ვერ გაივლის ოკუ-
 პანტების კონტროლის გარეშე და მათთან ერთად ყოველ გემზე აღი-
 ან მექი კედია და პლატონ ფაჩულია, ისეთივე (?) კონტ-
 როლისათვის და ჩვენი კონსულის ნებართვაცაა საჭირო, რომ გემმა
 განაგრძოს თავისი გზა.

შემდეგშიც მომიხდება ალბად, „სტამბოლის“ ამბებზე თქმა,
 მაგრამ ეხლა ზემოაღწერილი „მდგომარეობის“ გამო მომხდარი
 „კაჩუხოვის“ ამოტივტივება უნდა გავიხსენოთ, საბიოგრაფიოდ.

ყველა „აღლიეს“, გარდა სამხედრო-საოკუპაციაო ნაწილებისა,
 ჰყავდა თავისი პოლიცია და „საკონსულო სასამართლო“. ჩვენც შე-
 მოგვეთავაზეს ასეთის დაარსება, რადგან ბევრი „ჩახლაფორთებული“
 ქუჭყიანი და სადაო საკითხები წამოიჭრა ჩვენს ოფიციალურ (ყო-
 ფილ) დაწესებულებათა და კერძო პირებთან ან სხვა დაწესებულე-
 ბებთან და, ეტყობა, ევროპიელნი ვერ ერკვეოდნენ და თავს ვერ
 ართმევდნენ აზიელების... „რთულ ფსიქოლოგიას“.

შეიკრიბა ქართული სინკლიტი და გაიმართა მსჯელობა. „სა-
 კონსულო სასამართლოს“ დაარსება ცნობილ იქმნა აუცილებელ,
 საჩქარო, მიზანშეწონილ და სასარგებლო საქმედ. ჯერი მიდგა იმა-
 ზე, თუ როგორ მოეწყოს და ვინ დაინიშნოს თავმჯდომარედ სასა-
 მართლოსი. სოციალ-დემოკრატებმა (უმრავლესობამ) წამოაყენეს...
 ი ვ ა ნ ე კ ა ჩ უ ხ ო ვ ი... ალბად, როგორც რეპარაცია ლენერალ-პრო-
 კურორობის ჩაშლის შემდეგ ჩვენგან. ალბად, გაიყვანდნენ კიდევ
 უმრავლესობით, მე რომ არ ჩავრეულიყავი:

შენიშნვა (65) • თუმცა ბ-ნი ვლადიმირ ვოიტინსკი (რუსის ებრაელი,
 ქართული „ს. დ. პარტიის“ წევრი და საქართველოს წარმომადგენელი იტალია-
 ში დამოუკიდებლობის დროს; როგორც აიოლო — ჩეხო-სლოვაკიაში და დღესაც
 გოლდმანი — ამერიკაში) სწერს თავის „ლა დემოკრატის ევორეიენ“-ში, რომ „არა-
 სოდეს ნეიტრალობა არ დაურღვევია ქართველ დემოკრატებს და არც „აღლიებს“-
 მიმზრობია“-ო.

— როგორ, ბატონებო, კახუხოვი, ეს ავაზაკი, რომელმაც ცნა ფლანგა ფული, აქარელების დასაცავად მიღებული; გასწავლილი ტონი“ თბილისში, მილიციის უფროსობის დროს; რომელმაც სამეგრელო კანონ-გარეშე გამოაცხადა და აიკლო; რომელიც მექრთამეობაში გაამტყუნა სასამართლომ, — თქვენ გინდათ სასამართლოს თავმჯდომარედ დასვათ სტამბოლში, საცა მთელი ევროპის ხალხი გვიყურებს? თქვენ ხომ არა გგონიათ, ისევ საქართველოში ვართ, საცა თქვენი ყაჩაღური ქცევა დაუსჯელი რჩებოდა უპატრონობის გამო? აქ თავისუფალი ქვეყნის წინაშე ვდგევართ და თავი მოგვეჭრება, რადგან ამათ თქვენზე კარგად ეცოდინებათ თუ ვინა ბრძანდება კახუხოვი და რა წარმოდგენა უნდა იქონიონ ჩვენზე? ყოველ შემთხვევაში, იცოდეთ, ჩვენ(?) ამას არ დაუშვებთ და მთელ ქვეყანას შევატყობინებთ პრესით, თუ ვინა ბრძანდება კახუხოვი!

არ ვიცი, ამ მუქარამ გასჭრა, ისინი დისეს თუ რა, ... კრებამ ერთხმად აირჩია თავმჯდომარედ „საკონსულო სასამართლოსი“ — ყველასაგან პატივცემული ბატონი სვიმონ კვიციანი. მდივნად მოიწვიეს პავლე მოსულიშვილი.

კახუხოვი თითონ იყო კრებაზე თუ არა, არ ვიცი, მაგრამ ალბად უარესებსაც მოვაგონებდი. აქ მხოლოდ იმით შემიძლიან გავათავო... კახუხოვი, თუ მისი კარიერა, რომ შემდეგში დაბრუნდა საქართველოში და ასეთი მენშევიკი, მიემატა ისეთივე ბოლშევიკებს. ფერი ფერსაო, მადლი — ღმერთსაო, ამბობს ქართული ანდაზა, მაგრამ იმას კი აღარ ამბობს, კახუხოვისთანა მღრღნელი მატლი, სხვაც დარჩა საქართველოში და აქაც, საზღვარ-გარედ გამოვიდა თუ არა? მათი სიის შესადგენად, ჩემს გარდა, ბევრს ექნება ბევრი მასალა.

„პორტუგალია“. ომი გრძელდებოდა (1914 — 1918 წლისა), წყალქვეშები თითქმის რეგულიარულად მიდი-მოდიოდა, მაგრამ ყოველთვის ერთნაირი შანსით არა. ერთმა მათგანმა, რომელსაც არავინ დახვდა და იძულებული იყო გაბრუნებულიყო, თვა-

ლი მოჰკრა გემ „პორტუგალიას“; — ეს იყო „გემი-ჰოსპიტალი“, — რომელიც მოდიოდა ბათუმისაკენ და „ტროსით“ (მეტროსის ღვედი) გამობმული დიდი ნავი მოსდევდა. იარაღით დატვირთული.

წყალქვეშამ ლალმით ჩასძირა ორივენი; და, შეიძლება არც ღირებულებიყო „მსოფლიო“ ომის ასეთ მცირე მოვლენაზე ლაპარაკი, რომ ამ გემ-ჰოსპიტალზედაც და ამ წყალქვეშაშიაც ქართველები არა ყოფილიყვნენ. გემთან ერთად დაილუპა ქართველი მოწყალეების და ანეტა ანდრონიკაშვილი და წყალქვეშაში, გერმანელებთან ისხდნენ შალვა ვ — ძე და სხვა ქართველებიც. გულ-დაკოდილნი, რომ ძლივს ეღირსათ საშვობლოს ნაპირებთან მისვლა და უკან მოუხდათ დაბრუნება, პირში ჩალა გამოვლებულთ. ამ შემთხვევამ იმსხვერპლა „პორტუგალია“ და სათნოების და ა. ანდრონიკაშვილის ასული.

„რუსეთის წინააღმდეგ ჩამოტანილი იარაღი, იძულებულნი ვიყავით, წყალში ჩაგვეყარა, ტვირთი უკან რომ არ გვეზიდა და მთელი ჩვენი ოპერაცია უქმი გამოდგებოდა, ბედს „პორტუგალია“ არ გამოეგზავნა ჩვენთვის. მარცხის ჯავრი მაზედ ამოვიყარეთ და ჩვენს წინააღმდეგ გამზადებული იარაღი ჩავძირეთ“-ო. ასე უთქვამთ გერმანელებს. ჩვენ დაგვაკლდა 500 თოფი, ჩვენს მოწინააღმდეგეს, ამბობდნენ, მოჰქონდა 10—12.000-ო. შემთხვევამ ბედის როლი ითამაშა.

* * *

„15.000,000“. იქნება აქ ყველაზედ მოხდენილი იყოს მოგონება გიორგი მაჩაბლის მეორე „საქმისაც“.

ცნობილია, ორი გარემოება უწყობდა ხელს, პირველ მსოფლიო ომში, როგორც რუსეთ-იაპონიის ომში, რუსეთის დამარცხებას: სრული მოუმზადებლობა და იარაღის ნაკლებობა. ცნობილია ისიც, რომ მიუხედავად 18.000,000 -ნის მობილიზაციისა, რუსეთს არასოდეს არა ჰყოლია ფრონტზე 3.000,000-ც რადგან აკლდა იარაღი და ხშირად არა მარტო სწავლობდნენ ჯარისკაცნი თოფის ხმარებას — ჯოხებზედ, არამედ უიარაღონი მისდევდნენ პირველ რიგებში მებრძოლთ, რომ დახოცილთა და დაჭრილთა იარაღი აეკრიფათ და

ქმის იგივე კაუხჩიშვილსაცაო. (საოჯახო, სანაცნობო და ნათესაური ურთიერთობის დეტალებითაც) ჩემთვის გამოიკვეთა, რომ „ყუმბარების აქციის“ მონაწილენი — დუმბაძესა და მაჩაბელთან, — შესაძლებელია, ყოფილიყვნენ იოსელიანი და კაუხჩიშვილიც და არავითარ შემთხვევაში სუხომლინოვი და ნაკაშიძე, მოტყუებულნი.

მანვე მიაგმო საინტერესო, „შემთხვევით“ აღმოჩენილი ლალატიც მიასოედოვისა, — ქ. მარიამის ქმრისაგან გაფრთხილებით, — ვინმე კულიკოვსკიზედ].

ვასო დუმბაძე, „პეტრე-პავლეს ციხიდან“ უკვე „რევოლუციის“ დროს გაანთავისუფლეს ქართველებმა, თორემ ჩამოახრჩობდნენო.].

მოხუცი სუხომლინოვის ახალგაზრდა, ლამაზი ცოლის თაყვანის-მცემელთა შორის ითვლებოდა ვასო დუმბაძეც და ისეთი სიმპატიითა (და ნდობითაც, ეტყობა) სარგებლობდა სუხომლინოვისაგან, რომ თხუთმეტი მილიონი ოქრო, სხვადასხვა ყალიბის ყუმბარის გეგმები და ამერიკაში მათი შეკვეთის ოფიციალური რწმუნებულობა, — ჩაჰბარდა ვასო დუმბაძეს. სტოკჰოლმით მიმავალ დუმბაძეს, ამ ქალაქში დახვდა მეორე ქართველი, — გიორგი მაჩაბელი. მათი პაემანი (თუ შემთხვევა?) გაგრძელდა 24 საათი.

სად გაატარეს მათ შემდეგი ერთი თვე, — ამერიკაში ერთად თუ ცალ-ცალკე, გერმანიაში ერთად თუ ცალ-ცალკე, ან გერმანიასა და ამერიკაში ცალ-ცალკე. — ამაზედ „ისტორია სდუმს“, როგორც ამბობენ ხოლმე.

ფაქტი ერთია, რომ დაბრუნდა დუმბაძე პეტროგრადში, ჩაიტანა ნამდვილი „ამერიკული ფირმების“ მიღებული დაკვეთა, 15 მილიონის ქვითარები, სათანადოდ კანონიერად შემოწმებული და სამი თვის ვადა, რომელშიაც ამერიკას უნდა ჩაებარებინა დამზადებული ყუმბარები.

გასაოცარი სისწრაფით, გერმანული „სიზუსტით“, დანიშნულ ვადაზედ, „ამერიკულმა ფირმებმა“ ჩააბარეს რუსეთის სამხედრო უწყებას 15.000.000-ს შეკვეთილი მასალა. ყუმბარებზე დამშეულ მოწინავე ჯარებს ყველგან დაეგზავნა საჩქაროდ, რომ წინანდელი ნაკლი, — ერთ ზარბაზანზე ერთი ყუმბარა, ერთ საათში (დაახლოვე-

ბით), — გაეთ-და-გაეოცეცებინათ. აქამდის, ყველაფერში მდიოდა. მაგრამ პეტროგრაღში სეტყვასავით წამოვიდა ყოველ მხრიდან დეპეშები, შიკრიკები, წერილები (: „დონესენი“):

— „არც ერთი ყუმბარა, არც ერთ ზარბაზანს არ ადგება... ყველა ერთი მილიმეტრით უფრო მსხვილია ლულებზედ...“ — აო. (66)

პეტროგრაღში ალიაქოთი ასტყდა. შეხლა-შემოხლა, გამოძიება, კომისიები, კონტროლი, მიწერ-მოწერა ამერიკის მთავრობასა და „ფირმებთან“ და სხ. და სხ. სანამ გამოარკვევდნენ, რომ „ამერიკელ ფირმებს“ არც კი გაუგიათ, სიზმარშია არ უნახავთ არც ფული და არც შეკვეთა, არც ღუმბაძე, არც სხვა ვინმე „რწმუნებული“...

გიორგი მაჩაბელი სიცილით მეუბნებოდა: „15.000,000 რუხული ოქროთი, გერმანელებმა პოლონეთის 15 გუბერნია დაიჭირეს“ — ო, რადგან ოქროებიც გერმანელებმა ჩაიბარეს და შეკვეთილი ყუმბარებიც გერმანელებმა ჩააბარეს“ — ო.

რომელ თავში დაიბადა ეს „ერთი მილიმეტრი“ ან მთელი ეს გასაოცარი მაქინაცია, არ ვიცი, მაგრამ — სუხომლინოვი და ვასო ღუმბაძე სასამართლოში იყვნენ მიცემულნი „ლალატისათვის ომის დროს“; და რუსეთში გამეფებულ „დეფეტიზმით“ თუ აიხსნება, რომ სასამართლომ „შეგნებული მოლალატეობა“ ვერ დაამტკიცა(?) და სუხომლინოვი მხოლოდ გადააყენეს და ვასო ღუმბაძე — „ციმბირში“ გაგზავნეს. რა როლი ითამაშა ამ პროცესშიაც სუხომლინოვის ლამაზმა ცოლმა და რა ჰქონდა „მისჯილი“, ამაზედაცა „სდუმს ისტორია“.

ჩვენი ემიგრანტობის დროს, გიორგი მაჩაბელი „ჩამოშორდა პოლიტიკას“, რადგან „პოლიტიკის წარმოება უფულოდ შეუძლებელია,

შენიშვნა (66). ეს ნამდვილი ამბავი. ცოტა გადასხვაფერებული და, როგორც თითონ უყვარს გამოთქმა: „გაიმასქნილი“, მიხილ ჯავახიშვილს აქვს მოხსენებული და ისიც მიწერილი კვაკი კვაკანტირაძეზედ, როგორც ბევრი სხვაგან და სხვისაგან მოხდენილი ამბებისა და გამასხარავებული... ღვირძლიანი პესიმიზმით საერთოდ ადამიანის და ნამეტნავად ქალის ბუნებაზედ. ერთი უდიდესი ქართული პატრიოტული საქმე, გადაქცეული სააგენტო ფულისათვის, მოლალატეობად თითქო. იხ. მისი „კვაკი კვაკანტირაძე“ 1937 წ., გვ. 180 კარი მეხუთე: „აქა ამბავი უდიდეს სამხედრო საქმის „გაიმასქნებისა“.

— მწერდა ამერიკიდან, — უნდა მილიონები შევიძინო და მათი ნახავ, ჩემო რეზო, თუ რას გავაკეთებ“—ო. საწყალს აღარ დასცალდა, მილიონების გზაზედ შემდგარს, მიზნის მიღწევა მეორედ, და, ამერიკაში გარდაიცვალა. მისმა უღირსმა მემკვიდრეებმა, გაანიავეს ისიც, რაც დარჩა, — ფულიც და მისი ძვირფასი სურნელებანიც: „Prince Matchabéli“, ქართული ჯვრითა და გვირგვინით.

ვასო დუმბაძემ, რევოლუციით განთავისუფლებულმა, კიდევ გაუწია სამსახური საქართველოს, ამერიკული სენატის მიერ გამოცემული წიგნის დაბეჭდვით და ისიც უღროოდ გარდაიცვალა ამერიკაშივე.

გიორგი მაჩაბელი, ვასო დუმბაძე, ლადო მძ — შვილი, (რომლის თავგადასავალი ისე ჰგავს ირლანდიის გმირ კეზმენტის თავგადასავალს) და სხვანი მრავალნი, — განა მაჩვენებელნი არ არიან საქართველოს ცხოველმყოფელობისა? და სტყუის ის, ვინც ამბობს, ან ფიქრობს უნიათოდ: „რა შეგვიძლიან? არაფერს წარმოვადგენთ!.. ბუმბერაზების ჭიდილში, ბუმბერაზ მოვლენებში არარანი ვართ“—ო. აბა იფიქროს ყოველმა ქართველმა და იმოქმედოს, მიჰბაძოს ასეთს გმირებს, თუ საქართველო კვლავ აღარ აღსდგეს ბრწყინვალედ.

რასაკვირველია, თავიანთ უნიათობის გასამართლებელ სკეპტიციზმით შეპყრობილნი, იტყვიან, — ეს სულ ზღაპრებია, ფანტაზიებიო, მაგრამ საბედნიეროდ, ივანე კაჩუხოვებთან ერთად და სხვა „კუქისტებთან“, — საქართველოს ძველი, უძველესი, ახალი და უახლესი ისტორია იცნობს ისეთ „მეოცნებეთა“ — ისტორიის გმირების, თავგანწირულ მარტვილთა და რაინდობის გვირგვინს რომ წარმოადგენენ:

განა კოტე აფხაზი და მასთან დახოცილი 15 ბრწინვალე მხედარი, ვარდენ წულუკიძე, ჩრდილელი და სხვანი; ქაქუცა ჩოლაყაშვილი და მისი შეფიცულნი; 1921, 1922, 1924 წლის აჯანყების სახელოვანი თუ უსახელო მეთაურნი და ჯარისკაცნი გარდაფხაძე, შალვა ამირეჯიბი, იასონ ჯავახიშვილი და სხვა განწირულნი თუ ჯოჯოხეთს გადარჩენილნი; ჩვენი „იუნკრები“; და, თუ გინდ ცუდად გაგებულ სამშობლოს იდეისათვის თავგანწირულნი: მაისურაძე, ან-

დრონიკაშვილი, ნოე ხომერიკი და ბენია ჩხიკვიშვილი, **ნაციონალური**
გოგვაძე და ათასი სხვაც, — ამასვე არ ამტკიცებენ?

გმირობაშიაც არის ხარისხები — ერთდროული თუ ხანგრძლიო-
ბისა, — მაგრამ თავგანწირვა და თავდადება, მაჩვენებელია არა მა-
რტო ქრისტეს სიტყვების სიმართლისა, რომ, „იმაზედ დიდი სიყვა-
რული არა არს, ვინც თავსა თვისსა დასდებს მოყვასთათვის“, არა-
მედ იმისაც, რომ ადამიანს, რომელსაც სიკვდილისა არ ეშინიან
რწმენისათვის, — უდიდესის მიღწევა შეუძლიან სამშობლოსათვის.
ამაში მე დაერწმუნდი ხანგრძლივი დაკვირვებით და გამოცდილე-
ბით.

არა ნაკლები გმირობა და რაინდობა გამოიჩინეს იმათაც, ვინც
უკანასკნელ მსოფლიო ომში თავი შესწირა, ან შემთხვევით... შე-
წირვას გადურჩა. „ბერგმანები“, მაგალითად, გმირებად შევლენ ის-
ტორიაში და მალალი „მთისკაცებად“ ითარგმნებიან, არაჩვეულებრი-
ვად.

VII

**ახლოვდებოდა
ომის ბოლოები
და
„რევოლუციის“
საწყისები.**

რუსის მხედრობა დამარცხდა, ხელის-
უფლება ირღვეოდა; რუსეთში — გო-
ნებასა, გულსა, ადმინისტრაციასა, მხე-
დრობასა თუ ხალხში, აღრეულობისა
და რღვევის სუნი და შემდეგ სულიც
ტრიალებდა. მეფე გადადგა, მემკვიდრე ვერ აღმოჩნდა და უხერხემ-
ლო რუსულმა „დუმამ“, უნიათო „დროებითი მთავრობა“ წარმოშვა
ენატანტალა კერენსკის მეთაურობით. რღვევა გაღრმავდა. ერთად-
ერთ „რეალურ ძალას“ თითქო „მუშათა, ჯარისკაცთა და გლეხთა“
საბჭო წარმოადგენდა (და ისიც ქართველი კ. ჩხეიძეს მეთაურობით),
რომელსაც, კაცმა არ იცოდა (და არც იცის), — რა უნდოდა, გარდა
ნგრევისა. და გერმანული მუშტით დამსხვრეული რუსეთი, კაკალი-
ვით ნაჭუჭებად იმსხვრეოდა უპატრონობით. აი ამას დაერქვა „вели-
кая, безкровная революция“, საცა ძალლი პატრონს ვერა
სცნობდა. კინომატოგრაფიული სისწრაფით მოჰყვენენ ერთმანეთს...
კერენსკის „შეტევა“ და „ჯარის რღვევა“, „დამფუძნებელი კრების“

ლოზუნგებით მოწვეული „предпарламент“-ი, „დემოკრატიული ყრილობა“ და სხვა რაღაც ორგანიზაციის მინაგვარი ცდები, მაგრამ ამაოდ: რუსეთის მზორგავმა სულმა ხეირიანი ვერა გამონახა რა და სწორედ ირღვეოდა (სანამ ნამდვილი რუსული ლოზუნგები არ შეიქმნა დღეობად მისად: „долой войну“; „грабь награбленное“; „кухарка может управлять государством“! და სხ. და სხ.)

რუსეთში შემავალმა და ეროვნულად რუსებზედ შეგნებულმა ერებმა, თანდათან... ავტონომია... ფედერაცია... დამოუკიდებლობაზე დაიწყეს ფიქრი, ჩასახვა, რეალიზაცია: და (როდესაც ერთმა მუქა ბოლშევიკებმა ხეირიანი მუშტი დასცხეს უხეირო „დამფუძნებელ კრებას“), — მათი კრისტალიზაციაც. ფინლანდია, ბალტიის ქვეყნები, პოლონეთი, უკრაინა, კავკასია, თურქესტანი და სხვა, — მთელი დაპყრობილი რკალი (იხ. რუკა!), ჯავშანივით შემორტყმული შიდა-რუსეთს 500 წლის განმავლობაში, — ეცლებოდა რუსეთს, როგორც ქერქი ხის ძროსა.

მაგრამ სხვას... ჯანიც გავარდნოდა, — რა ზღებოდა კავკასიასა და განსაკუთრებით საქართველოში? ბევრიცა და არაფერიც. ჯერ ერთი უნდა ითქვას კატეგორიულად, არავითარი „რევოლუცია“ არც საქართველოში, არც კავკასიაში არ მომხდარა და არც არავითარი აღრევა და აფორიაქება. მთვრობის ცვლამ საღდაც შორს მხოლოდ გაიჩუჩუნა თითქო სხვა და სხვა ადამიანთა ჯგუფებში — სხვა და სხვანაირად. ჩვენ გავგეხარდა, როცა გავარდა ხმა: „მთავრობაძე სკანჩალსია ვ პეტროგრადე“-ო — ამბობდნენ: კ. ჩხეიძემ ასეთი დეპეშა გამოუგზავნა თავისიანებსო. ზოგს ეწყინა კიდევ ასეთი მოულოდნელობა და უმრავლესობა სრულ დაბნეულობასა ჰგრძნობდა. თუ რამდენად მაშინაც ჩვენს სოციალ-დემოკრატებს (ე. ი. „რუსეთის სოც.-დემ. მუშათა პარტიის“ წევრებს) არავითარი აზრიც არ მოსდიოდათ საქართველოს დამოუკიდებლობაზედ, არამედ მტრულადაც იყვნენ განწყობილნი, ამის ათასი მაგალითი დიდი, მსხვილი და ათიათასობით წვრილის მოყვანა შეიძლებოდა, მაგრამ რამდენიმე დამახასიათებელის მოყვანაც საკმარისია ქვევით.

1. ჯერ, დროებითი მთავრობის წევრმა ირაკლი წერე-

თელმა მქუხარე სიტყვა წარმოსთქვა „საქართველოს რეაქციონერების(?) წინააღმდეგ, რომელნიც ბატონყმობისა და მეფობის აღდგენაზე ოცნებობენ (?)... და უკრაინელებს ხომ, კერენსკისთან ერთად, ზარბაზნებით ემუქრებოდა... ავტონომიის მოთხოვნისათვის.

2. უფრო ადრე, როცა ჩვენმა შეგროვილმა და გერმანულ წყალქვეშათაგანაც ჩამოტანილმა იარაღმა დაიწყო დენა ხალხში და აქა-იქ რაზმები სდგებოდა მომავალ საქართველოს დასაცავად, ასეთ ამბავს შევესწარი: გოლოვინის პროსპექტზედ, რუსის „სობოროს“ წინ, გამწკრივებული იყო რუსის ჯარის „ობოლჩენცების“ რაზმები („ჯვაროსნებს“ ეძახდნენ ამ, უკვე ხანში შესულ ჯარისკაცთ, რაკი ქულზე „კოკარდის“ ადგილას ჯვრები ჰქონდათ; და უკანასკნელი გამოგზავნილნი იყვნენ კავკასიის ფრონტზედ). რალაცა ჩოჩქოლი იყო: ფედერალისტებს ხალხში და ჯარშიაც დაერიგებინათ, ზოგი გადაეყარათ — პროკლამაციები, საცა „საქართველოს ავტონომიის“ მოითხოვდნენო (ვამბობ: — „ო“, რადგან არ წამიკითხავს) და სოციალ-დემოკრატიის აგიტატორები დარბოდნენ ხალხში და ჯარისკაცებსაც. — რომელნიც უფულოდ და გახევებულნი იდგნენ, თავიანთ ფიქრებში წასულნი — პროვოკატორულად ეუბნებოდნენ: „... они опять царя хотят, автономии требуют...“; ხელიდანაცა ჰგლეჯდნენ ყველას პროკლამაციებს და ხევდნენ..., ამ დროს ერთი მხრიდან გამოჩნდა ნოე რამიშვილი და მეორე მხრიდან შალვა ქარუმიძე.

— ბატონო ნოე, — შევესწარი ამ დიალოგს, — რასა ჰგავს ესა, თქვენი პროპაგანდისტები პროვინციებშიაც დადიან და ხალხს მოუწოდებენ ომის გასაგრძელებლად, ქადაგებენ ავტონომიის წინააღმდეგ... ხომ ხედავთ, დროება იცვლება და... იცოდეთ, დუშეთის მაზრაში 600 შეიარაღებული რაზმელი გყავს (67), თქვენს პროპაგანდისტებს დავაჭერინებ... არაგის შეუშვებ-ო.

შენიშვნა: [67]. შ. ქარუმიძე, როგორც ყოველთვის, რასაკვირველია, აზვიადებდა რიცხვს.

ნოე რამიშვილმა, ჩვეულებრივი რიხით და თითის ქნეკით სუხა „ჯვაროსნებზე“ მითითებით:

— ხომ ხედავთ ამათ, 6.000 (68) რუსის ჯარს წამოვიყვან და მთელ დუშეთის მაზრას ნაცარ-ტუტას ავადენო...

რითი გათავდებოდა ეს გამწვავებული კამათი ორი აღელვებული ადამიანისა, რომლის წინ აფორიაქებული ბრბო იყო შუა ქუჩაში და უკან, ათ ნაბიჯზედ ჩამწკრივებული „ჯვაროსნები“, — არ ვიცი, მაგრამ, როგორც ყოველთვის ასეთ შემთხვევაში, შუაში ჩაუდექი: „რას შვრებით, ასეთ გამწვავებულ დროს, სიმშვიდის ჩამოგდების მაგიერ, თქვენ უფრო აღელვების გამოწვევა გინდათ... თქვენი მაგალითით?!“, და, ცოტა დაწყნარებულნი, გავაშორე „მებრძოლნი“ ერთმანეთს.

ასეთ მაგალითებს ბევრსა ვნახავთ კიდევ, მაგრამ დაუბრუნდეთ უფრო დიდ ამბებს:

რუსეთის დროებითმა მთავრობამ, ყველა და მეტადრე „საფრანგეთის რევოლუციის“ მაიმუნობა-მიბაძვით (მერე ხომ „ჩვენებიც“ ხშირად ამასვე სცდილობდნენ) — თავისი იმპერიის სხვა და სხვა „პროვინციაში“, გაგზავნა კომისარები და ამ რიგად ჩვენც მოგვევლინა „Особый За-Кавказский Комиссариат“-ი „ОЗАКОМ“-ი Харламов-ის მეთაურობით და აკაკი ჩხენკელისა, კიტა აბაშიძისა, ერთი სომეხი — პაპაჯანოვის და ერთი ადერბეიჯანელის — ჯაფაროვის შემადგინელობით. ეს იყო, ასე ვსთქვათ, რუსეთის აგან დასმული ნახევრად კანონიერი მთავრობა კავკასიისა და რომ სრული სურათი წარმოგვიდგეს, აქვე უნდა გავიხსენოთ მეორე ამბავიც, რომელმაც, ასე ვსთქვათ, „კანონიერების“ მეორე ნახევარიც შეუვსო ჩვენს სოც.-დემოკრატიას, — ხელის-უფლების მიღებაში — რუსებისაგანვე (და არა საქართველოსაგან):

შენიშნვა (68). ნ. რამიშვილსაც, აღარა მკონია, იმ დროს შესძლებოდა 6.000 რუსის ჯირის სადმე წაყვანა.

კავკასიის „ნამესტნიკმა“ (ე. ი. მეფის მოადგილემ) ბატონი ნოე ჟორდანიას (ამბობენ, სხვა მენშევიკებიცაო) და ალექსანდრე ხატისოვი და გამოუცხადა: „რუსეთში რევოლუციას, ქვეყანა არეულია, მე მივდივარ წესიერების აღსადგენად, და, ვიდრე ჩამოვალ, კავკასიას თქვენ გაბარებთ და უნდა მოუპოოთ“-ო. ამ რიგად, კავკასიის „ბედი“, — „რევოლუციონერი“ რუსის — კერენკის — და „ურეაქციონერესი“ რუსის, თვით მეფის ბიძის, ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძისაგან, — ჩაჰბარდა აკაკი ჩხენკელს და ნოე ჟორდანიას. რასაკვირველია, ლამაზი თვალებისათვის და „რევოლუციონერობისათვის“ ხომ არა, (ან გრ. ურატაძეს მოჰპოვილ „გავლენიანობა“-სათვის, ან თუნდ ჩხენკელის „ეროვნულ ავტონომისტობისათვის“ (69), არამედ რადგან ნოე ჟორდანიაც, აკაკი ჩხენკელიც და ალ. ხატისოვიც იყვნენ—„Единая, неделимая Россия“-ს უკიდურესი მომხრენი, რასაც სიტყვით, წერით, საქმით, სულით და გულით იცავდნენ და ამტკიცებდნენ.

3. ბატონ აკაკის „რუსული ოქრო“ (70) სიტყვები არ იყო: „Если в России погибнет революция, — Тифлис будет Тавризом русской революции“-ო?! და ჟორდანია-ხატისოვი ხომ „შევიცულები“ იყვნენ რუსეთისა.

*

თავად ლევიკისა და კერენსკის გონებამ, აღრეულ რუსეთის ზღვაში, როცა ომი არ იყო ჯერ კიდევ გათავებული, იმაზე ჭკვიანური ვერა გამოიგონა რა, რომ ჯარის ისედაც წამხდარი გუნება (ოთხი წლის ომით) და დისციპლინა — სულ მოშალეს ბრძანებით

შენიშნვა (69). იაკვი ჩხენკელი „ამხანაგებმა“ კინლამ გამოავდეს „სოც დემ. პარტიიდან“; დარჩიაშვილთან ერთად, სწორედ ავტონომიაზედ ხმის ამოღებისათვის.

შენიშნვა (70) . ..თუ რუსეთში დამარცხდა რევოლუცია, თბილისი გახდება თავრიზად რუსეთის რევოლუციისა“-ო, ე. ი. როგორც სპარსეთში ითამაშა როლი თავრიზმა, თბილისიც გადაარჩენს განუყოფელ მთლიანი რუსეთის... რევოლუციისიო.

იხ. ამაზე ვლ. ვოიტინსკის წიგნის „აღტაცებული“ გვერდები: 80, 81 და სხვანი, თუ როგორ იცავდნენ რუსეთის მთლიანობას, რუსებზე მეტად.

№1: „ოფიცრებს სალამი არ უნდა მისცეთ“-ო. ეს ჯარისკაცისათვის, და ხალხს, გლეხებს ცარიელი დაპირება: დამფუძნებელი მოგცემთ მიწასაო. ეს „დამფუძნებელი კრება“, მოგონილი ზედაფენებისაგან, — ზედაფენებისათვის კიდევ გასაგები, მილიონებისათვის მიუწვდომელი და შორეული რალაც პრკუყიალა უშინაარსობა იყო თვით რუსებისათვის, და, არა-რუსებისათვის, — მგონი არ შევცდები, თუ ვიტყვი, ისეთივე სრულიად საგულგრილო ამბავი, როგორც ჩემთვის. მაგრამ ზანტად და უგულოდ მაინც ხდებოდა ყველგან „არჩევნები“, რალაცა უწესო წესით და, თუ არა ვცდები, სხვებთან ერთად, საქართველოდან(?) არჩეული იყო ბატონი გიორგი გვაზავაც, რაც მე ძალიან გვიან გავიგე (და სხვების „არჩევა“ ხომ ისე ნაკლებ მაინტერესებდა, სულ სხვა საქმეებსა და საკითხებში გართულს, რომ დღესაც არ ვიცი თუ ვინ იყო „რუსეთის დამფუძნებელ კრებაში“ არჩეული დეპუტატად — ქართველთაგან; გინდ, ალბად, მენშევიკი).

1917 წლის ოქტომბერში ერთმა მუჟა ბოლშევიკებმა გაჰყარეს ეს „დამფუძნებელი (არაფრისა) კრება“, მთავრობა და აყვირდნენ ისეთი ლოზუნგებით, რომელიც მალამოდ ედებოდა დაღლილ ჯარსა და გაოგნებულ ხალხს: „Всем, всем, всем! ძირს ომი! უანექსიოდ და უკონტრიბუციოდ! მიწა — მიწის მუშას; ქარხნები — მუშებს; ომი სასახლეებს, შშვიდობა — ქოხებს! და „Грабь награбленное!“ სხვა რა უნდოდა საუკუნოებით დამონებულ, მონა-რუსს? და, — ეხლა ამბობენ: გაანგება ჰქმნესო, მაგრამ მაშინ ყველამ დაიჯერა არა-რუსმა: „Самоопределение народов, вплоть до от-деления“. ამ უკანასკნელი განცხადებით ნახევარ რუსეთის ყოფილი იმპერიის გული უკვე მოგებული იყო და მეორე ნახევრის ნახევარზე მეტი, ე. ი. ჯარისა და გლეხობისა, — ხომ, წინა ლოზუნგების დამარღვეველი ძალა, — ზედ გამოჰკრილი აღმოჩნდა რუსებისათვის. „სანამ ხმალი მოვიდაო, ენამ თავი მოსკრაო“ — სწორედ რუსეთის იმპერიაზედ გამოიკვეთა და სიტყვამ უფრო გასტეხა და დაამარცხა ყველანაირი ცდა, — გარედან თუ შიგნიდან (დენიკინი და ვრანგელი სამხრეთში, კოლჩაკი — ციმბირში, იუდენიჩი — ჩრდილო-

დასავლეთში და „რ. ს. დ.“ ჩვენში), ვიდრე იარაღმა, — მომაკვდა-
ვი იმპერიის აღდგენისა. ბიბლიოქოქსი

თუ მეფის რეჟიმს არ აღმოაჩნდა დამცველი და თავიც არავინ
მოიკლა მისთვის, კერენსკის უღლეური მთავრობისათვისაც არავინ
გამოიღო თავი. ბურთი და მოედანი ბოლშევიკებს დარჩათ ჯერ
პეტროგრადში (71) და მერე ყველგან.

ჩვენში, მენშევიკებმა, — იმის მაგიერ, რომ ესარგებლათ ამ ამ-
ბებით, ბოლშევიკების ნებართვითაც: „... вплоть до отделения“-ო,
— დიდხანს იგლოვეს, „უკანონოდა სცენს“ ესეთი გადატრიალება
და 1917 წლის ოქტომბრიდან 1918 წლის მაისამდე სულ რუსე-
თის დამფუძნებელი კრებით იცოხნებოდნენ. როგორც ომის დროს,
ომის შემდეგაც უფრო მეტ რუსობას იჩენდნენ, ვიდრე თვითონ
რუსები. იმის მაგიერ, რომ საქართველოზე ეზრუნათ, კავკასიაზე
ეფიქრათ — ეროვნულ - სახელმწიფოებრივი ტერმინოლო-
გიით მაინც, თუ საქმით არ შეეძლოთ, — შინ გართულნი იყვნენ,
— ზემოდან „რევოლუციონური“ ლოზუნგების სროლით (რად-
გან ქვემოდან ხალხი სრულიად გაყუჩებული იყო) და გარედ,
ე. ი. რუსეთში „დემოკრატიული წყობილების“ აღდგენაზე ოც-
ნებობდნენ (72).

მაგრამ ჩვენს გარეშე მტრებს თუ მოყვარეთ ხომ არ ეძინათ და
თავიანთი ეროვნულ - სახელმწიფოებრივი ინტერესები არ დაჰვი-
წყებიათ, როგორც ჩვენს „ჩანჩურეთელებს“. გერმანია განაგრძობდა
შეტევას რუსეთში და ოსმალეთი, — გვერდებ შემტვრეული კავკა-
სიიდანაც (რუსის ჯარისაგან) და დასავლეთისა და სამხრეთიდანაც
(ინგლისის ჯარისაგან), — მოიწვედა ჩვენკენ, ზოგისათვის ვითომ
უცნაური მოთხოვნილებით: „გამოაცხადეთ კავკასიის დამოუკიდებ-
ლობა“-ო.

თუ გავიხსენებთ ზემოაღნიშნულ „1915 წ. კონფერენციას ქუ-
თაისში“, პირდაპირ დაუჯერებელი ამბავია, რომ იქ დამსწრე უორ-

შენიშნვა (71). საიდანაც აღექსანდ ფეოლოროვიჩი კერენსკი ქალის ჯუ-
ბით და ირაკლი გიორგიევიჩი — მეზღვაურის ტანისამოსით — გამოიპარნენ; ლაჩ-
რულად: დიდი რიხის რევოლუციონერები.

შენიშნვა (72). იხ. ეხლა, 1957 წ. გამოცემული ურატაძეს უმსგავსებანი.

დანია და გეგეჰკორი, დღემდე, (ასე ვსთქვამთ, რადგან ჟორდანიას შარშან გარდაიცვალა და გეგეჰკორი წრეულს), ე. ი. 1917-დან 1953-მდე ამტკიცებდნენ ხმამაღლა და კალმით, რომ გერმანია და ოსმალეთი, ჩვენს დამოუკიდებლობასა სცნობდნენ და მოითხოვდნენ — ვერაგული, მტრული განზრახვებით.

როცა უფიქრდება ადამიანი, თუ რატომ არც ბრესტ-ლიტოვსკში, არც ტრაპიზონში, არც ბათუმში, ჩვენ „მეთაურებმა“ არ გამოიყენეს (და არც ერთს მათს მრავალ-რიცხოვან ნაბეჭდ-ნაწერში არც კი აქვთ მოხსენებული) — 1915 წლის ხელშეკრულებანი „საქართველოს განმათავისუფლებელ კომიტეტისა“ გერმანია-ავსტრია-ოსმალეთთან; არსად არ იხსენიებენ არც ერთს შედეგსაც ამ ხელშეკრულობათა, ან სხვა რამ გაკეთებულს საქართველოს სასარგებლოდ სხვებისაგან, — ძალაუვნებურად ფიქრობ, რომ განგებმა ლავენ, ნაცარქეჩიებისავით, ყველაფერს, რაც თითონ ან მათ „პარტიას“ არ გაუყეობია. ამ მხრივ, ნ. ჟორდანიას „ჩემი წარსული“ პირდაპირ შედეგია: იქ ისეა მოთხრობილი (ანუ უკედ მოთხრილი) ყველაფერი, რაც მას პირადად არ გაუყეობია, თითქო არც არსებულისა. „პარტიაც“ კი მიგდებულია კუნძულში და ზედაპირზე დასკურავს მარტოოდენ მისი კიდობანი. უცხოა ნაცარქეჩიას ზღაპრები ჩვენში; — საუცხოოა თვით მისგანვე ნაამბობი... მაგრამ არა ისევე უწყინარი: ზღაპრებში „სიბრძნეა სიცრუისა“, საბა სულხან ორბელიანის განმარტებით; „ჩემს წარსულში“ — „სიცრუის ვაინაჩრობა“, ძნელად განსამარტებელი. (ამას დაემატა ურატაძეს არა „მოგონება“, არამედ „მეცნიერული“ ბოროტება 1956 წ.).

არა, ბატონებო, ესეთი სიყალბე მათი აზროვნობისა, ხდებოდა რუსეთის ხატორით, რუსეთის აღდგენის იმედით, იქნება შიშითაც. ამის საბუთი აუარებელია, მაგრამ საკმარისია ზოგიერთიც: 1902 წლის „პროექტი ნ ჟორდანიასი“ ტილიუჭურის რესტორანში; 1912 წლის გაბოძება საქართველოს მთელი პროვინციებისა (საინგილო, აფხაზეთი, ახალქალაქ-ახალციხე-ბორჩალოს მაზრებისა ნავთლულამდე); 1917 წლის მოხსენება ნოესი, ორი მესამედი თბილისის გაცემითაც და სხვა.

ბ რ ე ს ტ - ლ ი ტ ო ვ ს კ ი ს როცა იმავე წლის მარტში, გერ-
ზ ა ვ ი . მანელემა დააჩოქეს რუსეთი და
ბრესტ-ლიტოვსკში ხელი მოაწერინეს „სამარცხენო ზავზედ“
(„Похабный мир“, მგონი თვით ხელის მომწერ ტროცკის სიტყვე-
ბია დამახასიათებელი), — ხელის მოწერამდე მოიწვიეს
საქართველოსი და კავკასიის წარმომადგენელ-
ნი, მათი მხარეების ინტერესების დასაცველად, — გეგეპკორმა,
მაშინ ჯერ კიდევ დამოუკიდებლობის გამოუცხადებელ კავკასიის
გამოცხადებულმა მინისტრმა, — გაუგზავნა დეპეშა: „რადგან კავ-
კასია (და საქართველოც მაშა) შეადგენს რუსეთის ნაწილს,
ზავის საკითხი რუსების კომპეტენციას შეადგენს“.

[შენიშვნის მაგიერ: მომყავს ეს დეპეშა ზეპირად. სრული ტექს-
ტი იხ. „Документы и материалы“, გამოცემული რუსულად ჩვენი
ყ. მთავრობისაგან ჯერ კიდევ საქართველოში. თარიღიც. იხ. ამაზედ
ვლ. ვოიტინსკის ჭკვიანური (ჟორდანისა წიგნის უკუღმა) წიგნის
გვერდები: 116 — 125, საცა ორჯელ მოწვეული ბ-ნი გე-
გეპკორი უარს ეუბნება ჯერ თურქებს და მერე
თურქებსა და გერმანელებს (ბრესტ-ლიტოვსკ-
ში) — საქართველო-კავკასიის საზღვრებზე მოსალაპარაკებლად...
რადგან რუსეთის ნაწილი ვართო. „დოკუმენტი“ № 16 და
სხვა, — ვოიტინსკით].

და, რადგან კავკასიისა და საქართველოს ინტერესების დამც-
ველად ბრესტ-ლიტოვსკში არავინ აღმოჩნდა, ბოლშევიკები იძუ-
ლებულნი იყვნენ იქ დამსწრე ოსმალებისათვის, — გერმანიის
მოკავშირეთათვის — მეტი დაეთმოთ, ვიდრე ერგებოდათ
ომის ძალით.

და, აი, რატომ ყარსი, არტაანი და ბათუმში ზავის კა-
ნონიერი(?) ძალით გადაეცა ოსმალებს. უპატრონო ქვეყანას, რო-
გორც ეკლესიას... ვიღაც უნდა დაჰპატრონებოდა ხომა!

აი, სად გატყდა მორალურად და იურიდიულ კასიის „კარი“-ყარსი, არტანის და ბათუმი და, რასაკვირველია, ბატონ აკაკი ჩხენკელის მდგომარეობა „ტრაპიზონის კონფერენციაზე“, ვერ იქნებოდა ხეირიანად „დასაბუთებულნი“, თუმცა ორმოცდაათი „კავკასიელი“ (?) დღეგატი წაიყვანა თანა, კავკასიის დამოუკიდებლობის... გამოუცხადებლად (72).

თუ რამდენად ეჭაშნიკებოდათ უორდანი-გეგეჭკორს „დამოუკიდებლობა“, სიანს ჩვენი „მტირალა აქტიდანაც“, საცა ბოდიშებს ვიხდით რუსეთთან, ასეთს... უბედურებაზედ... იძულებულნი...

და თუ მოვიგონებთ ბ-ნ რაქდენ (მიხეილ) არსენიძეს წერილსაც ოფიციალ ვაზეთ „ბორბა“-ში, დამოუკიდებლობის გამოცხადების ექვსი თვის შემდეგ: „დამოუკიდებლობა ჩვენთვის ფეტიში პარარის, უფრო დიდი სახელმწიფოს (ე. ი. რუსეთის. რ. გ.) ფარგლებშია შეგვიძლია ყოფნა“-ო. ან ბ-ნ სერგეი ჯაფარიძეს მოხსენებას „ეროვნულ საბჭოში“ 1918 წლის 25 მაისის წინად, რომ „საქართველოს არ შეუძლიან დამოუკიდებლობა, რადგან ნავთი არა აქვს“-ო და ათას სხვა რამეს ამის მსგავსსა და უმსგავსს, ჩემი „საბუთები“ არც ისეთი დასაწუნი იქნება, როგორც მათი დაწუნება. აი, თუნდ ისიც, რომ იმავე 25 მაისის კრებაზედ გადაწყდა: „ხვალ (:26 მაისს) დამოუკიდებლობა უნდა გამოვაცხადოთ“-ო. და ბ-ნ კაკი წერეთელს თითქმის გული შეუწუხდა, ჩავადრა ყვითელი ტყავის სავარძელში (73) და თავში ხელის ტაცებით წამოიძახა სასოწარკვეთილმა: „რას შვრებით, თქვენ ლუპავთ რუსეთის დემოკრატიას“-აო!

და, როგორც მერე გავიგეთ, წინა დღეებში რომ იცავდა ამ რუსეთის „დემოკრატიას“, — თითონ რომ გამოექცა, — ლასა მგელაძეს დაუყვირნია მისთვის: „წადი, ეგ ჩინიზელის ცირკში ილაპარაკე, — აქ საქართველო არის!“-ო.

შენიშნვა (72). „თათრები“ იცინოდნენ თურმე: „თუ საომრად მოხვედით— ცოტანი ხართ და თუ ზავისათვის—ამდენი დღეგატი რა ამზავიაო.

შენიშნვა (73) ეს სავარძლები, ისე როგორც მთელი ქონება, გადაცემული იყო კოტე აფხაზის მიერ თავად-აზნაურობისაგან—ეროვნულ (და არა პრო-ლეტარულ) — საბჭოსათვის.

მაგრამ ამ „ჯოჯოხეთს ერთი მუგუზალი აკლდა და ისიც შე-
უჩხირია“ ბ-ნ ნ. ჟორდანიას, რაც, სამწუხაროდ და ჩემდა სასირც-
ხვილოდ, მხოლოდ პარიზში ამოვიკითხე მისივე ნაგვიან „რჩეული
ნაწერები“-დგან, გვ. 180: ინგლისელი ლენერალი თავაზიანად მი-
მართავს ჟორდანიას: „ამ ჟამად ინგლისის სამხედრო ძალებს კავ-
კასიაში დიდი მოვალეობა გვაწევს, რათა ხელი შეუწყოთ ამ მხა-
რეში მშვიდობიანი ცხოვრების დამყარებას, ყარსის ციხე და
მთლად ყარსის ოლქიც მოითხოვენ განსაკუთრებულ ყურადღებას.
მოვედი თქვენთან, რათა გთხოვოთ შეიყვანოთ თქვენი
ჯარი იმ ოლქებში და დაადგინოთ თქვენი მთავ-
რობა“ (74).

სწორედ მოულოდნელი იყო(?) ასეთი წინადადების მოსმენა(ო).
იგი თითქო მეგობრული მომართვაც იყო ჩვენდამი და თანაც რალაც
პროვოკაციაც(?) გამოჩანდა(?). ნოე ჟორდანიამ სწრაფად(?) ასეთი
გამოსავალი გამოუნახა ინგლისის ინიციატივას: „გენერალო, —
სთქვა მან, — ჩვენ, ქართველები, ავანტიურისტები არა ვართ, ჩვენი
სურვილია საქართველოს სახელმწიფოება(?) გავამაგროთ ჩვენი
ქვეყნის საზღვრებში. ჩვენსას არავის დავეთმობთ, მაგრამ არც სხვი-
სას მივითვისებთ — ამიტომ თქვენს წინადადებას ვერ
მივიღებთ“.

შენიშნვა (74): ეს ცნობა და ქვემოთ. — ნ. ჟ. პა-
სუხი, ამოწერილია ბ-ნ გ. ჟურულის წერილიდან, 18 იანვარს
1948 წ. რომ მიუწერია „სოც.-დემ. პარტიის პარიზის ორგან. კომი-
ტეტისათვის“, ნ. ჟორდანიას 80 წლის იუბილეის გამო. დაბეჭდი-
ლია ნ. ჟ. (?) „რჩეული ნაწარებში“; ამიტომ დოკუმენტად ვერ ჩაი-
თვლება, მაგრამ ბ-ნ ჟურულს სიცრუე არ უყვარდა და სიტყვისა
და ნაწერის შეზავება იცოდა ისე, რუსები რომ ამბობენ: „мягко
стелет, а жестко спать“. ორთოგრაფია, სინტაქსი და გამოთქმებიც
უფრო გამომცემელი ვ. ჩუბინიძისია, ვიდრე ჟურულისა.].

— მაშ თქვენის აზრით, ვის უნდა მიეცეს ის ოლქი? ^{ქვემოთაღნიშნული}
 ხა გენერალი. ^{ბიბლიოთეკა}

— საქართველოს მთავრობას, ცხადია(?); ამაზე არ გვიმსჯე-
 ლია, მაგრამ რაკი თქვენ მოითხოვთ ჩემს აზრს, გეტყვი, რომ ამ
 ოლქს სომხებმა უნდა უპატრონოს (?). ასე,

ე. გეგეჭკორმა მიაცემინა რუსებს ყარსი-არტა-
 ანი-ბათუმი — თათრებს, და, ჟორდანიამ — სომ-
 ხებს. და როგორც გეგეჭკორი არ დაჰკითხებია ქართველ ხალხს,
 ან „ეროვნულ საბჭოს“, ისევე არც ჟორდანია — არც ხალხს, არც
 პარლამენტს და მთავრობასაც კი არა. ჰაი გიდი, რა „დემოკრატები“
 ჰპატრონობდნენ მართლა დემოკრატიულ საქართველოს!

[შენიშვნის მაგიერ: 1954 წლის 1 აგვისტოს მივიღე ყ. მთავარ-
 სარდალ ლენ. გ. კვინიტაძეს, უბრალოდ დაწერილი ბროშურა: „ჩემი
 პასუხი“ — პარიზი 1954 წ. (დაიბეჭდა მიუნხენში) და ბევრ საინტე-
 რესო ცნობებს შეიცავს, — იმავე, ჩემგან ზემოაღნიშნულ ცნობებით
 დამამტკიცებელ აზრისას. განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია
 ეს წმინდა მხედრული, ლაკონიური ენით ჩამოსხმული, ისტო-
 რიული დოკუმენტი, სამხედრო-ისტორიულ ამბებზედ. ღირსეული
 თავდაჭერით გაცემული „პასუხი“, უღირსს „წარსულზედ“.]

რალა გასაკვირველია ასეთი ხალხისაგან, როცა ბ-ნნი
 ნ. ჟორდანია თავის წარსულში“ (გვ. 128 — 9) ან რ. არსენიძე აწ-
 მყოში ამტკიცებენ: „24 საათში მთელი მუშათა კლასი(?) გადაიყვა-
 ნეს საქართველოს ნაციონალურ რელსებზე“, „საქართველოს და-
 მოუკიდებლობის გამოცხადება-ო, იყო სრულიად მოულო-
 დნელი, არასდროს არ გათვალისწინებული ამ-
 ბავი“-ო. მათთვის, რასაკვირველია, რადგან ავიწყდებათ(?) „სა-
 ქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტის“ მუშაობაც სა-
 ზღვარგარედ; 1915 წლის ჩვენი „შეთანხმებაც“; „ავტოკეფალიის
 გამოცხადებაც“ 1917 წ.; „ეროვნული ყრილობაც“ და სხ. მრავალი,
 რაც კეთდებოდა მათი პარტიის სურვილების გარეშე და მთელი ქარ-
 თველი ერის დანარჩენი ნაწილების სიმრავლითა. ეს იყო სასწაუ-
 ლი(?), მოხდენილი ხალხისაგან და არა ჟორდანია-არსენიძეს პარ-
 ტიისაგან.

VIII

დიდი ომი გათავდა რუსეთთან და ოსმალეთთანაც, ხარება-მარტის თვეს და კავკასიის ფრონტიდან უკან დაძრული, ნახევრად გაბოლშევიკებული ჯარი, სომხისა და რუსის პროპაგანდისტების გავლენით, ემუქრებოდა წალეკვით საქართველოსა და კავკასიას. მენშევიკების სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ ენით მაინც და ბოლშევიკების საწინააღმდეგოდ, კონტრ-პროპაგანდისტები გაგზავნეს (ამბობენ და მჯერა, — თვით გეგეჰკორიც კი ერია ამ საქმეშიო), მაგრამ ყოველთვის „ივიწყებენ“, რომ ცნობილ „მესამსევერსზე“, გარდა ლიანდაგის გადაყვანისა (ალბად ესეც ქართველ რკინის - გზელების საქმე იყო), იქ მოქმედებდა მაზნიაშვილის არტილერია და ახალგაზრდობის (ჩვენი) რაზმი. ავიწყდებათ „ჩახავას“ საშინელი თავდასხმა მათზე და თავის შეწირვაც; ავიწყდებათ „თათრების“ შეიარაღებული არა ერთი თავდასხმა და განიარაღება ბოლშევიკური ელემენტებისა, როცა თვითონ რუსის ჯარისკაცები ნატრულობდნენ და ეჩქარებოდათ შინ წასვლა, — მოესწროთ მიწების გაყოფა-მითვისებისათვის, რის დაპირებითაც, სწორედ, — გაიმარჯვა რუსეთში ბოლშევიზმმა.

ბოლშევიზმს ებრძოდნენ, არა როგორც რუსულ მოვლენას ან რუსეთის წინააღმდეგ, არამედ როგორც განაყარ ძმებს, მთლიანი რუსეთის შინაგან მტერს... რომ „თბილისი გადაექციათ რუსეთის რევოლუციის თავრიზად“ და არა რუსეთის დამანგრეველად; დემოკრატიული წესების დარღვევისათვის, მარქსის „ცუდად“ გაგებისათვის, მათი — მენშევიკური — ოცნების ჩაფუშვის გამო. გულში ძნელია ჩაძრომა, მაგრამ დარწმუნებული ვარ, — ბევრნი, და მათ შუა — კაკი წერეთელი, ევგ. გეგეჰკორი და თვით ნოე ყორღანიაც. — სწუხდნენ რუსეთის დანგრევას და „იბრძოდნენ“ მთლიანის აღდგენისათვის და არა საქართველოს გამოყოფისათვის. ორი აკაკის, ევგენის და სამი(?) ნოეს წინანდელი, მაშინდელი, და ამ აღნიშნულ ამბავთა მერმინდელ სიტყვები, მათი

მთელი ბიოგრაფია და მოქმედებაც ბევრჯელ ამას ამტკიცებს. გა-
 მონაკლისს, შეიძლება მხოლოდ მეოთხე ნოე რამიშვილს ეძღვნება
 დეს, რომელმაც დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ, შიგ-
 ნით პარტიაში და გარედაც, ბევრჯელ გამოამჟღავნა ბრძოლით
 ქართული პატრიოტიზმი.

საკვირველი ის იყო, რომ ამ რთულ გარდამავალ ხანაში, როცა
 ნახევრად წაქეუული (და კიდევ დიდხანს ომიდან ვერ გამოსული)
 ოსმალეთი, პოლიტიკურად ჩვენი ნახევრად—მაინც მეგობარი იყო
 და გერმანია — მთლად, და მოითხოვდნენ ჩვენს დამოუკი-
 დებლობას, — მენშევიკების სიმპატია, მაინც, ჩვენი უკანასკნელი
 100 წლის მტერი რუსეთისაკენ იყო. ასი წლის მონობამ, არა მარ-
 ტო სახელმწიფოებრივი, თავისუფლების ალლოც კი დაუპარგა თი-
 თქო, წინა საუკუნოებით დაშინებულ გურულებს. და როგორც მო-
 ნებს, მარტო ბატონობის სურვილი შერჩათ. და ბოლომდის. არავი-
 თარი დემოკრატიზმი, მხოლოდ მშიშარა „დიქტატორჩიკობა“.

მოვლენები კი თავისით მიმდინარეობდნენ. ოსმალებმა „კანო-
 ნიერად“ მოითხოვეს ყარს-არტაან-ბათომის მხარეების დაცლა, რაც,
 ასე ვსთქვათ, ლატარიაში ერგოთ დამარცხებულებს, გამარჯვებული
 გერმანიის წყალობით, დამარცხებული რუსეთისაგან და ქართ-
 ველთა უქკუობით. ამასთანავე, ოსმალის ჯარი მოიწვედა დათმო-
 ბილ ადგილების დასაქერად და ჩვენში... სასაცილო ამბები ხდებო-
 და, სამგლოვიარო შედეგები რომ არ შისდევნებოდა თითოს:

ოსმალები მოითხოვდნენ კავკასიის დამოუკიდებლობის გამო-
 ცხადებას, რომ სკოდნოდან ვისთანა აქვთ საქმე, ვის დაჰლაპარაკე-
 ბოდნენ და მენშევიკების გავლენით, კავკასია ბოლშევიკურად იქ-
 ცეოდა: არც ომი შეეძლო (სამხედრო ძალის უქონლობისა გამო),
 არც ზავი უნდოდა, რადგან მენშევიკებს და „სოციალისტ“-დაშნაკე-
 ლებს ოსმალეთი ეჯავრებოდათ და ლაი-ლაით აპირებდნენ
 მათს გაჩერებას. ისინი არა ჩერდებოდნენ; ქართულ-სომხური სა-
 მასხარაო „შეიარაღებული ძალები“ უკან იხევდნენ და ოსმალები
 იკავებდნენ კუთვნილ უპატრონო ადგილებს (75). აი, აქ მოხდა იუ-

შენიშვნა (75) ვლ. ვოტინსკი. სრულიად სამართლიანად აღნიშნავს: „ამ-
 იერ-კავკასიის დემოკრატიზმი: რუსეთის რევოლუციისა და ალიების (რ. გ.:?)

რიდიულად უცნაური „ტრაპიზონის კონფერენცია“: ერთის მხრივ, ოსმალის სახელმწიფოებრივი წარმომადგენლები, მეორის მხრივ, მხრით, — გამოურკვეველი, კავკასიელ ოთხი ერის, ოთხ-წახნაგოვანი „ბრბო-დელეგაცია“, ბ-ნ აკაკი ჩხენკელის მეთაურობით.

წმინდის მაგიერ: — თქვენ რაღა ფლავსა სჭამდით? — შეიძლება გაიფიქროს მკითხველმა, მაგრამ ამ „მიწვევითა“ ამბავი, რუსეთის ხათრით, ჩვენ ქურდულად დაგვიმალეს, იმის მაგიერ, რომ საიდუმლოდ მაინც გავეგზავნეთ, როგორც „საქ. განმათავისუფლებელ კომიტეტის“ წევრნი. მაშინ, 1915 წლის ხელშეკრულებათა ძალით, და თვით ბოლშევიკების „ეპლოფდოტდელენია“-სი, — როგორ დავანებდით დამარცხებულ ოსმალებს ჩვენს ღვიძლ ტერიტორიას?! და ამაში, რასაკვირველია, მთავარი ჩვენი არგუმენტი და ძალა, — თვით გამარჯვებული გერმანელები იქნებოდნენ, ჩვენსავით დაინტერესებულნი კავკასიის დამოუკიდებლობით. საუბედუროდ, ეს რუსული მენშევიკური ვერაგობა ჩვენ ძალიან გვიან გავიგეთ, რომ მათ დაუკითხავად მაინც დავსწრებულებიყავით ბრესტ-ლიტოვსკს. და ოსმალონიც დასთმობდნენ, რაკი ჩვენს ძალას იგრძნობდნენ!].

* * *

„პრედ-კონფერენცია“. მაგრამ, ვიდრე თვით „კონფერენციის“ კურიოზებზე ვადავიდოდეთ, მეორე უფრო მცირე საცინელ-სატირელი ამბავი უნდა გავიხსენოთ, რომლის დამსწრე მე შემთხვევით გავხდი, თუმცა, როგორც „ეროვნული საბჭოს“ წევრს, მეც „მეკითხებოდა“ ხომა — ზავისა და ომის საკითხი, საცა სამართალია... ან დემოკრატიული წესი, ან იურიდიული რამ შემეცნება. სად, ვინ, როგორ და როდის? ვადასწყვიტა „ტრაპიზონის ლაყბობა“

მოლაღატობად(? რ. გ.) ჩასთავალა... ბრესტ-ლიტოვსკში მოწვეულ დელეგატების ვაგზავნა... და ეს (უქკუობა. რ. გ.) ძვირად (:კრ უელ) დაუჯდა“-ო.

— „ჩვენი ურთიერთობა სულ სხვანაირი იქნებოდა, ბრესტ-ლიტოვსკის კონფერენციას რომ დასწრებოდით, რადგან შეგვეძლო საზღვრებზე შევთანხმებულიყავით“-ო, უთქვამთ თურქებს. იხ. გვ. 121 „ლა დემოკრასი ეროპიენ“.

(არ ვიცი როგორ გადავთარგმნო „Трапезундское действо“, როგორც დაარქვეს მაშინ) — არავინ იცოდა და სრულებით შემთხვევით რომ შევედი „ეროვნულ საბჭოში“, ასეთი სურათი დამხვდა! კედელზე ჩამოკიდებულ რუკასთან იღვა ბ-ნი აკაკი ჩხენკელი (მეორე დღეს ტრაპიზონში მიდიოდა) და კიდევ რამდენიმე ქართველი. არ ვიცი, „დელეგატი“, თუ არა; სტუდენტის ქუდიანი პავლე ინგოროყვა, ჯოხით ხელში უჩვენებდა და უხსნიდა საქართველოს ნაწილების საზღვრებს. მე სწორედ მაშინ შევესწარი, როცა შემოხაზა ჯოხის წვერით ერთი ფართობი და მიუბრუნდა მსმენელთ: „ეს განლავეთ კახეთი!“

— ქე დიდი ქვეყანა ყოფილა!, — შესძახა გაკვირვებით ბ-ნმა აკაკიმ.

და, აი, ასეთი დელეგაციის ასეთი მცოდნე მეთაური — მიდიოდა ტრაპიზონში, საქართველოს ინტერესების დასაცავად... და კავკასიისაც.

ჰო და, რა გასაკვირველია რომ, რაუფ-ბეის, მეგობრულად განწყობილს ჩვენდამი (76), ზავის პირობების მაგიერ, სწირად უხდებოდა გეოგრაფიისა და იურიდიულ ცნებათა გაკვეთილები ეძლია მრავალრიცხოვან „დელეგაციისათვის“, საცა, ამასთანავე, კრილოვის არაკზე უარესად „Лебедь, щука и рак“, ადერბეიჯანელები პირში უვარდებოდნენ მათს მოძმე ოსმალებს, სომხებს პირში წვედენა ჰქონდათ გულში და სათნობა — პირზე და ქართველებს ვერას გზით ვერ ათქმევინეს, თუ ვისი სახელით ლაპარაკობენ? საწყალი ჩხენკელი, ყელში ალბად სულ ზემოაღნიშნული გეგეჰკორის დებეშა ეჩხირებოდა, ბრესტ-ლიტოვსკში გაგზავნილი, და შეიარაღებულ „თათართან“ „დიალექტიკა“ რას გამოადგებოდა? და დეტალებით რომ არ გავაგრძელოთ, — ზედ გამოჭრილი იყო ის კარიკატურა, რომელიც ხელიხელ დადიოდა ტრაპიზონის „კონფერენციის“ შემდეგ, რადგან დაბეჭდვა არ შეიძლებოდა, პორნოგრაფიულობის გამო.

შენიშნვა (76) ფუად ფაშა, რაუფ-ბეი იყო აფხაზი წარმოშობით და ამბობენ, აკაკი ჩხენკელის მეზობელ სოფლიდანაც.

ნი თავთავიანთ ადგილას, როგორც განუყოფელი ნაწილები ერთმანეთს.
ცარი „ხომალდისა“.

მანქანა ჩიფჩიფებდა, ცასა და ქვესკნელს სწვდებოდა ჩვენი
ხელი, მაგრამ, მივდიოდით წინ, უკან, თუ სად ვეხეთქებოდით, ვე-
რავითარი საშუალებით ვარკვევდით. ასე ვიარეთ 19 საათი ბათუმში-
დან ტრაპიზონმდე, მანძილი, რომელიც უკან გამოვიარეთ ჯავშნო-
სან „კაროლ კარლ“-ით — 5 საათში. განთიადზე ზღვა თანდათან
დაწყნარდა, ისე რომ ტრაპიზონს რომ ვუახლოვდებოდით, უკვე
სარკესავით იყო.

მეზღვავური არა ვარ, მაგრამ ვფიქრობ, სწორედ ამ ნავის სიპა-
ტარავემ და მისმა სწორედ კაკლის ნაქუქისებურმა გარსმა (ფორ-
მამ) გადაგვარჩინა დალუპავს: უფრო მძიმე ან „არგო“-სავით გრძე-
ლი რომ ყოფილიყო, ტალღების ცემას ვერ გაუძლებდა, ეხლა კი
ტალღა მას მსუბუქად იტივტივებდა მხოლოდ.

გადავხტით თუ არა, ვიკითხეთ „კონფერენცია“. გამოგვეგება
აღშფოთებული გიორგი გვაზავა და „აკ. ჩხენკელის დავალებით“,
აღელვებულმა გამოგვიცხადა, რომ „ეხლავე დავბრუნდეთ უკან...
რისთვის მოდიოდით აქ... ? თავადაც გართულებული გვაქვს საქმე,
თქვენ უფრო გავგიფუჭებთ...“ და სხ. და სხ. შთაბეჭდილება დაგვ-
რჩა, რომ ჩვენი ჩასვლის ამბავი წინდაწინვე სცოდნოდათ „დელე-
გატებს“. ძლივს დავაშოშმინეთ გვაზავა, აუხსენით, რომ ჩვენ გერ-
მანიაში მივდივართ დავალებით და აქ მარტო ბერნშტეი-
ნის (78) ნახვა გვინდა. გ. გვაზავა მოვიდა მეორედ ჩვენთან და
„ჩხენკელისავე დავალებით“ გვითხრა:

„აქ ჩვენთვისაც ვერა ვშოულობთ საქმელს და ბინას, თქვენ
როგორ მოგაწყობთ?—ო, (— ვინ ეხვეწებოდა ამას?! —) და თუ ეხ-

შენიშნვა (78). ეს ბერნშტეინი იყო ძმა ცნობილ გერმანელ ებრაელ ედუ-
არდ (?) ბერნშტეინისა, რომელსაც რუსის სოციალ-დემოკრატია ეძახდა „ოპორ-
ტუნისტს“. მისი ძმა ჩარჩენილიყო თბილისში და ეხლა, არ ვიცი, რომელი ერის
„დელეგატი“ იყო „ტრაპიზონის კონფერენციაზედ“.

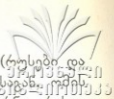
ლავე არ დაბრუნდებით, — დაგაჭერინებთ“—ო. საგიჟეთში გვეყენეს უკან
 ბოლათ თავი. ჩვენ რისთვის მოვედით და მათ რისი შიშმა მოგვსა
 დათ, ვერ გავიგეთ. ჯიუტად მაინც ბერნშტეინი (79) მოვითხოვეთ.
 ტრაპიზონის, სადღაც ომის ნანგრევების ბნელა კუთხეში, გამოგვე-
 ცხადა ვაფითრებული ბერნშტეინი და ცახცახით გვეუბნებოდა: „რა
 გინდათ ჩემგან? მე არაფერი შემიძლიან, მე თითონ ვამოვიპარე რო-
 გორმე ჩავალწიო გერმანიაში და რამდენიმე დღის წინად აქედან
 წასულა უკანასკნელი გერმანული გემი. ოსმალებმა რომ გამიგონ
 თქვენთან ლაპარაკი, დამხვრეტავენ. არ ვიცი როგორ გავიპარო.
 წადით უკან“. ისე კანკალებდა ეს საცოდავი შვილი გამარჯვებული
 გერმანიისა, რომ ჩვენ მასთან — დევგმირები ვიყავით. სულ აქეთ-
 იქით ქურდული ქცევით და ცქერით წავიდა. ჩვენ ვეცით აქეთ, იქით,
 მაგრამ ველარც ჩვენი „კაპიტანი“ ვიპოვეთ, ველარც სხვა რამ ნავი
 ან საშუალება, — გზა განგვეგრძო.

მეორე, თუ მესამე დღეს, ჯავშნოსანი „კაროლ კარლ“, თავი-
 სი ნ ე ბ ი თ სტოვებდა ჩვენს „დელეგაციას“ ტრაპიზონში და ბრუნ-
 დებოდა ბათუმში. ჩვენც, კულ-ამოძუებულნი მარცხით და უსაქმუ-
 რობით, იძულებულნი ვავხდით, გამოვყოლოდით უკან.

* * *

„კაროლ - კარლ“. უკან მგზავრობა — ხუთი საათი —
 უფრო სასიფათო და მნიშვნელოვანი გამოდგა. გემზე დაგვხვდა ერ-
 თი „ასეული“ ქართული ჯარის, ოფიცერ დავით მიქელაძეს მეთაუ-
 რობით და ბევრი საინტერესო ამბავი გავიგეთ და მოხდა. თურმე
 ეს გემია, რომლის „გაბოლშევიკებულ“ მეზღვაურებს (მატროსებს)
 გაუცარცვიათ შავი ზღვის სანაპიროები, აქა-იქ დაუხოციათ „კონტრ
 რევოლუციონერები“ და მოუკლავთ ე მ უ ხ ვ ა რ ი — გემის ონკა-
 ნის ორთქლში მოხარშვით. სამხედრო გემი მართლაც დატვირთული
 იყო ხალიჩებით და უადგილო-ადგილას დაგროვილ ტომრებით, სავ-

შენიშნვა (79): ეს ბერნშტეინი დაგვისახელა ბ-მა ნ. ჟორდანიამ; ძალიან
 ყოჩაღი კაცია, რევოლუციონერი. ჩვენი მეგობარი, გერმანელია და ჩემი სახელით
 რასაც ეტყვი, — გაგიკეთებთ“—ო. აკიც გავიკეთა!

სეთი შაქრით, ფქვილით და სხ. და სხვა. ოფიცრები (რუსები და რუმინელები: ეს გემი რუსებმა შეიძინეს რუმინელებისგან, რომელსა დასაწყისში) ისე იყვნენ დაშინებულნი, რომ მეზღვაურნი, რასაც უნდა, იმას უშვებოდნენ და საითაც უნდოდათ, თავს უკრავდნენ. განსაკუთრებით დავით მიქელაძეს თავდაჭერილობას უნდა მიეწეროს, რომ ჩვენი „ხუთი საათის“ განმავლობაში, ათჯერ შეტაკება და სისხლის ღვრა თუ არ მოხდა მატროსებსა და ჯარისკაცებს შორის, ან საერთო ჟღერაც „ორ ბანაკს“ შორის. გახულიჯახებული, მთვრალი რუსის მატროსები წამ და უწუმ შემოგვივარდებოდნენ იმ ზალაში, საცა მიქელაძეს და ესხა თავისი ასეული სკამებზედ („სკამეიკა“) და არც განძრევის, არც ხმის ამოღების ნებას არ აძლევდა, როცა რომელიმე რუსი შემოგვივარდებოდა, იწყებდა პროვოკატორულად უშვერ ლანძღვასა, მუქარას და „კონტრ... რევოლიუციონერ-ი!“-ს ძახილს. მართლა დიდი მოთმენა იყო საჭირო და მეც კი სულ გული ყელში მეზღინებოდა, არ ამომელო რევოლვერი და ძალივით არ დამეგორებინა მორიგი არამზადა... მაგრამ მიქელაძეს მკრელი თვალი, ალბად ხათრიც და სამხედრო დისციპლინის შეგნება, — თოფებით შეიარაღებულ ჯარისკაცებსაც და მეც — ხმაგაკმედილად და გაუნძრევლად გეტოვებდა. ვინ ვის აჯობებდა, მგონი ძნელი გამოსაცნობი არ იყო, რადგან ჩვენ ვიყავით ასნი, მატროსები 250, მათი უფროსებიც ხომ ჩვენს მხარეზედ იყვნენ, მაგრამ ჩემ რჩევაზედ, — ა გ ვ ე ლ ა გ მ ა მ ა თ ი თ ა ვ ხ ე - ღ ო ბ ა — დავით მიქელაძე ჯერ გადაკვრით მეუბნებოდა, „არა, სხვანაირად უნდა მოვაწყოთ“-ო და მერე გამიმჟღავნა, რომ გემის ოფიცრებთან შეთანხმებით, ბათუმში ჩავალთ თუ არა, — მატროსებს განაიარაღებენ და „საქართველოს ჩააბარებენ ჯავშნოსან გემს“ ... აო.

..ან შენ, დავით, რა იცოდი, ან მე, რეზომ, რა ვიცოდი, რომ ეს ვარდი... ოცნებისა... ისე მალე დასჭკნებოდა?!“:

ზღვა იყო წყნარი, გემის ხალხი კი მშფოთვარე, ჩვენ სულ-განაბულნი; აქედან წასვლას არა ჰგვანდა: ზღვა შფოთავდა, ნავის ხალხი კი აულელებლად ვეკვროდით ფიცრებს.

წყნარად და გედივით შეცურდა „კაროლ კარლ“-ი ზეჟუფუფუღი
 ყურეში და გაიერდა. ჰაერიც კი თითქო მოეცვა რალაც მოტრინინს¹ 1111111111
 სიჩუმეს...

მაგრამ დავით მიქელაძის, სოსო გოგოლაშვილის (და, მგონი, კიდევე ერთი საზღვაო ოფიცრის) მისია, — ნოე უორდანიასთან, — ვაგონში რომ ჰქონდა ბინა, — უნაყოფო დარჩა — „მომზადებულ შეთქმულობაზედ“ დასტური არ მისცა.

ღეთის მაღლით, იმ ღამეს, სრულიად მოულოდნელად, რალაც სხვა საქმეზედ ჩამოვიდა ნოე რამიშვილი და, როგორც კი გაეგო საქმის მდგომარეობა, ცეცხლივით დატრიალდა, შეაგროვა საღლაც გვარდიელები და განთიადისას, შორიდან უყურებდით, როგორ თოფის გაუსროლელად (80), ქართველებმა ჩაიგდეს ხელში პირველად და პირველი ჩვენი ჯავშნიანი გემი. გამოიყვანეს თვალ-მოუფშენეტელი, პირდაუბანელი 250 მატროსი და ბათომის ციხეში უკრეს თავი. მომავალ საქართველოს გაუჩნდა სამხედრო ფლოტი. თუ ე. გეგეჰკორმა თვისი დეპეშით ბათუმი უპატრონო გახადა, — ჯავშნოსანის დაპატრონებით, ნ. რამიშვილმა (დ.მიქელაძისა, ს. გოგოლაშვილისა და რ. გაბაშვილის წყალობით, — „и мы пахали“) — პატრონი გაუჩინა... თითქო.

ჩვენსა და... გემის ოფიცერთა სიხარულსა და კმაყოფილებას... საზღვარი არა ჰქონდა, რომ იტყვიან, და, ერთგულეებს გვეფიცებოდნენ, რაკი ასეთ „ხიფათსა, სირცხვილსა და სიკვდილს გადაგვარჩინეთ“-ო.

„აქა ამბავი მაგრამ, მეორე დღიდანვე ისეთი ფლოტის გაპარვისა“. დაუჯერებლი ამბები დატრიალდა, ადამიანს საგიყეთში ნახული სიზმარი ეგონება: მთელი ბათუმი აღელვებული და გახარებული ლაპარაკობს ახალ ამბებზედ. მე მი-

¹შენიშნვა (80). თუ არ ვიანგარიშებთ იმას, რომ გამოურკვეველი (?) მიზეზით, საიდანღაც გავარდნილი ტყვიით კეფაში, — მოიკლა ერთი ქართველი ოფიცერი.

ვდივარ ჩემ სასტუმროში და, სრულიად შემთხვევით შემოვიღწეოდი ადამიანს, მიწვევენ იქვე „საზღვაო თათბირზე“. შევდივარ. თავ მჯდომარედ ბრძანდება გიზო(?) ანჯაფარიძე, იქვეა სოსო გოგოლაშვილი და კიდევ რამდენიმე ქართველი; — არც ერთს წარმოადგენაც არა გვაქვს, თუ რა არის სამხედრო გემი, ან საზოგადოდ საზღვაო საქმე. მსჯელობაა, თუ როგორ უპატრონოთ „ფლოტს“ (81). ვილამაცა სთქვა: „ბათუმში არის „ადმირალი“ (82) ჭავჭავაძე, დაუძახოთ, ის გვეტყვის, და, შეიძლება ჩაიბაროს კიდევ“-ო.

ალბად იმავე სასტუმროში აღმოჩნდა, რადგან ხუთი წუთიც არ გასულა, მხედრული ფეხის ბაკუნით შემოვიდა დაბალი ტანის შავ-შავი კაცი, საზღვაო გარსით (ფორმაში) გამოწყობილი, რამდენიმე ჯვრით და ოქროს ბუზმენტებით. პირველად ვხედავდი, მაგრამ ნამდვილ „ზღვის მგელს“ მოგაგონებდათ. მხედრულად გამოგვექიმა, საფეთქელზე ხელი მიიღო („отдал честь“!) და მოგვმართა: „რას მიბრძანებთ“-ო?

გიზო ანჯაფარიძემ აუხსნა მდგომარეობა: ჩავიგდეთ ხელში ერთი ჯავშნოსანი და ორი გამანადგურებელი; ოფიცრები ჩვენ მხარეზე არიან, მაგრამ 250 მატროსი დაჭერილია, აღარავინა გვყავს და როგორ მოვიქცეთ, „ფლოტი“ ვის უნდა ჩავაბაროთ? თქვენ ხომ არ იკისრებთ?“-ო.

ჭავჭავაძემ, ისეთივე მხედრული სალამით და კილოთი დაიწყო: „ბატონებო, მე ვიცნობ მაგ ხალხს, ეგენი მეზღვაურებად აღარ ვარგანან, არც სანდონი არიან, ოციოდე მატროსი, ნამდვილი კაცის-მკვლელნი, ყაჩაღები და მცარცველნი — უნდა გავასამართლოთ და დაეხვრიტოთ; სამოციოდე, ნაკლები დამნაშავენი — ციხეში უნდა

შენიშვნა (81). მე დამეიწყა მეთქვა, რომ „კაროლ კარლ“-ი რომ დაიჭირა გეარდიამ, — ნავთ-სადგურში მდგომი ორი „გამანადგურებელი“, (უფრო მომცრო, რასაკვირველია), დატვირთული აგრევე ნაცარცი იარაღით. გაიპარა და, არ ვიცი ვისი ბრძანებით, — შეიძლება იმავე რიმიშვილისა, — ბათუმის სიმაგრეებიდან დაუშინეს ზარბაზანი და აიძულეს უკანვე დაბრუნება და მათი მეზღვაურებიც დააპატიმრეს.

შენიშვნა (82). ამირბარი.

დავტოვოთ, დანარჩენი, უბრალონი არიან, უნდა ჩავსხათ ფლოტის გემებში და რუსეთში გავისტუმროთ; მეზღვაურებს ვიწვევთ და მათ ვფლოტს ჯერჯერობით მე და გემზე დარჩენილი ოფიცრები გაუძღვებით“-ო.

არც კი გაათავებინა სიტყვა გიზო ანჯაფარიძემ; ყვირილით:

— რას ლაპარაკობთ, როგორ თუ დავხვრიტოთ?! ციხეში დავტოვოთ! თქვენ ძველი დრო ხომ არა გგონიათ?! ეგენი ჩვენი ამხანაგები არიან და უნდა გავანთავისუფლოთ...

ამირბარ ჭავჭავაძემ არაფერი უპასუხა, ისევ მხედრულად „ჩესტი“ მოგვცა, გატრიალდა და წავიდა. დავრჩით უამირბაროდ.

მაშინ გიზომ — არ გაიცინოთ! — მიჰმართა სოსო გოგოლაშვილს:

— სოსო, შენ უნდა ჩაიბარო ფლოტი,-ო.

— რას ამბობ, კაცო, ნავში ჯდომა არ ვიცი და ფლოტი როგორ უნდა ჩავიბარო?-ო.

სხდომა დაიშალა. მე წამოვედი და ვფიქრობდი: თურმე იმისთანა სოციალისტებიც არსებობენ, რომელნიც მორიდებულად სცნობენ, რომ... რა მე „არ იციან“... იმათ ხომ ყველაფერი იციან და ყველაფერი შეუძლიანთ და... ამირბარობა რა ისეთი ძნელი საქმეა?

ჯერ კიდევ ბათუმში ვიყავი და ჩემი თვალით ვნახე, როგორი მხედრული რიგით დადიოდნენ გამოშვებული „ამხანაგები“ — რუსის კრიმინალი მატროსები და დედას იგინებოდნენ, მუშტების მოღერებით: „დაგვაცათ, გაჩვენებთ სეირსა“-ო. და უჩვენებიათ კიდევაც: რამდენიმე დღის შემდეგ იმავე გემზე დასხმულებს, ცოტა ხნის შემდეგ ექტულებინათ თავიანთი ოფიცრები და ძალდატანებით რუსეთში წაეყვანათ ჩვენი (?) ფლოტი; რაც უკვე თბილისში გავიგეთ. აი, როგორ შევიძინეთ და დავკარგეთ ფლოტი.

* * *

ბათუმის ბედი. ტრაპიზონის კონფერენცია არაფრით გათავდა და „დელეგაცია“, თუ „დელეგაციები“, პირში ჩალა გამოვლებულნი დაბრუნდნენ შინა. სადღაც კულისებში რაღაც „მოლა-

პარაკებანი“ ხდებოდა; ოსმალები კი მოდიოდნენ და ბოლოს მოიწვიეს „ეროვნული საბჭოც“ ჩვენმა „მეთაურებმა“: „ოსმალები მოითხოვენ და მოდიან ბათუმზე და... როგორ მოვიქცეთ“-ო? (83).

მახსოვს, ცნობილ, მებრძოლ ლენერალ, ვასო გაბაშვილის სიტყვა:

„... მე ვიცნობ ბათუმის ციხეს, როგორც ჩემ ხუთ თითს, მომეცით 3.000 ჯარისკაცი და სიტყვას გაძლევთ, — ექვსი თვის განმავლობაში, ოსმალებს კი არა, ჩიტს არ გადმოვაფრენ იქითკენაო...“

დაახლოვებით ასეთი იყო მისი მოკლე სიტყვა.

უფრო კარგად მახსოვს ბ-ნ ე. გეგეჭკორის პასუხი: მწყრალად:

— რას ბრძანებთ, ბატონო ლენერალო, თქვენი თავი საშუალო საუკუნოებში ხომ არა გგონიათ, — ზარბაზნებსა და ციხეებზე გველაპარაკებით? ან სადა გვყავს ჯარი?! ბათუმში ჯარი კი არ უნდა წავეყვანოთ, არამედ ხალხი; იქ საპროტესტო მიტინგები გავმართოთ, და, როცა ოსმალოები დაინახავენ, რომ მთელი ქართველი დემოკრატია წინააღმდეგია მათი, — დღეს დემოკრატიის ხანაა და ოსმალეთის დემოკრატიაც ჩვენი ძმები არიან, — ისინი ვერასოდეს ვერ გაბედავენ ბათუმში შესვლას“. არც გეგეჭკორის პასუხი იყო გრძელი, მაგრამ სიტყვა „ხალხი“ და „დემოკრატია“ ცხრა-ცხრაჯერ მაინც ახსენა. „ეროვნული საბჭო“ ხომ უბრალო უშნო დეკორაცია იყო: საკითხები ყველა სწყდებოდა „რუსეთის სოციალ-დემოკრატიულ“ პარტიაში, რომელსაც „საბჭოში“ ჰყავდა 36 დეპუტატი და ადევნებული ათ-ათი „სოც.-ფედერალისტი“ და „სოც.-რევოლუციონერი“ და ამ 56 დეპუტატში, რა უნდა გაგვეწყო ჩვენ — 9 „დეპუტატს“, — რომელთაგან ზოგს ისეთივე ქარაფშუტა თავი თუ არა, გული მაინც ება, სამწუხაროდ.

შენიშვნა (83). იხილეთ და შეადარეთ ამ დროის ამბებზედ ნაცრუალი ნაწერი გ. ურატაძისა 1956 წ.

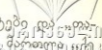

არ მინახავს, მაგრამ ამბობდნენ, ბათუმში 40.000 „ხალხი“ ჩაიყვანესო. მიტინგები და პროტესტები აუარებელი იყო, მაგრამ მალეების 5.000-მა ჯარმა, წარმოიდგინეთ, — „ჩვენმა ძმებმა“ დემოკრატიულ დღევანდელ ხანაში...“ ბათუმი რამდენიმე დღეში აიღეს, თითქმის უბრძოლველად — 1 აპრილს, 1918 წელს. — 5.000 ტყვე ჩაიგდეს და დანარჩენები ცხვრებივით იფრინეს.

მხოლოდ ამის შემდეგ, 5 აპრილს, გამოაცხადეს „ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობა“ სემით: და ახლა მოწვეულ იქნა „ბათუმის კონფერენცია“, და, რაკი ისეთი „დიპლომატიური ნიჭი“ გამოიჩინა ბ-მა აკ. ჩხენკელმა, რომ „კარიკატურაშიაც მოხვდა“, — ჩვენი მხრის დელეგაციის მეთაურად ისევ ის დაინიშნა.

ამბობენ, «ისტორიის» მოვლენებზე წერა არ შეიძლება ასე: „თუ ასე ყოფილიყო, ისე არ მოხდებოდა“ — ო. იქნება მართალიც იყოს, მაგრამ მაშინდელი ამბები ჩვენთვის ისტორია კი არ იყო, არამედ თვალწინ მიმავალი მოვლენები და თამამად შემოძლიან ესთქვა: „კაროლ-კარლი“ მენშევიკ - ბოლშევიკებს რომ არ გაექციათ და ღენ. გაბაშვილისათვის მიეცათ სამი ათასი ჯარისკაცი, ეს სამი სამხედრო ძალა, ბათუმში ოსმალებს არ შემოუშვებდა. სამაგიეროდ, გიზომ — აფსუს სახელო! — ფლოტი დაგვიკარგა; და ევგენიმ, — კიდევ აფსუს სახელო! — ჩამოსულმა თბილისში ბათუმის ტრალედიის შემდეგ, ჩვეულებრივი უტიფრობით და არა-ჩვეულებრივი სასოწარკვეთილებით გვიამბო „საბჭოში“ თავისი განცდანი: „... ბატონებო, რა ვნახე... პატალოგიური მოვლენა... ბათუმიდან გამორბოდნენ გვარდიელები, ჯარისკაცები, როგორც დამფრთხალი თხები... ზოგს ზურგზედ საკერავი მანქანა (84) ჰქონდა, ზოგს ხალიჩა, ზოგს რა და ზოგს რა... ამხანაგებო, რას შვრებით, სად გარბინხართ?, უყვიროდი და... მიპასუხებდნენ: «ქე გვესვრიან და რავა დავდგეთ»-ო. [ეს ფრთოსანი სიტყვები, მერე რომ მთელ საქართველოს მოედო, პირველად თვითონ გეგეჰჰორისაგან გავიგეთ და რად უკვირდა, არ მესმის: ხალხს, „დემოკრატის“ არწმუნებდა თი-

შენიშნვა (84) ლმერთო შეგცოდე, იქნება ტყვის-მფრქვეველი იყო და ვერ გაარჩია.

თონ და მისი ამხანაგები — მიტინგი იქნება, პროტესტები და უკმაყოფილოთა რავა გაბედავს ბათუმში შემოსვლასაო“ და ის კი, როგორც უკმაყოფილოთა ისროდა“. აბა „კანფეტებს“ ხომ არ გადმოუყრიდა გეგეპქორისთანა ბრესტ - ლიტოვსკის იურისტს, და მისგან გაბრიყვებულ „ამხანაგებს“?].

მაგრამ გეგეპქორი დიდხანს არ გაჩერდა ამ „საჯაყ“ თავის საქმეზე და „დასქეჯა“: „... მაგრამ არც ლენერლები იყვნენ უკეთესნი: როცა სამტრედიისაკენ მოვდიოდი, ერთ ბანაკში ვნახე, — ლენერალი გაბაშვილი ზურნაზე ქეიფობდა და ჯარისკაცებს ლეკურს ათამაშებდა“-ო. ვასო გაბაშვილმა კბილები დააკრაქუნა, ხმაღზე გაიკრა ხელი და ძლივს ვიკავებდით, სისხლიანი სკანდალით არ გათავებულებოდა ეს უტვინო სხდომა. ეს ვისი უტიფრობა იყო, თითონ მკითხველმა გამოიცნოს: ღენ. გაბაშვილისათვის, — ბათუმის ციხის გამაგრების მაგიერ, — ჩაუბარებიათ ახალ გაწვეულ ჯარისკაცების გაწვრთნა. და „დროგამოშვებით, კიდეც ვაცეკვავებდით, კიდეც ვაჭიდავებდით, წყობასა და სროლასაც ვასწავლიდი, მაგრამ ბათუმისათვის რაღა დროსი იყო“-ო, გვიამბობდა თითონ.

და, თუ არა ვცდები, მაშინ ბ-ნი გეგეპქორი — უკვე სამხედრო მინისტრი ბრძანდებოდა. რომ გადიკითხოთ ამ ამბების შემცველი „Док. и Мат.“-ის (:„Документы и Материалы“) „ჩაწყობილი“ «ნომრები», დაახლოვებით, ვსთქვათ, № 50 — 100-მდე (გვ. 85 — 200-მდე), არ დაიჯერებთ არასოდეს, იმ დროს, საქართველოს სათავეში ვინმე ჭკვათამყოფელი ყოფილიყოს, — იმდენი შატილოვ, ვიშინსკი, ივანოვ, ლევანდოვსკი, დეევ, სოკოლოვსკი, კულიბეკოვ, შაგალოვ, კარატაროვ, ვინჩენკო, და სხვა რუსები ყრიან ნდობით აღჭურვილნი; იმდენი ლაილაი არის და არავითარი მოქმედება. მეტადრე სასაცილო № 86: „Обращение Закавказской соц.-демократии к демократии(?) России“, რომელსაც ხელს აწერენ: „Социалистическая фракция Сеима“ და „Областной комитет Российской С. Д. Р. П.“ Тифлис, 1(14) апреля, 1918 г. (187). მხოლოდ როცა გამოცხადდა ამიერკავკასია, დანიშნა ჩხენკელმა ღენ. ვ. გაბაშვილი.

ბ ა ქ ო — ბ ა თ უ მ ი . ის, რაც ამის შემდეგ მოხდა, ნაღდი მაჩვენებელია, თავისი სასაცილო და დრამატიული მხარეებით, თუ რის მიღწევა შეგვეძლო, საქართველოს სათავეში, უთავო „რუსეთის სოც.-დემ. მუშათა პარტიის“ მეთაურობა კი არა გვეყოლოდა, არამედ ნამდვილი ეროვნული სულით გაქვინილი; ან, თუნდნოე ჟორდანის უხერხემლობის მაგიერ, პატრონად ნოე რამიშვილის ნებისყოფას გაემარჯვნა.

რაკი ოსმალები ისე ადვილად მოდიოდნენ კავკასიაში, „როგორც თითი კარაქშია“, და ბათუმიც დაიჭირეს, — მადაზე მოვიდნენ და უფრო და უფრო დიდ მოთხოვნილებას უდგენდნენ უპატრონო საქართველოს; უპატრონოს, უსაზღვროს და — გამოუცხადებელს. ვინ არ იცის, რას წარმოდგენს ბაქო მსოფლიო ეკონომიკაში; ვის არ უნდა სცოდნოდა, რომ თვით ერთ-ერთი მიზანი დიდი ომისა, — ნავთის წყაროებთან მისვლა იყო? და „ეკონომიკაზე“ შეშლილმა მენშევიკებმა ეს არ იცოდნენ. საზოგადოდ, კავკასიის მსოფლიო სტრატეგიულ მნიშვნელობაზე ხომ წარმოდგენაც არა ჰქონდათ და პროლეტარიატისა და მსოფლიო დემოკრატიის ტერმინოლოგიით და ინტერესების გამო, ელპარაკებოდნენ ოსმალების მხედრობას, ბაქოსაკენ რომ ეჭირათ გამგელებული თვალი. „რკინის გზაზედ ჩვენი ჯარების თავისუფლად გატარება გვინდა ბაქოსკენ, — მოითხოვდნენ ისინი, — თორემ სპარსეთიდან ინგლისელები ჩავგასწრობენ (ასეც იყო საქმე!) და... აღარც საქართველოს ან კავკასიის ცნობა გიშველით“-ო. თან დასძენდნენ: „გამოაცხადეთ საქართველოს დამოუკიდებლობა, რასაც ჩვენ და გერმანია ვცნობთ“-ო. არსებითად, „ბათუმის კონფერენციის“ შინაარსი ეს იყო. გერმანიის წარმომადგენელ ფონ-ლოსოვთან ჩხენკელის მოლაპარაკებაც ამას ადასტურებდა. ჩვენ კი გავჯიუტდით... სომხების, ადერბეიჯანის, მსოფლიო დემოკრატიის „ინტერესებს“ ვიცავდით, ოსმალებს ბაქოში არ უშვებდით (რის პატრონები, გარდა ენის ტანტალისა?) და... „ეროვნულ საბჭოში“ დადგა კვლავ

საკითხი: „ოსმალები მოდიან, აგერ ოზურგეთში შემოჭრილან, დღეს-
ხვალ თბილისში შემოვლენ და როგორ მოვიქცეთ“ — ო. ჯ. დაჭმრეტო
პურმარილით, ომი გამოუცხადოთ, თუ პროტესტით უკან დახევით
ძალას დაუთმოთო?

რასაკვირველია, ესლა რომ ვფიქრობ მაშინდელ ძალთა განწყო-
ბილებაზე, ნაცარქექიების ამბავი მაგონდება დევების წინააღმდეგ,
მაგრამ, აღშფოთებულებმა, ერთხმად გადავწყვიტეთ ომი.

და მოხდა სასწაული: ნატანებისაკენ გაიგზავნა ვალოდია გო-
გვაძეს ჯავშნიანი მატარებელი და სასწრაფოდ შემდგარი ოფიც-
რების ბათალიონი და... ათასიოდე „გერმანელი“ ჯარისკაცი
ორი გერმანელი ოფიცრით და გერმანული დროშით (85).

მთელ საქართველოში იმ დროს მხოლოდ ორი გერმანელი
ოფიცერი იყო და ისიც „შტაცკური“, საიდან გავაჩინეთ ჯარი?:

გერმანელები და ოსმალები მოკავშირენი იყვნენ ომში [და სა-
ქართველოსიც, ჟორდანია-გეგეჭკორს რომ არ დაჰვიწყებოდით(?)
1915 წლის ხელშეკრულობა; არ გაეგიჟებინა რუსეთის „რევო-
ლუციას“ (?) და გამოეყენებინათ], მაგრამ ეს არა სპობდა ქიშობა-
საც და მათს შეთანხმებაში ესეთი მუხლიცა ყოფილა: „სადაც ერთი
სახელმწიფოს ჯარი შევა, მეორისა იმ ტერიტორიას აღარ უნდა შე-
ეხოს“ — ო., და, ამ მუხლის ძალით, გერმანელებმა თვითონ გვირჩიეს
(რამდენადაც მახსოვს, დავით ვაჩნაძეს პირით გრაფ შულენბურგი-
საგან) — რაც შეიძლება მეტი წინააღმდეგობა გავეწვია ოსმალთა-
თვის, ერთის მხრით, და, მეორე მხრით — „შეგვეთხზა გერმანული
ნაწილი“... და შევთხზევით კიდევ: ორი ნამდვილი გერმანელი ოფი-
ცრისათვის ვიშოვეთ ბრძოლის ველებიდან აქა-იქ „სახსოვრად“ ჩა-
მოტანილი წვეტიანი მაშინდელი მათი ორი მუზარადი. აქა-იქ ჩარ-
ჩენილ ტყვეებისა და ბორჩალოელ გერმანელთაგან შეიქმნა „ჯარი“. მახსოვს, იუნკერთა სასწავლებელის ყაზარმაში, შევესწარი — და მე
თვითონაც ვშველოდი მერე, — თუ დათა ვაჩნაძე როგორ ურიგებდა

შენიშვნა (85) ამ „ჯარის“ ამბავი, დ. ვაჩნაძეს, როგორც უშუალო მონა-
წილეს, გაცილებით მეტი დეტალებითა აქვს გადმოცემული, — „მოგონებათა
რვეულში“. 1944 წ.

საჩქაროდ, ყოფილ რუსის იუნკრების უ-„კაზეროკო“ ქულებს, გომელ ფარაჯებს და ჩვენის ხელით ვარტყავდით ქამრებს და „იარაღში ვსხამდით“ ასეთს... „გერმანელ“ ჯარსა. დაუყოვნებლივ, როგორც კი 100 — 200 კაცი გამოეწყობოდა, ორ-ორი ქართველი ოფიცრის დამატებით, იგზავნებოდა ფრონტზე, გერმანელ ოფიცრების განკარგულებაში.

იქ უკვე ბრძოლა სწარმოებდა. ერთის მხრით ვ. გოგვაძე შეიქრა ოსმალთა რიგებში, მარჯვნივ და მარცხნივ მიჰყარა და მიჰხოცა ხალხი თავისი ჯავშნიანით; მეორე ადგილას ოფიცერთა ბათალიონმა სასტიკად შეუტია და გააქცია (86) მტერი, ადგილზე დაჭრილ-დახოცილების დატოვებით; და სხვა ადგილებში, საცა წამოიწიეს ოსმალებმა, — გერმანელი ჯარი დახვდათ. მართალია, ეს იყვნენ „გერმანელები“ პრეკულაებში, მაგრამ ეს საიდუმლოება ჩვენი, მათ რა იცოდნენ? და ჩერდებოდნენ... ზემოაღნიშნული მუხლის ძალით, მოკავშირეთა წინაშე — მუხლი ეკეცებოდათ.

იქნება გადაჭარბებით, მაგრამ მაშინ ამბობდნენ, ვითომ ოსმალებს ბრძოლის ველზე, მარტო მოკლული დარჩათ ზუთასიო. გოგვაძეს ჩაჩეხილი ჯავშნოსანიც გამოიტანეს მტრის ხელიდან და ამ ერთმა გამარჯვებულმა ბრძოლამ, ცოტა მადა შეუკვეცა ოსმალთ, ბათუმის კონფერენციაზედ აღძრული; „სიკეთემ სძლია ბოროტი“, სულიერებამ — უხეში მატერია.

ამ „საბაქო“ ამბებში ერთი „პატარა“ ეპიზოდის ჩაეკვება და ტრადიკულად დამთავრდა. თბილისში ჩამოვიდა ახალგაზრდა, ავსტრო-გერმანელი „კონტრ-რაზვედკის“ ოფიცერი და ისწრაფოდა ბაქოში ჩასვლას. „როსტოვში გამცარცვეს, რევოლვერი და საათი წამართვესო“ და ძალიან გაუკვირდა ქართველების „სტუმართ-მოყვარეობა“, როცა იქვე ჩემი საათი და რევოლვერი გადავეცი. ამით ისე მოვიგეთ მისი გული, რომ გულახდილად გამოგვიტყდა, რად ეჩქარებოდა ბაქოში. ავსტრო-გერმანელ ოფიცრებს კამათი მოსვლიათ

შენიშვნა (86) ეს, განსაკუთრებით ოფიცრებისაგან შემდგარი ბათალიონი და ოფიცერთა შეუღარებელი გმირობა ყველა ჩვენს ომებში — ნუ თუ არ აწითლებს ნ. ჟორდანიას „წარსულს“?

ოსმალელ ოფიცრებთან, — „თქვენ არ ვარგახართ და ბაჭყალი უფრო ადრე შეველოთ“-ო.

ამ კამათის დამსწრე ნური ფაშა დასნაძლევებია: ვნახოთო! და ეს ახალგაზრდა ჩქარობდა (87). წავიდა. ნური ფაშას ჩაუსწრო, მაგრამ, უკან რომ ბრუნდებოდა, ადერბეიჯანის რკინის გზის ერთ-ერთ სადგურზე „ყაჩაღები(?) დაუხვდნენ, გაცარცვეს და მოჰკლეს“ — ოფიციალური ვერსიით. სინამდვილეში, ამბობდნენ, ნური ფაშამ მოაკვლევინა და მისი თავი და იპოვეს ლიანდაგზედ. საწყალმა, სანაძლეო მოიგო და თავი წააგო კია (88).

IX

„ამიერ-კავკასიის“ ამიერ-კავკასიის „სახელმწიფოს“ დაშლა. და სეიმს წყალი შეუდგა, ტრაპიზონისა და ბათუმის კონფერენციის შემდეგ: აშკარა იყო, კავკასიელთა სოლიდარობისათვის დრო არ მომწიფებულეყო, ვინაიდან რუსეთში მენშევიკებმა, — მთავარი ხელმძღვანელობა რომ ჩაიგდეს, რუსებისავე წყალობით, მთელი კავკასიისა, — არა მარტო წინასწარ ამ სოლიდარობისათვის არაფერი ვააკეთეს, პირ-იქით, ხელს უშლიდნენ. პარადოქსად შეიძლება მოეჩვენოს ადამიანს, მაგრამ ფაქტია, რომ არა მარტო სომხებს, ადერბეიჯანელებსაც მეტი ეროვნული მისწრაფება აღმოაჩნდათ, ვიდრე ქართველებს, თუმცა კულტურულად, ისტორიულად და... გონებრივად(?) უფრო მეტი

შენიშნვა (87) სულ სამი დღე არ დარჩენილა თბილისში, მაგრამ ისე გაგივებით მოეწონა და შეუყვარდა მართა, (ქალი იმ ღენერალ ალექსანდრე ვაჩნაძისა, რომელიც იყო აჭარაში გაგზავნილ „დრუჟინების“ მთავარსარდალი), რომ ხელი სთხოვა და მის საქმროდ გამოაცხადა თავი. მიუხედავად იმისა, რომ გავაფრთხილეთ ჩვენცა და თითონ მართამაც: „დაწყველილი ბედისა ვარო: აგერ, ომში ორი საქმრო მომიკლეს და ჯერის წერას ვერ ველირსეო“. ამ შესამესაც ასეთი ბედი შეხვდა. ნამდვილი „Femme fatale“ გამოდგა და არ ვიცი შემდეგ მაინც თუ გათხოვდა.

შენიშნვა (88). შესაძლებელია, ზემოაღნიშნული მუხლის ძალით... ბაქოშიაც დეკორატიულ გერმანელების ჯარის შექმნასაც აპირებდნენ.

მოეთხოვებოდათ, თითქო. მე ვამბობ ამ ერების მაშინდელ
ურობაზე და არა ხალხზედ.

სოციალიზმზე და რევოლუციაზედ შეშლილი საქართველოს მე-
თაურობა, სრულიად უგულველსკოფდა ეროვნულ საკითხებს
და ძალათი ახდენდა, იწვევდა რევოლუციას, რო-
ცა არავინ წინააღმდეგობას არ უწევდა ამ რევო-
ლუციას — მშვიდობიანი წესით — საქართველო-
ში. სულ ღია კარებში იჭრებოდნენ, რამდენადაც ეს შეეხებოდა
სოციალურ საკითხებს და მთელი მათი რევოლუციონური ენერგია
შინ (და გარედაც) იხარჯებოდა ეროვნულ-სახელმწიფო-
ებრივ ჩამოყალიბების წინააღმდეგ (89).

და ესეთი დამანგრეველი, მცარცველი სულისკვეთება შერჩათ,
სამწუხაროდ, საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემ-
დეგაც; — ბოლომდე. რევოლუციონური კი არა, ჩვენდა სამარცხვი-
ნოდ უნდა ითქვას, ყაჩაღურ-რევოლუციონური ფსი-
ქოზი არასოდეს გაჰმონელებიათ.

სად დაიმალება ისეთი მაგალითები, როგორც ტრაპიზონისა და
საერთოდ დიდი ომის, რუს-ოსმალის ფრონტიდან ნაცარცი აურაც-
ხელი ქონება (სამხედრო და სხვაც), რომელიც საქართველოს „ბიუ-
ჯეტად“ ეყოფოდა და მე თუ „ცარცვას“ ვეძახი, სწორედ იმიტომ,
რომ სოციალისტურმა პარტიებმა და კერძო პირებმა დაირიგეს, და
არა — სახელმწიფოს გადასცეს. მათი „კოოპერატივები“ და კერძო
ვაჭრები ჰყიდდნენ და მდიდრდებოდნენ, ჩამოტანილ შაქრით, ფქვი-
ლით, რძის ბონსერვებით და ათასი სხვა რამ სანოვაგითა და საქონ-
ლით (90).

შენიშვნა (89). ერთად-ერთი ოპოზიცია, ხომ „ერ. დემ. პარტიისა“ იყო და
სოციალურ საკითხებში ყოველნაირ დათმობაზე მივდიოდით, ოღონდ ეროვნულ-
სახელმწიფოებრივში არა. ეს ვერასოდეს შეიგნეს... დღემდე, და
ნ. ჟორდანიამ **post mortem**-აც. იხ. მისი „ჩემი წარსულის“ ზოგი ბავშვური
და ზოგი სრულიად არა-ბავშვური საცოდაობანი.

შენიშვნა (90): ჯერ კიდევ საქარველოში დავებქდე რამდე-
ნიმე წერილი გაზეთში ასეთ „მარადიორობაზედ“. ერთ-ერთ თავის

აქ თუ ახილი ცარცვა-ყაჩაღობა ხდებოდა, ეგრედ „ზემ-გორის“ უთვალავი ქონება, — კარავ-უნაგირ-ლურსმნიდან დაწყებული, ფართლელ-ფქვილ-კონსერვებით გათავებული, — ისე საიდუმლოდ ჰქრებოდა — ზურგით, ცხენით, ურმით, ვაგონებით წაღებული, რომ, ორიოდ თვის შემდეგ, სადგურიდან მუშტაიდამდე მთებად დაყენებული მდიდარი საწყობები, — უდაბნოს მოვარგობდათ. თბილისის სამხედრო საწყობები — დაუშრეტელი (რადგან ნახევარ-მილიონზე მეტი ჯარის ცენტრალური ამუნიციისა იყო) — ისე დაცალიერდა, რომ შემთხვევით გადარჩენილიდან (ან ვერ მიგნებულნიდან) — 1921 წლის ომის შემდეგაც, — ბოლშევიკებს დარჩათ 17.000 ახალი თოფი (ქუთაისში 300 ხელუხლები ტყვიის-მფრქვეველი) და... „მთავრობამ“ (?) ყურები გამოუჭედა ქვეყანას: „იარაღი არა გვქონდა და ჯარი როგორ უნდა შეგვექმნა, ან რითი შეგვეიარაღებინა“-ო.

თბილისის სომხობა ხომ — „ბურჟუაზიის“ რევოლუციონური ლოზუნგით — ისე გაცარცვეს, რომ სახლები კი არა მარტო, ავეჯი, ქურქელი და საცვალი არ შეარჩინეს ბევრსა. და... ჩვენ გვეძახდნენ წინა წლებში — „სომხი-ჰამიებს“, რაკი მათგან „გაცემულ“ ახალციხე-ახალქალაქ-ბორჩალოს (1912 წ.), ჩვენ „არ ვანებებდით“... თეორიულად, მორალურად, რასაკვირველია, თორემ ან იმათ ვინა ჰკითხავდა გაცემას, ან ჩვენ — არ მიცემას, იმ ხანებში?

უმსგავს „ჩ. წ.“-ს გვერდზედ (გვ. 172) ნოე ჟორდანიას სწერს: „ჩვენი ოფიცრების უმრავლესობა მთელ ჩვენ საქმეს უყურებდა როგორც დროებით წარმავალ მოვლენას, რომელიც შეწყდება, როგორც კი რუსეთი აღდგებაო, ამიტომ „ხელს ითბობდნენ“-ო. (ორთოგრაფია ნოესია. რ. გ.). ამაზედ ითქმის სწორედ: „ჩემი შენ ვითხარი, გული მოგიკალი“-ო: ასე ფიქრობდნენ თითონ და ამიტომ ჩქარობდნენ ხელი მოეთხოთ. მაგრამ ეს კერძოდ ჟორდანიას თვისება კი არ არის, არამედ საერთოდ მარქსისტული მეთოდი“: თავისი დანაშაული სხვას გადააბრალონ.

იმ დროის დასახასიათებლად ეს მსხვილი ნადავლიც კი სწორედ რისია, მაგრამ ათასობით უფრო „წვირილფეხა“ ცარცვა-გლეჯა და „ყურთა-გლეჯას“ მერეც შევხვდებით გზა და გზა.

„მოკავშირენი“.

ჯერ კიდევ როცა რევოლუციის ხანაში ჩრდილო-კავკასიელებმა ყველაზე მეტი სიყვარული გამოიჩინეს თავისუფლებისადმი და „კავკავის ყრილობაზედ“, არა მარტო აირჩიეს საერთო ხელმძღვანელობა მოლას მეთაურობით (თუ სახელი არა მცდებდა, — ერქვა ნაქმუდინ,-ი), არამედ ჩვენგან გაგზავნილ „დელეგაციასაც“ — შალვა ამირეჯიბი და შალვა ქარუმიძე — ალტაცებით შეხვდნენ და ფიცსა სდებდნენ საქართველოს ერთგულობაზე; — მათს „დელეგაციას“, შეთანხმების გამოსაძებნად წარმოგზავნილს თბილისში, — ნ. რამიშვილი დახვდა უკმეხად: „თქვენ რეაქციონერები ხართ, არაფერი საერთო არა გვაქვს და სანამ დემოკრატიულ წესებს არ დამყარებთ თქვენში, არც გვექნება“-ო (91)... თითქმის თვალცრემლიანები გვიამბობდნენ ამ სამწუხარო ამბავს. სომხებსა და ადერბეიჯანელებს ხომ ათას რასმე ჰპირდებოდნენ და მუდამ ატყუებდნენ, რუსული წესით და „დემოკრატიზმის“ მყვირალა საყვედურებით. ღმერთმა ეროვნული უპირატესობა მოგვცა და პირში ყველას რევოლუციონერ - სოციალისტურ პირველობის... პიტნასა სჩრიდნენ, რაც არავის უყვარდა.

შიგნით საქართველოში რაც ტერორისტული მეთოდები გაამეფეს, არც ამ მაგალითებით აქეზებდნენ მაინცა და მაინც სხვა კავკასიელთ, ჩვენთან საზიფათო მეგობრობაზე. თავად-აზნაურობას, სამღვდელეობას, ინტელიგენციას ბრძოლა გამოუცხადეს და პირველებს ხოცავდნენ, მეორეებს — სდევნიდნენ, მესამეებს — არსად აჰკანებდნენ.

შენიშნვა (91). იხ. და შეადარე ურატაძეს „მუდამ ზრუნვას კავკასიაზე“. 1956 წ. მიუნხენი.

შემდეგ და გვიან ამტკიცებდნენ, რომ „თავად-აზნაურები ხი(?) ხოცავდა, რევოლუციის ექსცესები იყო“. მე კი ვამტკიცებ, რომ ეს ხდებოდა განზრახ ზემოდან, — ტერორის შესაქმნელად და, თუ დაუკვირდებით, ამაში დარწმუნდებით, რადგან არც ერთი ბოროტი თავადი ან აზნაური არ მოკლულა და ვეზირიშვილები (ცოლი და ქმარი), აფხაზები (ოჯახობით), ციციშვილები (ბავშვებიანად), სარაჯიშვილები (კახეთში), მ. მაღალაშვილი და სხვანი მრავალნი, — შერჩევით ამოხოცეს, სწორედ როგორც ინტელიგენტები, გლეხობასთან საუკეთესო განწყობილებაში მყოფნი. თითქო მათი ბრალი ყოფილიყოს, რომ საერთოდ აღმოსავლეთ საქართველოში ინტელიგენცია თავად-აზნაურობიდან გამოდიოდა. დახოცილებში, ერთს ვერ დაასახელებთ, თავისი მედიდურობით, სასტიკი მოპყრობით, თუ ექსპლუატაციით გლეხობის უკმაყოფილება დაემსახურებინოს. მკვლელობანი ყველა ხდებოდა სხვაგნადან მოსულ „რუსეთის ბოლშევიკ-მენშევიკურ“ ტერორისტების ხელით ან ჩაგონებით და არა ადგილობრივი ელემენტებისაგან.

ეს გაუვიდათ 1905 წელს, როცა მოკლეს გლეხებთან გლეხურად მომუშავე თარხნიშვილები და სხვანი; შერჩათ — ილია ჭავჭავაძის მკვლელობა, და, 1917 წლის მკვლელობანი „უბრალო“ გაგრძელება იყო იმავე ვერაგული რუსულ-თათრული სისტემისა.

რამდენადაც ვიცი, კავკასიის სხვა ერთა შორის, არაფერი ამის მსგავსი არა ყოფილა, რადგან მათში... „მოწინავე(?) მუშები(?)“ არა ყოფილან, ალბად და თავისივე ინტელიგენცია არ დაუხოციათ. ეს ველურ-მზაკერული (და არა ველურ-ვაჟაკური მაინც) ზნეობა, ჩვენში რუსულმა მენშევიზმმა შემოიტანა.

დამოუკიდებლობის ოსმალები იძულებულნი იყვნენ
გამოცხადება. შეჩერებულიყვნენ ჩვენს ახალ
 საზღვრებთან, მაგრამ რკინის გზით და სომხეთის გადალახვით მაინც
 მდგრად მიიწვედნენ ბაქოსაკენ და ყველას ჩაასწორეს, თუმცა სა-

მხრეთიდან ინგლისელებს და კავკასიით გერმანელებსაც (92) ჰქონდათ გეზი აღებული. ამ დროს ადერბეიჯანი ელჩობა ეწეოდა რუსეთს, როგორც განმათავისუფლებელ ძმებს; სომხეთი, როგორც გულში ყოველი სომეხი და მუღამ, — რუსეთისაკენ იყურებოდა (გინდ სამოქალაქო ომში ვახველსისაკენ) და, აი, რა რთულ საომარ, პოლიტიკურ და საერთაშორისო პირობებში გვიხდებოდა საკითხის გადაწყვეტა, ე. ი. გამოცხადება თუ არ გამოცხადება დამოუკიდებლობისა. მენშევიკები, როგორც ყოველთვის, — წინააღმდეგნი იყვნენ; ჩვენ, პირიქით, ამ, დიდი ხნის ოცნებისა და ომითა და რევოლუციით შექმნილ ხელსაყრელ გარემოებათა გამო, და ყინებით მოვიტხოვდით გამოცხადებას. მაგრამ, რასაკვირველია, მარტო შიგნიდან დაწოლით ვერ დავძლევდით ინერციასა და მენშევიკების წინააღმდეგობას, გარედან გერმანიასა და ოსმალეთსაც არ მოეთხოვნა მუღამ იგივე.

ამ ორმაგმა წნეხვამ — შიგნიდან და გარედან — აიძულა მენშევიკები მხოლოდ 25 მაისს დაეყენებინათ ეს საკითხი „ეროვნულ საბჭოში“. ქართველი ხალხის სასიქადულოდ უნდა ითქვას, კრებამ ერთხმად (გარდა რამდენიმე „თავდაჭერი-

შენიშნვა (92): ამ ხანში, შავი ზღვით რუსეთიდან უკვე ნამდვილი გერმანელების ჯარის ნაწილებიც ჩამოვიდნენ საქართველოში, — ლენერალ კრეს-ფონ-კრესენშტაინის მეთაურობით, და მეგობრული განწყობილება დაამყარეს, როგორც „მთავრობასთან“, ისე მოსახლეობასთან. 26 მაისს მათი ოფიციალური წარმომადგენელიც დაესწრო.

მახსოვს, წინა დღეებში რომ საზეიმო ვახშამი გაუმართეთ და ორივე მხრიდან აღელვებული მისალმებანი ისმოდა და ისმეოდა, (ჩემ გვერდით მჯდომარე ახალგაზრდა გერმანელი ოფიცერი, ცრემლებსაც კი იწმენდდა), ესეთი «ჰარმონია» ე. ჯუღელმა დაარღვია: „მუსიკაში (ვითომ რამე გაეგებოდა?! მე დისონანსები მიყვარს და ამიტომ არ მომწონს ესეთი შეხმატკბილებული მეგობრობა სამხედრო ძალასთან...“-აო. (მგონი, ეს მრავალ წახნავოვანი სიბრიყვე, სტუმრებს არ გადაუთარგმნეს).

ლისა“ და ერთად-ერთი „ხელგასახმობისა“, — მგონი (როგორც
ქიქოძე იყო, რომელმაც ხელი ასწია წინააღმდეგ) — მიიღო „სა-
ქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება...
ხვალ, 26 მაისს“.

მაგრამ, როგორ მოხდა, რომ 36 „სოც.-დემ.“, 10 „სოც. ფედ.“,
10 „სოც.-რევ.“ და მხოლოდ 9 „ნაც.-დემოკრატიის“ კრე-
ბამ მიიღო ასეთი „უცნაური“ — (ზემოაღნიშნულის მიუხედავად)
— დადგენილება?

როგორც მოგახსენეთ, „საბჭოს“ დასაწყისიდანვე, არც ერთი სა-
კითხი იქ არა სწყდებოდა, სანამ „სოც.-დემოკრატიული პარტიის“
საიდუმლო კრება სადღაც ჯურღმულიდან არ მოიტანდა თავის სა-
კუთარ გადაწყვეტილებას. და აქ კი მოხდა სასწაული. ჩვენ ვერასო-
დეს ვერ გავიგეთ რა მოხდა იმათ კრებაზედ. ვინ იყო მომხრე,
ვინ წინააღმდეგი? (შეიძლება ვიფიქროთ, — რამიშვილი, „სხიველე-
ბი“ = „ს. დ. ავტონომისტები“ და ზოგი სხვაც, მომხრენი იყვნენ, მაგ-
რამ, ერთი არა ჩვეულებრივი ამბავი კი მომხდარა: პირვე-
ლად, რაც კი ეს „ტერორისტული“ და „არა-დემოკრატიული“ პარ-
ტია არსებობს, — ნება მიუციათ წევრებისათვის, — ხმა მიეცა
ყველას თავისი ნებით და არა „უმრავლესობისათვის“ დამორ-
ჩილებით „უმცირესობისა“-ო. აი, ამ საღმა უმრავლესობამ, ე. ი.
ხალხმა, „ეროვნულ საბჭოში“ მოიტანა ქართული ინდივი-
დუალური ხმები, და არა „მენშევიკური პარტიისა“,
და, 26 მაისი — ყველა ამ ზემოაღნიშნულ რთულ გარემოებათა
ჯამი იყო.

თორემ, რა დასავიწყია ბ-ნ სერგეი ჯაფარიძის, „მენშევიკურ,
პარტიის“ ოფიციალ მომხსენებელის, წერილობითი
მოხსენება, რომ საქართველოს „არ შეუძლიან დამოუკი-
დებლობა“-ო! და, სხვა არგუმენტებთან, მთავარად ის მოჰყავ-
და, რომ „საქართველოს ნავთი არა აქვს“-ო. და კულ-ამოძუებული
წავიდა ეს „საუკეთესო მცოდნე... гражданского права“, — რო-
გორც აზვიადებდნენ მენშევიკები, — როცა თითქმის სასაცილოდ
ავიგდეთ და უხსნიდით, რომ „ბევრი პატარა და დიდი სახელმწიფო

არსებობს დამოუკიდებლად, თუმცა ნავთი კი არა, ნავთის სუნსაც ვერ
 დატრიალებულა შიგა: ბელგია, შვეიცარია... და თვით საფრანგეთშიც
 კი უნავთო ქვეყნები არის...”

ან ვის დაავიწყდება, რომ ბ-ნი კაკი წერეთელი, 25 მაისის კრე-
 ბაზედ, გულშეწუხებული ჩავარდა სავარძელში და გაჰკიოდა ისტე-
 რიო-„ისტორიულ“ სიტყვებს: „რას შერებით, თქვენა ლუპავთ რ უ-
 სეთის დემოკრატიას!“-აო?

და მეორე დღეს, 26 მაისს, იგივე კაკი (კაკოს — ბერძნულად
 ნიშნავს — ავს, კუდს), უკვე პარტიული დისციპლინით, ნოე ჟორ-
 დანიას „ისტორიული“, რასაკვირველია, სიტყვის შემდეგ, რომ
 „... ამ ზალაში დღეს გარდაიცვალა ერთი სახელმწიფო — ამიერ-
 კავკასია და ეხლა იბადება მეორე, — საქართველო...“-ო, — იგი-
 ვე კაკი ასაბუთებდა საქართველოს დამოუკიდებლობის აუცილებ-
 ლობას. და ისე უგემურად ლეჰავდა ამ ძალდატანებულ საბუთებს,
 როგორც შეუზავებელ ლობიოს; ჩვეულებრივი რიხით კი არა ლაპა-
 რაკობდა, არამედ თითქო სამძიმარს ეუბნებოდა რუსეთს, იძულებუ-
 ლი — ...ლალატზედ.

ასეთი უზემო იყო დამოუკიდებლობის გამოცხადება და ეს აღი-
 ბეჰდა კიდევ; საუბედუროდ, მენშევიკურ „დამოუკიდებლო-
 ბის აქტში“, საცა, აღფრთოვანების მაგიერ, ტირილი და ბოდიშებია...
 რუსეთის წინაშე.

მაშ რა უფრო მართალია, როცა მენშევიკები დღესაც გაჰკივიან,
 „პირველმა პრეზიდენტმა (?) (93) ნოე ჟორდანიამ გამოაცხადა
 (ფორმალურად. რ. გ.) საქართველოს დამოუკიდებლობა“-ო,
 თუ ჩვენში უკვე შემოსულმა და რუსეთის დამჩობებელმა გერმანი-
 ამ, არსებითად ქართველ ხალხთან ერთად, რასაც მე ვამტყიცებ,
 — „მეთაურების“ მიუხედავად?

შენიშნვა (93). არასოდეს ჟორდანია „პრეზიდენტი“ არა ყოფილა. პირ-
 ველი მთავრობის თავმჯდომარე იყო ნ. რაშიშვილი და, მიღებული „კონსტიტუ-
 ციის“ ძალით, — საქართველო უპრეზიდენტო, უთავო რესპუბლიკა გახლდათ.

„საქართველოს ფორმულებისა და ფორმალისტების პარლამენტი“. დიდ ოსტატ მენშევიკებს არასოდეს არ

აინტერესებდათ, როგორც ბურბუშელა ხალხს, არსებითი მოვლენები, და, თუ 1917 წლის ეროვნული ყრილობიდან სრულიად უკანონოდ, რუსების ხიშტების მუქარით აირჩა „ეროვნული საბჭო“ 56 სოციალისტისა და 9 არა-სოციალისტის პროპორციით, ე. წ. „საქართველოს პარლამენტში“ არჩევნები სულაც არ მომხდარა: „ფრეილინის“ ქუჩიდან, „სასახლის“ ქუჩაზე გადავედით დაახლოებითი გაორკეცებით „საბჭოს“ დეპუტატებისა, რადგან ყველა „პარტიას“ უნდა დაჰმატებოდა იმდენი „დეპუტატი“, რამდენიც მოუწევდა — არ გაგეცინოთ — პროპორციულად, რუსეთის დამფუძნებელ კრებაში არჩეულ დეპუტატების რიცხვისა... და „კავკ. სემისა“.

მე არასოდეს არ მაინტერესებდა ესეთი „კომბინაციები“, მაგრამ ვიცი, რომ ამ უწესო, აბდა-უბდა „წესით“, „საქართველოს პარლამენტში“ აღმოჩნდა 130 დეპუტატზე მეტი, საცა „ნაც.-დემოკრატები“ აღმოვჩნდით 16; და, ვინაიდან მთელ საქართველოში 10 „ეს-ერ“-ის მეტი არ იყო, მათი გაორკეცებაც ალბად „ეს.-დეკ.“-ების საშუალებით მოხდა. ამას დაემატა კიდევ „ეროვნულ უმცირესობათა“, — სომხებისა და ადერბეიჯანელების — რამდენიმე წარმომადგენელი. ერთი რუსიც. ნამდვილი პარლამენტალური აჯაფსანდალი, თორემ რა შუაში იყვნენ, ან რა საქმე ჰქონდათ „რუსეთის დამფუძნებელი კრების“ ან თითონ დეპუტატებს, ან იმათ პროპორციას, საქართველოს პარლამენტთან? ან თუნდ „კავკასიის სემისა“? (94).

ასე თუ ისე, პარლამენტი გაიხსნა და ჩვენს კმაყოფილებას საზღვარი არა ჰქონდა, რადგან, მე დარწმუნებული ვიყავი, რომ საქართველოს აღდგენასთან, ამ განხორციელებულ ოცნებასთან, — ჩვენი გადარჯულებული ხალხი, ე. ი. უმაღლესი არისტოკრატია და უმდაბლესი „რუს. სოც.-დემოკრატია“, რომელთაც

შენიშნვა (94). „რუსეთის სოც.-რევ.“? „რუსეთის სოც.-დემ.“? რუსეთის დამფუძნებელი კრების დეპუტატები? და „კავკასიის სემისა“?

ნამდვილი ეროვნული გრძნობებისა და შეგნებისა აღარა ჰქონდათ
რა, — კვლავ „მოქრისტიანდებიან“, როგორც ჩვენში ამბობენ სხვა
მე. უნდა გამოვტყდე, რომ მათში შევეციდი. სამაგიეროდ, ხალხში
არა და ქართველი ერი გადაგვარებას გადაარჩა.

მ. ქარუმიძესა და აქ, ერთი დამახასიათებელი დიალო-
„ცვლაზე“. გი მინდა ვადმოგცეთ, ჩემი და შალ-
ვა ქარუმიძესი, რადგან ასეთი აზრები და დიალოგები, ალბად სხვა-
საც აღედგებოდა მაშინ და ხდებოდა კიდევ ალბად.

ჩვენი, „საქართველოს ეროვნული პარტია“, სამწუხაროდ ძალი-
ან მცირე რიცხოვანი, — მართალია, დაკავშირებული იყო „საქართ-
ველოს განმათავისუფლებელ კომიტეტთან“, მაგრამ ჩვენ განსაკუთ-
რებით ვმუშაობდით ფაქტიურად გერმანელებთან და არაფერი ურ-
თიერთობა ოსმალებთან არა გვქონდა. ასე ვსთქვათ, ჩვენი ფალავა-
ნი იყო — გერმანია და გეწყინდა, რომ მის მაგიერ, აგერ მოდის
ჩვენში, მართალია, მისი მოკავშირე, მაგრამ მაინც ოსმალო. ვნატ-
რობდით და ცვდილობდით, ნაწილობრივ ხომ ვახერხებდით კიდევ,
რაც შეიძლება მალე და მეტი გერმანელი მოსულიყო ჩვენში. მაგ-
რამ...

— რასაკვირველია, გერმანელების მოსვლა სჯობია, კულტუ-
რული ევროპიელნი არიან, — ამბობდა შალვა — მაგრამ არც ოსმა-
ლების შემოსვლას უნდა ვეწინააღმდეგოთ, ბევრი მოსაზრებით.

— მართალია, კულტურულად ვერ გვაჯობებენ, მაგრამ ბარბა-
როსული წესები შერჩათ და ამით წაგვახდენენ.

— ოლონდ ე რუსები წავიდნენ და, ვინც უნდა მოვიდეს, მოგე-
ბაში ვიქნებით ეროვნულად. ვერა ხედავ, უკვე გადაგვარების
გზაზედა ვდგევართ და ცვლილება თუ არა მოხდა რა, სულ გა-
ვითქვიფებით.

— და სულ ერთი არ არის, რუსებში გავითქვიფებით თუ ოსმა-
ლებში?

— არა, მე მაგას არ ვამბობ, — და როგორღაც „სხვენაირად“ გაუბრწყინდა თვალები, თითქო ზეშთაგონებით ლაპარაკობდა. ვამბობ ცვლილებაზე. სწორედ, გინდ ბატონის ცვლა, უარესიც რომ იყოს, ხალხს ჩააფიქრებს, გამოაფხიზლებს. ხომ ხედავ, როგორ შეეჩვია ხალხი რუსობას, ენას ვივიწყებთ; წინააღმდეგობის მაგიერ, მოდუნებულია ყველაფერი. რუსული ვინ არ იცის ეხლა და სანამ ოსმალურს ისწავლიდეს, ერთი თაობა მაინც იქნება იძულებული ქართულს დაუბრუნდეს და ამ ხანში კიდევ გამოიცვლება რამე, კავკასიას ოსმალებს არავინ დაუთმობს.

— მეც მაგრე ვფიქრობ, მაგრამ, სანამ პეტრე მოვიდოდეს, შეიძლება ოსმალომ ტყავი გავვაძროს.

— რა უნდა გავვაძროს ამაზე მეტი? შეხედე მენ შევიკებებს, რუსეთმა ის მოახერხა, რაც საუკუნოების განმავლობაში ვერც ერთმა მტერმა ვერა: ეროვნული სული შეურყვნა და ყველაზედ საშინელი ეს არის. ასი წლის მონობამ დაამონავე ეს ხალხი.

— ეგ ხომ ხალხი არ არის, უქნარა ნაძირალების ბატონობაა.

— საუბედუროდ, რუსების გავლენამ ეგენი გააძლიერა სწორედ, და, 50 წელიწადი რომ კიდევ ასე დარჩეს, სულ გავრუსდებით.

— ღვთის მადლით, რუსეთი დამარცხდა და დიდი პოლიტიკური ცვლილებები მაინც მოხდება.

— ჰო და, მეც მაგას ვამბობ, ცვლილება უნდა მოხდეს, გინდ ოსმალები დამპყრობელებადაც რომ იყვნენ და არა მოკავშირედ, გინდ ვინც უნდა იყვეს.

ეს აზრი, რომ, როგორიც უნდა ყოფილიყო, მხოლოდ ცვლილება გვიხსნიდა საბოლოო დაღუპვისაგან, ოსმალების ოკუპაციასთანაც კი უფრო გვარიგებდა, შალვას აზრით, ვიდრე რუსეთის დარჩენასთან. ბედმა სულ სხვანაირად დაატრიალა საქმე და სამი წლის დამოუკიდებლობამ, ე. ი. უფრო დიდმა ცვლილებამ, მიმჭარბული ეროვნული სული, დევნილი რუსებისაგან და მათი მონებისაგან უარესად, — კვლავ გამოცოცხლდა.

პარლამენტის წარმომადგენლები რომ „საქართველოს პარლამენტში“ ზოგი საკითხი, — შედარებით უმნიშვნელო, რასაკვირველია, — პარლამენტალურად სწყუდებოდა. დიდი უმრავლესობა კი და სწორედ დიდები, როგორც „საბჭოს“ დროს, — სადღაც სხვაგან და მზა-მზარეული, გადაწყვეტილი და ხანდახან უკვეც განხორციელებული, მხოლოდ ფორმალურ დასადასტურებლად მოდიოდა.

მე ვიყავი „დეპუტატად“ — იმ 65დან, რომელიც „ეროვნულმა ყრილობამ“ ამოირჩია 1917 წლის ნოემბერს — „ეროვნულ საბჭოში“, მაშასადამე, — ნახევრად მაინც კანონიერი და „პარლამენტის“ მეორე ნახევარი არჩეული იყო „კავკასიის სეიმისა“ და „რუსეთის დამფუძნებელი კრებისათვის“ და მათი პროპორციული აბრა. აი, რა სამი სხვა და სხვა სახელმწიფოსი და სხვა და სხვა ორგანიზაციის წევრები შეადგენდნენ „საქართველოს პარლამენტს“. კანონიერს? რევოლუციონურს? თუ?

სადღაც, ვილასთანაც „შეთანხმებით“, გამოცხადდა პარლამენტის „პრეზიდიუმი“: „კარლო“ ჩხეიძე, თავმჯდომარე; „სანდრო“ ლომთათიძე და „სისიკო“ მდივანი — მისი თანაშემწენი.

„მთავრობაც“: ნოე რამიშვილი — თავმჯდომარე, შინაგან საქმეთა მინისტრი;

ა. ჩხენკელი — საგარეო საქმეთა (ე.ვ. გეგეჭკორის მაგიერ, რომელსაც საოხუნჯოდ „საქმეთა გარეშე მინისტრს“ ეძახდნენ);

შალვა მესხიშვილი — იუსტიციისა;

გრიგოლ გიორგაძე — სამხედრო;

გიორგი ჟურული — ფინანსებისად.

და სხ.

თუმცა ბ-ნი გ. ჟურული „ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის“ წევრი იყო, „პარტიას“ არც კი გაუგია მისი არც არჩევა, არც დანიშნვა, პარლამენტში გამოცხადებამდე და ამან უსიამოვნო ინციდენტები გამოიწვია: გრიგოლ ვეშაპელმა მკვანხე პროტესტი განაცხადდა:

— ჩვენ ბ-ნი გ. ჟურული არ დაგვისახელებია და ვინაა? — ჩვენს დაუკითხავად? — აო. პარლამენტალური წესით, ჩვენთვის უნდა მოგემართნათო.

რომ მოემართნათ, ალბად სწორედ ბ-ნ გიორგის დავსახელებდით, მაგრამ ასეთ „აგდებაზედ“ მეც პროტესტი განვაცხადე და ჟურული უხერხულ მდგომარეობაში ჩავარდა. აღარ მახსოვს, მაშინვე განაცხადა, თუ მე რე ვავიგეთ მისი „აზრი“ : თუ არჩევანზე მიდგა, პარტია თუ მინისტრობა, მე პარტიის დეზავუაციას მივიღებ და მინისტრად დავრჩები“ —ო. დარჩა კიდევაც და ამ საქმეს ჩვენ აღარ გამოვკიდებივართ. აღარც ბ-ნი გიორგი გამოვკიდებია: არც წინასწარ, არც შემდეგ თავისი მინისტრობა ჩვენთვის არ უტყნობებია.

* * *

დარბაზი და ცხენი. ამის გარდა, თავიდანვე პარლამენტში ტრადიციული კურობები ხდებოდა. ჯერ „სახელწოდებაზედ“. ისტორიული მოსაზრებით, მე ჯერ „პარტიაში“ გავატარე და მერე მოვიტხოვეთ, დაგვერქმია — „დარბაზი“ (95), მაგრამ მენშევიკებმა არა ჰქნეს: „საქართველოს პარლამენტი“ —ო და მათი სახელით, ალექსანდრე ლომთათიძე „არღვევდა“ ჩვენს მოსაზრებათ და ასაბუთებდა თავიანთას: „ასეთ დაწესებულებას ყველგან პარლამენტი ჰქვია და ჩვენც პარლამენტი უნდა დავარქვათ. რაც შეეხება „დარბაზს“, ყოვლად შეუძლებელია, რადგან დარბაზი... ცხენების დასაყენებელი დიდი ოთახია“...ო. იქ არ დამცალდა სიტყვა და საგაზეთო წერილიც არ დამიბეჭდეს ამხანაგებმა, საცა მე ვწერდი: „...ალბად ის დარბაზი, რომელიც ბ-ნ ალექსანდრეს უნახავს, — სულ სარკეებით იყო მორთული და საცა გაიხედავდა, ცხენის თავსა ხედავდა“ —მეთქი, თორემ ქართველმა ადამიანმა კი უნდა იცოდეს, რა იყო „დარბაზი“ პოლიტიკურად თამარ მეფის დროს და ან დღეს რა მნიშვნელობა აქვს დარბაზს. აქედანაა სიტყვა დარ-

შენეშნვა (95). ისტორიული ტრადიციის გასაგრძელებლად.

ბ ა ი ს ე ლ ი ც ე , მაგრამ რა შეიძლება ყოფილიყო დარბაისები, ჩვენს „სალაყბო“-ში, რომელიც პირდაპირი თარგმანია „parlement“-ისა.

მეტ-სახელებზე. ან კიდევ: „რუს. სოც.-დემ. პარტიამ“ შემოიტანა წინადადება: «რადგან ჩვენი პარლამენტი გამოსულია(?) რევოლუციიდან და პარლამენტის ბევრი წევრი ცნობილია(?) უფრო თავისი რევოლუციონური მეტ-სახელით (ключка), ვიდრე გვარით (ეს კი მართალი იყო!), — თავჯდომარემ, როცა სიტყვას მისცემს დეპუტატს, უნდა გამოიძახოს: ... სიტყვა ეკუთვნის ამხანაგ... მავანსა და მავანსაო... ე. ი. მეტ-სახელითაო.

მე მაშინვე მოვითხოვე სიტყვა, — მადლობა ღმერთს, მეტ-სახელი არა მქონდა რა, და:

— ბატონებო, სადა ვართ ჩვენ, ველურ ქვეყანაში, თუ თავი მოგვაქვს, რომ კულტურული ხალხი ვართ? ჩვენს სხდომებს უცხოელები და განათლებული გარეშე სტუმრებიც ესწრებიან და სირცხვილი იქნება, მასხარად აგვიგდებენ, რომ პარლამენტის თავმჯდომარემ მიჰმართოს დეპუტატს, მაგალითად: ... „სიტყვა ეკუთვნის ამხანაგ ხუნხუნს (ნ. ხომერიკსა), ან: ამხანაგო ბროდიაგა (96), — სიტყვა თქვენ გეკუთვნით“.

მე განვებ ასეთი უცხო და უმსგავსი მათი სახელები ამოვირჩიე, თორემ ამხ. კოწია, კოლია, კუჭია და ჭიპიკოც რამდენიც გინდათ (ან არ გინდათ) იქა ბრძანდებოდა... შინაურულად. მთელმა დარბაზმა სიცილი დაიწყო და ეს საკითხი მოიხსნა. ასე გადავარჩინე სიცილით პარლამენტი, — ბროდიაგებისა და ხუნხუნების სახელებს; აფსუსს, რომ არავინ გამოჩნდა, ასეთ სახელების მატარებელთაგანაც გადაერჩინა, თუნდა ტირილით მაინც.

შენიშვნა (96). გიორგი ერადეს მეტ-სახელი იყო.

* * *

ენაზე. უფრო მწვავე საკითხი იყო, საკითხი ენისა. ამ ხანად, მომხსენებლად გამოუშვეს „სოც. დემ. პარტიის, საპარლამენტო ფრაქციის“ ლიდერი კაკი წერეთელი. წერეთელი ამტკიცდება, რომ თავისუფალ დემოკრატიულ ქვეყნებში, ყველა დებუტატს უნდა მიეცეს უფლება ილაპარაკოს იმ ენაზედ, რომელიც ეადვილება, ე. ი. ხუთიოდე არა-ქართველი დებუტატის გულისათვის, ფაქტიურად, საქართველოს პარლამენტში მსჯელობა რუსულად უნდა ყოფილიყო, რადგან მხოლოდ ეს ენა იყო ყველასათვის გასაგები, თორემ არც სომხურს, არც ადერბეიჯანულს ვერც ერთი ქართველი დებუტატი და ვერც პრეზიდენტში ვერ გაიგებდა უთარჯიმანოდ. სწორედ ეს რუსული ენა ექავებოდა ბ. კაკის, მაგრამ ადგილიდან დამცინავი რეპლიკებით და კათედრიდან ჩვენი სიტყვებით, ისე გადაუტრიალეთ ხალისი, რომ... შემდეგ სხდომაზედ ამავე საკითხზე გამოვიდა არსენიძე (რაედენი თუ მიხეილი?) და ჩვენს არგუმენტებს, თავისებიც დაუმატა და ამტკიცებდა იმავე „სოც. დემ. ფრაქციის“ სახელით, რომ „ქართულ პარლამენტში“; მსჯელობა ქართული უნდა ყოფილიყო. კაკიმაც კი გაიკვეთა თანდათან, თუმცა რუსულის პათოსს ვერასოდეს ველარ მიაღწია და სწუხდა.

ესეთი უცები ცვლილება „ს. დ. ფრაქციისა“ ენის საკითხში, — საოცარი „დიალექტიკის“ შედეგი და მაგალითი იყო, რასაკვირველია, რადგან ერთსა და იმავე ადგილას და დღეს და ერთსა და იგივე პირსაც შეუძლიან დაგიმტკიცოს ზანგის სითეთრეც და თეთრკანიანის სიწითლეც, თუ გნებავთ, რაკი მათი ლოლიკის სიმჩატესა ჰქვია სწორედ, — დიალექტიკა.

* * *

ღერბი. „ახალ სახელმწიფოს“ პარლამენტში, რალა თქმა უნდა, სახელმწიფოს «ღერბზე» და «დროშაზედ»-აც იქნებოდა მსჯელობა, და იმავე კაკი წერეთელის თემა იყო — „ცალი ფეხით და ცალი ხელით მიჯაჭვული ამირანი, რომელმაც მოასწრო მხოლოდ

ს ა ნ ა ხ ე ვ რ ო დ (?) გაეთავისუფლებინა თავი და გაეწყვიტა (ზოგი) ჯაქვი“.

დიდი ბრძოლის შემდეგ, როცა მენშევიკებმა კვლავ მისცეს უფლება თავის მრევლს, — ინდივიდუალურად მიეცათ ხმა, ჩვენ ვავიტანეთ „თეთრი გიორგი“; მაგრამ დაგვიმახინჯეს, რასაკვირველია, და, ვეშაპის დათრგუნვის მაგიერ შუბით გმირისაგან, ვილაც ჯამბაზი გადაახტუნეს... გუმბათზე და შუბის ტარიდანაც მოხსნეს ჯვარი. სწორედ ესეც ნამდვილი სიმბოლო გახდა მენშევიკებისა: ბოლშევიკურ ვეშაპს ვერ მოერივნენ და დიდი სიტყვიერი ჯამბაზობით გადაფრინდნენ, გადაახტნენ სტამბოლის გუმბათებს.

ღერბის მიღების ხანებში, ჭკუასთან მიახლოებული ანექლოტი დადიოდა: სამხატვრო კომისია აგვიანებდა პროექტების წარმოდგენას და ნ. ჟორდანიამ ვაგზავნა გ. ჟურული დასაჩქარებლად და გასაგებად, თუ რას ამზადებენო. ჟურული რომ დაბრუნებულა, უთქვამს: ყველაზე უკეთესი პროექტი „თეთრი გიორგი“ არისო — „ცხენზე ზის ვაჟაკი და ჰკლავს... ვეშაპელს“-აო.

— ა... ა... აპა, ეგ კარგი იქნებაო, წარმოუთქვამს „დიდ ნოვეს“. მაგრამ „პატარა ნოვეებს“ (კიდევ 3 ხომ სხვა იყო!) „უხიმიანებით“ და, მიუხედავად ჟურულის „დიპლომატიისა“, ვეშაპი-ვეშაპელიც კი გუმბათად შეუცვლიათ: „მთა(?) არისო“. ასე რთულად იბადებოდა საქართველოს ღერბი.

* * *

დ რ ო შ ა . სახელმწიფო დროშის საკითხი უფრო ადვილად გადაწყდა; ალბად იმიტომ, რომ ეროვნული დროშის „ფონი“ (ფართობი) თითქმის არ განსხვავდებოდა — მარქსისტული სიწითლისაგან და მხოლოდ წინა კუთხეში დარჩა პატარა თეთრი და შავი ზოლი.

მაგრამ მაინც, როცა პარლამენტის სასახლეზე, ბოლშევიკურ წითელ დროშის გვერდზე აფრიალდა ეროვნული დროშა და ლასა მგელაძემ, ეს სასიხარულო ამბავიც ამცნო თბილისის მამადავითის ზარების რეკვით, — ვ ა ლ ი კ ო ჯ უ ლ ე ლ ი „იღმანჭებოდა“ ბრაზით, მოითხოვდა მოხსნას და თავის უმგვან

რუსულ წიგნში „Тяжелый крест“ (ბ-ნ ევგენი გეგეჭკორის ბრძანებათა ბული წინასიტყვაობით), — აღშფოთებით იგონებს ამ „რეაქციონის“ და შოვინიზმის(?) გამარჯვების დღეს“. წითელი მენშევიკურ-ბოლშევიკური ჩვარი კიდევ დიდხანს ფრიალებდა ქართული დროშის გვერდით, დამოუკიდებლობის დროსაც. და თუ დამოუკიდებლობამ გასტანა მხოლოდ 2 წელიწადი 9 თვე და 9 დღე, წითელი მენშევიკური დროშიდან, ნამდვილ ბოლშევიკურ წითელ დროშამდე, ამდენი ვადაც არა ყოფილა.

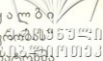
* * *

„პარლამენტარიზმი“. მართალია, ჭკვიანმა ჟორდანამ „საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის“ „მუდმივი ნეიტრალიტეტი“ (?) გამოაცხადა და არა ნაკლებ ჭკვიანმა გეგეჭკორმა „საშუალო საუკუნეების შეიარაღებული ფსიქოლოგია“ გააუქმა... ოსმალეთშიაც კი, მაგრამ საქართველოს არც გარედ და არც შიგნით ამას გავლენა არ მოუხდენია, როგორც ბუზების ბზუილს ყამირის ღრმა გადაბრუნებაზედ. ამიტომ ქართული პარლამენტის ხანაში — მაისი 1918- მკათათვე 1919 წელს — მარტო ზემოაღნიშნულ „წვრიმალეებზე“ არ გვიხდებოდა ბრძოლა და დავა, სიცილი და დაცინვაც.

თვით პარლამენტში, მის გარეშე და საქართველოს გარეშეც მოვლენები „სავნობრივი ლოლიკით“ (Логика вещей) მიმდინარეობდა და არა ქარაფშუტა „დიალექტიკით“.

შემშილსა და უფულობას, ვერაფერი დაუპირდაპირეს, გარდა „მბეჭდავი დაზვისა“ და „ერაძის პურისა“, საცა უცნობ სიშავის (?) გარდა, ნაცნობი ლურსმანი, ნახერხი, ბზე და თოკის ნაგლეჯიც შეგვხდებოდა. ათი სანტიმეტრის სისქე ქადის ცომი — 400 მანეთი ღირდა: და, თუ ბ-ნი ჟორდანია მარტო სიკვდილის შემდეგა სტყდება: „საბეჭდი დაზვის მეტი არა გვქონდა რა“-ო (97), სიკვდილის შემდეგაცა სდუმს, რომ, გარდა პარლამენტისაგან დართულ „კანონიერი“

შენიშნვა (97). იხ. „ჩემი წარსული“ გვ. 167.

ფულისა, მილიონობით იბეჭდებოდა მათგანვე, — ყალბი ფულიც. და როცა ეს აღენიშნეთ პარლამენტში და „მთავრობის“ „ყალბის მქნელები“ დავარქვით (Фальшивомонетчики!), სატონსაკაჟი წერეთელმა, მგელივით ანთებული თვალებით, დაგვჭყვივლა, ოპოზიციას, კათედრიდან: „... ფიზიკურად გაგანადგურებთ...“ — ო! კანონით შეუვალ დეპუტატებს გვემუქრებოდა... დემოკრატიულ ქართულ რესპუბლიკაში, „რუსეთის ს.დ.“-ის ლიდერი. რაღა თქმა უნდა, გული მოსდიოდა, რადგან სისხლს უშრობდით, ყოველთვის არა-ეროვნული, არა-სახელმწიფოებრივი, არამედ ყაჩაღური მოქმედების დამცველად რომ გამოდიოდა (ან გამოჰყავდათ) ეს „პატიოსანი“ (?)... მებრძოლი.

[შენიშნვის მაგიერ: ანალოგიური „ამბების“ გახსენება კარგად ასურათებს „პარლამენტარულ“ ჩვენს ატმოსფეროს. ერთხელ, მუშათა კომისიაში“ რომ მივდიოდით, — საცარ. არსენიძე თავმჯდომარედ იყო და მეც წევრად, — ვეუბნები: საქართველო ვერ აიტანს ამდენ თქვენს არა-სახელმწიფოებრივ სისულელეებს და ალბად ძალა-უფლება და მთავრობა უფრო სახელმწიფო ხალხის ხელში გადავა-მეთქი.

— თუ როდისმე თქვენი მთავრობა შეიქმნა, სათითაოდ აგაფეთქებთ და დაგზოცავთ-ო, — მიპასუხებს... მომავალი „იუსტიციის მინისტრი“.

როცა ესევე განუმეორე „მიწათ-მოქმედების“, უკვე „ყოფილ მინისტრს“ ნ. ხომერიკს, — სტამბოლში, რომ „ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია“ გამთელდა და ჯანსაღ ეროვნულ ელემენტებთან ერთად, — თქვენივე იდეოლოგიის მიხედვით, რომ „ძალა-უფლება იმის ხელშია, ვის ხელშიაც ეკონომიური ცხოვრებაა“ — და ფაქტიურად, მიწათ-მოქმედ საქართველოს მთელი „ეკონომიკა“, ჩვენს გაერთიანებულ კოოპერატივების ხელში იყო-მეთქი, ბ-ნი ხომერიკი მიპასუხებს: „ამიტომ იყო, რომ ყველა თქვენს დაწესებულებაში თითო კაცი მაინცა გვყავდა შემოყვანილი, რომ შიგნიდან აგვეფეთქებინეთ“—ო. და მართალიც იყო: გ. მაჭავარიანი — „კახეთში“, ე. დევდარიანი — „წარმოკავშირში“, ი. რუხაძე —

„ქართლში“, ბოლოს ავალიანი — „მწყემსში“ და სხ. დასამტკიცებელი ცილებდით გულწრფელი თანამშრომლობის დასამტკიცებელი — სულ ამ ამაფეთქებელი ხალხი იყო, ხელის შეწყობის მაგიერ — საქართველოს რეალური სიმდიდრის შესაქმნელად.

როგორც, მაგალითად, იმ შემთხვევაში კიდევ, როცა ბოლშევიკებმა გამოუგზავნეს მენშევიკურ მთავრობას — 30.000.000 — მანეთი ნიკოლოზის ფულისა (მაშინ ჯერ კიდევ უფრო მაღლა იდგა ჩვენსაზე) და, იმის მაგიერ, სახელმწიფო სალაროში შეეტანათ, — პარტიულად გაიყვეს „რუს. სოც. დემოკრატია“ და „რუს. ეს.-ერებმა“ (98); და ჩვენ ეს შევადარეთ ოფიციალ გამოსვლებში: „ტრაპიზონის მარადიურობას“.

ან კიდევ ვალიკო ჯუღელის გვარდიისაგან გაცარცვულ ოსების სოფლელ გლეხების საქონელს — „საომარ დავლად“ რომ აცხადებდა, გვარდიისა და პარტიის წევრთა შუა გაყოფილს.

მახსოვს, ერთ-ერთი ასეთი შეტაკების შემდეგ, რომ გაფითრებული „ერეკლე“ ჩამოვიდა კათედრიდან, მენშევიკებმა მისაყვედურეს: როგორ შეიძლება, ციხეებში დატანჯულ, დაჭლექებულ რევოლუციონერს, ეგრე სასტიკად ლანძღავო!

— რუსეთისთვის იტანჯებოდა და რუსიის ციხეებში ლპებოდა, საქართველოსთვის რა გაუკეთებია? — მეთქი, წავიდეს იქვე!

მაშინ აღარ დამიმატებია, რომ ნ. ჟორდანიაზედაც და კ. წერეთელზედაც 20 — 30 წელიწადია გვესმოდა, რომ „ჭლექიანები არიან!“ — ეს რალაც მენშევიკური „ტანჯულობის მოდა“ იყო, გადმოტანილი 1830-ან საფრანგეთიდან. ჭლექიანები არ იყვნენ თითონ, მაგრამ ჩვენ და საქართველოს „ჭლექი გაუჩინეს“, ჩვენში რომ ამბობენ.

და ამ „ყაჩაღობისა“ და „ყაჩაღების“ მულმივი დამცველი, ბ-ნი კაკი, როცა უკვე აქ, პარიზში, — „ობოზიციაში“ გადავიდა, „მეორე

შენიშვნა (98) მენშევიკები იძულებულნი იყვნენ „დაეთმოთ“ ამ 30.000.000-ის ნაწილი „ეს.-ერებისათვის“, რადგან მათთვის გამოგზავნილი ფული მოვიდა შემთხვევით (?). ილიკო ქარცივაძის სახელზე და არ აძლევდა, სანამ ნაწილი, თავისი პარტიისათვის არ მიიღო, რევ.-ზნეობითა და წესით.

ინტერნაციონალიდან“ გამოიყვანეს (99) და აღარ გაიკარეს, ხშირად გვეუბნებოდა: „როგორ შეგიძლიან თანხმობა (100) მაგ ხალხთან, ეგენი სახელმწიფო ხალხი კი არა, ხამდელი ყაჩაღები და უსინდისონი არიან“-ო. სწორედ ასეთივე სიტყვებით ახასიათებდა მათ და მათი რ. არსენიძე „შემათანხმებელ კომისიაში“, პარიზში, 1949 წელს... მთელი წლის განმავლობაში. პირად ურთიერთობაში, მე მართლაც დავრწმუნდი, რომ სახელმწიფო კაცი თუ არა, მათთან შედარებით, ბატონი კაკი წერეთელი პატიოსანი კაცია, თავისებურად: ფანატიკოსი რუსული რწმენისა და სიტყვის არ გამტეხი.

მაგრამ, არ იფიქროთ, ზემოაღნიშნული „სადაო“ საკითხები, მათ მოჰქონდათ პარლამენტში; არა, ჩვენ გვიხდებოდა, როცა შემთხვევით გავიგებდით ხოლმე; და რამდენი არ გავგივია, ღმერთმა უწყის?! ეს ხომ იყო „პარლამენტი, უპარლამენტარიზმოდ“, ე. ი. ლობიოშეჭამანი ულობოდ, როგორცა ბრძანებს ნ. ჟორდანიას თავის „რჩეულ ნაწერებში“ (გვ. 23), — თავიდან ბოლომდე სინამდვილის საწინააღმდეგო ყალბს ფრაზეოლოგიაზე აგებულს, როგორც ბოლშევიკებსაც, „ქართ. სოც.-დემ. პარტიის“ „ისტორიის(?) მოკლე კურს“-შია ნაამბობი ზღაპრები, სიცრუის ოსტატებისაგან.

შენიშვნა (99). მე მაშინაც პროტესტი განვაცხადე, რომ სწორედ ეს საინტერნაციონალო ადამიანი, საცა ისეთი ნდობა მოიპოვა, რომ მდივნობის კანდიდატიც კი იყო. — გამოიყვანეს და მის მაგიერ უმწეო ჩინოვნიკი — კოწია გვარჯალაძე შეიყვანეს.

შენიშვნა (100). რაც შეეხება „თანამშრომლობას“, ჩემი თანამშრომლობა „ცენტრში“ (30-იან წლებამდე) გამოიხატებოდა იმაშივე, რაც საქართველოში და „ცენტრიდან“ გამოსვლის შემდეგაც: ჟორდანიას-გეგეჭკორის წაგე-უკუგე-ქობის მხილებაში, იმ პრინციპით, რომ ქართული საქმე ყველგან ან კეთდება, ან ფუჭდება, ამიტომ ყველგან უნდა ვიყენეთ: საცა კეთდება, — ხელი შეუწყოთ, საცა ფუჭდება, — ხელი შეუშალოთ, განზე ვადგომა ან დეზერტირობა, ან პილატესებური ხელის დაბანა. ასეთი გავებით, რჩიანი კაციც სჯობდა „ინტერნაციონალში“, უფერულ კოწიას.

გერმანელების მაგრამ თვითონ ქართველი ხალხი —
წინადადება. გლეხობა, მუშები, ინტელიგენცია, ან
თავად-ახნაურობა თუ ლოიალურ ოპოზიციასა და კრიტიკას არ
გასცილებია მთავრობისა და პარლამენტის მიმართ, არა-ქართველი
ელემენტები ყველა მტრულად იყო განწყობილი საქართველოსადმი
და ქკუა-ნეიტრალ ჟორდანის, გენიოს ერეკლე მეფეზე ნაკ-
ლები ომების წარმოება არ დასჭირდა. იმ განსხვავებით, რომ
ერეკლეს დროს ქართლ-კახეთიც მარტო იყო, საქართველოს ბევრი
გარეშე მტერიც ჰყავდა, შიგნითაც და ოჯახშიაც აწეწილი საქმე-
ები, ჟორდანის კი ბედმა მთლიანი საქართველო ჩააბარა და
ამ ეროვნული ერთობის გამოყენების მაგიერ, — ეროვნული
ჯარისა და დაწესებულებათა შექმნის მაგიერ, სახელმწიფოს გასა-
მაგრებლად, — შექმნა პარტიული გვარდია და თითონა
ჰქსაქსავდა ქართველების რეალურ ერთობას უ-
თავბოლო „სოციალიზმით“ (101).

თავიდანვე, ჩვენი დამოუკიდებლობის დასაყრდნობი — გერ-
მანელები იყვნენ ხომა; — 1915 წლის ხელშეკრულების გარდა, ოს-
მალების წინსვლის შეჩერება ნახევარზე მეტი „შეთხზულ გერმანუ-
ლი ჯარის“ საქმე იყო და შემდეგ, არა მარტო თვით ფაქტი ნამდვილ
გერმანელების ჯარის ყოფნისა ჩვენში, ზურგი იყო ჩვენი,
არამედ ახალციხე-ახალქალაქ-ბორჩალოს „თათრების“ ბრბოების გა-
მოსვლა — ოსმალო ოფიცრების ხელმძღვანელობით—თვით გერ-
მანელმა ჯარებმა ჩააქრეს ჩვენ ნაწილებთან ერ-
თად.

მაშასადამე, სისხლიც კი დაღვარეს ჩვენთან ერთად თითქმის
სანახევროდ, თავიანთ მოკავშირეების წინააღმდეგ. და, როცა ამის

შენიშნვა (101) სახელმწიფოებრივი ნიჭის შესადარებლად ისიც კმარა,
რომ ათასწილად უარესს პირობებში ერეკლე მეორემ იმეფა 60 წელიწადი და
გარდაიცვალა საქართველოში, მემკვიდრეს დატოვებით, ნოე პირველმა სამიცი ვე-
რა და მოკვდა—გაქცეული... ვანვში, ლოვილის მემკვიდრეების შეთხზვით.

შემდეგ, გაკვირვებულთ, რომ „ქართველები ჩვენზე უკეთესად ხერხებულად, გაბედულად იბრძოდნენ“-ო (102), ოფიციალური წინადადება მისცეს ჩვენს მთავრობას: „ჩვენ მოგცემთ ფულს, იარაღს, ინსტრუქტორებს, — შეჰქმენით თქვენი საკუთარი ორი რკინის დივიზია (103), რაც საკმარისია საქართველოსათვის მშვიდობიანობის დროს, და, ომის დროს შეგიძლიანთ 300.000-მდეც აიყვანოთ“-ო: — ჩვენმა მთავრობამ, არა მარტო უარი უთხრა ასეთ კეთილშობილ დახმარებაზედ, არამედ ბოროტებად ჩაუთვალა, რაღაცა მზაკვრობად და ეს, ჯერ კიდევ 1918 წელში შემოთავაზებული, — 1920 წელსაც დაწერილ „Тяжелый Крест“-ის უნიჟო ნაბოდეგარში, გამოყვანილია, როგორც უკუსაგდეები კავშირი(?) „იმპერიალისტებთან“, ამ უბადრუკ „რევოლუციონერებისა“. გარდა ამისა, ჯერ მაშინვე, როცა გერმანელები ჩვენში იდგნენ, ნ. ჟორდანიას, უტიფრად გადმოდგა პარლამენტის ტრიბუნაზედ: „თქვენ მოლაღატენი ხართ, გერმანიის „შტიკებზედ“ გინდათ დაეყრდნოთ ქართველი დემოკრატიის წინააღმდეგ“-აო, ჩვენზედ ამბობდა.

მშინშარა ჟორდანიას ელანდებოდა ალბად, რომ გერმანელების ეს წინადადება, ჩვენი განზრახვით მოხდა და ფაქტიურად ჩვენ არაფერი ვიცოდით და არც პარლამენტში შემოუტანიათ გასარჩევად. ალბად „პარტიის“ დადგენილებით უთხრა მთავრობამ უარი და ეს ამბავი დავციანებით გავიგეთ. მზაკვრობა ჟორდანიასი იმაშიც იყო, რომ თითონ „გვაკუროხა“, ასე ვსთქვათ, გერმანელებთან თანამშრომლობაზედ 1915 წელს; მე პირადად ხომ „მანდატიც“ მომცა ამაზედვე — 1917 წელს, და ეხლა, თითონ, გამარჯვებული რუსების ხიშტებით, — ჩვენ გვაბრალებდა „მოლაღატეობას“.

შენიშვნა (102). ესეთი მაღალი აზრი ქართველთა მხედრულ თვისებებზე — წინადაც ჰქონდათ, მაგ., რუსებს და მეორე დიდი ომის დროსაც იმავე რუსებს და გერმანელებსაც.

შენიშვნა (103). პირველ მსოფლიო ომში, გერმანელებს ჰყავდათ განსაკუთრებულად შეიარაღებული და მედგარი ნაწილები, რომელთაც „რკინის დივიზიები“ ერქვა, 15.000 მეომრისაგან შემდგარი თითო.

მოლაღატეებს — ხვრეტენ, უსინდისო ცილის-მწამებელი მკვლელები — პირში აფურთხებენ. და, რა უნდა მოგვეთხოვნა კაცი წინაშეაღსრულებს სათვის, რომელმაც ესევე ბრალდება წამოგვიყენა პარლამენტში, რადგან რუსეთის ციხეებში ან თუნდ რუსულ ტრიბუნებზედ რას გაიგებდა, რომ ჩვენი სულელური ლოიალობით, არც ერთი ნაბიჯი არ გადაგვიდგამს გერმანელებთან, ჟორდანიას კურსში ჩაუყენებლივ. ეტყობა, ქართული ანდაზა: „სინდისიც კარგი საქონელიაო“, ორთავეს რუსულად ესმოდათ: „Совість тоже порядочная скотина“-ო.

* * *

ინგლისელების აქ მინდა, წინასწარ, მოკლედ მოვიყვანო **წინადადება**. ნო ინგლისელების სრულიად ანალოგიური წინადადება — ორი ქართული დივიზიის შექმნისა, რაზედაც ისევე უარი უთხრა მთავრობამ, როგორც გერმანელებს. თუ გერმანელები მიუღებელი პარტნერები იყვნენ, როგორც „იმპერიალისტები და მონარქისტები“, ინგლისელები ხომ უაღრესი დემოკრატიის წარმომადგენელი ბრძანდებოდნენ და რატომ არ მივიღეთ? იმიტომ რომ, ძალის თავი „იმპერიალიზმისა“ და „დემოკრატიზმის“ შუა კი არ იყო დამარხული, არამედ ჟორდანია-გეგეჟკორ-ჯულელის არა-ქართულ (დამჯდარ) ბუნებასა და მათს პრო-რუსულ ფუქსავატობის შუა. მაგრამ ამაზე შემდეგ. აქ მართო იმიტომ მომყავს ეს ამბავი, წინგასწრებით, რომ გერმანიისა და ინგლისის, ამ ორი მოპირდაპირე ბანაკის, თანაბრად სწორი ვაგება სახელმწიფოს ძირითადი მუხლისა — სამხედრო ძალის საქროებაზე — თუ როგორ შეუვალი იყო ჩვენი მთავრობის მოკლე ჭკუისათვის.

* * *

„სომეხ-ქართველთა“ ნომბრის შუა რიცხვებში მოვი-
დათვით „ომი“. და თავზარ დამცემი ამბავი, რომ
გერმანიამ ზავი მოითხოვა, თუმცა თავს დამარცხებულად არა
გრძნობს. როგორც „ნეიტრალურ“ სახელმწიფოს, ჩვენ განიარა-
ღება უნდა მოგვეხდინა ჩვენში ჩარჩენილ გერმანელებისა, მაგრამ
მენშევიკების სასიქადულოდ უნდა ითქვას, რომ აქაც, არა-პირვე-
ლად გამოიჩინეს ქართული სტუმართ-მოყვარეობა, გერმანელები
სამშობლოში გააპარეს და არ შეირცხვინეს თავი მათი არც გაცარც-
ვით, არც დატყვევებით, არც, სულ მალე მოსულ, —ინგლისელები-
სათვის გადაცემით (104). „ერთი ალილუია მღვდელსაც შესცდებოა“,
ეტყობა, მარქსის ქურუმებზედაცა ვრცელდება და ეს კეთილშობილი
ნაბიჯი, არ უნდა დაუფოლოთ (105).

მაგრამ, გერმანელები წავიდნენ თუ არა, ინგლისელები ჯერ არ
მოსულიყვნენ, სომეხებმა ომი აგვიტეხეს. მე, როგორც ქართველს,
როგორ შემძლიან ვსთქვა, საქართველოს ბრალი ყოფილი-
ყოს ეს «ძმათა ომი», საუკუნეთა განმავლობაში არ გავიწყდებოდა,
მაგრამ იმის უარყოფა არ შეიძლება, რომ ყო რ დ ა ნ ი ა ს მ თ ა ვ რ ო ბ ა -
ბ ა ს რ უ ლ ე ბ ი თ მ ტყუანი იყო და უნაკელების მთავრობას-
თან და ორმა სოციალისტურმა პარტიამ აღვრევენა სისხლი ორ
ერს: 1912 წელს, სწორედ იმ პირებმა «დაუთმეს» ახალციხე,
ახალქალაქი და ბორჩალოს მაზრა ნავთლულამდე, რომელნიც ეხლა
საქართველოს მთავრობაში ბრძანდებოდნენ და სწორედ იმ პი-
რებს, რომელნიც ეხლა სომხეთის მთავრობაში აღმოჩნდნენ:
„ხენაში პირობა სჯობს, მკაში — ხმლების ტრიალსაო“ და ეს ორი
„პარტია“ სხვისას ხნავდა, პირობის დადებისას, და, სულ სხვი-
სას იმკიდა. გარდა ამისა, 1917 წელს ხომ ამტიკებდა ყორდანია —
თბილისის მესამედი — სომხებისა არისო და 1918-ში, არა თუ მე-

შენიშნვა (104) იხ. დ. ვაჩაძის „მოგონებათა რეგული“, 1944 წ.

შენიშნვა (105). თუმცა იმავე „ნეიტრალობის“ ძალით, ინგლისელებიც
უნდა განგვიარაღებინა, ხომა.

სამედი არ დაუთმო, თბილისის ქალაქის თვით-მმართველობის და
გაჰყარა და „თავისი ბიჭები“, პარტიული ამხანაგები ჩამოაყენეს, სასამართლო
ლებიც ჩამოართვა, როგორც ბურჟუაზიას და ავეჯიცა და საცვა-
ლიც მიაყოლა, ლენინის ლოზუნგით ალბად: „Грабь награблен-
ное“-სიაო. მიხეილ ლაშქარაშვილის სიტყვით ხომ, „დათმობილ“
ბორჩალოს მაზრაში (106), „გვარდიამ სომხებს ბეჭედი და საყურე
არ შეარჩინა, არამცთუ სხვა ნივთი“-ო, — ჯერ კიდევ „სომეხ-ქარ-
თველთა ომამდე“-ო.

რომ ომი მზადდებოდა სომხეთის მხრიდან და რუსის „თეთრი
არმიის“ ოფიცრებიც ჰყავდათ ხელმძღვანელებად, ჩვენმა მთავრო-
ბამ იცოდა, სომხეთში დანიშნულ ელჩის, ბ-ნ სისიკო მდივნისა
და მისი (მგონი) თანაშემწის, მიხეილ ყანჩელის ოფიციალური პატა-
კებიდან. რალაცა „ზომებიც“ კი მიუღია მთავრობას და ჯარიც კი
გაუგზავნია სომხეთის საზღვარზე, მაგრამ ბ-ნ აკაკი ჩხენკელს (107),
— დიპლომატობის გარდა სტრატეგობაც უკეთესად რომ ეხერხებო-
და, — მთავარ-სარდლის განკარგულება: ერთ მუშტად ჯა-
რის ყოლა“, დაურღვევინებია: „სოფელ-სოფელ ჩააყენეთ პა-
ტარ-პატარა ნაწილები, აჯანყებები არ მოხდეს სადაო(?) ზონაში“-ო.
თუმცა მთავარ-სარდალი ლენერალი ოდეშელიძე იყო, აკაკის, ამხა-
ნაგურად დაურწმუნებია „რევოლუციონერი ლენერალი“, დუშეთის
გმირი, იოსებ გედევანიშვილი და ჯარი გაუფანტიათ. და, აი, ერთ
მშვენიერ — არა? — ბნელ ღამეს, გაფანტულს, ზოგს ნასვამს, ზოგს

შენიშნვა (106) რაში ენალვებოდათ ლანჩხუთელ გაკორებულ აზნა-
ურებს ბორჩალოს თავადების მდიდარი მიწების დარიგება, ბურბუშელა „პრინ-
ციპთ რეალური მოსახლეობისა“? მაგრამ როცა თავისად იგულა, „მდგომარეობამ კი არ შეუქმნა შეგნება“, შეგნებით მდგომარეობის შექმნა მოინდომა და სომხები აიძვდნენ.

შენიშნვა (107). რა იმის საქმე იყო? ვისი ტიკი-ტომარა? ერთხელ ბორ-
ჩალოს მაზრაში ყოფილა და ალბად მაშინაც იფიქრა: „ქე დიდი ქვეყანა ყოფა-
ლა“-ო! ამიტომ მხედრობაც მოინდომა, როგორც „თავმჯდომარემ სამხედრო კომისიისა“... რაკი მხედრობისა არა-გაეგებოდა რა.(ამაზე იხ. ღენ. ოდიშელიძის მოხსენება სტამბოლში). ესევე გამეორდა უკანასკნელი ომის დროს ბოლშევიკებთან.

ნამძინარეგს, ზოგს დანათლიავებულ ჩვენს ბათალიონებს დასუფრეხუნული
სომხის ჯარი და ტყვედ ჩაუგდიათ. შიგლინოსეკე

ვალოდია გოგვაძეს ორ ჯავშნოსან მატარებელს გზა ჩაუხერ-
გეს, ქვებითა და იარალით დაუმტვრიეს ისე, რომ ძლივს ცოცხალი
თავით გამოასწრო; დანარჩენები გამოიქცნენ და სომხის რეგულია-
ლურმა ჯარმა, რეგულიალურად შემოგვიტია...

და ბ-ნი ნ. ჟორდანიია, — დიპლომატიური(?) მოსაზრებით(?) —
პარლამენტში ამბობდა: „... სომხების აჯანყებული ბანდები, კონტრ-
რევოლუციონური დაშნაკებისა, ებრძვის... დემოკრატიას..“ -აო.

ამ „ბანდებმა“ წაართვეს ზარბაზნები გვარდიას, გარსემოერ-
ტყნენ ჯუღელის რაზმებს ეკატერინენფელდში და მთლად დაატყვე-
ვებდნენ; ორ-სამ დღეში შეიძლება თბილისშიაც შემოცვივნუ-
ლიყვნენ, რომ საჩქარო ზომები არ მიგველო... სარლლად და-
ინიშნა გიორგი მაზნიაშვილი; მოხალისედ გავეიდა და შტა-
ბის უფროსად გახდა ლენერალი კვინიტაძე; დათა ვაჩნაძემ, კახეთი-
დან, ჩამოიყვანა 500 ჯარისკაცი (108) და სხვა ადგილებშიაც შე-
კრებილი დანარჩენი 4.500, — გაჰგზავნა ფრონტზედ, თუმცა დ. ვა-
ჩნაძეს არავითარი „პოსტი“ არ ეჭირა და ისიც მოხალისე იყო; (ჯარი
ჩამოვიდა იმ „კახეთის რკინის გზით“, რომლის გაშენების წინააღ-
მდეგ იყვნენ ჩვენი გაუთვალისწინებელი სოციალისტები). აი რამ,
არა მარტო იხსნა მდგომარეობა, არამედ დაამარცხა სომხები, აილო
მათგან აღებული შულავერი, სირცხვილს გადაარჩინა გვარდია და
სომხები მთლად განდევნა საქარველოს საზღვრებიდან.

მაგრამ... ჟორდანიამ ვასცა ბრძანება, გამარჯვებულ
ჯარი შეჩერებულიყო, მტრის დევნისა და განადგურების
მაგიერ, როგორც სამხედრო ხელოვნება მოითხოვს, და, რომ „პარ-
ლამენტის დეპუტატებიც, — იგულისხმებოდა დ. ვაჩნაძე — არ გა-
ეშვათ ფრონტზედ“. ბ-ნი ნ. ჟორდანიია, ასე ვსთქვათ, „სიკვდილის შე-
მდეგაცა“ სტყუის, თავის „ჩემი წარსულში“, ამ ამბების აღწე-

შენიშნვა (108). იხ. დაწვრილებით ეს ამბავი დ. ვაჩნაძეს „მოგონ. რვე-
ულში“, 1944.

რაში, განგებუნდოვანად (იხ. გვ. 133-ს ბოლოდან 136-ის დასაწყისამდე) და ინგლისელებზე (109) გადატანით საკუთარი ბრალისა.

ვარდა იმისა, რომ არავითარი წინასწარი სამზადისი არ იყო ნამდვილად მოსალოდნელი ომისათვის, როგორც ყოველთვის შემდეგაც, — დაითხოვეს გამარჯვებული ლენერლებიც და ჯარიც; დაჰერილი მტრისაგან და უკან დაბრუნებული ჩვენი ტერიტორია — «სადაოდ» გამოაცხადეს და ვიღაც ორი უპასუხისმგებელი ინგლისელი მყვირალა ლათაიები, ვითომ „ინგლისის ულტიმატუმად“ მიიღეს.

ფუქსავატობა და სიყალბე ჟორდანიასი იმაშია, რომ სომხებთან ომის მიზეზებს რასაც მიაწერს (გვ.134 მისი წიგნისა), — სინამდვილეში მისი საკუთარი, 1917 წელს წაკითხული მოხსენების შინაარსი იყო ბელინსკის ქუჩაზე № 2, საცა ის თითონ გვიმტკიცებდა სწორედ იმას და იმავე არგუმენტებით, რასაც თავის წიგნში სომხებს მიაწერს. სწორედ ამაშია მარქსისტული (?) ყალთაბანდობა (იხ. აქვე გვ. 194), რომ 1912-ში და 1917-ს მენშევიკები — ეთახმებოდნენ სომხების პრეტენზიებს ქართულ ტერიტორიასა და თბილისზედ. მაგრამ, ან მათმა მრევლმა რა იცოდა მაშინ, ან საზოგადოდ ქართველი ერი როგორ მოითმენდა შემდეგ, ასეთს გაყიდვას?!

ან სომხები როგორ გაბრიყვდნენ და საქართველოს ტერიტორიას როგორ ყიდულობდნენ „რუსეთის სოც.-დემ. პარტიისაგან“? პატრონს, ქართველ ერს, აღარა ჰკითხავდნენ? და კიდევ დაიმტვრიეს კბილები და... არშაკ ბაბოვის ხელით გადაცემული ფულებიც დაჰკარგეს... და დოლუხანოვის ცრემლებიც... სომხების ხმებიც, — საქართველოდან „სოც.-დემოკრატებისა“ და სომხეთიდან

შენიშვნა (109). ჩვენში მაშინ მხოლოდ ორი ინგლისელი ოფიცერი იყო მოსული (და ისიც „შტაკი“, რამდენადც მახსოვს) და თურმე ამათ შემოგვისიეს სომხები და „ულტიმატუმითაც“ (?) ომი შეაჩერეს: ესეთი შეჩერება გამარჯვებული ომისა, ჟორდანიამ ხელობად გაიხადა, როგორც შერეც დაინახავთ, — „ხელობით“.

ნაციონალ-დაშნაყებს ირჩევდნენ—რუსეთის დუმებში(110).

ასე თუ ისე, გამარჯვებული ომი მარცხით გავათავეთ და 1919 წლის შუა, — შუალამეს.

* * *

ქორდანია და ჯარი. საინტერესოა გვცოდნოდა, ქორდანიას მსუბუქ თავში, რით და როგორ აიხსნება ის გარემოება, რომ „ნამდვილი კეთილშობილი, უაღრესად მეგობრული და პატიოსანი“ განწყობილება ჩვენდამი გერმანელებისა (იხ. მისი გვ. 133) და „მტრულად განწყობილი... ფელდფებელ(ური), უკმეზი და უზრდელი“ — ინგლისელებისა (გვ. 134) — გამოიხატა პოლიტიკურად სრულიად ერთსა და იმავე წინადადებაში: „შეჰქმენით თქვენ ი ორი დივიზია ქართული ჯარი“? რომ ორივეს უარი უთხრეს. და ამ ორივე, უაღრესად მნიშვნელოვან გარემოებაზედ, ბ-ნი ქორდანია კუსავითა სდუმს და არც ერთი წვრი-მალი ჩიხო-მახო თავის „პარტიულ“ ბიოგრაფიისა კი არ დაავიწყდა, რადგანაც იგი იყო „ერთი დღისა“ (ე. ი. „ტაქტიკისა“) და არა ხანგრძლივი ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი პროგრამისა და მიზნის კაცი. საუკეთესო მაჩვენებელი ამისა თვით მისი წიგნია. წაიკითხეთ, როგორ ბავშვურად ლაპარაკობს გერმანელების მეგობრობაზედ და ინგლისელების „მტრობაზედ“, იმისდა მიხედვით, თუ რა ტონით ელაპარაკებიან მას პირადად, თითქო წარმოდგენაც არა აქვს, იმ შორეულ მიზნებზედ (ან ისტორიის რეალობათა ამბებზედ), რომელიც უნდა ჰქონოდათ გერმანელებს, ინგლისელებს თუ სხვათ საქართველოსა და კავკასიის მიმართ.

ერთი მისი მეგობარი და „მთავრობის თავმჯდომარედ“ დამყენებელი, ბოლშევიკი ვალიკო ჯუღელი, თავის არა ნაკლებ უმგვან რუსულ წიგნში, ვიდრე თვით ქორდანიას ქართული, — გერმანელთაგან ამ წინადადების მიუღებლობასა ხსნის, უკანასკნელთა მონარ-

შენიშნვა (110) აი, ამ დუმებზე და ფულზე გაცვალებს 1905-დან 1917-მდე საქართველოს ტერიტორია და თბილისის მესამედი, ს.-დემოკრატიის მეთაურებმა.

ქისტობით; და, დემოკრატიულ ინგლისელებისაგან რატომ არ შეიძლება იგივე?

მე ვამტკიცებ: ჟორდანია არ იყო სახელმწიფო კაცი, მას ეგონა, რომ სახელმწიფოს შექმნა, შენახვა და დაცვა შეიძლება ცალიერი სიტყვებითაც, ნაცარქექიული მოკვარახუნიებით, და, მეორეც: ნ. ჟორდანიას თავისი საკუთარი ჯარისა ყოველთვის უფრო ეშინოდა, ვიდრე მტრისა (111).

ნუ თუ ფიქრობდა, რომ ნეიტრალიზაციის გამოცხადება საკმარისი იყო? ან არ იცოდა, რომ ისეთი ქვეყნები, როგორც შვეიცარია, ბელგია და სხ.—დიდ სახელმწიფოებისაგანაც კი ცნობილი ნეიტრალურად, უჯაროდ ვერ არსებობენ? ამაზე ქვევითაც გვექმნება მსჯელობა.

* * *

დუშეთის „ამბები“. მაგრამ ეხლა შევდივართ 1919 წელში, რომელმაც ისევე ვერაფერი გვასწავლა. ჟორდანიას „ბრძნული“ სიტყვების საილუსტრაციოდ, არ ვიცი, გვარდიამ, თუ „ს. დ.“-ის სხვა რომელიმე „რევოლუციონურმა“ დაწესებულებამ (სხვანაირი ხომ არც არსებობდა, როგორც იკვებებიან ასეთი ბოლშევიკური სისტემით, თავის წიგნებში), — გამოსცა ღია ბართი: „არც მარცხნივ, არც მარჯვნივ, — პირდაპირ სოციალიზმისაკენ“. დახატული იყო გვარდია; წინ ჯუღელი, უკან ჟორდანია; მარცხნივ კავკასიონის მთები, მარჯვნივ — ველები: პირდაპირ — ხრამი და იმის იქით მზე (აღზად სოციალიზმისა); უნებური სიმბოლო იმისა, რაც იყო და რაც მოგვივიდა: ჯუღელსა და ჟორდანიას, — ამ სარდალსა და „ბელადს“, — მივეყავით ხრამში გადასაჩეხად.

შენიშვნა (111) ვალიკო ჯუღელი თავისი „მძიმე ჯვარის“ ერთ ადგილას ამბობს, რომ ჟორდანიას გვარდიისაც ეშინოდა და ზარბაზნებს არ აძლევდაო. აჰ, სათაყვანებელი, ანუ უკეთ. გამოსათაყვანებელი „ეკონომიური“ საკითხიც არ თამაშობდა ისეთს როლს, რადგან გერმანელებიც და ინგლისელებიც გვაძლევდნენ „ფულს, იარაღს და ინსტრუქტორებს“ ჩვენი ჯარის შესაქმნელად, უფასოდ.

აღბად „სოციალიზმის მზე“ თვალს უქრელებდათ და არავენიერი გამაფრთხილებელი ხმა არ გაიგონეს.

ჯერ იყო, და, რაკი თბილისში პური დაიკარგა, შიმშილით, ღარიბი მოსახლეობა, — ბაზრისა და სხვა ნაგვის ყუთებში ეძებდა სანოვავის ნარჩენებს (112), მთავრობამ შეუსია გვარდია დღუშეთისა და გორის მაზრის გლეხობას, — კარლო-მარქსო-ეორდანიას შემეცნებით „კონტრ-რევოლუციურს“ (113) და ძალით ახდენდა რეკვიზიციას. (აბა, „დაწინაურებულ“ გურიიდან ხომ არ ჩამოიტანდნენ?). მეორე მხრით, მისივე აგენტებმა, რკინის გზის მილიციამ და სხ., შეჰკრეს რკინისა და ყველა გზები თბილისისაკენ, და ნება-ყოფლობით ვისაც რამ ჩამოჰქონდა, თბილისელს თუ პროვინციელს, ართმევდნენ და სჯიდნენ (114). რალა თქმა უნდა, ამან გამოიწვია მღელვარება „ყველაზე ჩამორჩენილ(?) დღუშეთის მაზრაში“, შინაურ-უცხო ბოლშევიკებიც უწყობდნენ ამას ხელს, და სამხედრო ძალითა და სისხლით დასჭირდათ, მათგანვე შექმნილი მდგომარეობის „ჩაქრობა“.

... **ოსებისა**. ეხლა ოსები აგვიტყდნენ. ერთის მხრით, როგორც ზევითაც მოგახსენეთ, ვორონცოვის „ზიხანთა პროექტისა-

შენიშნვა (112) როცა მე განვაცხადე პარლამენტში, ფაქტების აღწერით, ეორდანიამ ტრიბუნიდან გვიპასუხა: „ხალხი რომ უკმაყოფილო იყოს, რევოლუციას მოგვიზდნდა“-ო. — „რევოლუციას“ თქვენ ახდენთ და ქართველ ხალხს აღარა აქვს არაქათი, — მეორისათვის, ვუპასუხე მე.

შენიშნვა (113) ეორდანიამ არა ერთხელ გაუსვა ხაზი თავის სიტყვებში თუ ნაწერებში, გლეხობის „კონტრრევოლუციონერობას“ და ეს, მაშინ, თავზარსა სცემდა ყველას, რადგან ბუნდოვან ცნობისათვის, — სიკვდილით დასჯაკი „დააკანონეს“.

შენიშნვა (114) ერთს ადგილას ეორდანია გულუბრყვილოდ (?) ამბობს ამ ხანაზედ: „... დედა ჩემმა სანოვავე ჩამოიტანა“-ო. ერთის მხრით, გასაკვირია (?) როგორ არ წაართვეს გზაში ეორდანიასივე აგენტებმა, და, მეორე მხრით, რამდენი ასეთივე დედის გული ატირებულა მაშინ ბავშვების ნამდვილი შიმშილით.

თვის“ მხარის დაჭერით მენშევიკებისაგან, 10-დან 100 წელს სიატინამდე „გაბოძებამ“ ქართული მიწებისა (მარტოლა, მადვად-აზნაურობისა, მაგრამ ქართველებისა) — ოსებზედ, „რეალური მოსახლეობის პრინციპით“; და, მეორე მხრით, ბოლშევიკების „პროპაგანდამა და შეიარაღებული რაზმებით დახმარებამ“ (115) ოსებისათვის, საქართველოს რესპუბლიკის წინააღმდეგ, — გააბრიყვა ოსები „ტერიტორიალურ ავტონომიის“ მოთხოვნამდე (116). და როცა, არც ბ-ნ კაკი წერეთელის მჭერმეტყველურმა მაშუალობამ გასჭრა, და სუქანი გ.მაჩაბლისა და გამხდარი კეცხოველის მენშევიკური მისია, — მათი მკვლელობით გათავდა ცხინვალში, — ასტყდა ქახა-ჭუხი თოფ-ზარბაზნებისა. სახელოვანმა ჩვენმა გვრდიამ, გაცარცვა, გადასწვა ოსების სოფლები, გააუპატიურა დედაკაცები; ვერც ერთი, არა მარტო შეიარაღებული ბოლშევიკი, შეუიარაღებელი ოსიც ვერც მოჰკლა, ვერც დაატყვევა! „რეალური მოსახლეობის“ მამაკაცები მთებში ავიდნენ და „ბოლშევიკური რაზმები — კავკავში დაბრუნდნენ“-ო, სწერს ბოლშევიკი ხაჭაპურიძე, ჩვენი მენშევიკური კვაჭანტირაძეების ბიძაშვილი.

მე კი, ჩემი თვალთ უყურებდი, გორზე გამოტარებულ, ნადავლი საქონლისა და ურმების ქარავანს, დატვირთულს საოჯახო ნივთებით,—წინ და გვერდებიდან შეიარაღებული გვარდიელების თანხლებით. მერე საით გადაატარეს ეს ქარავანი, არავინ იცის, — არც მე, — ოღონდ კი ვიცი, „სახელმწიფო შემოსავალში“ არ გატარებულა არასოდეს და „ლიტერატურას“ კი (ქართულს თუ რუსულს?) მიემატა ვ. ჯუღელის... „...а Лида играла Шопена на рояле“ და... „...я понимал тогда Нерона, смотрящего на пожар Рима...“ „Тяжелый Крест“-იდან; ლეონ ტროცკიმ, — მისმა «უკულმა» ამხანაგმა (მენშევიკებიდან ბოლშევიკებთან გადავიდა, როგორც ვალიკო ბოლშევიკებიდან — მენშევიკებთან), რომ დაუწერა: „Кри-

შენიშვნა (115) იხ. ხაჭაპურიძეს წიგნი.

შენიშვნა (116) როცა მენშევიკები საქართველოსათვის, „კულტურულ ავტონომიას“ მოითხოვდნენ და საცოდავ „ჩამონაჭრებით კმაყოფილდებოდნენ „პროგრამულად“.

ვლется как испорченный гимназист...» და, სამწუხაროდ, მართლაც ამ
ამბობდა. ზიზღით

... მესხეთისა. როგორც იმას, რომ ეს ორი „აჯანყება“
ასწრეს, თუ «ინგლისელებმა» (როგორც მსუბუქადა ჰფიქრობს ჟორ-
დანია) და რა უფრო ადრე მოხდა, ოსებისა თუ მაჰმადიანების აჯ-
ანყება ახალციხე-ახალქალაქის, — ჩვენი კულტურის აკვან მესხე-
თის მხარეში. მაგრამ, მგონი, დროს ამ შემთხვევაში ისეთი არსები-
თი მნიშვნელობა არა აქვს, როგორც იმას, რომ ეს ორი „აჯანყება“
ერთმანეთს წაება. ცნობილია, მაჰმადიანებში დიდი გავლენა აქვს
ბეგებსა და მოლებს და ამათ მომხრობის მაგიერ საქართველოს
ეროვნულ საქმისადმი, მენშევიკები უჯანყებდნენ ხალხს, ბე-
გები და მოლები კონტრრევოლუციონერები და თქვენი მყვლეფა-
ვები არიანო, ე. ი. უდგებოდნენ სოციალური თვალსაზრისით;
და, ამბობდნენ, მაგ., ბ-ნი ნოე ხომერიკი, მიპატიებულნი ხიმშია-
შვილთან, ამავე თავადის დერეფნიდან უქადაგებდა ხალხს: „თა-
ვადიშვილები უნდა დახოცოთ და თავიდან მოიშოროთო“. და ლეო
რუხაძე, პროპაგანდისტი, დაუნიშნეს ამ მხარის „ლენერალ-გუბერ-
ნატორად“. კიაზიმ ბეის, საქართველოს მეგობარსა და მომხრეს, ჩა-
მოართვეს მთელი მამული, ხეპრულად შეტანით მაჰმადიან ქართვე-
ლობაშიაც თავის მუღამ საკვებს, თავშეუდებელ „აგრარულ რეფორ-
მისა“.

ამნაირი ყოფა-ქცევით აიჯანყეს მოლებიც, ბეგებიც და გლეხო-
ბაც, რომელსაც, არც საქრისტიანო და არც სამაჰმადიანო საქართვე-
ლოში, ფაქტიურად არაფერი მისცეს. მაგრამ ამაზე შემდეგ, როცა
შევეხებით ამ აგრარული «რეფორმის» საკითხს. რალა თქმა უნდა,
ინგლისის სამხედრო უწყებას, — რომლის დეზავუაციას მაშინვე
ახდენს ხოლმე ოფიციალური ინგლისი, თუ არ გაუვიდა, — თავი-
სებურად ესმოდა კავკასიაში სიწყნარის ჩამოგდება და იმდენად უს-
მენდა მაჰმადიანთა ჩივილს, რომ შემდეგ რალაც „სამხრეთ-ალ-
მოსავლეთის კავკასიის“ სასაცილო მთავრობა და სახელმწიფოც

შეჰქმნა. ეს იყო მიმართული არა იმდენად გაუმაგრებელ დიქტანტს, როგორც ლოს წინააღმდეგ, — რომელმაც უარი უთხრა საკუთარ გამაგრებაზედ, ორი დივიზიის შექმნით, — რამდენადაც ოსმალეთის საწინააღმდეგო ინტრიგა, რომელთანაც ომი ჯერ ვათავებული არა ჰქონდა. ქვევით ეს უფრო მკაფიოდ გამოჩნდება.

ჯერ კი ფაქტი იყო, რომ ქართველი მაჰმადიანობა აუჯანყდა მენშევიკებს, გამოჰყარეს მათი ადმინისტრაცია, გვარდია და ჯარის ნაწილები. როგორც ყოველთვის გაჰიჩრევების ტალკვესად მოვლენილი, მთავრობამ მოიწვია ლენერალი გ. კვინიტაძე. ჩვენმა ჯარმა, კვინიტაძეს სარდლობით, გასწმინდა ჩვენი ტერიტორია და კვლავ, როგორც ყოველთვის, მთავრობამ, ქართული სისხლით მოპოებულის ნაწილი... გადასცა სომხებს (117). აქაც, სამხედრო მოგება პოლიტიკურ მარცხად აქცია და გამარჯვებული სარდალი — გადააყენა.

სომხების, ოსების, დუშეთის, მესხეთის ამბებმა ჰკუთ ვერ ასწავლეს „ნეიტრალ“ მენშევიკებს და ჯარის წესიერად მოწყობა არასოდეს ამ გაკვეთილების შემდეგაც არ მოინდომეს. გვარდია (ჯერ „წითელი“, შემდეგ „სახალხო“) იყო საყვარელი შვილი, ჯარი — ათვალწუნებული გერი. გვარდია — ჩაცმული, ნასუჭი, იარაღითა და ყველაფრით აღჭურვილი, ჯარი — ჩაუცმელი, ნახევრად მშიერი, ყველაფერს მოკლებული (118), მიუხედავად იმისა, რომ საგარეო საფრთხისაგან საქართველოს მცველი მუდამ მაინც ჯარი იყო, და გვარდია, თავისი პრეტორიანული ხასიათით და კოლეგიალურ-ინტერნაციონალური „შტაბით“, — საშინაო „წესისათვის“ თუ იყო გამოსადეგი. „მიუხედავად იმისა“ — ლოლიკური გამოთქმით, თორემ მენშევიკური დიალექტიკით უნდა ითქვას: „სწორედ ამიტომ“, რადგან ერის ინტერესებით კი არა ხელმძღვანელობდნენ,

შენიშვნა (117). იხ. ლენ. გ. კვინიტაძის ნაწერები „კავკას“-ში და „ჩემ პასუხ“-ში.

შენიშვნა (118). ერთ-ერთ „პარადზე“ (აღლუმზე) უნდა გენახათ ეს დემონსტრაცია: ცალ მხარეზე იდგა — ზამთარი იყო — „გულშატებით“ და თბილი ჩექმებით გვარდია და მეორე მხარეს — ხალათიანი და ჩუსტიანი, მოკანკალე, — ჯარი.

არამედ მარქსისტულ-„კლასების ბრძოლით“ იქ, სადა პროლეტარიატი, არც კაპიტალისტები არ არსებობენ. საცა გაკოტრებული აზნაური უორდანია, იყო „პროლეტარიატი“ და თითქმის ისეთივე გაბაშვილი — „კაპიტალისტი“,... ემბლემების ენით რომა ესთქვათ.

და, აი, რა მოხდა. თუ 1918 წელს ჩვენმა მთავრობამ არ მიიღო სრულიად უნაგარო, გერმანელ „მონარქისტების“ წინადადება: „მოგცემთ იარაღს, ფულს, ინსტრუქტორებს“ — შეჰქმენით ქართული, ორი რკინის დივიზია“ და სამაგიეროს არასა გვთხოვდნენ; 1919 წელს ინგლისელმა დემოკრატებმა სიტყვა-სიტყვით იგივე შემოგვთავაზა ოფიციალურად. მართალია დემოკრატია ცოტა უფრო ანგარიშიანი აღმოჩნდა და პირობას, როგორც რჩევას, გვიდებდა:

1. რაც აქამდის სოციალისტური ექსპერიმენტები, აკეთეთ, ამით დაკმაყოფილდით (მხედველობაში ჰქონდათ უმთავრესად, „აგრარული რეფორმა“, მიღებული ყველა ინსტანციებში: ამიერ-კავკასიის სეიმში; სოც.-დემ. პარტიაში; საქართველოს პარლამენტში და სხ. და სხ.), იკმარეთ და „რევოლუციას ნულარ აღრმავებთ“ სხვა ექსპერიმენტებით, და

2. ჩვენგან თქვენთვის შექმნილი ორი დივიზია იყოლიეთ ოსმალეთის საზღვარზე. ნუ იომებთ, მხოლოდ იყოლიეთ, რომ ნაწილი ოსმალს ჯარისა, დაბმული იყოს თქვენ საზღვრებთანაო.

მაშინ ჯერ კიდევ ომი მოკავშირეებისა ოსმალეთთან გათაეზული არ იყო და მზადდებოდა ღენერალ ალენბის ცნობილი შემოტევა ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროებიდან.

რადგან ეს წინადადება და ორივე პირობაც, — საქართველოსთვის, როგორც ერისა და სახელმწიფოსათვის, ყოველმხრივ ხელსაყრელი იყო, ჩვენ მოვითხოვეთ დათანხმება, მაგრამ მთავრობამა და მთავრობის პარტიამ, — უარი სტკიცა, თურმე (119).

შენიშვნა (119). ვამბობ „თურმე“, რადგან მაშინ არ ვიცოდი, რომ დივიზიებთან ერთად ინგლისელებს ყარსისა და მისი ოლქის, ე. ი. 1914 წლის სა-

* * *

თბილისის ამის გასაგებად თუ არა (რადგან ჭკვათა-მყოფა დაყოფა. ფელისათვის გაუგებარია), ფაქტების მიმდევრობის აღსადგენად, ორიოდ ნაბიჯით უკან უნდა დავიხიოთ. „აგრარული რეფორმა“ „ჩატარებული იყო“, ე. ი. ქალაქებში მიღებული (და არასოდეს არ განხორციელებული), მოწინააღმდეგის არც ერთი ხმა, ჩამი-ჩუმდაც აღარ ისმოდა. სამაგიეროდ, „თბილისის ქალაქის თვითმართველობამ“, მიიღო ასეთი დადგენილება «თბილისი უნდა დაიყოს სამ ზონად: შუა გულში — 400 საყენზე, საშუალო წელში — 600 საყენზე და განაპირას — 1.000 საყენზე მეტი მიწა, უნდა ჩამოერთვას პატრონებს და გადაეცეს ქალაქის თვითმართველობას».

თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ მთელი სახელმწიფო (120) მოძრავი და უძრავი ქონება უკვე გადასული იყო მთავრობის ხელში; რომ ქართველმა თავად-აზნაურობამ, მთელი თავისი უძრავი და მოძრავი ქონება, ნებაყოფლობით გადასცა ქართველ ერს (ფაქტ. იმავე მთავრობას); რომ სომხის ბურჟუაზიის ბევრი სახლი უკვე ჩამორთმეული იყო, მეტადრე სომეხ-ქართველთა ომის შემდეგ, — გასაგები გახდება(?) მენშევიკების ბოლშევიკური სიხარბე.

თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ სომხების „გარეკვის“ შემდეგ, „ცენზიანი“ თვითმართველობის მაგიერ, თბილისში დამყარდა „დემოკრატიული“, ე. ი. განსაკუთრებით „სოც. - დემოკრატიული“ (121), და თითქმის არავითარი განსხვავება „თბილისის ქალაქის

ზღვრებამდე, საქართველოსათვის შემოერთებაც შეუთავაზებიათ. ამ არც ერთი წინადადების ამბავი პარლამენტში არ მოუტარიათ (ჩვენ გავიგეთ, და ისიც შემთხვევით, მხოლოდ დივიზიებისა).

შენიშნვა (120) ე. ი., რაც რუსეთს ჰქონდა ჩამორთმეული საქართველოსა და ქართველებისაგან, — კერძო, საეკლესიო, საუფლისწულო და სახელმწიფო მამულები; ბორჯომის ხეობა, კახეთის ვენახები, შავი ზღვის სანაპიროები, სამეგრელოს მამული და ათასი სხვა მიწა, შენობა, საქონელი და რკინის გზა-

შენიშნვა (121) იხ. ვოტინსკის წიგნისათვის ვანდერველდეს მიერ გაკეთებული წინასიტყვაობა [საქართველოზე], საცა, სხვათა შორის, იმასაც ამ-

თვითმართველობისა და „საქართველოს პარლამენტის“ ცხარე მხარე-
 დის შემადგენლობისა არ არსებობდა, — ადვილად წარმოიდგინეთ, რომ
 დაახლოვებით ერთი კვირის შემდეგ, ეს ყაჩაღური „დადგენილება“,
 პარლამენტისაგან, ე. ი. იმავე თაგან — მიღებულ „კანონად“
 უნდა ქცეულიყო.

აი, როდის, რა პირობებში მისცეს ინგლისელებმა წინადადება
 ჯარის შექმნისა, „სოციალისტურ ექსპერიმენტების“ შეჩერების რჩე-
 ვით.

და როცა ჩვენ უმტკიცებდით ამ უვარგის გამოგონების ზარა-
 ლიანობას ქვეყნისათვის:

— თბილისი ხომ მინდორი არ არის, ზონებად დაყოფა შეიძლე-
 ბოდეს ადლითა და თეოდოლიტით;

— თბილისი რომ საუკუნოებით შენდებოდა, მენშევიკების გეგ-
 მით ხომ არ აშენებდნენ სახლებს 400 და 600 „საყენიან“ მიწაზედ
 და სხ., კერძო ბაასებში, „ქალაქის თავი“ (აფსუს სახელო) ბენია
 ჩხიკვიშვილი და რამიშვილის „კანცელარიის დირექტორი“ — პეტრე
 გელიშვილი და სხვანი, — იმავე დროს ყველანი „პარლამენტის
 დეპუტატები“, — ჯიუტად გვიპასუხებდნენ: მიუხედავად თქვენი
 ოპოზიციისა, ამ „დადგენილებას“ „კანონად“ გავიყვანთ და სახლე-
 ბისა კი არა, შუა ოთახებზედაც რომ გავიდეს ხაზები, — ამ რეფორ-
 მას (?) განვახორციელებთო.

იზამდნენ კიდევ! ჭკუა შეუშლიდათ ხელს თუ? თუ თბილისის
 სახლების აშენებაზედ დაღვრილი ოფლი, სისხლი და შრომა დაენა-
 ნებოდათ?.. თავისი! ამ, მხოლოდ დანგრევის ოსტატებს, რეკვიზი-
 ცია, ჩამორთმევა და უბრალო ცარცვა-გლეჯა აღარ აკმაყოფილებ-
 დათ და ორგანიზაციულად მოწყობილს, „კანონიერად“ აცხადებ-
 დნენ. მთელი დამოუკიდებლობის განმავლობაში, — ერთი ოთახი
 არ აუშენებიათ და სხვის აშენებულსაც — სჭრიდნენ და „ხელეჩო-
 სავით სულ თავისაკენ ითლიდნენ“. და არა ისე მაინც, როგროც წე-

ბობს, რომ ბოლშევიკები და მენშევიკები ერთსა და იმავეს აკეთებენო („ილ-
 ფონ ლა მემ შოზ“); და ჟორდანისა „ჩემი წარსული“.

სია ნამდვილი რევოლუციისა, — „ხერხივით გაჰქონდათ ჰქონდათ“, ე. ი. ხალხსაც რასმე უზიარებდნენ. და განა მე ვარღვევდი პარლამენტარულ ეთიკას, როდესაც ამ გარემოებაში და არა სხვაში (122), პარლამენტის ტრიბუნლიდან დავემე მათი ასეთი პასუხი ინგლისელების სახელმწიფოებრივ წინადადებაზედ, და დავასრულე სიტყვა იმით, რომ „თქვენ სახელმწიფო ხალხი და მინისტრები კი არა, — ყაჩაღები ხართ-მეთქი! (123).

* * *

ჩემი დაქერა. რადგან მე ესევე აზრი გამოვთქვი პრესის საშუალებითაც, ამ ჩემ გამოსვლებს მოჰყვა ეპილოგი:

როგორც კი იმავე 1919 წელს გამოცხადდა პარლამენტის დახურვა და „დამფუძნებელი კრებისათვის“ არჩევნების დანიშნვა, მე მეტეხის ციხეში ჩამსვეს. განთიადისას, გამოცხადნენ ჩემთან, — ერთი ჩოხოსანი, „Особый отряд“-ის კაცი და ერთი ძველი „Окологичный надзиратель“-ი, ძველისავე (მეფის დროის) გარსით — მგონი მაღალაშვილი გვარად, მოკლე წერილობითი ბრძანებით: „დაუყოვნებლივ გაჩხრიკეთ რ. გაბაშვილი და დააპატიმრეთ“. წამიყვანეს

შენიშნვა (122). მდლობა ღმერთს, ნ. ჟორდანიამ თვითონ დამიდასტურა აქ, ემიგრაციაში ესეთი კვალიფიკაცია მათი. — მაგრამ, როგორც ყოველთვის, მოწინააღმდეგის დასამცირებლად, სიცრუეები დააყოლა: „გაბაშვილმა ყაჩაღური საქციელი ჩვენს აგრარულ რეფორმას დაარქვა“-ო. იქნება, არც კი იცოდა, რომ ქალაქის დაყოფას ზონებად და სახლების მატარებელ მიწისა, 400 — 600 — 1000 „საქენებად“ — არაფერი საერთო არა აქვს აგრარულ რეფორმასთან? აგრ არის სახნავი მიწა, და არა სამოსახლო:.. ლათინურად, და ქართულად სწორედ აგერ ის, რაც მე ვუწოდებ.

შენიშნვა (123) არც ეს ინგლისელების წინადადება შემოუტანიათ პარლამენტში (როგორც არც გერმანელებისა) და ჩვენ, შემთხვევით რომ გავიგეთ, გამოვიწვიეთ კამათი „სახლების“ დაყოფასთან დაკავშირებით. (თუმცა არც ეს საკითხი და მოუტანიათ პარლამენტამდე, ისე დაიხურა 1919-ს). მაშინ არ ეიცოდი და მხოლოდ პარიზში გავიგე, რომ ორ დივიზიასთან ერთად, „ყარსსა და ოლქის შემოერთებასაც“ გვთავაზობდნენ... თორემ, ალბად უარესებასაც ვეტყვოდი. იხ. „რჩეული ნაწერები“, გვ. 180. გ. ჟურნლის წერილი.

„Особый отряд“-ში და მარტო იქ, ჩემი მოთხოვნით, „Начальник“-მა მექი კედლამ, ბოდისით წამიკითხა შინაგან საქმეთა მინისტრი. რამიშვილისა და მისი მდივნის მოწერილობა: „... ვინაიდან რ. გაბაშვილი სისტემატიურად იბრძვის საქართველოს დამოუკიდებლობის წინააღმდეგ, დაუყოვნებლივ გაჩხრიკეთ და დააპატიმრეთ...“-ო.

ბატონი ნ. რამიშვილი ერთი წლით იყო ჩემზედ უფროსი და რაც თავი მახსოვს, მუდმივი ბრძოლა მქონდა მასთან საქართველოს სახელისაც არ ცნობისათვის და ის მიჭერდა საქართველოს დამოუკიდებლობის წინააღმდეგ ბრძოლისათვის! ამაზე მეტი ბედის დაცინვა შეიძლება? და უკვე სტამბოლში, ემიგრაციაში, როცა, როგორღაც ლაპარაკში, კამათის დროს, ბ-ნ ემელიან ლომთათიძეს უთხარი ასეთს უსინიდისო ბრალდებასა და უჭკუობაზე, თითქმის სიამაყით მიპასუხა: „ეს ჩემი შედგენილი ფორმულა იყო; მაშ ხომ არ დაეწერდით... იმიტომ, ...რომ ჩვენ ყაჩაღები დაგვიძახა“-ო?! ამას რა დაემატება?... იმის მეტი, რომ ემელიან ლომთათიძე იყო შინაგან საქმეთა მინისტრის კანცელარიის დირექტორი, პარლამენტის წევრი, ქალაქის თვითმმართველობის წევრი, „რუსეთის ს. დ. პარტიის“ წევრი და სხ. და სხ.

უკანონო ჩემი დაჭერით, მეორე კურდღელსაც იჭერდნენ, მისპობდნენ საშუალებას, — „დამფუძნებელი კრების“ არჩევნებში მონაწილეობისას, და, აკი გრიგოლ ვეშაპელსაც, რომელიც სამაჰმადიანო საქართველოში იყო წასული საარჩევნო აგიტაციაზედ, გაგზავნეს ანონიმური მუქარა-დეპეშა: გაბაშვილი დაჭერილია და შენც ეს მოგელისო. ბორჩალოს მაზრაში ხომ ჩვენი მომხრე გერმანელი — მოჰკლეს და ჩვენგან გაგზავნილი საპროპაგანდოდ, სვიმონიშვილი, დაიჭირეს და ფეხით ჩამოიყვანეს თბილისში. აი ასეთი და ათასი სხვა „ხრიკ-მეისტრული“ — „თავისუფალი“ არჩევნები ხდებოდა, „დამფუძნებელ კრებაში“. ყველაფრის ჩამოთვლა ამ რვეულის ფურცლებს გაავსებდა.

„ლექებმა რომ დამიჭირეს, დამდეგ იყო მკათათვისა“-ო, ვერ ვიტყვი, დავით გურამიშვილიეთი, რადგან, მართალია, მეც მკა-

თათვეში დამიჭირეს, მაგრამ „დამდეგი“ აღარ იყო და დამტყნებელი
ლევები კი არ იყვნენ, არამედ „ესდევები“; მაგრამ განსხვავება 1819
წლების ლევებისაგან, მაინცა და მაინც არ იყო და თუ იყო, არა 1919
წლიანების სასარგებლოდ.

* * *

კოტე ცინცაძესთან... ვიჯექი ბოლშევიკ კოტე ცინ-
„ლაპარაკი“. ცადესთან ერთ „კამერაში“ (სა-
კანში) და საინტერესო ბაასიცა გვქონდა ამ ყოვლად უწყინარ და
„იდეურ“ კომუნისტთან.

— მიკვირს, როგორ თანამშრომლობთ თქვენს ყაჩაღურ მთავ-
რობასთან, რომელსაც არავითარი ქართული პატრიოტიზმი არა აქვს
და არც იცის რა უნდა-ო.

— კარგია, თუ ავია, მაინც ქართულია და საქართველოსი. სა-
ქართველო დამოუკიდებელია, ესაა მთავარი და, ან მენშევიკებიც
გაქართველდებიან, ან საქართველო გამოსცვლის მთავრობას.

— ჩვენ კი ქართველები არა ვართ? და თქვენზე ნაკლებად გვი-
ყვარს სამშობლო? და სოციალურად, ჩვენსა და უხერხემლო
მენშევიკებს შუა, არავითარი განსხვავება არ არის, ეროვნულად
კი ჩვენ ყოველთვის უფრო შორს მივდიოდით მათზე (124).

— ჩვენ არ ვიცით, სად მიდიოდით, ან მიდიხართ ერთად, თუ
ცალცალკე (ღმერთმა ორივენი ჯანდაბას წაგიყვანოთ), მაგრამ პი-
რადად მე სოციალური საკითხები არასოდეს მაინტერესებდა
და რა რეჟიმში იქნება, ჩემთვის სულერთია. საქართველოს ერ-
ოვნულ სახელმწიფოს მე მუდამ ლოიალურად ვემსახურე-
ბი.

— აბა, იცით მაშ, რას გეტყვით: ჩვენ, — ბოლშევიკებს, —
სრული საშუალება გვაქვს, 24 საათში თქვენი მთავრობა გადავატრი-
ალოთ და ჩვენს მაგიერ ყველა ეგენი აქ ჩავყაროთ. მაგრამ, გულახ-

შენიშვნა (124). სიტყვები „სოციალურად“ და „ეროვნულად“, შეიძლე-
ბა მანა სთქვა, — როგორც „საკითხი“. ყოველ შემთხვევაში, მე ასე გავიგე.

დილად უნდა გითხრათ, ჩვენს პარტიას საქართველოში საქმარისი ხალხი არა ჰყავს, რომ უპატრონოს, როგორც სახელმწიფოს, თქვენ მხარს არ დაგვიჭერთ, გადატრიალება უბრალო ძმათა სისხლის დაღვრით გათავდებოდა და ამას გაურბივართ.

— ძალით გადატრიალების შემთხვევა ჩვენ უკეთესიც გვქონდა, მაგრამ სწორედ მე ვიყავი წინააღმდეგი, რადგან ჩემი (და ზოგი სხვისაც) ღრმა რწმენით, მაშინ ჟორდანიას და ჯუღელი მოიყვანენ თვითონ — რუსებს; საერთოდ მენშევიკები. ეხლა კი, მინისტრობა, ძალა-უფლება, ქართულ საქმეებში ჩაბმა, კეთილი ცხოვრება და სხ., — შეაჩვენეს ძალა-უნებურად ქართველობას (125), მათივე იდეოლოგიის მიხედვით.

— მართალს ამბობთ, მაგრამ ჩვენ (ბოლშევიკები), ეროვნულად ყოველთვის მეტს მოვითხოვდით და ეხლაც სრული დამოუკიდებლობის მომხრენი ვართ... „...вплоть до отделения“.

— აბა, მაშინ ვილაპარაკოთ და იქნება შევთანხმდეთ კიდევ. ეს ჩვენი ლაპარაკი, არც ერთ დღეს მომხდარა და არც ასე მწყობრად, მე გადმოგცემთ მხოლოდ მის სწორე შინაარსს.

* * *

„...მოლაპარაკება“. — თუ თქვენ ყოველმხრივ გარანტიას იძლევით, რომ რუსეთი სცნობს საქართველოს სრულ დამოუკიდებლობას, მე პირადად, როგორც გითხარით, მზადა ვარ ბოლშევიკურ რეჟიმთანაც ისე ვიყვე, როგორც მენშევიკურთან, ე. ი. განსაკუთრებით დამოუკიდებელი საქართველოს ინტერესებით ვიხელმძღვანელო.

ამაზე, არა მარტო თავისი პირით, ყველა ქართველი თავისი „ამხანაგის“ სახელითაც მარწმუნებდა, რომ რუსეთის ბოლშევიკური მთავრობა, საქართველოს სრულ დამოუკიდებლობასაც სცნობსო.

— გარანტიები?

— ოფიციალური ცნობა და ხელშეკრულობა საქვეყნოდ...

შენიშვნა (125). ეს ჩემი ღრმა რწმენა იყო და შევცდი.

— არა, ეს საკმარისი არ არის სრულიად, — ჩვენ უნდა გავხადო-
მნათ ნამდვილი ქართული რეგულიალური ჯარი,
ერთად-ერთი დასაყრდნობი — თანამედროვე პირობებში — სახელ-
მწიფოსი, როგორც შინ, ისე საგარეო მტრებთან თუ მეგობრებთან,
სათანადო ურთიერთობის დასამყარებლად.

— მაგაზედაც ადვილად შევთანხმდებით.

— მაშინ მე ვიღებ ჩემ თავზე, დავარწმუნო ჩემი ამხანაგებიც,
უკანასკნელი პირობით: რაც უნდა მოხდეს, როგორც უნდა
დატრიალდეს საქმე, — არავითარ შემთხვევაში თქვენ უც-
ხო ძალას არ მიმართავთ და რუსის ჯარს არ შემოი-
ყვანთ საქართველოში.

კოტე ცინცაძე ჩაფიქრდა და ჯერ ყოყმანით მიპასუხა: კი... მაგ-
რამ ... ხო, ამაზედაც შეიძლება გამოინახოს...

— არა, ესაა — sine qua non.

ამაზედ ცინცაძემ:

— მაგაზედაც დავთანხმდებით; ოღონდ ერთ პირობაში, — თუ
ქართველი გლეხობა და მუშები გვთხოვენ მოძ-
მე რუსების დახმარებას, „მუშათა, გლეხთა და ჯარისკაცთა სა-
ბჭოს“ მივმართავთ.

ეს იყო პირველად გაგონება იმ ვერსიისა, რომლითაც მერე
შემოგვესივნენ რუსი-ბოლშევიკები.

...დასკვნა: — მაშ თქვენც ისევე, როგორც მენშევიკებს,
ან არ გესმით, ან არ გინდათ დაშორება რუსებისაგან. უცხო ძა-
ლა, ვისიც უნდა იყოს და რა სახელწოდებითაც არ
მოგვევლინოს, — ყოველად მიუღებელია. ასეთი და-
მოუკიდებლობა არ არსებობს.

ამაზე შესწყდა ჩვენი „მოლაპარაკება“-ც და ასეთ საგანზე ყოველი
ლაპარაკიც. მე დავრწმუნდი, რომ მასაც, როგორც ბევრს, გულ-
წრფელად, თუ გულუბრყვილოდ სწამდა, რომ ძალაში კი არ არის

საქმე, არამედ იმ სიტყვიერებაში, რომლითაც ესა თუ ის მწერალი მოქმედობს.

* * *

„სიტყვა“ და „საქმე“. საზოგადოდ „ჩვენში“ (?) ისე-
დაც ბევრნი ვერ ერკვევიან დღესაც სიტყვისა და რეალობის გან-
სხვავებაში და „რევოლუციონურ“ იმ დროინდელ ფსიქოზის დროს,
— სიტყვა და მერე თუ მჭერმეტყველურიც იყო, — რეალობად სალ-
დებოდა.

გაუგებართათვის, მე მინდა აქ ორი მაგალითი მოვიყვანო სა-
ილუსტრაციოდ: პირველი ჯერ კიდევ „მეფის დროიდან“. დაწვა
ქართული თეატრი. სათავად-აზნაურო საკრებულოში დიდი მსჯე-
ლობაა, როგორ მოუაროთ ამ საქმეს და ვის მიენდოს? სამხედრო
ექიმმა გაბაშვილმა წარმოსთქვა მჭერმეტყველური სიტყვა, თუ
რა დანიშნულება და მნიშვნელობა აქვს საზოგადოდ თეატრს, და
განსაკუთრებით ქართულს, ერის კულტურისა და თვით-
ცნობიერებისათვის, რომ იგი უნდა იყოს კერა, საცა და სხ.
და სხ. და სხ.

მთელმა კრებამ მქუხარე ტაშით დააჯილდოვა და... ერთხმად
— პატრონ-მარშლების გამოუკლებლივ — აირჩია იგი თეატრის
ამშენებლად; მიუხედავად მისი პროტესტისა, რომ იგი ექიმია
და არა ხუროთ-მოძღვარი, რომ ამშენებლობისა არაფერი ესმის და
საქათმეც არასოდეს ამიშენებია და ვერც ავაშენებო.

— არა, არა! თქვენ უნდა იკისროთ უსათუოდ... ჰყვიროდა
„ხალხი“.

აირჩიეს მაინც. ჩააბარეს ასიათასები ფულად და მიუჩინეს „და-
მხმარენი“. ექიმმა გაბაშვილმა თეატრი ლამაზად შეაკეთე-
ბინა, და, ორი თვის შემდეგ... მთელი ჭერი-გუმბათი ჩამოინგრა.

ასევე იყო დამოუკიდებლობის დროს: როცა მენშევიკი ლაპა-
რაკობდა, ამა და ამ საქმეს ვაკეთებ, ვჭმნი, ვაშენებ,— თითონაც
და მსმენელნიც დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ ის საქმეც კეთდე-
ბოდა, იჭმნებოდა, შენდებოდა... და როცა, მაგალითად, ბოლშევი-

კები თავს დაგვესხნენ... ნოე რამიშვილი მკერმეტყველურად ამტკიცებდა „სამხედრო კომისიაში“: „იმდენი იარაღი, ამუნდრე, და მერაგი გვაქვს, — ექვსი თვის განმავლობაში ჩიტს არ გადმოვაფრენთო“ და როცა ექვსი კვირაც ვერ გაუძელით და „ფხაჭა მოგვადინეს“ შავ ზღვამდე, იგივე რამიშვილი იძახდა ბათუმში: „მთავრობამ ყველაფერი გააკეთა (126) ომის მოსაგებად, მაგრამ ხალხმა არ ივარგა“-ო. ან ორივე შემთხვევაში უტიფრად სტყუოდა, ან სიტყვიერების მსხვერპლი იყო თითონაც. და ასეთი, სიტყვისა და საქმის შეუთავსებლობით, ცალკე წიგნის ავსება შეიძლება. გაგებული მკითხველი, იმედია, არ დამძრახავს, გაუგებართათვის ამ „საბავშვო“ დამატებას,

* * *

„მომშობილე და ცოტა ხანს ისევ მეტეხში დავბრუნდეთ, ბოლშევიკი“. „წვრიმალებით“.

ვილაც უცნობი (გვარი აღარ მაგონდება) უბრალო მუშა, აგერ ექვსი დღეა — „საპროტესტოდ“, — რომ ბრალდებას არაფერს უყენებენ და მეექვსე თვეა, ციხეში ზის, — შიმშილობს და უკვე აგონია ეწყობა. როგორც ძველმა რევოლუციონერმა (ეროვნულმა, მაგრამ ეს სულერთია) უთხარი კოტე ცინცაძეს, რომ წინად (1900-ანებიდან) ყველა ტუსადი, ხშირად სისხლის სამართლისაც, თანაგრძნობით, ასეთ შემთხვევებში თვითონაც აცხადებდა შიმშილს და ხშირად მიზანს აღწევდნენ და თქვენ, ბოლშევიკები, რა ხალხი ხართ, რომ ამხანაგს, (მომშობილე—ბოლშევიკი იყო) სოლიდარობით—მხარს არ უჭერთ?

— მე მზადა ვარ, მაგრამ სხვებს არ უნდათ-ო.

მაშინვე ვინახულე „სერიოჟა“ (sic!) ქავთარაძე, რომელიც იქვე იჯდა და შევთავაზე: ყველა „პოლიტიკურებმა“ გამოვაცხადოთ შიმშილი და ვაიძულოთ მაგ უბედურის საქმის გარჩევა. მე ბოლშევიკი

შენიშვნა (126). რა „გააკეთა“ მთავრობამ, — ამაზე მერე იყოს და აქ მართო ერთის მოყვანაც საკმარისია; 1920 წლის ქრისტიანობისთვის, როცა ყველა მხრიდანა ჰქონდა მთავრობას უტყუარი ცნობები, რომ ბოლშევიკები ომს გვიმზადებენ, მთავრობამ... ჯარის კადრების დემობილიზაცია მოახდინა.

არა ვარ, კარგად იცი, და, კანონის ძალით, უფლება რომ მქონდეს უფრო
 კარგ დღეს არ დაგაყენებდით, მაგრამ მეც თქვენთან გავეითებულხარ. სხვა
 ლიდარულად, მომაკვდავისათვის სასამართლოს მოსათხოვ-
 ნელად.

სერიოზულად გულცივად, თითქმის ღრეჭით მითხრა:

— ახლა, მაგ ვილაცხა აბდალისათვის შევიწუხებ თავსაო (ე. ი. კუქსა) და არც არაფერი გამოვაო: რამიშვილს რამდენჯერ ვსთხოვეთ, მოვსთხოვეთ და ყოველთვის შემოგვითვალა: დეე მოკედეს, მაგისთვის სადა გეცალიანო. და ჩვენ უფრო არ დაგვზოგავსო.

ასე იცნობდნენ ერთმანეთს მენშევიკები და ბოლშევიკები.

„**რამანოვ = რამანიშვილი**“. ერთი რუსის მუჟიკიც იჯდა, — მანგლისიდან. გამოველაპარაკე, შენ რაღა გინდა აქ, შენ ხომ გლეხი ხარ, მიწის მუშა, ეხლა ხომ „თქვენი დროა“-მეთქი და... მიამბო (რუსულად)... „...დიდი ხანია, ჯერ კიდევ მეფის დროიდან, ჩემი მეზობელი მღვდელი სოციალ-დემოკრატი კავსაძე (თუ ქავთარაძე, კარგა არ მახსოვს), ხან ყიდვით, ხან შარით, ხან სხვა ათასი საშუალებით, მუქარით და შეშინებით მაცივდებოდა, შენი მიწა და ბალი უნდა დამითმოო. არ ვაძლევდი, ვეუბნები: ოჯახი მყავს, ცოლი, შვილი, ერთად-ერთი ჩვენი სარჩენი ეს არის და რად უნდა დავითმო, პაპისაგან და მამისაგანაც აქ ოფლია დაღვრილი. არ მისვენებდა და, როგორც კი „ახალი უფლება“ მოვიდა, ძალით უნდოდა წართმევო. არ დავენბდი, სახლიდანაც გავაგდეო. (მართლა ისეთი ზორბა მუჟიკი იყო, ძალით მღვდელი კი არა, ეპისკოპოზიც ვერ მოერეოდა). მაშინ დამაბეზლა პარტიაში: კონტრ-რევოლუციონერი არისო. რა რევოლუცია, რა კონტრრევოლუცია, ჩემი ცოლშვილით და ჩემი ოფლით ერთ ლუკმა პურსა ვჭამდი. მოვიდნენ მილიციონერები, დამიჭირეს და აგერ მეოთხე თვეა აქა ვზივარ, არ ვიცი რათა, რა დამიშავებია? იქ კი ცოლშვილი მიტირის და... земля тоже без хозяина плачет. Нет, для мужика нет справедливости, და სასოწარკვეთილებით ხელი ჩაიქნია: да и какая разница? — был Раманов, а теперь Раманишвили.

მე აღარ უთხარი, რომ „теперь“ უარესია მისთვის, ვიდრე „тогда“
გლები იყო, უბრალოდ საექსპლოატაციო მუშეკი, „სერაია სკატინკა“
და რამიშვილების დროს ამას ზედ დაერთო პოლიტიკური, საშინე-
ლი თავისი გამაურკვეველობით, და დღე: — „კონტრრევოლუცი-
ონერისა“.

X

„მოგონებანი“, არ არის ისტორია, რომ ფაქტებისა და მოვლე-
ნების შინაგანი ლოლიკით, მიზეზ-შედეგობით იყოს გადმოცემული;
არც ლიტერატურული ნაწარმოები, ან რომანი, რაიმე მიზნით, გეგ-
მით, თუ ფორმით მოსათხრობი: ჩემი „რაც მახსოვს“, უტყუარი, და
შეიძლება დაულაგებელი, სიტყვაა იმაზე, რაც მახსოვს მართ-
ლა და როგორც მახსოვს. მით უფრო, რომ ყველა საბუთები, წიგ-
ნები და დამამტკიცებელი მასალები ჩვენი დროის ისტორიისა, რო-
მელიც ჯერ კიდევ სტამბოლში დავიწყე, — დამელუბა მეორე მსოფ-
ლიო ომში. ამიტომ, ხშირი უკან დაბრუნება, ანალოგიების მოყვანა
სხვა და სხვა დროიდან, თუ მრავალი შენიშვნები, შეიძლება მთლიან
შთაბეჭდილებას არღვევდეს, მაგრამ ჩემზე ახალგაზრდა მეხსიერე-
ბის ადამიანს, თუ მოისურვებს, — ადვილად შეუძლიან მთლიანი
ისტორიის ხარვეზები აქედან შეავსოს მაინც, უტყუარი ფაქ-
ტებით (127).

* * *

„შეთქმულობანი“. „პარლამენტის“ ერთ წელიწადზედ
მეტ არსებობაში, გარდა „წვრიმალებისა“, ზოგი რამ „მნიშვნელო-
ვანიც“ ხდებოდა. ჯერ ერთი, სასაცილო „შეთქმულობა“, რომელ-
საც ნ. ჟორდანიას თავის მოგონებათა 133 გვერდზე, არა მარტო იხსე-
ნიებს, ჩვეულებრივად სტყუის, ან, უკეთეს შემთხვევაში, სრულებით

შენიშნვა (127). იმის შემდეგ, რაც ეს ჩემი რვეულები დაწერილი მქონდა
— გამოქვეყნდა (ბეჭდვით) მთელი რიგი „სოც.-დემ.“ „დოკუმენტალური“ წიგ-
ნებისა, რომელნიც ხშირად ამოწმებენ ამ ჩემს ნაწერს და ზოგი რამ დამატებუ-
ლი მაქვს—შენიშვნებში, ყოველთვის აღნიშნვით.

არა ესმის რა: „იყო ცდა გორის მაზრის მემამულეების ფო გადატრიალებისა. გერმანელები არ აპყენენ, შეთქმულნი დავიჭირეთ, ბოროტი პლანები ჩაუშალეთ“-ო. და უმატებს: „მათი გამარჯვებით მოხდებოდა დიდი უბედურება — სამოქალაქო ომი, ქართველებ(?)—გერმანელების შეტაკება. სოფლების აჯანყება(?), ნამდვილი ანარქია, თავისუფალი საქართველო დაილუპებოდა ექვს თვეში“-ო. და უფრო შორსაც მიდის: „ის შემდეგ ვეღარ აღდგებოდა, მით უფრო, რომ შორიდან უკვე სჩანდა გამარჯვებული ინგლისი, ჩვენ სამტროდ განწყობილი...“ და სხვა, უკვე სულ მთლად ბავშვური.

შესაძლებელია, ჟორდანიას იმ დროს, როცა გერმანელები ჩვენში იყვნენ, ე. ი. 1918 წ., ასე ეფიქრნა? მაშინ, უნდა ვიფიქროთ, მთლად დურაქი ყოფილა! და რადგან ის მხოლოდ მჩატე ადამიანი იყო, ამისთანასა სწერს (ან ფიქრობდა კიდეც) მარტო ეხლა და ფსიქოლოგიურად არის ასახსნელი: უმწეო ემიგრანტს ელანდება „წარსული დიდება“-დიდება და აღარ ახსოვს, ისტორიულ რომელ მომენტში, რა შეიძლებოდა მომხდარიყო.

სინამდვილე კი სულ სხვა იყო. გამოიცა დეკრეტი, რომ გაცარცველ და დამშეულ მემამულეებს მიეცათ უფლება, აკრიფონ გლეხებისაგან ის „ნედლიმიკა“, რომელიც 1916—17 წლის არეულობის გამო, ვერ მისცეს გლეხებმა მიწის პატრონებს ღალის სახით; და, აი, ერთმა კნეინა ორბელიანმა ეს მოახერხა გერმანელების დახმარებით (128), — რადგან „სხვა ფაქტიური ძალა, მარტოოდენ თვითონ მცარცველთა ხელში იყო და თითონ ხომ არ აუკრეფდნენ ამ ღალასა“-ო?

ეს არა-ჩვეულებრივი ამბავი გავრცელდა და ოთხმა მოხუცებულმა თავადმა (ყველაზე უნცროსი არ იქნებოდა 60 წელზე ნაკლები) — გ. ბაგრატიონმა, გ. ჯავახიშვილმა, რ. ამირეჯიბმა და ი. თარხნიშვილმა, — სთხოვეს ფონ-კრესს, მათაც დახმარებოდა ამ, ნება-

შენიშნვა (128). როგორც ივ. ჯავახიშვილი სწერს თავის დოკუმენტში ბ-ნ ა. ჩხენკელისათვის რომ გადაუცია, ფონ-კრესს ერთი გერმანელი ჯარისკაცი მიუცია კნ. ორბელიანისათვის.

დართულ ღალის აკრეფაში. მთელი «შეთქმულობა»
ხუცისა, ამაში გამოიხატა. მაგრამ, რაკი ჟორდანიას უკვე შეეშინ-
და — ორბელიანის პრეცედენტი უკვე იყო — ვაი, თუ მართლა შე-
კრიფონ ღალაო, და ჩემი პარტიის გარდა კიდევ ვისმე რამე ერგოსო,
დამასწრონო, — და აბრალებს შეთქმულობა (129) და ცი-
ხეში ჩაჰყარეს. ასეთ „შეთქმულობათ“ ხანდახან ძველი მთავრობანიც
მოიგონებდნენ ხოლმე და ახლები ხომა და ხომა... შიშის ზარად
სხვათათვის... და არა „შეთქმულთათვის“.

„გერმანელები არ აპყენენ“-ო «შეთქმულებს». ესეც არაა მარ-
თალი, მაგრამ დაკვლანჭული, — უცოდინარობით: ფაქტი კი იყო:
კრესმა-ფონ-კრესენშტაინმა მოგვემართა ჩვენ, ნაციონალ-დემოკრა-
ტიულ პარტიას, სრულებით დაუკავშირებლად ამ «შეთქმულობას-
თან» — ისე რომ არც კი მახსოვს, მის წინ იყო, თუ შემდეგ, — შემ-
დეგი წინადადებით: „თქვენი მთავრობა სრულებით არ ფიქრობს სა-
ხელმწიფოს აშენება-გამაგრებაზედ, არამედ მხოლოდ რევოლუცი-
ონურ ცარცვა-გლეჯაზედ. ამას ბოლო უნდა მოელოს! მე ვხედავ,
თქვენ არა გაქვთ საკმაოდ დიდი ორგანიზაცია, საბოლოო გადატრი-
ალება მოახდინოთ. სამაგიეროდ, მე უკვე იმდენი ჯარი მყავს, 24 სა-
ათში შემიძლიან განვადიარალო მაგათი გვარდიის ბანდები და, — ხე-
ლი გაიშვირა სასახლისაკენ, — თითო კამარაზედ, თითო მინისტრი
ჩამოვიკიდო. მაგრამ, ეს იქნებოდა გარეშე ძალის ჩარევა
შინაურ საქმეებში, რასაც მე ვერ ვიზამ, როგორც საქარ-
თველოს მეგობარი. თუ თქვენ თვითონ მოახერხებთ, გინდ
ერთი საათით, სასახლის დაჭერასა და მთავრობის გარეკვას; გა-
მოაცხადებთ ამ მომხდარ გადატრიალებას, მა-
შინ მე მთელი ჩემი უფლებითა და ჯარით დავიცავ ახალ
რეჟიმს“-აო.

შენიშნვა (129). იხ.მიწერ-მოწერაც ფონ-კრესსა და ჩვენი მთავრობის
შუა, (თავი 18, გვ. 375—387, „დოკუმენტი ი მატერიალი“), რომ დარწმუნდეთ
ამ „შეთქმულობის“ ზღაპრობაშიაც და ...ბ-ნ გრ. ურატაძის სიყალბეშიაც: გერ-
მანელები „მოვიდნენ, როგორც მტრები“-ო. უნდა ნახოთ, როგორ ეხვეწებიან ამ
„მტრებს“, აფხაზეთში, აკარაში, ბათუმში და იმ საინგილოშიაც, რომელიც მერე
თვითონ გადასცა ბოლშევიკებს — დაგვეხმარეთ ოსმალების წინააღმდეგაო.

ესეთი გადატრიალება „ერთი საათით“, ერთი დღით და ერთი თვითაც, არ იქნებოდა ძნელი, მაგრამ მე მაშინ ვაღმდეგი ვიყავი (მოსაზრება, თუ რატომ, ამაზე ქვევით).

სამაგიეროდ, გრ. ვეშაპელი და კიდევ ერთი ჩვენი პარტიის წევრი, იმ ღამესვე გაქანებულან „ცხენოსანთა პოლკში“ და, აი, ეს „პლანი“ და არა ჟორდანიათა გამოგონებული, — გაუცენიათ მაშინდელ უფროს სპირიდონ ჭავჭავაძისა და სხვა ოფიცრებისათვის. მადლობა ღმერთს!(?) სპირიდონ ჭავჭავაძესაც და სხვებსაც კათეგორიული უარი უთქვამთ, ასეთ საქმეში მონაწილეობაზე: „ჩვენი საკუთარი მთავრობის წინააღმდეგ როგორ უნდა წავიდეთ“-ო?, გულდაწყვეტილი მიმეორებდა ამ მათს სიტყვებს, ვეშაპელი; სიტყვებს, რომელსაც არა მარტო ოფიცრებისაგან, არამედ თავდა-აზნაურებისაგანაც ხშირად გაიგონებდით (130), წინადაც და შემდეგაც. კეთილშობილმა ფონ-კრესმა, თავისით გადატრიალება არ მოახდინა, თუმცა სულ ადვილად შეეძლო.

სულ სხვა იყო ჩემი მოტივები, და ამას სხვებიც იზიარებდნენ ზოგნი. როცა უყურებდით მენშევიკ მეთაურების უთაურობას, ხშირად გვიხდებოდა ამაზედ კამათი, მსჯელობა, აჯანყებული უკმაყოფილების გამოთქმა. ზოგნი უბრალო უთაურობით ხსნიდნენ, ზოგნი უეციკობით, ზოგი გამოუცდელობით, ზოგი — ბოროტი ბუნებით, მაგრამ ჩემი მაშინდელი აზრი და გრძნობა, რწმენა, იმაში იყო, — და ეხლაც ამაში ვარ დარწმუნებული, — ვიზიარებდი რა სხვათა ახსნასაც, რომ, ჟორდანია, ჯუღელი და სხვანი თითონ მოიყვანდნენ ისევე რუსებს, — თუ ძალა-უფლება ხელიდან გამოეცლებოდათ, რაც მერე სტალინმა და ორჯონი-

შენიშნვა (130) „დამფუძნებელი კრების“ არჩევნების წინ, სათავად-აზნაურო გიჰნაზიის დარბაზში, ჩვენ ვინახავდით ზუთასზე მეტს (ოჯახებით) თავდა-აზნაურს, აწიოკებულთ და გამოგდებულთ სოფლებიდან, და დიდმა უმრავლესობამ მიმცა ხმა მისცა „მთავრობის პარტიას“ ჩვენს გაკვირვებაზე, თითქმის გამოუცდელივ. — გვიასუხებდნენ: „ძლივს ველირსენით ჩვენს მთავრობას და მის წინააღმდეგ როგორ უნდა წავიდეთ?“-ო.

აი, როგორ ელანდებოდათ(?) თავდა-აზნაურობის „შეთქმულობანი“ და ოფიცრობის „რუსოფილობა“.

კიდე ჩაიდინეს და იმ საცოდავ სამი წლის დამოუკიდებლობის ვერა ვნახავდით, რომლის ფსიქოლოგიური გარდატეხის გავლენას შევნატროდით და გაგვიმართლდა კიდეც ხალხში და არა „მეთაურებში“. როგორც „ეროვნული ყრილობის“ დროს შეთავადაგლეჯილი ვიცავდი და თმობას მათთვის — ხმებისას, მინისტრობის, მთავრობის, ყველაფრის, ოღონდ გაქართველებულიყვენ, ჯერ გარეგნული ფორმებით, მერე მატერიალურ-ფსიქოლოგიურ შეტკობითაც. ეს შიში, რუსების მოყვანისა მათგან, მთავარი მოტივი და გრძნობა იყო ჩემი, რომელიც ხელ-ფეხს მიკრავდა დამოუკიდებლობის ბოლომდე. და, რომ მართალი ვიყავი, ვარდა მათი მთელი პოლიტიკური ბიოგრაფიისა, ნათქვამებისა და ნაწერებისა, იქნება შემდეგმა პატარა ამბავმაც დაამოწმოს: როცა უკვე პარიზში 1930-ან წლებში, მე და დათა ვაჩნაძემ გავაბით კავშირი დაშნაკელებთან „Армяно-Грузинский Унион“-ის სახით, ბ-მა აკაკი ჩხენკელმა ერთხელ მითხრა:

„თქვენ რომ ეგრე მჭიდრო კავშირს აბამთ სომხებთან, მე მეშინია, რომ ჩვენები(?) ისევ რუსებს დაუკავშირდებიან“-ო.

— არ ვიცი, ბ-ნო აკაკი, თქვენ გეშინიანთ ამისი, თუ მე მაშინებთ - მეთქი, უპასუხე. და მე თუ „ვეცდებოდი“, აკაკი ხომ არ შესცდებოდა?!

რაც შეეხება ჟორდანის „პროგნოზს“: „...მოხდებოდა სამოქალაქო ომი, გერმანელებთან(?) შეტაკება, სოფლების აჯანყება...“ და სხ. ეს სულ ზღაპრებია, რადგან სოფლები უჯანყდებოდნენ სწორედ მენშევიკებს და მათს მცარცველ გვარდიას; სამოქალაქო ომი ერთი მუჟა „რუსის სოც.-დემოკრატიებთან“ — ერთ დღეში გათავდებოდა და წესიერების მომხრე მუშები და გლეხობა, დიდი უმრავლესობით და ერთიანად ლოიალური დარჩებოდა, როგორიც იყო და არის და არასოდეს არც აპყოლია სწორედ მენშევიკურ, ზემოდან და ძალად თავმოხვეულ უწესობათ. პირიქით, ჩვენში თუ სრული ანარქია არ მოხდა, როგორც დანარჩენ რუსეთში, განსაკუთრებით ხალხის სიმძიმესა და დარბაისლობას მიეწერება,

სიმწიფეს მისას და არა ზემომცარცველთა რეგვენობასა და
სიმჩატეს.

და ინგლისელებსაც, — რომელთა „ჩვენდამი(?) მტრული განწყობილება“, ნოვეს ელანდებოდა ვითომ (131), უკვე დახვდებოდა წესიერი სახელმწიფო — ერი — და როგორც სახელმწიფო სახელმწიფოსთან, მეგობრულ კავშირსაც დაამყარებდა. აკი ზემოდაც მოვიხსენიე, რომ პოლიტიკურად, ინგლისელები და გერმანელები, ერთნაირად იყვნენ დაინტერესებულნი კავკასიაში მშვიდობიანობა-წესიერებით და მისხი-მისხივ ერთნაირ წინადადებას იძლეოდნენ — დახმარებისას.

ხშირად ვფიქრობ, იქნება დიდი შეცდომა იყო ჩვენი (და ჩემიც პირადად), — არ ავეყვით ფონ-კრესსა და ეს ერთად-ერთი მომენტი არ გამოვიყენეთ საქართველოს სახსნელად, როგორც „სოც.-დემოკრატიამ“ გამოიყენა რუსები, მხოლოდ წასაქცევად. მაგრამ მაშინ — როცა ომის ბედი ვინ იცის როგორ გადაქან-გადმოქანდებოდა, როგორც თავს კატისა, მეშინოდა რუსეთის შავი ჩრდილისა, რადგან შინაური მტერი საქართველოს იდეისა ასეთ მომენტში, — საგარეოზე სახიფათოა.

აი, თვითონ ბ-ნი ნ. ჟორდანია რასა სწერს, მისი წიგნის გვ. 124: „დღის წესრიგში დაისვა საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება. ეს იყო სრულიად მოულოდნელი, არასოდეს გათვალისწინებულ ამბავი. მისი გატარება ჩვენს რევოლუციონურ ორგანიზაციებში გახდა დიდ თავსამტკრევ ამოცანად“ (132).

შენიშნვა (131) „მტრული განწყობილება“ გერმანელებისაც და ინგლისელებისაც, იყო სოციალურ სირეგვენებისადმი და არა ეროვნულ (ქართულ) მისწრაფებისადმი. ამ მთავარს ვერ მიხვდა (? მე ვფიქრობ, — პირიქით, — მიხვდა და ამიტომ) ჟორდანია, და რუსეთის ხათრით და წაბაძვით მოქმედებდა. ეს კარგად იცოდნენ ინგლისელებმაც და მაღალი კომისარი მათი ლუკ, თავის წიგნშიაცა სწერს: ჟორდანია და გეგეჰკორი მუდამ საეჭვონი იყვნენ რუსეთის მიმართ განწყობილებაში.

შენიშნვა (132) იმას აღარ უმატებს, რომ 25—30 წლის განმავლობაში, — თვითონ იყო ამ გათვალისწინების თავშეუღებელი მტერი.

და გვ. 133-ზე მოყვანილი „შიშები“, მისი კრიტიკის
არამედ ჩვენი, რადგან „სამოქალაქო ომის“, „გერმანელებთან
შეტაკების“, „სოფლების აჯანყების“ ერთად ერთი მცდელი თუ
არა, ერთ-ერთი და მთავარი, თვითონ იქნებოდა, — სხვა ელემენტები
საქართველოში, პირიქით, წინააღმდეგნი იქნებოდნენ და სწორედ
ამიტომ, — ჩვენ რომ არ დაგვეთმო მისთვის ყველაფერი, — თვითონ,
გეგეპკორი და ჯუღელი ბოლშევიკებთან ერთად იქნებოდ-
ნენ (როგორც ყოველთვის) და ერთად უარესა და უფრო ადრე
იზამდნენ, რასაც მერე მარტო ბოლშევიკები შერებოდნენ და-
გვიანებით. ეს ნაღდი და რეალური საშიშროება იყო.

15.000 ოქრო, ეროვნულ ყრილობის მოსაწვევად 1917-ს; თა-
ვად-აზნაურობის ქონების მირთმევა ეროვნულ საბჭოსათვის; ჩვენი
თანხმობა 56 სოციალისტი და 9 — არა-სოციალისტი დეპუტატის
პროპორციაზედ და ათასი სხვა დათმობა, ყველაფრის
მათთვის მიცემა, — ამდენივე ქრთამი იყო უორ-
დანიას მეგობრებისათვის, — რუსები მათ არ მო-
ეყვანათ... ბოლშევიკებზე ადრე.

: * *

„აგარული რეფორმა“ ჩვენს „მეთაურებს“ თავი მო-
და აქვთ, წერით, სიტყვით თუ

„კონსტიტუცია“, პროპაგანდით — პირველი და
უკანასკნელი თავისი შევილობილებით: „აგარული რეფორმით“, სა-
ქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებამდე მიღებულით ამი-
ერ-კავკასიის სეიმისაგანაც კი უკვე, და „კონსტიტუციით“, რომე-
ლიც შემუშავდა უკანასკნელი ომის ზარბაზნების გრიალში.

თავი დავანებოთ იმას, რომ მთელი არსებობის განმავლობაში,
„რევოლუციამდე“, — ჩვენი მენშევიკები „რუსეთის სოც.-დემ.
მუშათა პარტიის“ — აგან ნაბოდვარ (და ნაბოდვარ) საცოდავი „ჩამო-
ნაჭრების“ მეტს ვერ იმეტებდნენ, ქართველი შეგნებული და მალა-
ლი-კულტურების მწარმოებელი გლეხობისათვის, ისევე, როგორც
რუსის ჩამორჩენილ მუჟიკისათვის, „ობშჩინას“ რომ ვერ გასცილე-

ბია დღესაც. და უცებ აიყვანეს ეს „ჩამონაჭრები“ 7 დესეტინა რატომ არა ცხრამდე, ან არა ხუთამდე, მოტივი არავინ იცოდა; მე მეგონა მაშინ და ვთქვი კიდევაც პარლამენტში, საოხუნჯოდ, „აღბად იმიტომ, რომ ეს დადგენილება ჩვენმა მენშევიკებმა მიიღეს 7 მარტს, თორემ სხვა რიცხვში, გლეხებისთვისაც აღბად სხვა რიცხვ დესეტინას გადასწყვეტდნენ“-მეთქი. მაგრამ შემდეგში გამოიჩვენა უფრო „ღრმა მიზეზი: თურმე საფრანგეთის რომელიღაც მორიგ რევოლუციაში მიუღიათ 7 acre-ი და „საფრანგეთის რევოლუციის“ მაიმუნობა ხომ ჩვენთვისაც სავალდებულო უნდა ყოფილიყო. მაგრამ ამას, „ვინ ჩივს“? უბედურობა იმაშია, რომ „ეროვნულ-დემოკრატიას“ (და კერძოდ მე) გვაბრალებენ, რომ ჩვენ წინააღმდეგობას უწყევდით საერთოდ აგრარულ რეფორმას და ვიცავდით მემამულეების ინტერესებს, რაც უსინდისო დემაგოგიის „უბუბლები“ იყო მაშინ და ეხლაც (133). ჩვენი მიდგომა აგრარულ რეფორმისადმი, იყო მიზანშეწონილობისა და გამომავლობის ანგარიშზე აგებული, შიშვით-მოქმედების ქვეყანაში და მაშინდელ მის დონეზედ.

მე უკვე მოგახსენეთ (იხ. გვ. 113) რომ, ომამდე და ომის დასაწყისში, ხუთი წლის განმავლობაში, ჩვენ ვახდენდით ფაქტიურს „აგრარულ რეფორმას“ (და არა ფიქტიურს, სიტყვიერს და თეორიულს, მენშევიკურად), შინაგანი გადასახლების პრინციპის დაცვით, და უკვე 52.000 „დესეტინა“ მიწა გვქონდა გამოსყიდული უქმი თავად-აზნაურებისაგან და მიწის-მუშა გლეხებით დასახლებული (134). ომს რომ არ მოესწრო, ამ რეფორმით, მშვიდობიანი, ფაქტიური და ერთადერთი მიზანშეწონილით, შემდეგ ხუთ

შენიშვნა [133]. იხ. ჟორდ. გვ. 129, საცა იგი „გაოცდა“ (sic!), რომ „ნიციონ.-დემ.“ გ. გვაზავამ წარუდგინა პროექტი... სოციალურ რეფორმებზე-დაც: 8 საათის სამუშაო დღე, მამულეების კონფისკაცია...“ და სხ. და „მე შევა-სწორეო“.—მაშ რაღასა ბოდავს „ნაც.-დემ.“ წინააღმდეგობაზე — აგრარულ რეფორმის მიმართ?

შენიშვნა (134). აბა, ამდენივე მინც თუ დაარიგეს—მიჰყიდეს გლეხებს მათი... „რეფორმით“?

წელიწადში, გაცილებით უფრო სწრაფი ტემპით, (რადგან „საბუნების
 აზნაურო საკრებულოს“, ამისათვის თანხები და მომუშავე კადრების
 უნდა გაეძლიერებინა) (135) — მთელი გაჭირებული გლეხობა მიწით
 დაკმაყოფილებული იქნებოდა და, დროთა განმავლობაში ქართვე-
 ლებისგან დაცლილი ტერიტორიაც, — დაკავებული კანონიერი
 მიწათ-მფლობელობით. უმთავრესად გურიისა და სამეგრელოს ნა-
 მდვილ მომუშავე გლეხების ნებაყოფლობითი ჩასახლე-
 ბით; და არა იმავე გურია-სამეგრელო-მენშევიკურ, ყაჩაღურ
 ნაწილის იარაღის ჩხარუნით.

„მიწათ-მოქმედების კომისიის“ გამოცდილებასაც რომ თავი
 დავანებოთ, რას მოვითხოვდით ჩვენ პარლამენტში? ჩვენი დებულებ-
 ა იყო: «არსებული სამეურნეო ერთეული» არ დარ-
 დვეულიყო, იყო იგი თავადისა, აზნაურისა თუ გლეხისა — სულ
 ერთია. ვინც ნამდვილად ამუშავებს მიწას, დაეტოვოს მათ, არა უმე-
 ტეს 50 დესეტინისა (საცა სამეურნეო ერთეული აღწევს
 ასეთს ზომას) დანარჩენი ჩამოერთვათ და განაწილ-
 დეს ნამდვილ მომუშავე გლეხთა შორის.

ეს არაა წინააღმდეგობა „რეფორმისა“, მარტო იმიტომ, რომ
 ჩვენ მოვითხოვდით „კერძო საკუთრების პრინციპის“ მიხედვით —
 რომელიც მენშევიკებს თურმე არ დაურღვევიათ, — მემამულე-
 ების მცირედს დაკმაყოფილებასაც გამოსყიდვის ფულით, რომ
 მათ შესძლებოდათ, ჩამორთმეულის ფასად, დარჩენილის შემოსავ-
 ლიანობის აწევაც.

თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ ზოგიერთ მემამულეს ათა-
 სობით (136) ჰქონდა „დესეტინა“ მიწისა (მინდორი, საბალახე, სა-

უენიშნვა (135). და ჩვენს მთავრობას უფრო ადვილადაც შეეძლო,
 ჩვენი რამ რომ დაეჯერებინა,

უენიშნვა (136). მარტო გ. ამილახვარსა ჰქონდა 14.000 დესეტინა (ყველა
 ხარისხისა). მ. ერისთავს—2.000, რომელთაგან 12 დეს. —საუკეთესო ხილის ბაღი.
 ჯავახიშვილებს, ციციშვილებს—74.000, თარხნიშვილებს, ფალავანიშვილებს,
 ამირეჯიბთ და სხვა მრავალთაც — ზოგს ასობით, ზოგს,—ათასობით. კახეთში—
 მარტო ერთ ჯანდიერსა ჰქონდა 20 დეს. ვენახი და სხვაც ბევრი მიწა. ვაჩანძე-

ხნავი, ტყე, ბაღი, ვენახი თუ სხ.), რომელსაც თვითონ არ ამუშავებდა, მეორე მხრით, რომ ერთ დესეტინა ვენახს, ბაღს, თამბაქოს და სხ., შეუძლიან შეინახოს ერთი ოჯახი, — ადვილად წარმოიდგენთ, რამდენი ასიათასი დესეტინა განთავისუფლდებოდა მემამულეთაგან და დაანაყრებდა რამდენ მუშას (137), — ჩვენი პროექტი; რომ ფაქტიურად გამოუსადეგარი და გამოუყენებელი, მარტო ყაჩაღური ჩამორთმევით დაკმაყოფილებული, მათი „რეფორმა“ არ მომხდარიყო.

ტომები არ ეყოფოდა მათი სისულელეების აღწერას ამ დარგში (რბილად რომა ვსთქვათ), მაგრამ რამდენიმე დამახასიათებელი მაგალითის მოყვანაც საკმარისი იქნება, მათი თავშეუდებლობის დასადასტურებლად და ჩვენს მიმართ სიცრუისა და დემაგოგიის გამოსამჟღავნებლად.

ბ-ნი ნ. ჟორდანიას, ერთ-ერთ თავის „მეცნიერულ ექსკურსში“ სწერს... „...რომის იმპერია იმით დაიღუპა, თავის დროზე აგრარული რეფორმა ვერ მოახდინა...“-ო.

[შენიშვნის მაგიერ: რომი დაანგრია „მსოფლიო იმპერიაში“ და არა ამ პრიმიტიულმა უვიცობამ. რომის სარდლებსა და ლეგიონებს დაპყრობილი ჰქონდათ ევროპის, აფრიკის და აზიის მაშინდელი მსოფლიო, ისპანიიდან — საქართველო — კავკასია — სპარსეთამდე; მოკავშირე იბერიის მეფე ფარსმანს მთელი დიდი სომხეთის მფლობელობაც ჩააბარეს და მისი დინასტია გაამეფეს იქა. და ჟორდანიას საყვარელ სარდალ ვალიკოს და მის გვარდიას ერთი ოსიცი ვერ დაუჭერიათ, პატარა სომხეთთან სირცხვილი სჭამეს და რუსებისაგან თხებივით გამორბოდნენ... თუმცა დიდი გერმანია და დიდი ინგლისი

ებს, ანდრონიკაშვილებს და სხ. და სხ., ათასობით სახნავი, საბაღხე და ტყე ჩამოერთმეოდათ და იქნება ერთად-ერთი დიმიტრი ერასტეს ძე ჩოლაყაშვილი ყოფილიყო, რომელსაც 50 დესეტინის ზომის „სამეტურნეო ერთეული“ შერჩენოდა. დანარჩენებს არა ჰქონდათ.

შენიშვნა (137). ქართლში, დაახლოებით 50.000 დესეტინამდე ადიოდა ბაღ-ვენახი. კახეთში—ამდენივე ვენახისა და თამბაქოს კულტურა, — რაც თავისუფლად ავიდოდა 100.000-სამდე.

თანაბრად მოკავშირეობას სთავაზობდნენ და უკანასკნელში
 ყარსსაც.

ატილამ, მიტრიდატმა, ჰანიბალმა, გერმანელებმა და სხვათ
 ძლიეს მოუღეს ბოლო, უკვე გარყვნილებისა და დაცემის გზაზე შე-
 მდგარ რომსა და შიგნიდან ქრისტიანობამ, პაპის სახით, სულიერ ბა-
 ტონობად გადაუქცია ჩვეულებრივი ბატონობა და... ჟორდანია თავის
 ცოდნას... შვეიცარიის, გერმანიის, საფრანგეთისა და ინგლისის ბრო-
 შურების დასუნივით იძენდა, როგორც თვითონ გვიამბობს თავის წარ-
 სულში, და, ასეთსავე ცოდნასა სძენდა თავის მრევლსა].

ალბად ამიტომ ახდენდა ისე გაქანებული „აგრარულ რეფორ-
 მას“ თავის იმპერიუმში, რომ... რომმა ათასი წელიწადი გასძლო და
 ჟორდანიამ სამიც ვერა. არ დასცალდა საწყალს, ვერ მოასწრო...].

აი, მაგალითებიც: მ. ერისთავს, სოფ. კარაღეთში, ჰქონდა ევ-
 როპიულად მოწყობილი საუკეთესო ჯიშებით ხილის ბაღი — 12 დე-
 სეტინა. „რეფორმით“ ჩამოერთვა ხუთი და დარჩა შვიდი. ჩამო-
 რთმეული ვერავის ჩააბარეს. (შეიძლება არც არავინ მიიღო, რადგან
 ხ შ ი რ ი, ძალიან ხშირი იყო ჩვენში შემთხვევა, რომ მუქთის
 დაპატრონება არ უნდოდათ (138)... „ჩამორჩენილობით“, რასაკვირ-
 ველია, თორემ ანდაზა, სტყუის რომ ამბობს: „ქართველმა კაცმა
 მუქით კუბოც რომ დაინახოს, შიგ ჩაწვება“-ო.) და როცა „უპატრო-
 ნო“ ბაღები ჩვენ „ქართლის ამხანაგობას“ გადმოსცეს 1920-სა (და
 ისიც „გორის ერობამ“, ვინმე ლეთისნიერი ა. კახელაძისა და კლიმი-
 აშვილის წყალობით), და შევედით ამ „ბაღში“, პირს კატა გვეცა:
 ღობე-შემორღვეული, ზოგან გადათელილი და „ჩამორთმევის ხაზ-
 ზედ“ სოფლელებისაგან საურმე გზად გადაქცეული, დანარჩენი ბა-
 ღი აოხრებულ სანახირეს წარმოადგენდა, საცა მიწა გამხმარ და მო-
 უვლელ დაკორტნილ ხეებს, გადაგვარების ნიშნები და ეტყობოდა.
 ეს ის „ბაღი“ იყო, რომელშიაც რამდენიმე წლის წინად სამოთხის
 მსგავსი ხილი ხარობდა. და თავადის ხელში თუ ქართველის სიმდი-

შენიშნვა (138) ამის შესახებ ავაზაკურ „დეკრეტზე“ ქვევით გვექნება
 ნათქვამი,

დრეს ემატებოდა მაინც, სინიდისიერი „დემოკრატიის“ გლეხის ხუთს თუ არა, სამ ოჯახს მაინც შეინახავდა.

მთელ გორის მაზრაში განთქმული იყო ისაია ფურცელაძის ბალი, ერთად-ერთი ასეთი სიდიდისა, — 30 „დესიატინა“ და ისიც „ქართლს“ მოგვიგდეს. ნეტამც არ გვენახა! პატრონს, რომელსაც მთელი სიცოცხლე ამ ბალისათვის შეუღლეია, გული აპყროდა და ბალი ისეთი გავერანებული დაგვხვდა, — სანადირო ტყე გეგონებოდათ.

ვითომ რა დააკლდებოდა მარქსის „კაპიტალს“, ან „საფრანგეთის დიდი რევოლუციის“ დიდებას, რომ ასეთი, — ასობით — „სამეურნეო ერთეულები“ გადაერჩინათ 7-ჯერ დასაწყევლ 7 დესეტინიან რეფორმისაგან, ჩვენს უბადრუკ რეფორმატორებს?.. თორემ რომის იმპერიის „სურათებზე“ ხომ ჩვენი ჯუღლეებიც ოცნებობდნენ და ვარჯიშობდნენ: „...понимал Нерона“-ო, რომ ბლავჯინდა თავისი „ნაოსარი“ ხელით, ეს „თავისი დროის“ ბოროტების დონ-კიხოტი, რომელიც ჯერ კიდევ 1907 წელს ბლოდა ს.-ბეტერბურლში, ილიას მკვლელობის გამო: „лес рубят, щепки летят“, თავის რუს-ბატონებისა, პატრონებისა და ამხანაგების სიტყვების განმეორებით.

მაგრამ, იქნება მე „ვაზვიადებ“ სურათებს, და „რევოლუციის“ ექსცესებს, რომელსაც ახდენენ ხოლმე ნაძირალები და ბრბოები, — მივაწერ „მენშევიკების შეთაურებს“? აი, ჩავევთ: მე არ მახსოვს, არ მაგონდება არც ერთი შემთხვევა, ჩვენ ხალხს, ვისიმე ბალი, ყანა, ვენახი ან ცოცხალი საქონელი გაენადგურებინოს (რაც ხდებოდა რუსეთში „წითელი მამალის“ სახით; ან ცხენებისა და ძროხების ფეხების დაჭრით; ან რა მოსატანი იქნება თუნდ მეგრული ჩვეულება „ცხენების მოპარვისა“, (139) ეს ხომ განადგურება არ არის) და მენშევიკები შეგნებულად ანადგურებდნენ, მათი შეგნე-

შენიშნვა (139). ბ-ნი ვალიკო ჯუღელი „მძიმე ჯვარში“: „...Бандза, — воровская столица Мингрелии“.

ბ ი თ — „კონტრ-რევოლუციონერებისას“. ასე მოექცნენ მანში მ. ვაჩნაძეს, რვა „დესეტინა“ ვენახიდან რომ ერთი ჩამოსკრეს და უპატრონობით გაოხრდა. დ. ჩოლოყაშვილის მამული გავერანდა და სხ. და სხ.

თამბაქოს „მონოპოლიის“ შემოღებით და ხალხის დამშევით, ბევრს მიატოვებინეს ეს „მაღალი კულტურა“ და ძალა-უნებურად დაბალს, ყანისაზედ ჩამოიყვანეს. ჩვენ, განსაკუთრებით კოტე ტყავაძეს რომ სახელდახელოდ არ გადაეყვანა მეთამბაქოენი კოოპერაციის ნიადაგზე და ქარხანის ამუშავება არ დაეწყო, შეიძლება ეს მაღალი დარგი მეურნეობისა — განახევრებულყო კახეთში.

ანანოვის შამპანიური (140), ფრიდონოვის ატამი და ქლიავი, რომელიც რუსეთსა და პარიზამდეც კი აღწევდა, ჩვენ დროს თბილისამდეც კი ველარა, წაგლეჯისა და ჩამორთმევების გამო. „საუფლისწულო“, ევროპიულად დამუშავებული დიდძალი ვენახები და მეღვინეობა, ჩააბარეს ვინმე ერეთეოზ რამიშვილს, რომელზედაც საქართველოშივე ამბობდნენ: „კიტრისა და ვაზის ფოთოლს ერთმანეთში ვერ არჩევს“-ო (141) და ზალცბურგში ტყვეობის დროს, მისი „ამხანაგი“ ნიკო იმნაიშვილი, უმატებდა: „... ეგ ცნობილი ყაჩაღი იყო ჩვენში და ბერლინში ხომ პარტიიდანაც გაგდებული, როგორც ბოლშევიკების აგენტი“-ო.

შენი შნ ვა (140); საწყალ ანანოვს (რომელიც 1905 წ. „მოტაცებული“ იყო მენშევიკებისაგან და, „გამოსყიდული.“) „აგრარული რეფორმით“ ჩამოერთვა საუცხოვო ვენახები, და შემდეგ „დამ. კრებამ“ სპეციალურად ამისათვის გამოსცა „კანონი“ (?): „ჩამორთმეული ქარხანის (შამპანიურის) ხელსაწყოები, კურკელი, დამზადებული საქონელი და მუშებიც კი გადადის-ო (ო!) სახელმწიფოს განკარგულებაში“. ეს შამპანიური თვალთ არავის უნახავს... გარდა 1921 წლის ომი-საგან გაქცეულ ვაგონებში რომ იღვრებოდა-ისმეოდა წყალივით.

შენი შნ ვა (141). როდესაც კახეთში იყვნენ პირველხარისხოვანი მევენახემღვინეები—თუშალიშვილი, ავალიშვილი, მკედლიშვილი, ანდრონიკაშვილი, ჭავჭავაძესი და სხ., ზოგი მაღალი სპეციალური განათლებით, ზოგი საშუალო-თი და ზოგს საფრანგეთშიაც კი ჰქონდა მიღებული სპეციალი სწავლა. გარდა ყველა მემამულესი, უბრალო მევენახე კახელი გლეხი უკეთესი იქნებოდა, იქაური პირობებისა და მეურნეობის მცოდნე.

რასაკვირველია, „აგრარულ რეფორმასთან“ კავშირი მაგრამ რამიშვილს რამიშვილი მოჰყვა და თბილისის მთელი სახელმწიფო უძრავი ქონება ჩაჰბარდა ირაკლი რამიშვილს, რომელსაც ერთად-ერთი ხელობა ჰქონდა „შესწავლილი“: წინად „ქართული ბანკის“ კარისკაცი იყო და „პოვესტკებს,, ატარებდა სახლების დამგირაველებთან. ცხადია, ეს ხელობა, რამიშვილისათვის, საკმაო სტაჟი იყო სახელმწიფო ქონების გამგებლობისათვის. და არც ირაკლი, საწყალი კაცი, არც ერეთეოზი — ყაჩაღი, თავისით და „ექსცესების“ წესით არ დაჰპატრონებიან სხვის ქონებას, არამედ ზემო-რამიშვილების, — მინისტრებისაგან დანიშნვით.

შ ა ბ ი ა მ ა ნ - გ ო გ ი რ დ ი . მკითხველს რომ თავი არ შეეაწყინო „აგრარული რეფორმის“ კიდევ ათასი სხვა ფორმით, მარტო ზოგიერთი დამახასიებელი „წერიმალის“ დამატება დამჭირდება, ამჟამად წიგნის 78 გვერდის ამბავისათვის, რადგან საგარეო ვაჭრობის მონოპოლიურად ხელში ჩაგდებასთანაცა აქვს კავშირი, — ბოლშევიკურად მენშევიკებისაგან.

როდესაც ჩვენგან და ბ-ნ ჰომერისაგან სრული ნდობით აღჭურვილმა ალვა აბაშიძემ, ასე ვსთქვათ, ახალი „არგოთი“ „ახალი ოქროს“ ჩამოტანა გვახარა და ჰომერიკმა კი მისი იაფად გაყიდვა აგვიკრძალა, დასჯის მუქართა და ვაგონების მოუცემლობით, აშკარა გახდა, რომ შავი ქვის, თამბაქოს, მატყლის და სხვა სავალიუტო საქონლის „მონოპოლიებს“, საგარეო ვაჭრობის მონოპოლიაც ერთვოდა „ახალ სისტემას“ და ამით კერძო თუ კოოპერატიულ-საზოგადოებრივ ინიციატივას,—ყველა გზები ეჭრებოდა, ე. ი. „რუსეთის სოც.-დემ. პარტიის“ რუსულ სახეს (ბოლშევიკურს) და იმავე პარტიის ქართულ სახეს (მენშევიკურს) — ყველგან ერთი და იგივე სულისკვეთება დაჰყვა: წაართვი, წაჰგლიჯე, მიითვისე, და, ეს — სასარგებლოა ხალხისათვის, მუშისა და გლეხისათვის, თუ მანე, აგერ ორმოცი წელიწადია ხედავს... კაცობრიობა.

და ამ „ფოკუსის“, ქართულად ოინბაზობის, საიდუმლოდ
ხომ გვიან გავიგეთ, მაგრამ რაღა ეშველებოდა? ქართველ გლეხს უნ-
და ეყიდნა შაბიამანი 600 მანეთად სოციალ-დემოკრატიულ მთავრო-
ბისაგან და, „დიალექტიურად“ დარწმუნებულიყო, რომ ეს უფრო
ხელსაყრელია მისთვის, ვიდრე ეყიდნა „ბურჟუაზიულ“ (?) კოოპერა-
ციისაგან 250-ად. ლოლიკით სხვა ახსნა ექნებოდა, მაგრამ... ეს რაღა
ჩვენი საქმე იყო? ისე ლაპარაკობთ, თითქოს მარქსისტულ დიალექ-
ტიკას ამისთანა სასწაულები როდისმე გასჭირებოდეს, დაამტკიცოს,
რომ 600 ნაკლებია 250-ზე.

* * *

„ა. რ. დეკრეტი“. მაგრამ აგრარული რეფორმის ამ-
ბავი დასრულებულად არ ჩაითვლებოდა, ერთი უცნაური „დეკრე-
ტის“ მოწმობაც არ მოგვეყვანა. „აგრარული რეფორმით“ და საზო-
გადოდაც, მენშევიკებს «კერძო საკუთრება არ გაუუქმებიათ», მაგ-
რამ მემამულეებს კერძო საკუთრება უფასოდ ჩამოართვეს და ...მი-
ისაკუთრეს. ყოველ შემთხვევაში, usufruit-ები გახდნენ. უცოდინა-
რობით, მე ვერ დავასახელებ ვერც ერთს შემთხვევას, რომ ამ ჩამო-
რთმეულიდან, ვისმე რამე ნაგლეჯი მაინც — დაურიგეს უფასოდ და
კერძო საკუთრებად რომელიმე გლეხს დაუმტკიცეს. ალბად „ვერ
მოასწრეს“; ან იქნება სხვას ვისმესა აქვს დაწერილი, ან ახსოვს მა-
ინც ასეთი გადაცემის შემთხვევებიც?

ფაქტი კი ერთია, გამოცხადდა თუ არა მუქთი ჩამორთმევა-და-
რიგება, საქართველოს ყველა კუთხიდან დაიწყო ცნობების დენამ,
რომ გლეხები «მუქთად» რისამე მიღებაზე უარს ამბობენ და უკვე
ბევრნი — ურიგდებიან უშუალოდ პატრონებს, ყი-
დულობენ და ნოტარიუსითაც კი იმტკიცებენ ზო-
გან მიწებს-აო.

ამ მოვლენამ („სპონტანიურმა“, როგორც იტყვიან) — აღშფო-
თება გამოიწვია „რეფორმისტებისა“ და გამოიცა სასტიკი „დეკრე-
ტი“: „ასეთი კერძო ხელშეკრულობანი — ყველა იქნება გაბათი-

ლებული და მყიდველნი და გამსყიდველნი — სასტიკად დასჯილნი“ —
ნი“-ო.

ვერც „რეფორმის“, ვერც „დეკრეტის“ შედეგებს და გამოძახილს ვერ შევესწარი. ჩემდა სასირცხვილოდ, უნდა გამოეტყდე, რომ მხოლოდ 1956 წელს გავიგე და ისიც პარიზში ბ-ნ გრ. ურატაძეს წიგნიდან რომ თურმე უფასოდ ჩამოართმეულ მიწებს, — თვითონაჰყიდდნენ. საინტერესოა, რამდენის გაყიდვა მაინც მოასწრეს? და ვისზე? ამით გასაგებიც ხდება „დეკრეტის“ მიზანი და რუსული „ღუბი“: გლეხებს, თავდაზნაურობის მიწის ფასი, პატრონისათვის კი არ მიეცათ, არამედ „რუსეთის სოც.-დემ. მუშათა პარტიისათვის“.

ოპოზიციის უვარგისობა. „ოპოზიცია არ გვივარგოდა“-ო, აი, ერთი მრავალთავანი საბუთი(?), რომლითაც მენშევიკები თავს იმართლებდნენ(?) საქართველოშიაც და ემიგრაციაშიაც, თუ — თვითონ რატომ სრულიად ვერ ივარგეს და „ციდან ჩამოვარდნილი“ მათთვის, ე. ი. ხელგაუნძრევლად, — დამოუკიდებლობა — დალუპეს. ჩვენ კი, ეროვნული ელემენტები, ვინც შრომითა და ათასნაირი საშიშროების მიუხედავად, ამისათვის ვიღვწოდით, — „რევოლუციის“ პარადოქსების გამო, — დევნილ ოპოზიციასა და უმცირესობაში აღმოვჩნდით. რაში უნდა გამოხატულიყო ჩვენი ვარგისობა, — 16 დეპუტატისა 130 სოციალისტზე, ე. ი. თითქმის ათჯერ ნაკლებისა, — ვერასოდეს ვერ გვითხრეს და ბ-ნი ჟორდანიამ ამასვე იმეორებს თავის post mortem წიგნში, ცოტა სიტყვების შეცვლით:

„დამფუძნებელ კრებაში“ ერთსულოვნობა ვერ აღმოჩნდა, სისტემატიური ოპოზიცია გაჩნდა ნაციონალ-დემოკრატებისაო.

„ღვთის წყალობაც ღვთის რისხვად ეჩვენებოდათ“-ო (გვ. 153).

კი არ გვეჩვენებოდა, როგორც მილიონი მაგალითიდან ვხედავდით, ნამდვილი ღვთის რისხვა იყო; გარედან კი არა, შიგნიდან შემოსეული მტრისა, — რუსეთის „მეხუთე კოლონისა“.

მგონი, ქვეყნიერების არც ერთ პარლამენტში, გარდა რუსეთისა, მთავრობას ისეთი დიდი უმრავლესობა არა ჰყავს, როგორც ჩვენს ნიას არგუნა ბედმა (სხვათა შორის, „დამფუძნებელ კრებაში“, ათასი „მახინაციების“ წყალობით, ნაციონალ-დემოკრატიას, „პარლამენტის“ 16 დეპუტატიც აღარა ჰყავდა, არამედ უფრო ნაკლები, — 10 თუ 11) და დიდი უჭკუო უნდა იყოს ადამიანი, „ერთსულოვნობის“ დარღვევას (პოლიტიკურად) აბრალებდეს 10 კაცის ოპოზიციას. ისიც ავიწყდება, როგორც ხშირად სხვა ნაწერებშიაც, რომ ათასგან ტრაბახობს „ლანჩხუთის ს. დ. კომიტეტში“, „ს. დ. პარტიის ცენტრალურ კომიტეტში“ სწყდებოდა საკითხები და იგივენი, „ფორმისათვის ატარებდნენ სხვა დაწესებულებებში, როგორც „ეროვნული საბჭო“, „პარლამენტი“ და „დამფუძ. კრებაც“. უკვე ვიცით, რომ „თბილისის ქალაქის თვითმმართველობა, და სხვა ქალაქებისაც, სოფლადაც, ერობაც, არა მარტო ხელში ჰქონდა „სოც. დემოკრატიას“, შემადგენლობაც უმეტეს შემთხვევაში, — იგივე პირებისაგან იყო. მაშრა შეედლო ოპოზიციას?

ეს ბოლშევიკური სისტემა ერთ-პარტიული დიქტატურისა და ისიც არ-არსებული „პროლეტარიატის“ პარტიისა, თანდათან ხომ უფროც გააძლიერეს. თუ თავიდან ვითომ „კოალიცია“ შეჰქმნეს და ბ-ნი გ. ჟურული მიიწვიეს ფინანსთა მინისტრად, მალე საწყალი კ. კანდელაკით შესცვალეს („ს. დ.“); თუ ჯერ შალვა მესხიშვილი ჰყავდათ იუსტიციის მინისტრად, მალე იუსტიციის სრული უვიცო მ. არსენიძე დააყენეს („ს. დ.“) და ასე — ყველგან... არავითარ რჩევას არ ისმენდნენ; არაფრის მცოდნენი, ყველაფერი „იცოდნენ“; არაფრის გამკეთებელნი, ყმურად უტვინო ბრძანებათა შესრულებას მოითხოვდნენ. ბატონობა გაუტკბათ. იყო არა დემოკრატია, არამედ «ქამოკრატია». აბა წაიკითხეთ, როგორი ზიზლით, მაგალითად, იხსენიებს მთავარსარდალ ღენ. ოდიშელიძეს, ამ მართლაც ლაქიას: „სულ პოლიტიკურ მოღვაწეთ თვლებში უყურებდა“-ო. და არასოდეს კი არ მოიშორა, მრჩეველად ჰყავდა საქართველოს ბოლომდის... „პარახოტზედაც“-კი. ღენერალი კვინიტაძე კი, სახელმწიფოებრივი რჩევისა და რამდენჯერმე საქართველოს

გადარჩენისათვის მტრისაგან, — მოწვეული გაქირებისას, — ჯანსაღი
 ჯვებისას, ყოველთვის გადააყენა. ღენ. გ. მაზნიაშვილს, შაქრისა და
 ლაკელიძეს, და სხ., როგორც კი რასმე ხეირიანს გააკეთებდნენ და
 ცოტაოდენ სახელსაც გაიკეთებდნენ ხ ა ლ ხ შ ი, — როგორც საშუ-
 ალო საუკუნოების სატრაპები, მაშინვე რაღაცა გაუგონარს, „ქურ-
 დობას“, „უფლების გარდამეტებას“, „ძროხების გადამაღვას“ და ათას
 ჭორს აბრალებდნენ; ნამდვილ ავაზაკებს და ქურდებს (ი. კაჩუხაშვი-
 ლი, აპ. ურუშაძე, რუბენ გიორგაძე, პლატონ ფაჩულიას და ათასს
 სხვას) — „პოვიშენიებს“ აძლევდნენ და ასაჩუქრებდნენ. ესეთი იყო
 მათი „პოზიცია“ და თურმე ყველა ეს, — რაც ანგრევდა ქვეყანას, —
 „ოპოზიციის“ ბრალი ყოფილა. ი. გედევანიშვილს, კლუბის ლაქია
 ჩიქოვანს, ასლან აბაშიძეს, ლ. კერესელიძეს ლენერლობა მისცეს,
 ნამდვილი ლენერლები და მცოდნენი (შ. ბაქრაძე, ვ. გაბაშვილი,
 კ. აფხაზი და ბევრი სხვა) და აუარება წარჩინებული ოფიცრობისა, ან
 ვაჰყარეს, ან არავითარი საქმე არ მიანდეს; ასეთი იყო მათი პო-
 ლიტოკა. თვითონ რუსოფილები, — ამ ნაცრულ რუსოფილობას
 მხედრობას აბრალებდნენ, რადგან სწორედ მათი ქ ა რ თ ვ ე ლ ო -
 ბ ის ა ე შ ი ნ ო დ ა თ, ე. ი. სახელმწიფოზედ მზრუნველობისა.

* * *

სპ. კედიას ოინები. და თუ „ოპოზიცია“ არ ვარგოდა,
 სულ ს ხ ვ ა მ ხ რ ი თ არ ვარგოდა. არ ვარგოდა შინაგანი სიმტკი-
 ცის სისუსტით, რაც იგივე მენშევიკებისათვის იყო ხ ე ლ ს ა ყ რ ე -
 ლ ი და არა საზარალო. მაგრამ ამ სუსტ ოპოზიციასაც ვერ ით-
 მენდა მონოპარტიული, ხელისუფლებით დამთვრალი მენშევიზმი და
 ყოველნაირი საშუალებით სცდილობდა მის განადგურებას. დაშინე-
 ბით. „ჩაწყობით“, გაყოფის ცდით.

საქმე იმაში იყო, რომ პარლამენტის „სტატუტით“, თუ 15 დე-
 პუტატი მაინც წინააღმდეგი იყო რომელიმე „კანონპროექტისა“, მი-
 სი დადასტურება კანონად, არა ხდებოდა; საკითხი გადადიოდა შემ-
 დეგ სხდომაზედ, განსაზღვრული ვადით. და რაკი, ჩვენ 16-ნი ვიყა-
 ვით, ხშირად ხდებოდა, მორიგი მცარცველობის „დაკანონების“ სა-

საქართველოს
ქრონიკა

შუალეხას არ ვაძლევდით, ხან ხელის აწევით, ხანდახან „ისტორიკითაც“, ე. ი. განგებ დაუსრულებელი ლაპარაკით ტრიბუნიდან, რადგან ეს ერთადერთი საშუალება ჰქონდა ოპოზიციას, ან თავისი გაეტანა ან მათი — შეეჩერებინა. შეიძლებოდა, გავეყარენით კრებიდან, ან მოეკლათ კიდეც ერთი-ორი ჩვენთაგანი, 15-ზე ნაკლებზე ჩამოსაყვანად ჩვენი რიცხვისა, — აკი გვემუქრებოდა კიდეც ბატონი კაკოს წერეთელის „ფიზიკურად გავანადგურებთ“-ო, — მაგრამ, ერთის მხრით, კეთილშობილი და პატიოსანი კ. ჩხეიძე (პარლამენტის თავმჯდომარე) იშვიათად მიმართავდა ხოლმე „დროებით დათხოვნის“ უფლებას. [და, მე ვფიქრობ, რომ თითონაც და ზოგიერთი მისი თანამგრძნობი, მენშევიკებიდან, — ხანდახან არსებითადაც გვეთანხმებოდნენ]... და მ შ ი შ ა რ ა მენშევიკებს, დაჩვეულთ ზურგიდან ტერორისტულ მკვლევლობას, ერიდებოდათ მაინც უცხოელეებისაც. მართალია, ერთხელ კ. ჩხეიძემ ვაჟკაცურად წარმოსთქვა პარლამენტში: „ჩვენ არაფრისა გვრცხვენთან და არაფრისა გვეშინიან!“ ო, მაგრამ მის ბევრ „ამხანაგს“ სირცხვილი კი ჰქონდა დაკარგული, ხოლო შიში არა.

მაშ როგორ მოევლოთ ასეთი მცირე ოპოზიციისათვის? და, აი, ერთ დღეს, ბ-ნ კაკოს დაუბარებია სპირიდონ კედია (საუბედუროდ, ეს საიდუმლო ჩაწყობა გვიან გავიგეთ) და უთქვამს: „თქვენი პარტია შესდგება ორი ნაწილისაგან. ერთია, ზუბრებისა, რომლებთანაც ჩვენ არაფერი საერთო არა გვაქვს და მეორე, — ლიბერალური ბურჟუაზია, რომელთანაც ჩვენ შეგვიძლიან თანამშრომლობა. მოიშორეთ ეგენი და მაშინ საკოალიციო სამინისტროში შევიყვანთ“-ო.

ვისი მოგონილი იყო ასეთი მახე, გულუბრყვილოთა(?) დასაქვრად, არ ვიცი; არც ის, თუ რა პასუხი გასცა ბატონმა სპირიდონმა, მაგრამ...

ერთ მშვენიერ დღეს, როცა მოვედი „ეროვნ.-დემოკრატიულ პარტიის“ „ცენტრალურ კომიტეტის“ (142) სხდომაზედ, როგორც წესი

შენიშნვა (142): შემდეგის გასაგებად, საჭიროა მკითხველმა იცოდეს: „ერ. დემ. პარტიის ცენტრ. კომიტეტი“ შესდგებოდა 15

იყო, მდივანმა წაიკითხა წინა კრების „ოქმი“: „...ბატონი მჭეტრეული მაჩაბელი და დავით ვაჩნაძე დათხოვნილნი არიან „ცენტრალური კომიტეტის შემადგენლობიდან“—აო (ე. ი. დამაარსებელნი „ეროვნულ“ და შემდეგ „ეროვ. დემოკრ. პარტიისა“).

მე გაკვირვებით ვიკითხე: როგორ? რად? რა უფლებით? რომელი კრების დადგენილებით?

მიპასუხებს თავმჯდომარე კედია:

— წინა სხდომაზე, რომელსაც თქვენ არ დაესწართ, ხმის დიდი უმრავლესობით გადასწყდა ეს საკითხი.

— ეს შეუძლებელია, რადგან მე არც ერთი სხდომა არასოდეს გამომიტოვებია და რალა ასეთი სხდომა გამომჩა?;

სპ. კედია — უკვე აღელვებით:

— როგორც ყოველთვის, თქვენც გამოგეგზავნათ მოწვევის ბარათი და არ მობრძანდით.

ეს აშკარა სიცრუე იყო და მეც ავლელი:

— ეს, ჩაწყობილი საქმეა! რალა სწორედ ამ კრების ბარათი არ მიმიღია, საცა ასეთი მნიშვნელოვანი საკითხი სწყდებოდა? აღბად თითონ მაჩაბელსაცა და ვაჩნაძესაც არ მიუვიდათ მოწვევის ბარათი. ახლაც აქ არ არიან და მე დაუშვებლად მიმაჩნია „ცენტრალური კომიტეტის“ წევრთა დათხოვნა ასეთი წესით, მათ თანადაუსწრებლად.

— ეს საკითხი გადაწყვეტილია! — დაჰკრა მუშტი მაგიდაზედ კედიამ და დაიყვირა: და მისი ხელმეორედ დაყენების უფლებას არავის მივცემ!

მე გამიკვირდა „ღვთისნიერი“ სპირიტონისაგან ასეთი მკვახე

თბილისიდან და 20 — პროვინციიდან არჩეულ წევრისაგან, სულ 35. სპ.კედიას თავისი გაჰყავდა მულამ (გვიან გაუგეთ) ასე: სხდომაზე იწვევდა ისეთს უმრავლესობას, ქვორუმისათვის, რომელიც წინდაწინვე დაზვერილი ჰყავდა და ზოგს უმცირესობიდანაც. სულ საწინააღმდეგოს გასაყვანად, ახლა სხვა „უმრავლესობას“ იწვევდა, რომელიც მისი თანახმა იყო, და არ მოწვევით, ვინც არ ეთანხმებოდა. ასეთი „შერჩევით“ — ყოველთვის „გამარჯვებული“ გამოდიოდა „წმინდა“ კედია, წმინდად.

ლაპარაკი და ყვირილი; კაცისაგან, რომელსაც მუდამ „თავდაჯერებული“ მოსდიოდა პირიდან“, ეხლა ასე გაშმაგებულად იქცეოდა.

— როგორ თუ უფლებას არ მისცემ? ვინა ბრძანდები, რომ ასეთ უკანონობას სჩადიხარ? ხვალ ძაშ ჩემი დათხოვნაც შეგიძლიან ქურდულად, ჩემს ზურგს უკან, დაუსწრებლად?! ზეგ კომიტეტის სხვა წევრისაც, ეს რა ამბავია?!

ამ დროს წამოდგა მდივანი და განაცხადა: დიახ, ბატონო, თქვენა და ზოგიერთი სხვაც — „ოჩერედში“ ხართ!

რომ გადაეხედე დანარჩენ გატრუნულ „ამხანაგებს“, ვიგრძენი ნამდვილი „შეთქმულობის სუნი“ და სასტიკი პროტესტით დაეტოვე სხდომა. გამომყვა მხოლოდ კიდევ ორი: იროდიონ სონლულაშვილი და — ი ჯ — ი.

როგორც მერე გამოირკვა, „შავ სიაში“ აღმოვჩნდით თურმე მთელი შემაღლებული „საქართველოს ეროვნული პარტიის“ წევრნი, ვინც შევედიოდით „ცენტრალურ კომიტეტში“ და ვიყავით ფაქტიური დამაარსებელნი „ეროვნულ - დემოკრატიული პარტიისა“-ც.

ეხლა და მივხვდი — ტეტია! — თუ რატომ იკლავდა თავს ბ-ნი სპირიდონი თავისი ფორმულის განსახორციელებლად: „უნდა პარტიის კარი გავაღოთ და ყველა ძალის და მამაძალის შემოუშვათ“-ო. და „პარტიიდან“, საცა ერთი ჩინჩხვარი არ შემოუტანიათ, „უმრავლესობამ“ გაგვრიცხა.

აქ კი, ახალგაზრდულად გატაცებულებმა დემოკრატიული იდეებით, დიდი სისულელე ჩავიდინეთ; იმის მაგიერ, რომ ჩვენ ეს უ-(ნამუსო)-მრავლესობა გავვეყარა ჩვენნი ბიუროდან, ჩვენნი ბინიდან, ჩვენნი საქმიდან, საცა ერთი „დენიშკა“, ერთი კალამი, ერთი საწერელი, ერთი მაგიდა არ შემოუტანიათ; ყველაფერი ჩვენნი მოწყობილი, ნაშოვნი და ნაოფლარი იყო, — ჩვენ ყველანი გავედით და ცალკე ჯგუფის შექმნა დავიწყეთ. მთელი ქონება და „აპარატი“ უმრავლესობას დაუტოვეთ. ჩვენგან მარტო შალვა ამირეჯიბი დარჩა „უმრავლესობასთან“; და მათგან წამოვიდა, ჩვენთან ერთად, მხოლოდ გრ. ვეშაპელი, რადგან ჩვენმა „დიპლომატებმა“

შესთავაზეს მაშინვე თავმჯდომარეობა ახალი „პარტიისა“¹ (დედაქალაქი) ცხარით, არჩია „პირველობა სოფელში, ქალაქში — მჭირველთაში“²

მაგრამ ამით არ გათავებულა „ერ.-დემოკრატიის“ მარცხი: პარლამენტის მორიგ სხდომაზედ ჩვენ მივედით უკვე ორ, ერთი მეორის დაპირდაპირებულ ჯგუფად.—12 დეკტატი სპ. კედისი 4-ნი ჩვენა. მაშასადამე, მოგვესპო უკანასკნელი საშუალება „სტატუტის“ ძალით მაინც, რაიმე ვავლენის მოხდენისა პარლამენტში. მენ-შევიკების „კვანტმა“ გასჭრა და ეხლა სულ რაღას მოერიდებოდნენ „გაყოფილ ოპოზიციას“ და პირველსავე შემთხვევაში, გამოვიდა იგივე კ. წერეთელი, გაამათრახა უტიფრად, „ერ.-დემოკრატია“ და სპირიღონ კედისას „დაპირებული“ მინისტრობა ჩაუშხამა:

„...ამხანაგებო, საბერძნეთში იყო ერთი აკლიბიადე; ყურადღების მისაქცევად თავის ძალს კუდი მოაჭრა და ისე დაჰყავდა. „ერ.-დემოკრატია“, ხომ ხედავთ, ალკიბიადესავით მარტო ყურადღებას იქცევს, მაგრამ არაფერს აკეთებს, აი, ხედავთ, — ხელი გაიშვირა კედისს ჯგუფზე — ეს არის ალკიბიადეს ძალი და, — ეხლა ჩვენკენ მობრუნდა — ეს კიდევ მისგან მოჭრილი კუდი“-ო. ამ ოხუნჯობაზედ, სხვათა შორის, არავის გაეცინა, რადგან თვითონ კაკოსის უმრავლესობა ვერც მიხვდებოდა ალკიბიადე საქმელი იყო თუ სასმელი; ჩვენ რა გვეცინებოდა და მე პირადად დღესაც არ მესმის მარტილი ამ ცინიკური განცხადებისა, რომლის შემზადებაში თვითონ გამოვიდა ალკიბიადეს როლში. კედისს კი პირში ჩალა გამოავლეს... მინისტრობისა. და ჩვენც მიგვაყოლეს თანა.

თუ ამას დაუმატებთ „ვერის ხიდზე“ ნათქვამ სიტყვებს და იმასაც, რომ პირველსავე საერთო „კონფერენციაზე“, სწორედ კედისამ არაფერი დაუთმო „გლეხთა რადიკალურ პარტიას“ და გაგვეთიშნენ ამისათვის და შემდეგში, ჩვენი ჯგუფის ინიციატივითა და მეოხებით, „ერ.-დემ. პარტია“ გამოთელდა 1920-ში, აშკარა ვახდება, თუ როგორ შეუძლიან „ლეთისნიერ“ ადამიანს მხოლოდ დამშლელი როლი ითამაშოს, უზომო, მაგრამ შეუფერებელ ამბიციების პატრონს.

აქ რომ დაერთოს მისი საზღვარ-გარედ მოღვაწეობაც, სტამბოლსა და პარიზში, საცა ვეშაპელს, თავის მეტოქეს (ერთად-ერთს),

ასე ესთქვათ, — «თავი მოაკვლევინა», (143) სპ. კელიას სურულელად ჩაითვლება. იგი რომ ყალბი ჩერვონცების საქმეში გა-
ება საფრანგეთში და 200 ლირის გულისათვის სტამბოლშიაც იკისრა
შეუფერებელი ავანტიურა და ამაყად გამოგვიცხადა: „შალვა ქარუ-
მიძეს და ლელი ჯაფარიძეს ვენდობი“-ო (144) და, მაშასადამე, ჩვენ
არა, — მიჩვენებელია მისი სიმჩატისაც თავის „პოსტებზე“. ენითა და
განზრახვებით იქნება უფრო იყო „სახელმწიფო კაცი“, ვიდრე ჟორ-
დანია, მაგრამ საქმით — „ფერი ფერსა“-ო.

დამოუკიდებლობა — იყო რთველი მონეებისა და — გვალვა,
საქმის, ეროვნული საქმის ხალხისათვის. სინამდვილე ეს
იყო და ცარიელა სიტყვიერი კორიანტელი არა სცვლის სურათს. მა-
რთლაც, აბა დაუკვირდით ფაქტებს, მათს ჯაჭვსა და
არა „რეჩებს“, რეზოლუციებს, დადგენილებათ და სხვა, ლამაზად
ჩამწკრივებულ, კრილოსანივით ასხმულ მჭერმეტყველებათ.

აგრარულ რეფორმას არავინ წინააღმდეგობას არ უწევდა (თვით
ჟორდანია არ უარყოფს ამას) და მაინც ხოცავდნენ სწორედ მშრო-
მელს, გლეხებთან კარგად მყოფ თავად-აზნაურებს და
არა უქნარა, მოქიფეთ, თუ ბოროტებს.

ყველაზე სასტიკად სდევნიდნენ „ქართულ ეროვნულ
პარტიას“ (145) და მის წევრებს; თუმცა უკიდურეს გაჭირების
დროს მათვე მიმართავდნენ და მაშინვე გადააყენებდნენ, როგორც
კი მტკივნეული გამოსწორდებოდა (როგორც ექცეოდნენ ღენერალ
კვინიტაძესაც). არაფერს ანდობდნენ, არ ენდობოდნენ. საუცხოვო

შენიშნვა (143): სტამბოლიდან წამოვიდა პარიზში მუქა-
რით: „ვეშაპელი უნდა მოვთოკოთ, მენშევიკებთან თანამშრო-
ლობისათვის“-აო, და, ჩამოვიდა თუ არა, ვეშაპელის მა-
გიერ, თვითონ შევიდა ამ თანამშრომლობაში.

შენიშნვა (144): ორივე გაგდებულს კომიტეტიდან, ათასი
უმსგავსი და კრიმინალური საქციელისათვის.

შენიშნვა (145): გაიხსენეთ კ. წერეთელის სიტყვები ს. კე-
ლისადმი; ნ. ხომერიკის სურვილი კოოპერატივების „შიგნიდან აფე-

ორგანიზატორს დ. ვაჩნაძეს რამდენჯერ: საქართველოში წყდა მავთული (როგორც შაბიამანი და გოგირდი რომ ჩვენ ვიშოვნეთ და არ გაგვაციდინეს) და დათამ გაუჩინა, — მაშინვე გადააყენეს; თავის რაზმითა და ხევსურებით დაიცვა რკინის გზა და სადგურები ყველაზედ საშიშო დროს, — მაშინვე გადააყენეს; სამხედრო მინისტრ გიორგაძის თხოვნით ჯარი შეუტრია, — მაშინვე გადააყენეს და სპეციალური განკარგულებით — ფრონტზე არ გაუშვეს; და რამდენი ამისთანა? მე, „ქართლის“ თავმჯდომარეს და პარლამენტის დეპუტატს, ჩემს „ამხანაგ“ — ალვა აბაშიძეს, ი. ციციშვილს — „წარმოკავშირის“ თავმჯდომარეს, ვ. ბაგრატიონს „ხორბალის“ თავმჯდომარეს, სვიმონიშვილს, ჩვენს „პროპაგანდისტს“ და ათასს სხვას, ხან გვიჭერდნენ სხვა და სხვა დროს და სხვა და სხვა ყალბი ბრალდებით, ხან ფინანსიურად გვაფიწროებდნენ, ხან გვემუქრებოდნენ, ხან „კონტრ-რევოლუციონერობასა“ გვწამებდნენ, — თუმცა „მთავრობისადმი“ სრულ ლოიალობისა და ხალხის ეკონომიური დახმარების მეტს არას ვიჩენდით. პირიქით, ჩვენს საქმეებში ვიწვევდით მათს (თურმე ჩვენს „ამაფეთქებელ“!), „ს. დ. პარტიის“ წევრებს.

განა უორდანიამ ერთხელ მაინცა სცადა მივეწვიენით ერთად, თუ ცალ-ცალკე სათათბიროდ მაინც? ან ეკონომიურ, ან სამხედრო, ან სხვა დადებითს საამშენებლო საქმეზედ, რისთვისაც ჩვენ წინა ათწლედში არა მარტო ცარიელი სიტყვით და კალმით ვიბრძოდით, არამედ საქმეებით ვამტკიცებდით? და 1915-დან დაწყებით, მთელი დამოუკიდებლობის განმავლობაშიაც, — უზიარებდით; მატერიალურად, იარაღით, ფულით და პოლიტიკურადაც. არა, ის მარტო გვებრძოდა და... არ გვენდობოდა სწორედ ჩვენ.

ჩვენი „კოოპერაციის“ მუშაკებიდან, მხოლოდ შალვა ქარუმიძეს ენდვნენ, როგორც „მწყემსის“ თავმჯდომარეს და 70,000,000 ჩაბარეს მასა და თავიანთ მინისტრს ავალიანს, რადგან ორთქებაზედ“; გ. ნათაძეს პარლამენტის ტრიბუნიდან: „შავი რეაქცია გაბაშვილი და ვეშაპელი არიან“-ო და ათასი სხვა.

თავენი... ქურდები აღმოჩნდნენ. ბევრს უპარტიოს აქმნევენებდნენ რაიმე ავაზაკობას, რომ ამითავე ცოცხლობდნენ და ბმული უმურად. ამისთანებს კი არა სჯიდნენ, პირიქით, — აპარპაშებდნენ. ბ-მა ვ. წულაძემ, 1922/3 წელს; უკვე სტამბოლში, ჩვენს პარტიაში შემოიტანა „საჩივარი“: „შალვა ქარუმიძემ 600 ლირა, მინდობილი რალაცა (?) საქმისათვის, — მოგვპარა“-ო. და როცა შევეკითხე, რალა მაგას ენდობით, ხომ იცოდით, რომ ქურდია? ღიმილით მიპასუხა გულუბრყვილოდ (?) — „კი ვიცოდით, მაგრამ თქვენი პარტიის წევრია და... ეხლა ჩვენს წინააღმდეგ ველარ გამოვა“-ო.

* * *

ვეშაპელზე. გრ. ვეშაპელი, რომელიც გონებით, ცოდნით, ყველა საკითხისადმი პოლიტიკური ანგარიშით მიმდგომი (კარანდაშით ხელში), თავიდან ყველაფერში კედის ემბრობოდა (: „პარტიაში იმან მომიყვანა, მე კედის კაცი ვარო“, ამბობდა), თანდათან ჩვენკენ გადმოიხარა. არ ვიცი, იმიტომ უფრო, რომ ჩვენში მეტ პრაქტიკულ გონიერობასა ხედავდა, თუ კედის ფუქსავატობამ მისი საკუთარი წონა მეტად მოაჩვენა და, როგორც მოგახსენეთ, მეტოქეობით, ან ამბიციით ჩვენთან პირველობა არჩია, კედის „ადიუტანტობას“. პირველობისთვის მოურიდებლად „თავს იკლავდა“, რომ იტყვიან: ამბობდა, მოითხოვდა იმას, რაც კედის არასოდეს არ უთქვამს, არ მოუთხოვნიან, მაგრამ ყველანაირად აქეთკენ სწრაფვისათვის არავითარ საშუალებას, მაგრამ იღუმალ, — არ ერიდებოდა. ეს ორი „ლიდერი“ „ნაც.-დემოკრატიისა“, თავისი მეტოქეობით, მუდამ ასუსტებდნენ პარტიას... პარიზში სიკვდილამდე. ხასიათით, ჭკუით, მორალით სულ სხვადასხვანაირი, ერთმანეთთან თუ სხვასთან ბრძოლის მეთოდებითაც განსხვავებულნი, მაგრამ ორივენი „შეშლილნი“ თავმჯდომარეობაზე, ადგილებზე, სახელწოდებაზე.

ყველა ამ ზემოაღნიშნულ გარემოებით, მოურიდებლად, ხეპრულად სარგებლობდნენ მენშევიკები, ასუსტებდნენ ისედაც სუსტ ოპოზიციას და „დიალექტიკის“ არხი-ოინბაზებს, თუ შეუძლიანთ

თავისი სივლახე, — ასეთ „ოპოზიციის“ სისუსტესა და უჭირბოროტობას გადააბრალონ. სიმცირის გამო, სულ რომ გაგვეჩვენა, ს. დ. უმრავლესობას ხელს ვერაფერში შეუშლიდით და ეს სიმცირეც ვერ აიტანეს და „ჩაწყობით“ — კიდევ ორად გაგვეყვეს. მაგრამ, „ენას ჭველი (თუ) არ მოედება“-ო., ეტყობა, მენშევიკური რუსული სინილისი უფრო ედება ბლუყუნა კალამს.

**მარქსისტული
სადიზმი.**

ერთი კი არის გასაკვირველი, ჟორდანი-ას post mortem ცრუ აღსარებიდან ირკვევა, თუ რა მდგომარეობაში ყოფილა ხშირად თავის პარტიასა და „სახელმწიფო აპარატში“ და მე პირადად (მაშინ) მისი ავტორიტეტი პარტიაში იმდენად დიდად მიმაჩნდა, რომ ყველა ბოროტებას მას მივაწერდი (146).

თუმცა ორიოდე მაგალითის მოყვანა მეც შემიძლიან მაშინ-დელო მისი საცოდაობისა და არა სიბოროტისა.

შენიშნვა (146). ჯერ ერთი, მარქსისტულ პარტიებში გამეფებულია უპიროვნობა“ და ამის გამო, შიგნით ერთმანეთს რომ სჭამდნენ (გინდ აზრთა სხვა და სხვაობაში, გინდ უაზრობაში), გარედ ერთნაირი სიჯიუტით იცავენ „მიღებულ დადგენილებას“; მეორეც, — მათი „პარტიები“ უფლებას არ აძლევენ არავის, ინდივიდუალურად, პიროვნულად შეაფასო ვინმე რაშიმე: ყველა „ანონიმი“, არსებობს მხოლოდ „პარტიის აზრი“, პარტიის თავმოყვარეობა, პარტიის „მორალი“ (ე. ი. ამორალობა), პარტიის „პასუხისმგებლობა“ (ე. ი. უპასუხისმგებლობა სრული) და სხ.; მესამე „ხრიკიც“ დიალექტიურია: ყოველ კრიტიკას, ან სხვა აზრის გამოთქმას, ან სიტყვის შებრუნებისას მათს ხშირს სისულელესა თუ წინააღმდეგობაზე, გაჰყვირიან: გვლანძღათ და პიროვნულად თუ გააკრიტიკე, — პიროვნებას ნუ შეეხებითო; თუ პარტიაზე სთქვი რამე, — პარტიის ლანძღვა როგორ შეიძლებაო: შიგ სხვა და სხვაობაც

ერთხელ, მაგ., ჟორდანიამ გაბედა და პარლამენტში წამოიყვანა სტკვა დასაბუთებული აზრი, რომ „გვარდიამ საუცხოვოდ შეასრულა თავისი რევოლუციონური მოვალეობა და, აწი, უნდა მიიღოს ხალხის მადლობა და დაუბრუნდეს დაზგებს, მშვიდობიანი მუშაობისათვის და მშენებლობისათვის“-აო.

რადგან ეს ერთერთი ჩენი, — ოპოზიციის, — დასაბუთებული, მორიგი მოთხოვნა იყო, ჯარის სისტემაზე გადასვლით, ან თუნდ იმ ავე გვარდიის გადაყვანით, — ყველამ მქუხარე ტაშით დაუდასტურეთ ეს სახელმწიფოებრივი და აუცილებელი ზომაცა და, წარმოიდგინეთ, მადლობაც მოვახსენეთ.

რამდენიმე დღეს, ჩენცა და საქართველომაც თავისუფლად ამოისუნთქა... მით უფრო, რომ პარლამენტში ერთი ხმაც არავის აუმაღლებია ჟორდანიას განცხადების წინააღმდეგ. მაგრამ ბნელმა ხმებმა დაიწყო ტრიალი, და... სწორედ ორი კვირის შემდეგ, იმავე პარლამენტში, იგივე ჟორდანია, ისეთივე „დასაბუთებულად“ გამობრძანდა და წარმოსთქვა: „...რევოლუცია არ დასრულებულა, „რევოლუციონურ წესრიგს“ (ამაზე იდიოტური ცნების წარმოდგენაც ძნელია. რ. გ.) დამცველები სჭირდება, ამიტომ ჯერ დრო არ დამდგარა გვარდიის დაშლისა და იგი უნდა დარჩეს იარაღის ქვეშ“ (147).

სამაგიეროდ, ეს საცოდავი დიალექტიკოსი, თავისი რწმენის(?) წინააღმდეგ, ეტყობა, „პარტიამ“ დაარწმუნა, რომ სიტყვიერად „წითელი გვარდიის გადარქმევა „სახალხო გვარდიად“, სრულიად

არისო. ისე რომ ამ ოინბაზობით — პაპისავით კი არა, ღმერთივით მუდამ უცოდველნი და უმწიკვლონი გამოდიან. თუ ასეა მათი საქმე, თვითონ უნდა გაინაწილონ შიგნით, ვის რამდენი მათრახი ერგება.

შენიშნვა (147 : ალბად ეს ამბავი აქვს ნაგულისხმევი ბ-ნ ჟორდანიას, როცა სწერს (გვ. 131—132): „ახალ ცხენზე გადაჯდომა“ მომიხდაო; „...რევოლუციიდან გამოვედი“-ო და სხ., მაგრამ სამუდამოდ ორ ცხენს შუა დარჩა და ყველა მხრიდან ტლინკები ხვდებოდა.

საკმაო რეფორმა, შემადგენლობის, წყობის და პრეტორიანული სულის შეუცვლელად.

ამბობდნენ, პარტიაში „თავ-პირი დაამტვრიეს“ ნოვეს, — მათ დაუკითხავად (?) ასეთი საკითხის წამოყენებისათვის და თვითონვე აიძულეს, შავი თეთრად გაესაღებინა; როგორც თავის დროზე დამოუკიდებლობისაგან გულშეწუხებულ ირ. წერეთელს, თვითონ დააძალეს, მასვე დაეცვა; ან არსენიძეს დააცვიენეს ქართული ენა პარლამენტში, მისი საკუთარი რწმენის წინააღმდეგ. ესეთი პარტიული საღიზმი გონებასა და აზროვნებაზე, მენშევიკების განაყარბა ძმებმა ხომ ისეთ უკიდურესობამდე მიიყვანეს, რომ სიკვდილ-მისჯილებიც გაიძახოდნენ: დამნაშავენი ვართ, სიკვდილის სრული ღირსნი, პარტიის სახარების ღალატისთვისაო. მართლაც ღირსნი იყვნენ ასეთი დაქვეითებულნი, უარესისა. მაგრამ მენშევიკებს არ დასცალდათ ბოლშევიკურ ზომამდე დაქვეითება პიროვნებისა.

არც მეორე მაგალითი იყო ნაკლებ სასტიკი ჟორდანიას საცოდაობისათვის. „ერაძეს პურმა“, არა მარტო სახელი მოიხვეჭა მთელ საქართველოში, მრავალს კუჭიც გაუფუჭა თავისი უწმაწური შემადგენლობით, „ხალხი დრტინავდა“ და ჟორდანიამ პარლამენტის ტრიბუნიდან საყვედური გამოუცხადა თბილისის ქალაქის თვითმართველობასა და მომარაგების სამინისტროს, — ხალხის დამშვევისა და ჯანის გატეხისათვის. იმდენად გაგვიკვირდა, რომ ტაშიც ვერ დაუკარით, მაგრამ მისმა საყვედურმა და „რევიზიის დანიშნვამ“ ბორცების აღმოსაჩენად და დასასჯელად, — უშედეგოდ ჩაიარა, რადგან „ამხანაგებს“ ისეთი დღე დაუყენებიათ, რომ „ერაძეს პური“, ლანჩხუთიდან ჩამოტანილი დედის ტკბილ კვერად მოუჩვენებიათ... დიალექტიურად.

კაცი მართლა შეგებრალებათ, მისი „წარსულის“ 141 — 142 გვერდზე მოყვანილ ამბების წაკითხვისას, მაგრამ მაშ რითი აიხსნება მაინც ქება თავისი „პარტიისა“ და „გვარდიის“ ცალცალკე თითქმის ყველას გამათრახებით წიგნის სხვა ფურცლებზედ?

„პარტია“ — იყო შეუცდომელი პაპი? თითონ „ხაზენი“ მართო? (ასე ეძახდნენ ამხანაგები ინტიმობაში), თუ გამომცემლებმა

„უხიმანეს“ და სიკვდილის პირასაც სიმართლე. — სიკვდილი შეუძლია ცვალებს?

უნდა წაიკითხოთ მისი ჩივილი ამავე საკითხზე 140 — 143 გვ. „სახელმწიფოებრივისა“ და „ამხანაგურის“ გარჩევით (ვითომ); „დემოკრატიის“ გარჩევით, თუ როგორია ყველგან და როგორ ესმოდათ ჩვენში; ჯარის შეუქმნელობის მიზეზებზე; ქალაქის თვითმართველობის რევიზიაზე („ერაძის პურის“ გამო) და სხ. და მუდამ, რასაკვირველია, გამოდის მართალი თითონ, დამნაშავენი სხვები. მისი ამხანაგები პარტიიდან (მადლობა ღმერთს, ჩვენ ი ოპოზიცია აქ არაფერ შუაშია) თითქო არც კი გრძნობს, რა საცოდაობას იჩენს სწორედ ამ პარტიის სულის ჩამდგმელი, აღმზრდელი და «სახელმწიფო აზროვნებას შეუჩვეველი», — რასაც სხვებზედ ამბობს.

და როცა სახელმწიფოს სათავეში ჩააყენა ბედმა, არაფერი სახელმწიფოებრივი არ გააკეთა, სახელმწიფო მოაზროვნენი ახლო არავინ გაიკარა, ჩვენს მოთხოვნილება-წინადადებათ ეხლა თავისად ასალებს, რაკი მაშინდელი მდგომარეობისა თითონაც არაფერი ესმოდა, მისი ამხანაგებივით, და მაინც მათს გარდა, არავის არაფერში ენდობოდა;

როგორც თვითონვე ამბობს წინასწარ 136 გვერდზე: „იმ დროს მთავარი მუშაობა (მე ვიტყვოდი „მთავარი“ კი არა,—მთლად ერთიანად. რ. გ.) აწვა ჩვენს პარტიას, ყველგან და ყველაფერში ის თამაშობდა გადაამწყვეტ როლს...“ (148).

დიდი ჭკუის პატრონობა არ იყო საჭირო, მისგანვე ათწლობით აწყობილი, სახელმწიფოებრივობის დამანგრეველი პარტია, — სახელმწიფოს ასაშენებლად არ გამოდგებოდა. დავინ დააწოლა სწორედ ეს შეუფერებელი მუშაობა ამ პარტიას, თუ არა თვითონ? და არც სხვა პარტიის, არც უპარტიო ინტელიგენციის, არც არსებულ მოხელეების, ოფიცრობის, ლენერლების, გინდ სამღვდელოებისა და თავად-აზნაურობის, სწორედ ეროვნულ

შენიშნვა (148): ხაზი ყველგან ჩემია. რ. გ. მაშ რას გიშლიდათ ოპოზიცია?

სახელმწიფოს შესაქმნელად მის გარშემო და-
გროვილ წრეებიდან, — ახლო არავინ გაიკარა და დაუფერო
მიანდო საქმე. ბატონობაც არ იკმარა ყველა საქმეში, როგორც გინ-
დაც ბოლშევიკებმა, ან სტალინმა: არა, თვითონაც და თავისი პარ-
ტიის უკანასკნელი უეციციც — სახელმწიფოს აშენების მცოდნედ
და „ყველგან და ყველაფერში გადამწყვეტ როლში“ ჩააყენა. ლენინი
მარტო ამბობდა „кухарка должна уметь управлять государ-
ством“, მაგრამ საქმეს ანდობდა მცოდნე ოფიცრობას (40.000-იო, “
სწერს ერთი რუსი ემიგრანტი) და ინჟინერ-დირექტორებს. ბ-ნ
ჟორდანიასათვის ფაქტიური „კუხარკობაც“ საკმარისი
იყო ასეთი საქმეებისათვის, ოღონდ „ს. დ.“ ყოფილიყო.

ბედმა ყველაფერი მისცა ხელში, მაგრამ, ეტყობა, ღმერთმა —
არა მისცა რა ზეით სართულში, თორემ სტალინივით შეეძლო გამო-
ყენება — „სპეცებისა“.

და დამახასიათებელი არ არის განა? როცა მე ერთხელ პარლამენტში
ვიცავდი ერთ-ერთ ასეთ სახელმწიფოებრივ საკითხს,
მათი, სწორედ ჟორდანიასაგან წამოყენებულ არა-სახელმწიფოებ-
რივ სიბეცის წინააღმდეგ, ჩემი სიტყვის შემდეგ, მომიხდა „რეპ-
ლიკის“ მიცემა ადგილიდან:

— თქვენ, ბატონებო, სწყვეტთ საკითხებს არა გონებით და თავით,
არამედ თითებით!

ჟორდანიამ ძალიან მოხდენილად მიპასუხა ტრიბუნიდან:

— ზოგიერთ თითებში მეტი ქკუა და გონება არის, ვიდრე ზო-
გიერთ თავში-ო.

ძალიან მოსწრებული სიტყვა იყო, მაგრამ მომაგონდა ერთი
ინგლისელი მოაზროვნეს ნათქვამი: „Остроумие не есть признак ума“
და ათასჯერ დავრწმუნებულვარ ამ აფორიზმის სინამდვილეში.

და მის საცოდავ გვერდებს რომ კითხულობს ადამიანი, — და-
ახლოებით 131—143-მდე, — დანარჩენებთანაც წინააღმდეგობაში
რომ არიან, — მართლა შეგებრალეებათ ისიც და ..., საქართვე-
ლოც, თუ ვინ ყოფილან მისი „ხაზეინები“.

სიკვდილით დასჯა. სიკვდილით დასჯის წინააღმდეგ მე პირადად მუდამ ვიყავი ბუნებრივადაც და შეგნებითაც. ეს, საშინელი, ველური მკვლევლობის უარეს საშუალებად მიმაჩნდა მუდამ, რომელიც ამასთანავე არავითარ მიზანს არ აღწევს. მაგრამ ჩვენს წრეებსა და პარტიაში ამაზედ ლაპარაკიც არა ყოფილა, არამცთუ რაიმე აზრი მიღებული. სამაგიეროდ, რაც ჩემი თავი მახსოვს, — ყველა რევოლუციონური პარტია, მათ შორის სოციალ-დემოკრატიაც გაშმაგებით იბრძოდა ამ „კონტრრევოლუციონური“, „არა-ადამიანური“ და ბევრი სხვა ეპიტეტებით შემკული „საზიზღრობის“ წინააღმდეგ, სანამ... ძალა-უფლებას სადმე ჩაიგდებდნენ ხელში (მართალია, ძალა-უფლებამდეც ჩვენი მენშევიკები — ოფიციალურად — ტერორის წინააღმდეგაც იყვნენ, მაგრამ საკუთარ პარტიაში (შიგნით) და გარედაც უხვად სარგებლობდნენ ამ მხეცური საშუალებით. „აგარაღლი ტერორი“, პოლიციელების დახოცვა; „11 ბომბა ყაზახების ყაზარმებში 1905 წ. და სხვა — მათი „საამაყო“ გამოგონება იყო), და... მენშევიკებმა, პარლამენტში პირველხანებშივე შემოიტანეს „სიკვდილით დასჯის“ კანონ-პროექტი... „კონტრრევოლუციის“ წინააღმდეგ, — სწორედ ისეთი, როგორც ბოლშევიკებმა შემოიღეს რუსეთში. თავისი ბუნდოვანობით და სხ., ამ სასჯელით შეიძლება დასჯილიყო სრულიად უდანაშაულო ადამიანიც, ვისაც, მაგალითად, არსენიძეს ცხვირი არ მოეწონებოდა, ან რკინის გზის „გაიკას“ მოხსნიდა, ან, „საბოტაჟს“ დააბრლებდნენ და სხ. და ამრიგად, უკანონო მკვლევლობას, ტერორს, „გააქციეს“ (149) პრაქტიკას და ათას სხვა მზაკვრულ მკვლევლობას „კანონიერი“ მკვლევობაც დაადევნეს. რასაკვირველია, მე გამოვედი ამის წინააღმდეგ:

შენიშნვა (149): ხშირი იყო შემთხვევა, როცა დაპატიმრებულს, — დავალებული ჰქონდათ დარაჯებს, — განგებ ეუბნებოდნენ: „გაიქეციითო“ და ხოცავდნენ: „გაქცივა და-

— თქვენ, რევოლუციონერები, რომელნიც ათწლობიანი განწირვით იბრძოდით სიკვდილით დასჯის წინააღმდეგ, ეხლა თვითონ აპირებთ აღდგენას, რაც ცხოვრებამ გააუქმა და უარესი, გაუმართლებელი სისასტიკითაც? ისეთი წვრიმალეებისთვისაც, რომელთათვის მეფის, კაპიტალისტების და ველურ ქვეყნებშიაც, — ციხე, ან „შტრაფია“ დაწესებული მხოლოდ? ეს სამარცხვინო და უაზრო საქციელი იქნებოდა დემოკრატიული საქართველოსი ქვეყნიერების წინაშე! ამიტომ, ჩვენ წინააღმდეგ მივცემთ ხმასა.

ცოფითა და დორბლით პირზე, არსენიძე და ირ. წერეთელი იცავდნენ და ასაბუთებდნენ ამ „რევოლუციის ხმლის“ აუცილებლობას და ბ-მა კაკოს წერეთელმა ყველაზედ „მჭრელი“ საბუთიც მოიყვანა: „თქვენ იმიტომ ხართ წინააღმდეგნი, რომ თქვენს წინააღმდეგაა იგი მომართული და გეშინიანთ“—ო.

ეს არა პირველი მუქარა და მიქარვა იყო ამ, რუსული „დუხით“ გაქვნილი ვაჟბატონისა და ადგილიდან შევეკამათე:

— რა თქვენი საქმეა საქართველოს პარლამენტის კანონებზე ლაპარაკი, ეგ თქვენი მგლის კბილები (150) „იქ“ უნდა გამოგეჩინათ!

ამაზე კვლავ ბევრი საყვედური მივიღე ნაცნობი მენშევიკებისაგან.

რამდენადაც მახსოვს შთაბეჭდილება, ბევრი მისი „ამხანაგი“ აპირა—ო. ასეთ შემთხვევებში, ჯერ კიდევ რუსული (და სხვა ქვეყნის) კანონით, დარაჯებს უფლება და მოვალეობაც ჰქონდათ — გაქცეულის მოკვლისა. და ჩვენში ხომ არა მარტო გადმოღებული იყო და „დაკანონებული“ მთლად რუსული კანონმდებლობა, არამედ იქაური ზნენიც, მენშევიკებისაგან.

შენიშნვა (150): მართლა ლამაზი, თეთრი და ბრჭყვიალა კბილები ჰქონდა, როცა... იღრინებოდა.

სამწუხაროდ, მაშინ არ ვიცოდი მისი გამოქცევა რუსებისაგან, — საქართველოში დაბრუნებულ ქართველად ვთვლიდი, — თორემ უარესებსაც ვეტყოდი, გამოპარულ „რევოლუციონერს“.

მაინცა და მაინც არ დარჩა უქმყოფილო ჩემი ასეთი განხილვებითი „გამოსვლით“, ამ „რუსული მგლის“, რუსულ სიღამპლევად.

* * *

**ძეგვის ხილის მაგრამ „ძაღლის თავი დამარხული“ ამა-
აფეთქება.** ში კი არაა, არამედ ერთ «საინტერესო» მაგალითში. რა კითხვა უნდა რომ, ყველა რუსი და სომეხი საქართველოს დამოუკიდებლობისა კი არა, არსებობის წინააღმდეგ იყო იმ ხანებში, და, აი, ერთმა რუსმა ოფიცერმა (შმაგაილოვმა) და ერთმა სომეხმა (გვარი არ მახსოვს) — ააფეთქეს ძეგვის ხიდი და მთელი რკინის გზის მოძრაობა, ისედაც მოშლილი, შეჩერდა. ეს იყო შეთქმულობით მოწყობილი სახელმწიფოებრივი ბოროტმოქმედება. შმაგაილოვი და სომეხი დაიჭირეს. მეტეხში ისხდნენ რამდენიმე ხნის შემდეგ მე დავესწარი მათს „გასამართლებას“.

რუსული, ქართული, პოტენტოტური თუ სხვა სამართლით ასეთი დანაშაული სასტიკად დაისჯებოდა, მაგრამ... მათ იცავდა ურია ზელენსკი და უტიფრად იმას კი არ ამტკიცებდა, რომ უდანაშაულონი იყვნენ, არამედ, რომ სასამართლოს უფლება არა აქვს მათი დასჯისა, ვინაიდან ისინი მოქმედობდნენ, როგორც აგენტები ინგლისისაო. (ეს იყო მთავარი და ცრუ არგუმენტი). მაგრამ, ვსთქვათ, მართლა ინგლისის დავალებით მოქმედებდნენ, — ასეთ შემთხვევაში, ყველა ქვეყანაში და ინგლისშიც მიღებულია ადგილობრივ დახვრეტა გაუსამართლებლადაც კი და ჩვენში თურმე სასამართლოსაც არ შეეძლო მათი დასჯა. და რა მოხდა: ურია, ჩვენივე მტერი (:შემდეგ ბოლშევიკების სამსახურში შესული იურისკონსულტად საზღვარგარედ), იცავდა სომეხსა და რუსს, — არა მარტო ენით, სიტყვით და აზრით მტრებს, არამედ სისხლისა და სამოქალაქო, პოლიტიკურ კანონების მიხედვით — დამანაშავეთ (კრიმინალებს) და სასამართლომ მიუსაჯა—ერთი წელიწადი.

მაგრამ, მენშევიკებმა, რომელნიც „გაიკის“ მოხსნისათვის და უფრო მცირე „დანაშაულისათვის“, ქართველებს „კანონიერად“ და

უკანონოდ ხოცავდნენ, „გააქცევდნენ“ - წააქცევდნენ და დააქცევდნენ, — რამდენიმე დღის შემდეგ, მართლა გააქცევდნენ, როტმომქმედნი... გაათავისუფლეს. ცრუ ინგლისელების ცრუ შიშით? არა! გაუგებარია, მაგრამ აშკარა: საქართველოს სიხელმწიფოს შინაგანმა მტრებმა, საგარეო მტრებს ხელი დააფარეს.

ჩამორთმევა, ჩამორთმევა, ჩამორთმევა. ჩამორთმევა, ჩამორთმევა. ნიერი“ შემოქმედება, არ იყო საკმარისი მენშევიკურ, მულმივ ცალმხრივ, — აკრძალვა, ჩამორთმევა, დანგრევისაკენ, — მიქცეული მოქმედება; და არასოდეს, თითქმის, აღმშენებლობისა, ან რაიმე დადებითისაკენ. ამიტომ, პარალელურად მოქმედებდნენ დეკრეტებით, ბრძანებებით (ხშირად დაუწერელითაც) და ათასი „ადმინისტრაციული“ (ე. ი. ანტიადმინისტრაციული) და ხათრი-ამხანაგური „წესით“, უწესობით და უფრო ავადაც.

თუ ამ „ამბებზე“ მოდიოდა ამბავი პარლამენტში, იმიტომ რომ „პოსტ-ფაქტუმ“, ხანდახან წინდაწინვეც, ვიგებდით ჩვენ და არ ვაყოვნებდით გამოტანას ტრიბუნაზედ.

ეს არასასიამოვნო „ხელობა“ ჩვენი, რასაკვირველია, უფრო არასასიამოვნო იყო მათთვის, მაგრამ წარბ-შეუხრელად, „დილექტიური“ დასაბუთებაც როცა არა ჰყოფნიდათ, ღრიალით, მუქარით, იშვიათად სხდომის გათავებითაც, — „საკითხები ამოწურულია“-ის ფორმულით — თავისას არ იშლიდნენ.

ზემოხსენებული „რევიზია“, მაგალითად, ისე მოხდა (ანუ, უკეთ, არ მოხდა) და ისე ჩაიფუშა, რომ პარლამენტში მარტო მისი „უპუ“ (:ეჭო) მოვიდა. 30.000.000 „ნიკოლოზის ფული“ ისე მოვიდა და განაწილდა „ს. დ.“ და „ს. რ.“ პარტიათა შორის, რომ ამის გამო, პარლამენტში მხოლოდ ერთი-ურთის მათი ლანძღვა გაისმა... როცა ქართული ფული უკვე არსებობდა კანონიერიც, და, მგონი, ყალბიც, ე. შ., არც ამ «პარალელური» ბიუჯეტის (?) ბეჭდვის ამბავი, — არ ვიცი, „ს. დ. პარტიაში“ მაინც ყოფილა განხილული, თუ

მის დაუკითხავადაც, მენშევიკურ მეთაურების საიდუმლო გულებით ხდებოდა, — მოსულა ვისგანმე. და როცა ჩვენ გავამხილეთ ეს „ყალბი ფულის მოჭრა“ ყალბი მთავრობისაგან, ღრიანცელით... მიაფურჩეჩეს. კიდევ კარგი, სიკვდილით დასჯის კანონი არ წამოაყენეს წინ, თორემ „სახელმწიფო საიდუმლოს გაცემის“ ფრაზეოლოგიასაც მოჭკრავდით ყურს ატეხილ ორომტრიალში.

თავის დროზე, რუსეთის სახელმწიფოს წინააღმდეგ რომ მენშევიკები, სხვა „რევოლუციონურ“ საშუალებათა შორის,—ყალბ ფულსაცა ჰბეჭდავენ (მაგ. გ. ა—ის მამულში), — არ ესმოდათ, რომ ასეთი მოქმედება „მთავრობისა“ საკუთარ სახელმწიფოში, — უაღრესი დანაშაული იყო, დამანგრეველი ეკონომიურად. და ეს ერთ-ერთი და არა ერთად-ერთი მაგალითი იყო, მათი თავიდან რევოლუცი-„ონური“ სიმთვრალის გამოუჩენელობისა, მთელი დამოუკიდებლობის განმავლობაში. და, ხომ იცით, ჩვენა გეყავდა „სახელმწიფო კონტროლი“, რომლის სათავეში იდგა უპატროსნესი ბატონი ფილიპე გოგიჩაიშვილი და არ ვიცი როგორ ინელებდა მისი „სტა:

წისკიყა“ ამ... ორმაგ ბულალტერიას... თუ მიდიოდა მის ყურამდის მანუ
ეზამდე თუ ახა. რასაკვირველია, არც ის იცოდა «პარლამენტმა», თუ საიდან, ვისი განკარგულებით მიეტმასნა „იგარულ რეფორმას“ დამატება: „ყველა წისკივილი, სამხერხაო და სხვა (?) მსხვილი (?) სახელოსნო...“ ჩაოთმეოდა პატრონებს და გადაეცა..., „რუსეთის ს. დ. მ. პარტიას“, რადგან „ქართული ს. დ. მ. პარტია“ ბუნებაში მაშინ არ არსებულა და ქალაქი, ერობა, სახელმწიფო და სხ. მარტოოდენ ამ პარტიის, ხელში კი არ იყო, არამედ განსაკუთრებით მათი შემადგენლობით, და, ხშირად ერთი და იგივე პირებს 3, 5 და 10 თანამდებობა ეკავათ და არა მარტო ერთ ადგილას, არამედ თბილისსა, ვორსა, თელავსა, ქუთაისსა და უკანასკნელ სოფლამდეც. ამაზე დიდი «ნეპოტიზმი» ალბად აფრიკაშიაც არსად მოიძებნებოდა ჩვენ დროს უკვე (151).

შენიშნვა (151): საგარეო საქმეთა სამინისტროში, გარდა

სხვა „სახელოსნოები“ მე თვალთ არ მინახავს, მაგრამ ვიცი, რომ წისქვილი, რომ ამისა და საფქვეის უქონლობის გამოც, გამწვანებული იდგა, კარგად ვიცი და მინახავს. არც ის ვიცი, ასეთი ჩამორთმევა მენშევიკურ „წისქვილზე მაინც თუ ასხამდა წყალს“, ქართულზე კი არავითარ შემთხვევაში და ეს ბოროტება კი არ იყო, უარესი, — იყო სისულელე. მაგრამ რა ექნათ?: იმოდენა ფინანსებში, — მინისტრები, ლენერალ-ლუბერნატორები, დირექტორები, გვარდიის სარდლები და ტუტი ქვანტი ძლივს იშოვეს (152) და მეწისქვილეობას ცოტა შრომაცა და ცოდნაცა სჭირდებოდა? და ზღაპრებიდან ვიცო-

სხვა მოხელეებისა, იჯდა 12, ერთი მეორეზედ ლამაზი ქალი... საგარეო საქმეთა თვალის დასატკობად. სასამართლოში რომ შეხვიდოდით, თითო კაბინეტში, კიბეებზედ, ტალანებში შეხვდებოდით ათობით, მოლაზნანდარე „მოხელე“ ქალსა და კაცსა, თითქო ქუთაისის „ბულვარი“ ან თელავის „ნადიკვარი“ ყოფილიყო. ასევე ყველა სხვა დაწესებულებაში გამრავლდა და გაიბერა „ბიუროკრატია“.

შენიშნვა (152): ნ. ჟორდანიას სწერს (გვ. 150): „ჩვენში მთავრობაში შესვლა მიჩნეული იყო დიდ უბედურებად. ყველა მას გაუბრუნდა, როგორც ჭირს... ძლივს ვახერხებდი შემადგენლობის მოკრებას, ან მასში ახალი პირის შემოყვანას. მიზეზი იყო ერთადერთი — გაუბრუნდნენ პასუხისმგებლობას. მხოლოდ ორ პირს არ სჭირდებოდა ხვეწნა — ნოე რამიშვილს და ევ. გეგეჭკორს, სხვები კი ყველა ძალით შემოთრეულია მთავრობაში“, ასე სწერს 1953 წ., და, 1919-ში კი... თვითონ ჟორდანიამ შემოიტანა (თარიღი არ მახსოვს, მაგრამ... „არქივში“ ექნებათ) პროექტი პარლამენტში: «რადგან ბევრი საქმე გაგვიჩნდა, 8 სამინისტრო, 12-მდე უნდა ავიყვანოთ»-ო. და, რაკი სასაცილოდ არ გვეყო, — დაასაბუთა — კიდევ — არ გაგვიცინოთ! — : „ინგლისში 20 სამინისტრო აქვთ და საქართველოს დემოკრატიას 12 მინისტრს ვსაჭიროება“-ო.

შენიშნვის შენიშნვა: შინ რომ დავბრუნდი, გავაკეთე ერთი „აბრუნდი“: „ინგლისის პარლამენტის სხდომაზედ კერზონს

დით უკვე ბავშვობაში, რომ „ნაცარქექია“ უწრომლადაც და უვიცობითაც... მეტს შოულობდა.

სამხერხაობიცი არ იყო უკეთეს პირობებში და, — ნეტა არ მენახა — რამდენიც ვნახე, ან გაჩერებული სრულებით, ან უკბილო ბებერივით, ოცდათორმეტიდან ორი-სამი კბილიანი ან მრგვალი ხერხით მომუშავე, ზოგან დაქანგებული, გაფშევილი ხერხით უხერხულად გაშვერილი ჰაერში და სხ. და სხ. უმწურო მდგომარეობაში. სად მოინახებოდა, „რ. ს. დ. მ. პარტიაში“ იმდენი მხერხავი, ან მოხერხებული ადამიანი მაინც, ეს „ინდუსტრია“ მაინც არ შეჩერებულიყო... პროლეტარიატის სასარგებლოდ მაინც, მყვლეფელ, მხერხავ კაპიტალისტებისათვის თუ არა. და, უნდა გენახათ რა საცოდაობა იყო გორის მაზრაში და თვით გორში, საცა ასეთი „ქარხანა“ შედარებით მრავლად იყო, — ფიცარსა და „რეიკას“ რომ ველარა ვშოულობდით და ხილის ყუთებზე ხომ აღარას ვამბობ.

მიწისძვრა. ყველამ იცის, რომ, მაგ., 1920 წელს მიწისძვრამ დაანგრია გორი. მოსახლეობის უმეტესობა, ზამთარში, მინდვრებში გაიხიზნა და უმრავლესობა ღია ცის ქვეშ დარჩა. ამ ღეთის რისხვას მენშევიკებს ვერ დავაბრალე, — საშუალო საუკუნეების ბერები თუმცა მართალნი იყვნენ, როცა მმართველთა ცოდვებს მიაწერდნენ ასეთ მოვლენებსაც, — მაგრამ, ასე ვსთქვათ, „ტყის

შეუტანია პროექტი: «რადგან ბევრი საქმე გაგვიჩნდა, 20 სამინისტრო 29-მდე უნდა ავიყვანოთ»-ო, და, რაკი „ჰონორაბლ ჯანტლემენებს“ გაუცინიათ, დაუსაბუთებია კიდეც: „საქართველოს იმპერიას 12 მინისტრი ჰყავს და ინგლისის დემოკრატიას 24 მაინც ესაჭიროება“-ო. ეს „დეპეშა“, მოსული ინგლისიდან“, ამხანაგებმა არ დაშაბეჭდინეს, — „სირცხვილია“-ო! ასეთი ამხანაგებიცა გვყავდა და, ღმერთო შეგცოდე, სპ. კელიას „ინციდენტის“ შემდეგ, იქნებ კიდეც ფიქრობდა ვინმე... მეცამეტე გოჭად მაინც მიმიწვიონო.

ქვეყანაში» რომ, თავზე, ბოძი, ფიცარი, კოჭისხე; ლამფა, ყავარი ან გაუთლელი ძროც არ იშოვებოდა, თავშესაფარების გასაკრებლად, ვისი „ღვთის წყრომა“ უნდა ყოფილიყო? სად რა უნდა ეშოვნა ხალხს, როცა ჩვენც კი, „ქართლის ამხანაგობას“, — ხელშეკრულობით დაკავშირებულს გორის მენშევიკურ „ერობასთან“ (ვაგვირანებულნი, უპატრონო ბალები რომ მოგვიყარეს), რომელმაც, ბენ. ხომერიკის «სტამბოლურ» ფორმულით, მენშევიკი ი. რუხაძეც „გამგეობაში“ შემოგვაყვანა, თურმე „შიგნიდან ასაფეთქებლად“ (:ტროიადის ცხენივით),—და, მაშასადამე, ამდენი „პრივილეგიების“ მქონეთ,—ძლივს ვიშოვნეთ „რაცხა“ და ისიც თითქმის ქურდულად:

ერთ-ერთ სამხერხაოში, საცა რალაც ღვთის განგებით, პატრონ-ჩამორთმეული ქარხანა დაეტოვებინათ არა-მენშევიკ გამგის ზედამხედველობაში, მივაგენით პატარა საწყობს, და, მიუხედავად „ერობის“ ნებართვებისა, თვით ყოფილ „კომისარის“, ილია რუხაძის, აწ ჩვენი, „შიგნიდან ამფეთქებლად“ დასმული, — გამგეობის წევრობისაც, დიდხანს გავეწვალენით, რამე მიგველო. ზედამხედველი (გვარი აღარ მახსოვს) ისე იყო დაშინებული ბრძანებებით, კონტრ-ბრძანებებით, სხვადასხვა დაწესებულებათა ბრძანებებითა და აკრძალვებით (ეს — სამინისტროო, ეს — ერობაო, ეს — თვითმართველობა გორისაო, ეს — „ს. დ. პარტიის კომიტეტისა“—ო, „მუშათა კომიტეტისაო“ და სხ.). ვინ იყო პატრონი, როცა „ძალი პატრონს არა სცნობდა“ და თითქმის ხვეწნა-მუდარით, არავინ გაიგოს, არავინ დაინახოსო, გამოგვატანა რამდენიმე ფიცარი, საწყობის შესაკეთებლად (საცა შემდეგ მილიონების ხილი ინახებოდა), ტიხარებისათვის ლაფანი და ყუთების დამზადებასაც დაგვიპირდა, თუ... დამატებითს ნებართვას მოუტანდით. გვიან, გვიან გავვიკეთა კიდევ, მაგრამ ჩუმად გვიჩიოდა: „რა ვქნა, ბატონებო, აი, ხომ ხედავთ; ამ თორმეტი ხერხიდან, აკრძალული მაქვს ვამუშაოთ ხის მეტი; მუშები უფრო „კომიტეტში“ და გვარდიაში არიან; თუ აქ მოდის ნაწილი, მარტო ჯამაგირის მისაღებად, ჩემზე საბატონოდ, თორემ განა ათჯერ და ასჯერ მეტის გაკეთება არ შემეძლო, წინანდელ დონეზე მაინც რომ მოეცათ ნება მუშაობისა!“—ო.

მონოპოლია და ზოგიერთ ქვეყანაში არსებობს „მონოპო-
რეკვიზიციები. ლია“, რომელიმე საარსებო, ან სხვა სა-
ქონელზე, მშვიდობიანობის დროსაც;

მეორეებში (და გინდ იმავეებშიაც) — „რეკვიზიციები“ — ომის
დროს; ჩვენი დამოუკიდებლობის დროს, იყო „მონოპოლიებიც“, „რე-
კვიზიციებიც“, — მშვიდობიანობისა და ომიანობის დროსაც და იყო
„რეკვიზიციის მონოპოლიაც“... რაღა თქმა უნდა, მენშევიკების ხელ-
ში.. იმიტომ კი არა, რომ ეს სახელმწიფოებრივი უფლება იყო, არა-
მედ რადგან მთავრობა, ქალაქის თვითმმართველობანი, ერობა, გვარ-
დია, შემდგარნი „მონოპოლიურად“ მენშევიკებისაგან, — „კანონი-
ერ“ და უკანონო ცარცვისათვის მოსახლეობისა, სხვა და სხვა სახე-
ლებს არქმევდნენ ერთსა და იმავე ხელობას (ორივე მნიშვნელობით),
რასაც ლენინმა ერთი და საერთო სახელი გამოუძებნა: „Грабь, на-
грабленное!“

„იყო“ „აგრარული რეფორმა“, ე. ი. ჩამორთმევა და ... „არა
იყო რა“, რადგან არავეისათვის არაფერი დაურიგებიათ (153).d
იყო „სახელმწიფო ქონებად გამოცხადება“ — ტყისა, რკინის
გზისა, მანქანებისა, სამხერხაოებისა და წისქვილებისა და ...დანა-
რჩენი აღარ მახსოვს.

იყო „მონოპოლია“ თამბაქოზე, მატყლზე — „de jure“ და სა-
გარეო ვაჭრობაზე, ე. ი. „ექსპორტ-იმპორტ“-ზე — „de facto“.

იყო „რეკვიზიციები“ სახელმწიფოსი, ქალაქების, ერობის; გვარ-
დიის და კიდევ „ვინცხა-ვინცხასი“ კერძოდ, და, რაზე და რისა არ
იყო? ცოცხალი საქონლისა, „მეშოკ“-პურზე, სახლებისა; დგამისა და
ქურქელ-საცვალზე, ბანკებისა და სხ. და სხ... ანანოვის შამპანიუ-
რამდე. პლატონ პაჩულიებისა, აპოლონ ურუშაძეების და
სხვათა მილიციელთა კერძო ხასიათისა და კერძო პირებზედ გავრცე-

შენიშნვა (153): ე. ი. თურმე არც კი... „მიუყიდნიათ“: გრ.
ურატაძე 1956 წ.

ლებული ხომ სად ჩამოითვლება?! ან „მეციხოვნე“ რუბენ გიორგაძისა. სახელებს მაინც დამიხედეთ: პლატონები, აპოლონები, ენციკლოპედია, „И может Родина — Платонов и даже собственных Невтонов Российская земля рождать“, მგონია ასე სთქვა ლომონოსოვმა. ჩვენ კი, არა მარტო შეგვეძლო, ვშვით კიდევაც.

მაგრამ, მაინც ყველაზე წინ წასული რეკვიზიციებში, იყო გვარდია და ერთ მშვენიერ დღეს ადამიანთა „რეკვიზიციაც“ გამოაცხადა: იჭერდნენ ქუჩაში „ბურჟუებს“ და ყარაიაში ჰგზავნიდნენ... ტყის საჭრელად (ნ. ჟ. გვ. 150).

ამ რიგად, რაც კი მიწაზე, ანუ ძველებურად — ქვეყანაზე იყო, ყველაფერი, რაიმე სახელწოდებით, ან უსახელოდაც გადადიოდა მენშევიკების ხელში, — ნიადავიდან, ზეადავიდან და ქვეადავიდან — ქვესკნელამდე. წარმოიდგინეთ, რომ ყორღანისა „გარგოილი“ ეყიდნა... ჩვენი, — უყიდველობისაგან ოხრად დარჩენილი — 12 ჰაეროპლანით, ჰაერში მფრინავ ჩიტებზედ, მტრედებზედ, მერცხლებზედ (იქნება ღრუბლებზედაც), ან „მონოპოლიას“ გამოაცხადებდნენ, ან „რეკვიზიციას“ უზამდნენ, ალბად, რაკი... მწყურებზე მონოპოლია მარქსიდანვე მოსდევდათ ხომა. „ერთი ჭირი მარგებელია“... გამოდგა ჩიტებისათვის მაინც, როგორც ეტყობა; თორემ «უგარგოილობის ჭირს» — საქართველოსათვის სარგებელი არა მოუტანია რა, გარდა იმისა, რომ „ჭირი ჭირსა დაემატა“.

ბატონი ნ. ყორღანია, თავისი „წარსულის“ 168-ე გვერდზე „გულუბრყვილოდ“ (?) სწერს: „არც სხვის ქონებას ვუფრთხილდებოდით. სენივით გავრცელდა რეკვიზიცია. მთავრობა სავსე იყო საჩივრებით. მე ვებრძოდი ამ სენს სასტიკად და ხშირად (?) მიზანსაც ვალწევდი თ (?), ეს ძნელი იყო იმიტომ რომ მთავრობის უმრავლესობა თუ არა, ნახევარი მაინც მხარს უჭერდა ამ სენს. ამ მხრით განსაკუთრებით გამოირჩეოდა თფილისის საბჭოს გამგეობა, რეკვიზიციების წამოწყებაში პირველი ადგილი ეჭირა“. (ორთოგრაფია ყორღანისაი, ხაზები და კითხვითი ნიშნები — ჩემი. რ. გ.).

თუ „მთავრობის უმრავლესობა მხარს უჭერდა ამ სენს“, — სა-

ჩივრები „სოფელნი და მდინარე“-ს მოგვაგონებენ ხუმარ-დრეკითუქს „ქალაქის გამგეობას პირველი ადგილი ეჭირა რეკვიზიციების (სენის) წამოწყებაში“, — თავის თავს თუ ებრძოდა(?) ჟორდანია, რადგან მთავრობაც მისი «შემოთრეული» იყო და „ქალაქის გამგეობაც“ მისი პარტიის „არჩეული“ ხომა? და ხშირად ერთი და იგივე პირები შე-
ადგენდნენ უუმრავლესობას. და რა მავალითი უნდა მიეცათ?... „როგორც თევზს თავიდგან“-აო, ალბად.

ისე სასტიკად ებრძოდა ამ სენს და ისე ხშირად აღწევდა მიზანს, რომ ჩემგან ჩამოთვლილის შემდეგ, არ ვიცი თუ კიდევ გა-
დარჩა რამე რეკვიზიციის სენსა? ეს კი ვიცი, რომ სწორედ ერთ-ერთ ასეთი უმსგავსეობის წინააღმდეგ სასტიკი შებრძოლებისათვის (ქა-
ლაქების სახლთა დაყოფა 400, 600, 1000 საყენობად), — მე ჩამსვეს ციხეში და არა... ჟორდანიამ მომცა ჯილდო, მაშასადამე, მხარში ამოდგომისათვის. კარგი სიტყვისა მაინც გამეტების მაგიერ, — აქ, პარიზში ისიც მომიგონა, ვითომ „აგრარული რეფორმის“ წინააღ-
მდეგ იბრძოდა და იმიტომაო.

როგორი საოცნებო ფერებით მეხატებოდა „დამოუკიდებელი საქართველო“, რომელზედაც ვფიქრობდი და შემდეგ მიღწევაზე ვმუშაობდი — ახალგაზრდობაში, — ბედნიერი, ლამაზი, თავისუფა-
ლი, აღორძინებული ახალგაზრდულად, მდიდარი, და როგორ მიხდე-
ბა აღწერა რეალურ დამოუკიდებლობისა, როგორიც იყო სინადვი-
ლეში, — სიბერის დროს! ნუთუ ყველა განხორციელებული ნატვრა ასეთი უკულმა რამ არის?

რასაკვირველია, არა, მაგრამ ბედმა სწორედ ამ დროს დაგვსა-
ჯა მენშევიზმით, როგორც რუსული ამობლუყუნებით.

ს ა ს ა მ ა რ თ ლ ო . „ნაფიცი მსაჯულების“ სასამართლო ყველგან „პროგრესიულ“ მოვლენად ითვლება და მეც მზადა ვარ, — საქართველოსათვის, — ესეთი დაწესებულება, პროგრესიულად ჩა-
უთვალა მენშევიკებს; მაგრამ პრაქტიკაში, როგორც ზემოდაც მო-

ვიხსენიე ორიოდ „პროცესი“ (ი. კაჩუხოვისა, შმაგაილოვისა და სხვ.) და აქვე ურთავ კიდევ რამდენიმეს, ათასიდან, — მან ვერ დაგვამოცა, ვერ მოასწრო ყოველშემთხვევაში, თავისი „სიკეთის“ მოტანა, რაკი ყაჩაღურ-სახელმწიფოებრივ ატმოსფეროში, „ხმა ერისა — ხმა ღვთისა“-ო, მაინც დიდ წინეხვას განიცდიდა.

რ უ ხ ის დ ე დ ა კ ა ც ი . დაეიწყოთ უბრალოდან: ვილაც რუსის მოსარეცხე დედაკაცს ჰბრალებოდა „ქურდობა მიბარებული სარეცხისა“ და, აგერ, უკვე ერთი წელიწადია, ციხეში იჯდა გაუსამართლებლივ.

დაგვეძახეს 12 „ნაფიცი მსაჯული“, და, მოსამართლეს თავმჯდომარეობით, ირჩეოდა მისი „საქმე“... ცოტა არ იყოს უცნაური ჩემთვის, როგორც „ნაფიცი მსაჯულთა“-გან ამორჩეულ თავმჯდომარისათვის, — აშკარა იყო, რომ ამ დედაკაცს ბრალი არ უდევს. მართლაც, დამკვეთები, მოწმენი და თვითონაც ამტკიცებდნენ, რომ ათ წელიწადზე მეტია, რაც მრეცხაობს და არასოდეს შემთხვევა არა ყოფილა, დაეკარგოს, ან მოეპაროს რამე. მაგრამ, როგორც კი მივიდოდა საქმე დღევანდელ „ქურდობამდე“, ბრალმდებელის მოწმენი იბნეოდნენ დეტალებში, და თითონ „დამნაშავე“, თავგამეტებულად, ხან ტირილით, ხან ხვეწნით, ხან თხოვნით პატიებისა, — ამტკიცებდა ზედმიწევნით, რომ მან მოიპარა, სცნობს თავს დამნაშავედ და მზად არის ეს სირცხვილი გამოისყიდოს... „აქამდის სირცხვილისაგან ვსტყუოდი და ციხეში იმდენი ქურდი ვნახე და არავისა რცხვენოდა“-ო.

აშკარა იყო ჩემთვის, რომ რალაცა უცნობი მიზეზით, ეს დედაკაცი განგებ იბრალებდა ჩაუდენელ ქურდობას; და დიდი შრომა არ დამჭირებია, დამერწმუნებინა დანარჩენი 11 „მსაჯულიც“, — სრულიად გავვემართლებინა დედაკაცი.

მერე გამოირკვა მხოლოდ, რომ ვილაც „ციხის აბლაკატს“ დაურწმუნებია, „თუ გინდა გავათავისუფლონ, უნდა გამოტყდე ქურდობაში, ეს გამოტეხა გისუბუქებს დანაშაულს, რომლისთვისაცა წე-

ლიწადზე მეტს ისედაც ვერ გადაგიწყვეტდნენ, და, რაკიბ მენ-უცხე-
წელიწადია ზიხარ, — გაგიშვებენ“-ო.

“უდანაშაულოს, უდანაშაულო შვილები მიტირიან სახლში მშვი-
რები და ქურდობას კი არა, კაცისმკვლელობას დავიბრალებდი, რომ
მივხედო“-ო, ტიროდა სიხარულის ცრემლებით, სასამართლოდანვე
ჩვენგან განთავისუფლებული საწყალი დედა.

* * *

რუბენ გიორგაძე. მეორედ, ირჩეოდა რუბენ გიორგა-
ძეს საქმე. რუბენი იყო სამხედრო მინისტრ გრიგოლ გიორგაძეს ძმა;
მაგრამ, თუმცა „შესახედავად“ ძმაზედ მოსული იყო, ასე ვსთქვათ,
„დეეს შეეჭიდებოდა“, — სამხედრო საქმე სხვანაირად ესმოდა. სა-
სამართლოში, არა მარტო გამოირკვა, რომ მკვლელობა, ქურდობა,
მცარცველობა და სხვა, ხელობად გაეხადნა, — რისთვისაც უკვე
ექვსი თვეა(?) ციხეში იჯდა (სამსჯავროში ციხიდან მოიყვანეს), არა-
მედ ისიც, რომ ეს უსინდისო ძმა სინდისიერისა, — დღისით
ციხეში იჯდა და ღამე „ახერხებდა“, ამხანაგებთან ერთად, ეთარეშნა
და ახალი დამნაშავეობანი ჩაედინა. გავშტერდი, როცა ასეთ „სამი-
შო ავაზაკს“ — მხოლოდ ერთი წელიწადი ციხე მიუსაჯეს, და, ასე
ვსთქვათ, დასასჯელად, „თევზი წყალში გადააგდეს“. მაგრამ ესეთი
„ამბები“, რა მოსაგონია „იმ“ დროინდელ უარეს „ვარიანტებში“,
ზედ რომ არ დართვოდა, ალბად *pour la bonne bouche*, შემდეგაც:

მეორე დღეს, ჩემ თვალს არ უჯერებდი, როცა შოთა რუსთავე-
ლის გამზირზედ, სასახლისა და „ხატების აბანოს“ შუა დავინახე,
ამაყად მოაბიჯებდა... და... უდარაჯოდ, ბატონი რუბენ გიორგაძე.
ეტყობა, ეხლა დღისითაც ისე თავისუფალი, როგორც აქამდე — ღა-
მე.

აღვილად წარმოიდგენთ, რა ფიქრები და გრძნობები გამივილიდა
თავში ან მე, ან კიდევ ბევრ სხვა „მოქალაქეს“.

ან ვინ იფიქრებს, იფიქროს, — სერგეი ერისთავის სიტყვები ე. გეგე-
ქკორისადმი, — ანექლოტიაო?:

— ყველა ყაჩაღებმა სასახლეში მოიყარეთ თავი და კათალიკო-

ზი ხომ არ დაგეცემათ, ამდენი შეიარაღებული გვარდიელი დაგიყენებ-
ბიათ სადარაჯოდო?

* * *

მილიციისა. მესამე „პროცესი“ უფრო „ტიპიურია“, ჩვენი დროის რაინდებისათვის. „დიდი პროცესია“, სასამართლოს დიდი დარბაზი გაჭედებულია ხალხით, დამნაშავეთა და მათ „დარაჯთა“ რიცხვით, მოსამართლე და მოწმეები და სხვა. რა ამბავია?! ასამართლებენ 40 მილიციონერს, — მოქალაქეთა „დამცველებს“, — შახტახტინსკის გაცარცვისათვის. მცარცველებს იცავდა, იუსტიციის მინისტრობიდან ახლად განთავისუფლებული, ნაფიცი ვეჭილი შალვა მესხიშვილი, ჩემი სკოლის ამხანაგი (მინისტრად უკვე არსენიძე იყო).

დეტალურად გამოირკვა და დამტკიცდა, რომ „მეორე სამილიციო უბნის“ ორმოცმა მილიციონერმა გაცარცვა, დროებით ბაქოში წასული, ადერბეიჯანის მოქალაქის, ვინმე შახტახტინსკის, — მდიდარი, დაკეტილი ბინა... იმავე უბანში.

გამოირკვა, რომ ნაცარცვი მოუტანიათ სამილიციო უბნის დარბაზში, დაუყრიათ გორად დაწესებულების მაგიდაზედ და იქვე, მაშინვე გაუნაწილებიათ და დაურიგებიათ და...

მე ერთი ბალიშის მეტი არა მერგო რაო, — ჩიოდა მეორმოცე, — რადგან მე „შინ“ დავრჩი „უჩასტკას“ სადარაჯოდო.

ერთი მილიციონერის „დეტალი“ ამ „ფრესკო“-სი განსაკუთრებული წვრიმალეობით დამახსოვდა, რადგან წინად ჩვენთან მსახურობდა „ქართლში“ და ქურდობისათვის... „დელიკატურად“ დავეითხოვე, და, აბა სად წასულიყო, — მაჭავარიანი „სულიყო“, — თუ არა... მილიციაში? :

როცა მის ბინაზე მისულან გასაჩხრეკად, კედელზე ჰკიდებულყო შახტახტინსკის, ოქროთი დასველებული, ხმალი... მაშ ზანდუკში ხომ არ შეინახავდა ასეთ ძვირფას, მამა-პაპისაგან (თუ არა, მამა-პაპისეულ ხელობისაგან) მიღებულ საამაყო იარაღს? მისი ცოლის გულმკერდზე თავმომწონედ ლივლივებდა შახტახტინსკის ცოლის, — ვითომ რა განსხვავებაა? — მარგალიტის ყელსაბამი. და თვითონაც

„ვერ მოესწრო“, თურმე, — დამიხედეთ მიამიტობას! მოეხსნა იმავე „სისხლის-მსმელ კაპიტალისტის“ ძვირფასი ბრილიანტის ბეჭედი.

შალვა მესხიშვილი ჩვეულებრივი პათოსითა ჰქუხდა, ამართლებდა „უდანაშაულო“ წესიერების დამცველთ“ და მოითხოვდა მათს განთავისუფლებას!

გამოცხადდა „შეწყვეტა“ სასამართლოსი — ნაშუადღევამდე.

აღელვებული დავდიოდი ტალანში და სადღაც „უცხო“ ქვეყანაში ვგრძნობდი თავს, რომ დაეინახე, განიერ კიბეზე ამომავალი შალვა და მივეარდი: „როგორ არა გრცხვენინან, კაცო, გუშინ იუსტიციის მინისტრი, დღეს, ჯერ კიდევ ამ პრესტიჟისა და გავლენის მატარებელი, ჰკადრულობ ვეჭილობას და იცავ აშკარა კრიმინალებს. რას უნდა ელოდეს საქართველო ასეთი „წესის დამცველებისა და მცარცველებისაგან“?

შალვას, ღიმილი გამარჯვებისა, — ღრეჯად შეეცვალა, მაგრამ ჩამბლუჯა მკლავში, გამიყვანა განზე, რომ „ხალხს არ გაეგონა“ და რწმენით ჩამჩურჩულა:

— რეზო, შენ არ იცი რაშია საქმე; რასაკვირველია, ეგ უბედურნი დამნაშავენი არიან და სასტიკი სასჯელის ღირსნი, მაგრამ უნდა გავამართლოთ, რადგან... არავის უთხრა, ეს საიდუმლოებაა... — ხმა უფრო დაიმდაბლა... — ეგენი რომ გავამტყუნოთ, მაშინ მთელი მილიცია უნდა დავსაჯოთ, რაკი შახტახტინსკის საუკეთესო ნივთები და ყველა ძვირფასი ხალიჩები — მილიციის უფროსის, აპოლონ ურუშაძეს ბინაზე აღმოჩნდა. ეს რომ მოვახდინოთ, მარტო ადერბეიჯანის თვალში კი არა, მთელი ქვეყნიერების წინაშე თავი მოგვეჭრება. — დაათვა აღელვებით.

უნდა გამოვტყდე, რომ ეხლა კი ვხედავ, რა გამოსავალი უნდა ეპოვნათ მაშინდელ მმართველებს, ასეთი ჭუჭყიანი „კრიზისიდან“, მაგრამ მაშინ ისეთივე აღელვებით უპასუხე:

— ფუი შენს ვაჟკაცობას, რომ მთავარი კრიმინალის დასაფარავად, შენ შესაძლებლად მიგაჩნია მეორე ხარისხოვანთა გამართლებაც... და გავშორდი.

— შენ არ იცი... მომესმა უკან.

„მილიციონერებმა“ გამართლება იყიდეს; „მილიციის უფროსის“ ბელადობაზე გაჩუმებით სასამართლოში, რომელსაც ეს მთავარი ყაჩაღი არც შეუწუხებია, არც დაუბარებია, მთავრობასთან... „სახელმწიფოებრივი“ თათბირის შემდეგ.

ლქქდღ

ის კიდევ დიდხანს დარჩა თავის ადგილზე, და, ალბად ჯილდოდ, უფრო მოგვიანებით, დაინიშნა „საქართველოს წითელი ჯვრის“ უფროსად. ის ამ ხარისხით გადავიდა ბოლშევიკებთან, ოკუპაციის შემდეგ (154).

და, თუ გავყვებით წითელ ხაზს, — პეტერბურლის 1907 წელს „სალამოს“ გაქურდვიდან, თბილისის მილიციის უფროსობის დროს, შახტახტინსკისა და სხვების გაცარცვამდე, — ნუ მეტყვით, ბიოგრაფიას მნიშვნელობა არა ჰქონდეს და საუცხოვო „სტაჟი“ არ იყოს — „წითელი ჯვრის“ ზიზია სათნოებისათვის. ან რომ ყველა წითელი ხაზი, — ბოლოს წითელ ზღვაში არ იყრიდეს თავსა.

შ ა ლ ვ ა

მეოთხე, და, თავი რომ არ მოგაწყინოთ,

მ ა ლ ლ ა კ ე ლ ი ძ ე .

— უკანასკნელიც, მაგონდება პროცესი შალვა მალლაკელიძისა. ჰბრალდებოდა, — როგორც ზემომოყვანილ რუსის დედაკაცს ტყუილა-უბრალოდ, — „უფლების გარდამეტება და საზოგადო ქონების მითვისება“, გარკვეულადაც კი დაუსახელებლივ თუ რაში და რისა? მაგრამ, იმდენად დარწმუნებულნი იყვნენ ბრალდებათა სიყალბეში, რომ ამ „პოლიტიკური კომპრომეტაციისათვის“ შეთხზულ პროცესში, კვლავ მე ვიყავი — „ნაფიც მსაჯულთა“ თავმჯდომარედ (155). ნამდვილი „საშუალო საუკუნოებისებუ-

შ ე ნ ი შ ნ ვ ა (154): ბოლშევიკურ ჟურნალ „მნათობში“ № 11, 1957. სერიოჟა ქავთარაძე აღნიშნავს, თუ როგორ შესთავაზა დახმარება ამ ერთმა ავაზაკმა, — მას, მეორეს.

შ ე ნ ი შ ნ ვ ა (155): «ამბობდნენ»: განგებ აგირჩიესო:ი აი, ევ

რი“ გამოვონება იყო — ადამიანის „წასახდენად“, გასაწილებლად უფრო, ვიდრე დასასჯელად.

ეს ახალგაზრდა სტუდენტი დანიშნეს ახალციხის ლენერალ-გუბერნატორად და ამ „რთულ“ მაზრაში, სომეხ-ქართველ-მაჰმადიანთა მოსახლეობით, კარგი ადმინისტრატორული ნიჭი გამოიჩინა, ავაზაკობა მოსპო და მშვიდობიანობა, წესიერება დაამყარა. მასზედ უკვე ლაპარაკი დაიწყეს, მაგარი კაციაო, სამართლიანიაო. რამიშვილმა კახეთშიც გაგზავნა „ყაჩაღების მოსასპობად“ და იქაც „შეასრულა დავალება“ და უცებ კი... „უფლების გარდამამეტებელი და ქონების მიმთვისებელი“ გახდა... რაკი სახელი გაითქვა და... „რამიშვილს კონკურენტი უჩნდება“-ო, უმატებდნენ ზოგნი.

თვით პროცესზე, ბრალმდებლად, იმდენად ბრალმდებელი ვერ გამოდიოდა, რამდენადაც მთელი „ბანდა“, მალაკელიძეს ყოფილი თანამშრომლებისა, მისივე „თანაშემწეს“ მეთაურობით; ისინიც მიცემულნი სამართალში. ბ-ნ შალვას ღირსებით ეჭირა თავი და ერთხელაც არ აუყოლებია გული უმსგავს ყოფილ თანაშემწის უმსგავსს ბრალდებათათვის, ან მისი დამქაშებისა. ისინი კი, ნერვიულობდნენ, იჭაჭებოდნენ; ნამეტნავად, როცა მე უხერხულ მდგომარეობაში ვაყენებდი ჩემი კითხვებით და იძულებულნი იყვნენ, წინააღმდეგობათა რიგში ჩაცვივნულიყვნენ. თვითონ „თანაშემწე“ (საუბედუროდ, მისი გვარი არ მახსოვს და ზნედაცემული, უსიამოვნო სახე კი — კარგად) იწურებოდა და ეხტიბარს არ იტეხდა ვითომ, მაგრამ ბრაზი ყელ-

ხომ მართალ კაცად ითვლება და ტყუილად არ დასჯის (თუ დასჯის) და თუ გაამართლებს, — აშკარაა, იმიტომ, რომ „ოპოზიციონერი“ არის და „თავისიანი“ გაამართლაო. რატომ უნდა ყოფილიყო „ჩემიანი“, არ ვიცი, ამ ახალგაზრდას არც კი ვიცნობდი პირადად და „სოც.-ფედერალისტად“ ითვლებოდა თუ „ეს.-დეკ.“-ად. ასეა საშუალო საუკუნოებში, — „კუდიანებს“ ხელ-ფეხ შეკრულებს აგდებდნენ წყალში; თუ ჩაიძირებოდა, — საწყალი, კუდიანი არა ყოფილა და ღმერთმა მიიღო“, თუ ამოტივტივდებოდა, — „ხედავთ, კუდიანიაო!“ და ქვებით ჩაჰქოლავდნენ, ან ცეცხლში დასწევდნენ.

ში მოსდიოდა და ერთმა მათგანმა ხომ, ერთ-ერთ შეწყვეტის დროს, — მუქარაც შემომითვალა: „მისამარ დაწყნარდეს, თორემ ჩნს ცხრამ“
აუგებთო.“

მინდოდა სასამართლოში გამომემქლავნებინა ეს „შინაურული“ ალუფხვა დამნაშავე-მოწმე-მოსამართლეთა, ერთმანეთში ამბის მიტან-მოტანით გამოწვეული, და სილა მექმია მემუქარესათვის, მაგრამ გამაჩერეს: „ეგრეთი ამბავი დამნაშავეს (ე. ი. ვინც დამემუქრა) მდგომარეობას უფრო დაამძიმებს“-ო, და, მე იმავე გზით შეუთვალე: „თუ როდისმე ციხიდან განთავისუფლდე, გზაზედ არსად დამხვდე, თორემ ძალღივით უანდერძოდ დამრჩები“-მეთქი. ასეთი შინაური „მელექსეობის“ შემდეგ, მთელი სასამართლოს განმავლობაში ჩემკენ თვალი ველარ აეღო და მერეც არსად გამიგია მისი არსებობაც კი. (თუ არა ვცდები, გვარად გომელაური იყო).

შალვა მალლაკელიძე გავამართლეთ ერთხმად, მაგრამ სამსახურში უკან აღარ მიუღიათ ეს ახალგაზრდა ვაჟკაცი და ნიჭიერი ადმინისტრატორი. რამიშვილმა თავისას მიაღწია.

როცა უკვე პარიზში, პირადად გავიცანი, გულჩათხრობით მიამბობდა: „თქვენ რა იცით, რამდენი უარესი ამბავი ხდებოდა და ერთი ეპიზოდი გაიხსენა: რამიშვილმა კახეთში 11 განთქმული ყაჩაღი დამაჭერინა, პატიებისა და შერიგების აღთქმით. მეც შემოვირიგე და ერთგულებას გვეფიცებოდნენ... რომ სასტიკი ბრძანება მივიღე: «დაუყოვნებლივ დახვრიტეთო». როცა, სირცხვილეულმა, გავიყვანე დასახვრეტად, ერთმა სთქვა მწარედ, ყველას მაგიერ: „სანამ ვჭირდებოდით, ამ ხ ა ნ ა გ ე ბ ს გვეძახდა და სხვებს გვახოცინებდა და ეხლა ვერაგულად ჩვენა გვხვრეტავს?“-ო. „თვალზე ცრემლი მომდიოდა, ისე ვაჟაკურად დაიხოცნენ“-ო.

ნ. ჟორდანიასაგან ნაქებ (პარიზის რუსულ გაზეთში) „ავგარულ ტერორს“, ალბად ამ 11 (ან იქნება მეტიც) «უბრალო გლეხების»(?) ხელით ახდენდა, ამ ტერორის ავტორობისათვის ნაქები დიდი ნოვესაგან, — პატარა ნოე.

„კარგი საქმე ქვაზე დადე, გაიარე — წინ დაგხვდებაო“-ს სიბრძნე, ალბად ავზედაცა ვრცელდება: ყოველთვის მუხთლად, უკანიდან

ნასროლი „აგრარული“ ტყვია, გლეხი ჭანუკვაძეს ხელში შეიჭრა და დახვდა და ისიც „ს.-დემოკრატისა“, იქნება იმავე სოფლიდანაც.

* * *

ს ხ ვ ა და ს ხ ვ ა . . . რა კარგია ოპერა, კონცერტი, **ს ა - ს ა - ს ა - მ ა რ თ ლ ო ა მ ბ ე ბ ი .** სიმღერა საზოგადოდ და კერძოდ... როცა ამ „მუსიკალურ საქმეებში“ ეკვებებიან ჩვენი, მაშინდელი „ტონის მიმცემი“ მობოლშევიკენი. მგონი, უკვე მოვიხსენიებ. ვალიკო ჯუღელის... „...მუსიკაში მე დისონანსები მიყვარსო“, გერმანელების საზეიმო წვეულებაზედ. ან მისივე... „ლიდა ივრალა შოპენა, ...ა ია პონიმალ ნერონა...“ ოსების სოფლების ცეცხლებს რომ უყურებდა. მაგრამ, არსენიძეც თუ ისეთი მოსიყვარულე იყო მუსიკისა საზოგადოდ და სიმღერისა კერძოდ და ქალის სიმღერისა — განსაკუთრებით, რომ პარიზში... ძროხების წველაც კი დაიწყო, ეს ჯერ საამბობია:

ნ ი ნ ა კ ო შ ი ც . დამოუკიდებლობის ენტუზიაზში ჯერ კიდევ ჰაერშია. ბ-ნი რაჟდენი „იუსტიციის“ მინისტრია (156). მაისის ვარდის სუნი იფრქვევა. და, აი, ნიუ-იორკიდან, სტამბოლის გზით, პეპელასავით შემოფრიალდა თბილისში და ბულბულივით ჩაიკაკანა, განთქმულმა სიმღერით და... ცოტა სხვა ხელობითაც... ქალბატონმა ნინა კოშიც-მა.

მისმა კონცერტებმა მარტო თბილისელი მელომანები კი არა, მთელი საზოგადოება „გაჰდარია“. მაგრამ, ერთ მშვენიერ დღეს, დაპატიჟებულს მისთვის გამართულ საზეიმო საღამოზედ, — პატარა „აფუშე“ მოუვიდა და, თურმე არა-ნაკლებ განთქმული — ნიუ-იორკშიაც და სტამბოლშიაც — მეორე „ხელობის“ საშუალებით — ქალბატონ მირზოევის (157) ძვირფასი ყელსაბამი, ქალბატონ კოში-

შ ე ნ ი შ ნ ვ ა (156): „ძალად შემოთრეული მთავრობაში“, ბ-ნ ჟორდანის ტერმინოლოგიით.

შ ე ნ ი შ ნ ვ ა (157): *Nomina sunt odiosa*, მაგრამ, იმედია, არ დამძრახავთ ნამდვილის მოყვანისათვის, რადგან რუსულად თუ ცუდად ისმის, სპარსულად — კარგად.

ცის ჩანთაში აღმოჩნდა. „სკანდალი“ დიდი, ქართული სტუდენტების
 ყვარეობა უფრო დიდი და საქმე უნდა მიეფუჩეჩებინათ. მაგრამ ში-
 ზოვეის ცოლს, „მორსკაია დერჟავიდან“, რატომ უნდა დაეზოგნა
 „კუკურუზნაია რესპუბლიკის“ თავმოყვარეობა, და შეუტანია საჩი-
 ვარი.

სასამართლოს დანიშნვის მაგიერ, „იუსტიციის მინისტრს“ და-
 უმღერნია, თუ დაუღერენია ბრძანება „პროკურორისათვის“: „ეს საქმე
 უნდა მოსპოთ და ნ. კოშიცი უდანაშაულოდ გამოაცხადოთ“-ო. მაგ-
 რამ პროკურორი, წარმოიდგინეთ, კერპი გამომდგარა, როგორც იუს-
 ტიციის კერპი, და, „არასგზით!“-აო, უთქვამს.

მაშინ არსენიძეს, როგორც მინისტრს, ჩამოურთმევეია მისთვის
 „საქმე“ და გადაუცია მეორე პროკურორისათვის, იმავე ბრძანებით.
 მეორეს შეუსწავლია საქმე და მოწიწებით მოუხსენებია, „ვერ ვიკის-
 რებ : კანონის ძალით მაშინ ციხეში მე უნდა ჩავჯდე“-ო. ო...ო! მუ-
 სიკას ბევრი რამ შეუძლიან, სიმღერას მეტი და „ტკბილი სიტყვა ხომ
 გველსა ხვრელით ამოიყვანს“. არ გახსოვთ, აეთანდლილი რომ მღე-
 როდა „წყლითა თევზნი და ქვანიცა გამოსხდიან“. არავინ იცის, რა უმ-
 ღერა, რა დაუკრა, ან რა ჩაუტკბილსიტყვავეა ქალმა მინისტრს, მაგ-
 რამ „მიშამ“ საქმე — მესამე — პროკურორს გადასცა, იქნებ მასა-
 ვით არა მომღერალს, მაგრამ მასთან შეხმატკბილებულს და ამ
 მესამემ, ქალბატონ კოშიცის მისცა „non lieu“ და... კავკავით კი-
 ევს გაისტუმრეს.

ისტორია ბევრ რამეზე „სდუმს“ და აღარც ის გაგვივია, უკრაინ-
 ნაშიაც «ორხელობა» განაგრძო ნინამ, თუ რომელიმე ერთს დასჯერ-
 და თავის სამშობლოში მინც? არც ის, მირზოევას დაუბრუნდა ყელ-
 საბამი, თუ, რაკი მარგალიტისა იყო „თინათინის კიჷებვიით, რომე-
 ლიმე რუბენ = რუბის = ლალსა მიხვდა, ვითა ბაგეს?“, როგორც
 იტყოდა შოთა.

ყოველ შემთხვევაში, ეს სა-სა-სამართლო ამბავი სასამართლომ-
 დე არ მისულა და არც სამართლიანი იქნებოდა, ლამაზი ქალი
 და ისიც ბულბულის ხმიანი და თვალ-ჟუჟუნა, — თვალ-ახვეულ ფე-
 მიდისაგან დასჯილიყო, ეუტერპეს საწყენად. და მეც თუ გავიხსენე,

მხოლოდ კლიოს ხათრით: არ ეწყინოს-მეთქი „დაფარულის გამქლავ-
ნება, ან ცნობილის, — ჩემგან ხელის დაფარება“ (158).

ერთი ტომარა ფქვილი. ღმერთო შეგცოდე, როგორ ვიფიქრებ, მინისტრს არტისტი ქალისაგან რამე გადასდებოდეს... „არტისტობათაგან“, მაგრამ უცნაური შემთხვევა მოხდა კოშიცის შემდეგ... ვინმე „იქსმა“ მოიპარა მთელი ვაგონი ფქვილი. შიმშილობის დროს ეს რა გასაკვირველია, როცა მთელი მატარებელი დაიკარგა შაქრით... სომხეთის საზღვარზედ და საზღვრის იქით ხომ ვერ გაეკიდებოდნენ, მართლა და მართლაც? ველარც შაქარი, მპარავი, ვერც მატარებელი ველარ იპოვეს და... სასამართლომდი, აბა, რა „შაქრის ქალაქი“ უნდა მისულიყო? ახირებული ხალხი ხართ, ღმერთმანი— მკითხველები!

მართალია, ერთი მატარებელი სიმინდის ფქვილიც დაიკარგა და მპარავიც დაიჭირეს, გვარიც გაიგეს, ადგილიც, საცა გაიყიდა, და, თუ არა ვცდები, ცარიელი ვაგონებიც დაიბრუნეს ბათუმიდან, მაგრამ ან ეს რა მოსაგონია, — ცარიელა ვაგონებს ხომ არ მოიტანდნენ სასამართლოში, როცა ამხ. დ. კ—ძეს ხელში ერთი მოსახარში სალომე სიმინდის ფქვილიც აღარ აღმოჩნდა?

ჰო, და, ამ ზემოაღნიშნულ ერთ ვაგონ ფქვილზედაც არ ეღირებოდა ლაპარაკი, ქვემოაღნიშნული „უცნაურობაც“ არ დაჰყოლოდა თანა: დაინიშნა „გამომძიებელი კომისია“; ეძებეს, და, ცამ ჩაყლაპა თუ დედამიწამ, ვერ მიაგნეს... ვინ არ იცის შეგირდობიდან, რა ძნელია „იქსის“ მიგნება, როცა თან „იგრეკიც“ ახლავს და „ზეტიცა“.

შენი შნვა (158): ეს ამბავი დაწვრილებით გამაცნო «მეორე» პროკურორმა (რომელმაც უარი სთქვა) — ალ. პოლტარაცკიმ.

ზოგი იტყვის: ამ საქმის მოგვარება სხვანაირად შეიძლებოდა, მაგრამ ერთი სირინოზის გულისათვის, არგონავტების მეზღვაურებივით ხომ არ აიწყვეტავდნენ და წყალში გადაცვივდებოდნენ „მინისტრი“ და მესამე „პროკურორი“?

და... სწორედ, „გამომძიებელი კომისიის“ ერთ-ერთმა წევრმა მითხრა: „დაკლადით რომ მივედით მინისტრთან, მის კაბინეტში ქე დავინახე მეშოკი ფქვილი იმავე ნაკლადნოს ნომრით. რომ ვკითხეთ, საიდანაო? — რა ვიცი, ვინცხამ მომიტანა“-ო.

ამის მოქმელი ფიციულობდა, და მეცა მჯერა: „რალა თქმა უნდა, ამხანაგი მიშა ქურდობაში მონაწილე არ იყო, მაგრამ თუ მინისტრი ასე იოლად უყურებდა საქმეს, ჩვენ თავი რეიზა უნდა აგვეტკივა?“-ო. თუ კი მატარებლები იკარგებოდა საზღვარს იქით და ვავონები საზღვარს შიგნით, რა თავი უნდა აეტკიებინათ მოხელეებს რალაც ერთი „მეშოკი“ ფქვილისათვის, გინდ „ნაკლადნოს“ ნომერი ჰქონოდა ... უნომრო მინისტრის „კაბინეტში“?

დიპლომატიური კაზუსი.

„ვაგონებს“, მატარებლებს, „მეშოკებს“ ნომრით და უნომროდ რომ გაჰყვეს ადამიანი, ერთი „მეშოკი“ კი არა, იქნება ერთი ვაგონი ქალაქიდან არ იყოს, ამიტომ თავი დავანებოთ სანოვავის მოპარვას, რაკი დანაშაულის „შემამსუბუქებელი“ გარემოება, სხ. შ., შიმშილი იქნებოდა. გადავიდეთ ზოგიერთ არა-სანოვავის ამბავზედ, რომელთა რიცხვსაც დასკირდებოდა არა ნაკლები ქალაქი აღწერილობისათვის. ვიკმაროთ „ზოგი“.

ერთ დილას, ვავედი თუ არა გარედ, „მახარეს“ ჩურჩულით: წუხელის, „ბარიატინსკის“ დაღმართზე გაუცარცვავთ სპარსელი პრინცი; ამოუცლიათ ძვირფასი „პორტსიგარი“, ფული, ბეჭდები, საათი და... კიდევ კარგი, სულიც არა, თორემ დიპლომატიურ ხათაბალაში ჩავგარდებოდითო.

თუმცა თბილისი დედაქალაქია, ასეთი ახალი ამბები, „ტამ-ტამ“-ის სისწრაფით მოედება ხოლმე, როგორც სოფელში. ამ ამბავმა აღელვება გამოიწვია უმაღლეს და უმდაბლეს წრეებშიაც, რადგან ყველამ იგრძნო, რომ სპარსეთის პრინცი, უბრალო შეჩვეულ მოქალაქესავით, „შემამსუბუქებელ გარემოებას“ ვერ მიხვდებოდა მარტო იმიტომ, რომ მისი თითები და ჯიბეები შეასუბუქეს. და, თუმცა ამ ამბავს მაშინვე ზედ მოჰყვა ხმებიც, ეს „პლატონ პაჩულიას ბიჭების საქმეა“-ო, თუ „ბეჭედი აზისო“, არ მახსოვს, სწორედ პლ. პაჩულიას

ქართული
ლიბრერი

დაავალეს საქმის გამოძიება. პლატონმა, გამოიძია კი არა, ში დაიჭირა მცარცველები; მთელი ნაცარცივი, არა მარტო დაუბრუნეს პრინცსა, არამედ აბრასავით რჩევა-დარიგებაც მისცეს: ხომ იცით, რევოლუცია არის, აღრეული დროა, თქვენ კი ღამე მარტოხელა დაიარებით. სჯობია წაბრძანდეთ სპარსეთში, თორემ გარანტიას ვინ მოგცემთ, „პორტიგართან“ ერთად, შემდეგ შემთხვევაში, სულიც არ ამოგაცალონო? რამდენადაც მახსოვს, პრინცმა დაიჯერა ასეთი „გაფრთხილება“ და საზღვრებამდეც პატივით მიაცილეს და პლატონ პაჩულის მადლობა და 50.000 მანეთი „პრემია“ მიართვა... „მთავრობამ“, სწრაფი ერთგულობისათვის. პრინცებს აღარავინ სცარცვავდა... რადგან აღარ იყვნენ, და, „ნაკლებ სისხლიანებს“ საზღვრებამდე მიცილება ხომ არა სჭირდებოდათ, მაინც და მაინც მოპრიდებოდნენ? ასეც გრძელდებოდა და „მოცლილმა ხალხმა“, არ ვიცი, „უვარგისი ოპოზიციიდან“, თუ ასეთ „სარგო პო-ლი-ზი-ციიდან“ „ანექლოტიც“ კი მოუგონა ჩვენი დროის პლატონებს და „მათი რთველის ნეცტონებს“:

ისხდნენ, თურმე, ინგლისის, საფრანგეთის და საქართველოს მაღალი „კომისრები პოლიციისა“ ერთ დუქანში და გემრიელად მიირთმევდნენ სუკის მწვადებსა და კახურ ღვინოს. ბუნებრივად ჩამოვარდნილა ლაპარაკი, არა-ბუნებრივ ცარცვა-გლეჯა-მკვლელობაზედ. ფრანგს უთქვამს თავმოწონებით: საფრანგეთშიო, როგორიც უნდა დანაშაული მოხდეს, ორი კვირაც არ გაივლის, პოლიცია უსათუოდ აღმოაჩენს და დამნაშავე ისჯებაო. ინგლისელს ასეთი „ტრაბახი“ არ ეჭაშნიკა და უთქვამს: ეგ რა პოლიცია ყოფილა, ინგლისში ოცდაოთხი საათიც არ გაივლის — დამნაშავეს აღმოვაჩენთ ხოლმე და მერე სასამართლო სჯისო. პლატონს, ქართული წესით, ჯერ მათი და მათ სახელმწიფოთა სადღეგრძელო დაუღვევია და სუკის გემრიელი ლუკმის ჩატანებასთან, — ამოუტანებია:

— ეგ არის თქვენი განათლებული, ნაქები ევროპაო: ორი კვირა, ოცდაოთხი საათი უნდებით დამნაშავეს აღმოაჩენასაო? აქ, საქართველოში, მილიციამ, — ერთი კვირის წინად ვიცით, სად რა დანაშაული მოხდებო!

ზოგი უმატებს, ვითომ პაჩულის ისიც დაემატებინოს, რომ ამი-

სათვის „პრემიასაც“ მიძღვევენ 50.000 მანეთსაო, მაგრამ **შეიქმნეს უკვე**
 აღარა მჯერა: „Si non e vero, e ben trovato“.

* * *

7 - V - 1920. თუ ასეთ საშინაო მდგომარეობას, — რომელსაც, მაღლობა ღმერთს, ხა ლ ხ ი არ აპყოლია; — დაუმატებთ ჯარის მოუწყობლობას; არც ერთ მახლობელ თუ შორეულ მეზობელთან (ან საერთოდ რომელიმე სახელმწიფოსთან) მეგობრობა-მეზობლობის დაუმყარებლობას, — ისიც გასაკვირველია, თუ როგორ გაუძღელით ამას სამი წელიწადი მაინც, რადგან რუსული მენშევიზმი ექცეოდა საკუთარ სახელმწიფოს, როგორც შემოსეული მტერი.

უკვე მოგახსენეთ (გვ. 185), როგორ გაჰყარეს ჩრდილო-კავკასიელნი, მოსულნი საკავშიროდ; სომხების ომი, — ეს იყო ორი „სოციალისტური“ პარტიის ერთმანეთის მოტყუებით გამოწვეული ბრძოლა; ადერბეიჯანს არ დაეხმარნენ არც მაშინ, როცა პირველად მოადგნენ ბოლშევიკები, თუმცა „სამხედრო კავშირი“ გვექონდა მასთან და არც მეორედ, როცა პირველად ამ რიცხვის (და უკანასკნელად) ჩვენმა 40.000-ანმა ჯარმა, კვინიტაძის სარდლობით, სასტიკად დაამარცხა იქაური ბოლშევიკები და ბაქომდინ, ბაქოს იქითაც დევნის მაგიერ, მთელი ადერბეიჯანის გაწმენდით, — **და მ ა რ ც ხ ე ბ უ ლ ი ზ ა ვ ი** ჩამოაგდეს რუსეთის ბოლშევიკებთან 1920 წლის 7 მაისს.

რადგან ერი არა სწამდათ, ვიწრო პარტიულ ეგოიზმით იცავდნენ მხოლოდ „რევოლუციის მონაპოვარს“, ე. ი. თავის პრივილეგიებს და სახელმწიფოს არც ერთი დარგი, არც ერთი საზღვარი, არც ერთი მეგობარი, — საჭირო, საზრუნავ საგნად არ გაიხადეს.

დარიალის ყელი, რომლისთვისაც საქართველო კი არა, მისი მტრებიც სისხლსა ჰღვრიდნენ ათასი წლობით, თვითონ გაუხსნეს ბოლშევიკებს, ხუთი ვერსის სიგანეზედ მისი საკინძის დახვეით; დარუბანდის კარი, საუკუნოებრივი საზრუნე „სუსტი ადგილი“ ქართველ, სპარსელ, არაბ თუ თურქ მეთაურობისა, — ადერბეიჯანის მიშველებით კი არ ჩახერგეს... „დახმარება არ უთხოვნიათ“-ოს(159)

შ ე ნ ი შ ნ ვ ა (159): ნ. ჟორდანიას სიტყვებია.

მომიზეზებით, — იმავე რუსის ბოლშევიკებს ჩაუგდეს ხელში; სომხებისა და თურქების საზღვრებიც თითქმის ღია დასტოვეს და ერთადერთი, ვისაც ებღღვენენ, ეს იყო ინგლისი; და ისიც ბოლშევიკების ხათრით, რადგან, სხვა „დაჩოქილ მუხლებთან“, 7 მაისის ერთ-ერთი საიდუმლო მუხლი ღალადებდა: „საქართველო არ დაუშვებს თავის ტერიტორიაზედ არავითარ ორგანიზაციას, „რუსეთის ს. ფ. რ.“-ის მიმართ მტრულად განწყობილსა“-ო.

ნ. რამიშვილი. ბ-ნი ნ. რამიშვილი, შეიძლება ითქვას,

ერთად ერთი კაცი იყო, რომელიც მიხვდა, რომ „რევოლუციასაც“ პატრონობა უნდა, და, რამდენადაც შეეძლო, თავის ყაჩაღანა ამხანაგებს თავს უჭერდა. მართალია, ვერაგ (160) საშუალებათაც არა ზოგავდა, მაგრამ, შედარებით, ადმინისტრაციის საქმე კარგად ჰქონდა აწყობილი, შინაგან საქმეთა მინისტრობისას; ტელეფონების გაყვანა და გადაბმა პროვინციებთან; მულმივი (საუბედუროდ, უშუდეგო) ბრძოლა გეგეუქორ-ჯულელ-ჟორდანისა შეიღობილ გვარდის წინააღმდეგ, — ჯარის დაცვით (: ასე გვესმოდა ყოველ შემთხვევაში); წესიერების ძებნით და სხ. თვით ჩემი დაჭერის ამბავიც კი მახარებდა გულში, როცა „მთავრობის გალანძღვა“-ში „დანაშაული“ დაინახა (161). სპობდა და სჯიდა ყაჩაღებს, მაგრამ რა ექნა? სულ

შენიშნვა (160): ჩემი დაჭერა; სომხების განდევნა; მაღლაკელიძეს „საქმეები“ და სხვა და სხვა.

შენიშნვა (161): მართალია, „ყაჩაღობის“ სახელის მეტი არა შეშვენოდათ რა და კიდევ მოვახსენე პარლამენტში, ციხიდანაც საგაზეთო წერილი გამოგვზავნე ამავე სახელწოდებით, მაგრამ „მეც ასე მოვიქცეოდი, შინაგან საქმეთა მინისტრი რომ ვყოფილიყავი“-მეთქი, როგორც უთხარი შემდეგ. მაგარი მხოლოდ ისაა, — მე ამას ვიზავდი კანონიერად და ლოლიკით, მან კი ეს ჩაიდინა ადმინისტრატულად და ყალბი მოტივით. დამაბრალო ის, რასაც თვითონა შვრებოდა, — დამოუკიდებლობამდე 20 წლის განმავლობაში: „დამოუკიდებლობის წინააღმდეგ იბრძვის“-ო.

რომ მოესპო, საკუთარი „პარტიიდან“ ნახევარი მინც უნდა გაუნადგურებინა... და, ვსთქვათ, ნოე ჟორდანიას დაპატიმრებით რომელმაც „კაზიონი“ ეტლი და ცხენები გაჰყიდა 29.000 (162); ფილიპე მახარაძე გააპარა (163) და ათასი სხვა „ამხანაგური“ საქციელი, = სახელმწიფოებრივი დანაშაული. უნდა დაეჭირა ე. გეგეპკორი, — „ვაგონების ნებართვებით“ ვაჭრობისათვის და სხვა; უნდა დაეჭირა „იუსტიციის მინისტრი“, — კოშიცისა და ფქვილის „მეშოკის“ და სხვა „ტომრების“ მიზეზით; კარლო ჩხეიძის ძმისწული, რომელმაც გაიტაცა პარლამენტის სალარო; დ. კ — ძე, სიმინდის ფქვილის მატარებლის გაყიდვისათვის ბათუმში; სამხედრო მინისტრის ძმა რუბენ გიორგაძე (164) და სხვა და სხვა ათასი. მაგრამ ასეთი ამბები მხოლოდ კინოებში თუ ხდება, როცა ერთი პატიოსანი გმირი, შემოხვეული ათასი „ბანდიტით“, — მათ ყველას იჭერს და გამარჯვებული გამოდის. ცხოვრებაში ეს უფრო ძნელია და როგორ უნდა მოჰრეოდა რამიშვილი, რომელ ერთს, თუნდაც სდომებოდა?

**გ რ . ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე ,
ჭ ი ჭ ი ნ ა ძ ე .**

მე არ ვიცი, ვისი კანდიდატი იყო იეორე პატიოსანი და მცოდნე სოც.-დემოკრატი, — ბატონი გრ. ლორთქიფანიძე, მაგრამ ექვს თვესაც არ გააჩერეს სამხედრო მინისტრად, რადგან ჯარზე მზრუნველობა გამოიჩინა; და ეს ხომ უდიდესი დანაშაული იყო ჟორ-

უ ე ნ ი შ ნ ვ ა (162): „ს.-დ.“ და ტრანსპორტის ხელმძღვანელი ფარნიევი ამბობდა.

უ ე ნ ი შ ნ ვ ა (163): „ს.-დ.“ და თბილისის ღენერალ-გუბერნატორი ვალოდია სულაქველიძის სიტყვებია.

უ ე ნ ი შ ნ ვ ა (164): თვითონ სამხედრო მინისტრი გრიგოლ გიორგაძე იმდენად პატიოსანი ადამიანი იყო, საწყალი, რომ პარლამენტის ტრიბუნლიდანაც კი განაცხადა ერთხელ: „ბატონებო, მე რა სამხედრო სამინისტრო (კაცი) ვარ, მაგრამ რა ექნა, ამხანაგებმა და-მაძალეს“-ო.

დანია-გეგეჭკორის „პარტიისა“ და ვალიკო ჯუღელის გვარდიის, — „ჭკუით ბრმა თვალში“.. სამაგიეროდ, მის მოგვარე ლორთქიფანიძეს ჩააბარეს რკინის გზები, რადგან, ამბობდნენ, კარგი(?) „გინეკოლოგი“ იყო, და ქიჰინაძეს — ჯარი, რადგან უვარგისი ექიმი იყო, მაგრამ საუცხოვო რევოლუციონერი: „როცა ჯარისკაცებს ელაპარაკება, განგებ ოფიცრებს ხელს არ ართმევს და ზურგს უბრუნებს“-ო. და სწორედ ასეთი ბოლშევიკური „სისტემისა“ და საექიმო, საფსიქიატრო „სამხედრო“ მინისტრის დროს, თავს დაგვესხნენ მისი „ამხანაგი“ ბოლშევიკები.

X

ო. მ. ი.

„მთა უღო დნ ელ ბა“ . . . „მოულოდნელად“-აო, თავს იმართლებენ უთაური მეთაურები, და, „ომის გამოუცხადებლად“-აო, აყრუებენ ქვეყანას, თითქო ეს ახალი ამბავი ყოფილიყოს მათთვის: 1920 წლის „ენკენისთვეში დავბრუნდი თბილისში. (სწერს ნ. ჟორდანია თავის წიგნში გვ. 172) ბაქოდან მომვიდა ცუდი ინფორმაცია. ბოლშევიკური წყაროებიდან გვატყობინებდნენ, რომ მოსკოვი ისევე ემზადება საქართველოს დასაპყრობათო“ .

„ბაქოდან... წარმომადგენელი... გაბოხუნდაძე (ცნობების მოწოდების გარდა, რ. გ.) (გვ. 173—174) ერთ დღეს თვითონ ჩამოვიდა მოულოდნელათ და დაწვრილებით გვიამბო. აშკარა იყო მოსკოვის განზრახვა. დავფატურდით!.. (?) ... „თავდაცვის საბჭოს დაარსება მოხდა 11 ნოემბერს (1915). ამ დროს, მაშასადამე, უკვე ვიცოდით მოსკოვის განზრახვა. საბჭოს მე ვთავმჯდომარეობდი.“

გვ. 175: „ჩვენის ცნობით, შემოტევა უნდა დაეწყოთ დეკემბერში; ვემზადებოდით... (? დემობილიზაციით?) (166)... რუსის ბოლ-

შენიშნვა (165): აქამდის რას უცდიდნენ?.. 50 დღეს?

შენიშნვა (166): ამ გასაშტერებელ „დემობილიზაციას ჯარის კადრებისას“, მობილიზაციის მაგიერ, დეკემბერში, უწყინარი

შევიკების და თეთრების აგენტებთან—ტოლსტოი და ლებედიანსკის
სამარცხენო საიდუმლო შეხვედრის წყალობით?.. „შემოტევა დე-
კემბრიდან გადაიდო... გვეძლეოდა დრო მომზადებისათვის.“ (გვ. 176).

„მოხდა, როგორც ველოდით: 11 თებერვალს (1921 წ. რ. გ.)
აჯანყდა ბორჩალოს სომხები“... და სხ. და სხ.

ეს სულ ჟორდანისაა წიგნიდან ამოწერილი ციტატებია ომის
მოულოდნელობის და გამოუცხადებლობის... და-
სამტკიცებლად, რითაც ტვინი ამოუღეს ყველას.

როგორც ხედავთ, მოულოდნელობა, სრული და მტკნარ-
რი სიცრუე არის და თავის პარტიულ შემდეგ თაობასაც
ვერ მოატყუებენ ასეთი დიალექტიკით, რადგან როსტოვიდან, კავ-
კავიდან, ბაქოდან, ერევნიდან თითქმის ანალოგიური გაფრთხილე-
ბა, — ოფიციალურ და არა-ოფიციალურ ჩვენს წარმომადგენ-
ელთაგანა ჰქონდათ, — რომ რუსის ჯარი გროვდება ყველგან
ჩვენი საზღვრების გარშემო და ემზადება ჩვენთან საომრად.

ერთ-ერთ ოფიციალ მოხსენებაში ნათქვამი იყო, თუ რა და რა
„დივიზიები“ — IX, XI, XII და სხ. — და სად იყრიან
თავს. იყო აღნიშნული სარდლის ვინაობა, — ლენერა-
ლი ჰეკტერი — და მისი გეგმა და ანგარიშიც: თუ
რამდენი ჯარი დასჭირდება საქართველოს და-
პყრობას, თუ ოსმალეთი ამ ომში „ნეიტრალი-
ტეტს დაიჭერსო (167) და სხ.

დ. შარაშიძე და მაწყინარი ვ. ვოიტინსკი, თავის ფრანგულ წიგნებ-
ში — ხსნიან კიდევაც, როგორც დაეინახავთ.

შენიშნვა (167): შარაშიძე სამართლიანად უწყრება ბარბი-
უსსა და ბოლშევიკებს ტყუილებისათვის; გამოდის თითქო მენშევი-
კებსაც ვერ აფარებს ხელს ამაშივე, რადგან 120 გვერდზედ უმატებს:
ვიცოდით ბოლშევიკების *préparation minutieuse et préméditation*-
იო. მაგრამ, ალბად ავიწყდება, რომ მენშევიკებმა თავის დროზე ბევ-
რი მონოპოლია მოასწრეს და „მონოპოლია სიცრუეზე“ კი — ვერა,

ამ ცნობების მიხედვით, „მოულოდნელობა“ — ბავშვების მიხედვით, სატყუარ სიტყვადაც არ გამოდგება. მაგრამ ამაზედაც რომ კაცმა თვალი დახუჭოს, სხვა უფრო მჭრელი საბუთებია იმისა, რომ „მოულოდნელი“ არა ყოფილა რა, გარდა ჩვენი მეთაურების მოსალოდნელი სიბრძივე-სისულელისა.

მთავრობამ ისიც იცოდა, რომ ბოლშევიკების მთელ ძალას შეადგენდა 25.000 ჭკვიანი, 4.000 ცხენოსანი, 3 ჯავშნოსანი, 1 ჰაერობლანი და 1 ტანკი. და, თუ ოდიშელიძეს, თავისი თავის გასამართლებლად აქვს ჰეკერის, — „სურვილი“ 100.000 ჯარის ყოლისა, — გამოცხადებული სინამდვილედ, მთავრობისაგან თავის მართლება, ლალატით თუ არა, იმ ფუქსავატი ანგარიშით აიხსნება მაინც, რომ ასეთივე მოუშნადებლობის მიუხედავად, ჩვენ მაინც გამარჯვებულნი გამოვდიოდით მხედრულად (პოლიტიკურად თუ არა) ყველა წინა ომებში.

... მ ო ლ ო დ ი ნ ი . ჯერ ერთი, რომელ უკრაინას, ჩრდილოკავკასიას, ადერბეიჯანს, სომხეთს „გამოუცხადეს“ ომი ბოლშევიკებმა და მოლოდინში ამყოფეს, რომ ეს გუშინდელი ცოცხალი მაგალითები საკმაო მოლოდინის გამლევებელი არა ყოფილიყო? ჩვენ რომელი „წითელი კოჭები“ ვიყავით — გავეფრთხილებინეთ?

მეორე, — „დამფუძნებელმა კრებამ“, რომლის „მუშაობით“ ასე თავი მოაქვთ, რომ კანონ-პროექტი მიიღო — „67.000 ჯარის ყოლაზე“ და ბიუჯეტიც გადასდო, — როგორ მოხდა, რომ თვით ომის დროს, არც ერთი მომენტი არა ყოფილა, 15.000 მაინც გვეყოლოდა, ერთად? და სადმე?

მესამე, როცა უკვე ვიცოდით შავი და კასპიის ზღვაზედ რუსიის ჯარის მოგროვება, დარიალის ყელთანაც, სომხეთშიაც; ჰეკერის პლანიც, — 1920 წლის ქრისტიშობისთვეში, მომზადებისა და

ისე რომ ბოლშევიკებსა და ბარბიუსსაც საერთო მარქსისტული კანონი არ დაურღვევიათ.

ქულზე კაცის დაძახების მაგიერ — ჩვენ მოვახდინეთ „დემობარბუსის“
ცია ჯარის კადრებისა!“

ეს, მაშინვე გასაშტერებელი უტვინობა, შემდეგ, პარიზში, ბ-მა
დავით შარაშიძემ თავის წიგნში (იხ. Barbus, პარიზი, 1929 წ. გვ. 112
და 113), არა მარტო დადასტურა, ახსნაც გამოუნახა: „უნდა გვეჩვენებინა
ბოლშევიკებისათვის, რომ ომი არა გვწადიან“—ო. ტუტუცი
ცხვარის ანგარიში, — მგლის მადის... ვითომ გასანელებლად. და თუ
ასე იყო, — „მოუღენდნელობა“ რა შუაშია?!

არა! ელოდნენ და ელოდნენ ს უ რ ვ ი ლ ი თ , რადგან სხვა გა-
მოსავალი „დიალექტიური“ არა ჰქონდათ, რაკი ლოდიკით ფაქ-
ტებისა, ეს ერთად ერთი თავის გასამართლებე-
ლი საბუთი იყო: გარეშე მტერმა დაგვამარცხაო!
როცა სინამდვილეში შინაგანი, რეჟიმული და „იდ(-იოტო-)ეოლო-
გიური“ დამარცხება მათი უკვე აშკარავდებოდა. არა მარტო ეროვნუ-
ლი ელემენტები ძლიერდებოდნენ, თვით „სოც.-დემ. პარტიის“ წი-
ალში ჩნდებოდა ჭკვათა-მყოფელი შემდეგი თაობა, რომელიც იმ-
შენვედა დამოუკიდებლობას და სახელმწიფოებრივ ინტე-
რესების დაცვას მოითხოვდა, „რევოლუციონური“ (?) აბდა-უბდას
წინააღმდეგ. ერთი-ორი წელიწადიც რომ დაგვეცლოდა, ქართული
ჯანსაღი ეროვნული სული, — შიგნიდან მოიშორებდა ჟორდანი-
ა-გეგეჭკორ-ჯუღელისთანა ჭაფსა. და, აი, ეს სირცხვილი რომ არ
ეჭამათ, ე. ი. ხელისუფლებობიდან, უუფლებო ოპოზიციაში არ მო-
ქცეულიყვნენ, არჩიეს ოინბაზურად, გარეშე მტრისთვის მი-
ეგდოთ სამშობლო, რომლის „ისტორია გველივით ეზიზღებოდათ“.
ჟორდანიასათვის ეს ისტორია „ტაბულა რაზა“ იყო ხომა, და რაკი
თავისი „ისტორია“ ვერ გაუმართლდა, ამჯობინა ტაბულა რაზადვე
დაეტოვებინა. საქმით უქმს, სიტყვით თავის მართლება შესძლებოდა,
ნეცარქექიასავით. და ასეთი მოკვარახჭინებული დიალექტიკით გა-
რყვნილი იყო ქვეყანაც. რას წარმოვიდგენდი, ამ, ბათუმში ჩემს ნა-
ფიქრს და სტამბოლში ღენ. ოდიშელიძესაგან დადასტურებულს მო-
მოსაზრებას, — თვითონ ბ-ნი „დიდი ნოვე“ ისე მშვენივრად დაასა-
ბუთებდა თავისი წიგნით, „ჩემი წარსული“—ო; — „ტყუილს მოკლე
ფეხები აბია“—ოს ანდაზას რომ ზედ გამოჭრით ამტკიცებს.

მკვდარი რომ არ იყოს, — შესაბრალოსი იქნებოდა მისი „მარტოლბანი“: მე კარგი მინდოდა, მაგრამ „უვარგისი (და სხვა) სი. რ. გ.) ოპოზიცია მიშლიდა“-ო. „მინისტრობა არავის უნდოდა“ და ამიტომ — ყოველად უვიცებს აყენებდა და ამრავლებდა. „მე თითონაც არ მინდოდა“ და თავიდან სიკვდილამდე ჩემულობდა ამ მინისტრობას. „მთავარსარდალი ოდიშელიძე — ლაქია იყო“-ო და მუდამ მას აყენებდა მთავარსარდალად და „სამხედრო მრჩეველად“ (168). მუდამ გამარჯვებულ კვინიტაძეს კი, ყოველი გამარჯვების შემდეგ გადააყენებდა ხოლმე. და ათასი ისეთი შეუსაბამობა და სიცრუე, რომ კაცი არ დაიჯერებს 1939 წელს დაეწეროს და არა 1953-ს, მომაკვდავის ბოღდაში.

ამოწურვა ამ უბადრუკობისა შეუძლებელია და აქ მარტო თითო-ოროლას გავიხსენებ, სიცრუესთან დაკავშირებით.

როცა 17 მარტს 1921 წ. სამტრედიაში, ბ-მა ჟორდანიამ ზავი ჩამოაგდო ბოლშევიკებთან (169), — თითონ უკვე გემზე იჯდა თავისი „მთაერობით“ გასაქცევად, — ორ სისულელესა და ერთ სიცრუეს უმატებს: „სამტრედიაში დროს მოსაგებად ვაწარმოებდით მოლაპარაკებას“-აო. ეს „დროს მოგება“ გასაქცევადაც აღარა სჭი-

შენიშნვა (168): ჯერ კიდევ 1918-ს დარწმუნებულა სრულ მის უვარგისობაში, 1920-ს გრ. ლორთქიფანიძესთვის მოუთხოვნია(?) მისი გადაყენება და 1921-ს დამარცხების შემდეგაც კი არასოდეს თავიდან არ მოუშორებია: ხან მინისტრად, ხან მთავარსარდალად, ხან სამხედრო მრჩეველად ჰყავდა.

(„ჩემი წარსული“ გვ. 121 და 171: „...ამბებმა ისე დაარეტიანა, რომ აღარ იცოდა, რას შერებოდა... ადგილიდან ვერ დავსძარი... სამაგიეროთ, მისას არას ვიგონებდი და არც ვეკავშირებოდი“. იხ. აგრედვე გენ. კვინიტაძეს „ჩემი პასუხი“, გვ. 6—10).

შენიშნვა (169): ვისი ნდობით? ვისი დავალებით? ვისი შეკითხვით? იყო უპასუხისმგებლო დიქტატორი, თუ დემოკრატი? და ასეთს ნიმუშებს მისი არა-დემოკრატიული უპასუხისმგებლობისას, რამდენსაც გინდა ნახვით მის „წარსულში“ და წარსულშიაც.

რდებოდა ხომა (რადგან უკვე გაქცეული იყო) და ომის წაგების დრო ხომ ამით უფრო შეამცირა და არა მოიგო? ამ ხელშეკრულებით, საქართველოს ჯარი მტერს გადასცა, როგორც ვინდა მომხმარებო, მაშასადამე, და ესეც მოგებაში აქვს ჩათვლილი, „ბრძემის სკოლის“ მეთაურს? და ამას უმატებს სიცრუეს: „გემზე რომ მივედით, მთავარსარდალი კვინიტაძე იქ დაგვხვდა“-ო.

როგორ დახვდებოდა 16 მარტს გემზე კვინიტაძე, როცა ბათუმში 18 მარტის საღამომდე მეც, როგორც სხვა „იუნკრები“, კვინიტაძეს ამაღლაში ვიმყოფებოდით, ომი მისი ხელმძღვანელობით გრძელდებოდა და ყველა განკარგულებას მისგან პირადად-სიტყვიერად ვიღებდით, თვით მეორე გემზე, „მარიაზე“ ჩაჯდომამდე? სხვას რომ თავი დავანებოთ (170), ერთი მახსოვს, თითქო დღეს მომხდარიყვეს: 4 — 5 საათი იქნებოდა (18-ს) უკვე ბინდი იყო, ქალაქში სროლა ისმოდა და ცეცხლები მოსჩანდა, ერთ-ერთ მიმართულებიდან ბუნდოვანად მოსჩანდა რუსის ჯარის კოლონის მოძრაობა ჩვენკენ, როცა გადმოგვეცეს ამბავი: „ბრბო სცარცვავს სამხედრო საწყობს“-აო. კვინიტაძემ თვითონ გაგვყო ორ ნაწილად; ერთი გაგზავნა საწყობის დასაცავად და დანარჩენები დაგეტოვა ნაპირზედ ჩამწკრივებულნი: „ფეხი არ მოიცვალოთ ახალ განკარგულებამდე“-ო და პატარა „ტარიელით“ სადღაც მოეფარა ნაპირს. მალე დაბრუნდა იმავე „განმანადგურებელით“ და მისი უკანასკნელი ბრძანება მოვისმინეთ: ჩასხედით გემ „მარია“-ზედაო. ამის დამოწმება ათას კაცს შეუძლიან და მომაკვდავი ჟორდანიას სიტყვებს: „გემზე დამხვდა“ო, ვაი, რა მოკლე — და გრძელ ვადიანი ფეხები ასხია!

შენი უნვა (170): ბ-ნმა გ. კვინიტაძემ უკვე გასცა პასუხი ამ გამოგონებაზედ (გვ. 16 და 34).

საერთოდ, მაშ, ან შტერი ყოფილა, ან საქართველოს მტერი; ან უნდა ვიფიქროთ, თვითონ ჟორდანიას არ შეეძლო ასეთების წერა, და ვილამაც... უხიმანა:

„შეუძლებელია,—მეუბნებოდა ალ. ასათიანი სიკვდილის წინ,— ჟორდანიას ესეთი წიგნი დაეწერა, უნდა მოვითხოვოთ ნამდვილი ტექსტი იყოს აღდგენილი“-ო!

მეორე ამის მსგავსი არა-სინამდვილე, ბ-ნ აკაკი ჩხენკელის შექმნილი ცდომად შეიძლება ჩაეთვალოს, რადგან პარიზში იყო და არ იცოდა, მაგრამ ჟორდანისას, „კირალი“-ზედ მჯდომს ბათუმის ყურეში, — ვერ ჩაეთვლება „შეცდომად“. და რაშია ა. ჩხენკელის „შეცდომა“? ერთ-ერთ თავის წერილში, თავისავე უნიათო ჟურნალ „დამოუკიდებელი საქართველო“-სი, მან აღნიშნა, ვითომ „ჩვენმა დამარცხებულმა (ბოლშევიკებისაგან) ჯარმა, ბათუმში, — ოსმალების ჯარი დაამარცხა“-ო. ეს უადგილო კვებნა ქართულ ჟურნალში, არაფრად ჩასაგდები იქნებოდა, მეორე დოკუმენტშიაც არ გაემეორებინა ეს „შეცდომა“; სახელდობრ, იტალიის მთავრობისათვის გადაცემულ მემორანდუმში.

ფაქტიური მდგომარეობა კი ასეთი იყო: იურიდიულად „ჩვენი ჯარი“ აღარ არსებობდა 17 მარტიდან, როცა ბ-მა ჟორდანიამ იგი გადაულოცა ბოლშევიკებს. 18 მარტს „მთავრობა“, დაწყველილი „დამფუძნებელი კრებისაგან“, გარდაიცვალა „პარახოტის მთავრობად“ და გაქცეული იყო. და მხოლოდ ამის შემდეგ, უკვე ბოლშევიკებისაგან დანიშნული ახალი სარდალის, გიორგი მაზნიაშვილის ხელმძღვანელობით, ჯარმა (ვისმა?) დაამარცხა და გააყარა ოსმალები ბათუმიდან, საცა მოწვეულნი იყვნენ თვითონ ნ. ჟორდანის მიერ. რუსეთის ბოლშევიკებისაგან ბრესტ-ლიტოვსკში გაცემული ბათუმი, ქართველმა ბოლშევიკებმა, ქართველივე სისხლითა და ხრმალით დაუბრუნეს... მთლად დაპყრობილ საქართველოს, რადგან მენშევიკებზე „მოხერხებულნი“ გამოდგნენ: 17 მარტის ხელშეკრულება ოსმალებს არ გაუმჯლავნეს და სხვისი ხელით ნარი გლიჯეს: ვითომ (დე-ფაქტო ასეც იყო) საქართველოს ჯარებმა განდევნეს ოსმალები და თითონ რუსის ჯარი „პირმოწმენდილი“ დარჩა იურიდიულად.

კარგად მახსოვს ამ „მოხერხების“ ისტორია: ჩემთან მოვიდნენ ბათუმის გახურებულ დღეებში, 17-ს თუ 18-ს, გრ. ვეშაპელი და ლელი ჯაფარიძე: კარზე მოდებამემ გვითხრა, საქართველოს საქმე ხომ გათავებულა, რუსებმა წაიღესო და უმჯობესი არ არის, ჩვენი ბათუმიც აქვე იყვეს, ჩვენთან ერთად, ვიდრე სხვა და სხვა სახელმწიფოშიო? და გვთხოვა, დაარწმუნეთ მაზნიაშვილი და ჯარი პროპა-

განდითაო. ვერ ვიტყვი დანამდვილებით, გასწიეს თუ აპროპაგანდა, ლელიმ და ვეშაპელმა, — იქ დარჩნენ, და, იქნება ჩემს სამარცხვინოდ (?) მე კი ისე ვიყავი „გათავებული“, მთელი სიცოცხლის ოცნების დანგრევით, რომ „თავის მოჭრაში, — ბათუმის ასეთი დაბრუნება — მუწუკის ტკივილზე ჩივილად“ მივიჩნეე მაშინ. „ჰო, იქნება ეგრე სჯობია, მაგრამ მაგის საპროპაგანდოდ მე ვერ წამოვალ“ — მეთქი, და, როგორც უსულო გუდა, უფროსის ბრძანებას დავემორჩილე: „ჩასხედით გემში“ — ო!

და ასეთი ჩემი სულიერი გაგუდვა, თითქმის მთელ წელიწადს გაგრძელდა ბოსფორის თვალ-წარმტაც ნაპირებზედ, კიჩილიკსა, ბეიუკ-ლიმანსა და სტამბოლში.

სახელმწიფო კაცობა... შემდეგი ამბავი იმავე კარბადინიდან, უკვე კაცურ უაზრობას კი არ წარმოადგენს, არამედ სახელმწიფოებრივ-უკაცურს, თუ ითქმის ასე.

„აზრის გადმოცემა“, რომ გადასხვაფერებად არ ჩამითვალონ მენშევიკებმა, იძულებული ვიქნები, მკითხველს სიტყვა-სიტყვით და ჟორდანიას „ორთოგრაფიით“ ამოუწერო ეს „აბზაცი“.

ნ. ჟორდანიას:

„განსაკუთრებით 1919 წელი იყო მეტად მწვავე წელი. ამ დროს აიშვა (?) ყველა მტერი, შიგნით თურქოფილები (?) და ბოლშევიკები, გარეთ კი მოხალისეთა ჯარები. მოსკოვი, ოსმალეთი და თეთრი რუსები შეერთდნენ ჩვენი ქვეყნის სიძულვილში და დაქცევაში. ყველა ისინი სხვა და სხვა გზით და საშუალებით თავს გვესხმოდნენ და ძირს გვითხრიდნენ. სწორედ გასაკვირველია, რატომ ასე შეიძულეს პატარა ერი, პატარა ქვეყანა, რომელიც არავის არას უშავებდა და მხოლოდ თავის მყუდროებას ეძებდა. ეს ორი მეზობელი, ოსმალეთი და რუსეთი იყო და დარჩა ჩვენი მტერი. ქვეყნის დაცვა გახდა მთავარი საზრუნავი საგანი. დამფუძნებელმა კრებამ ვერ შეანელა გარეშე საფრთხენი. სამწუხაროთ, ამ საკრებულოში არ აღმოჩნდა ერთსულოვნება; გაჩნდა სისტემატიური ოპოზიცია ნაციო-

ნალ-დემოკრატებისა, რომელთაც ღვთის წყალობაც კი ღვთისმშობლის
 ვად ეჩვენებოდათ. ეს იყო ოპოზიცია ოპოზიციისათვის და არა სა-
 ქმისათვის. მათთან მკვახედ შეკამათება მიხდებოდა ტრიბუნიდან,
 რაიცა იყო გამოწვეული მათი ხშირი რეპლიკებით. ჩვენ ვაკეთებდით
 იმას, რის ვაკეთება შეიძლებოდა ასეთ პირობებში, ოპოზიციონერე-
 ბი კი აყენებდნენ რა სჯობიას თეორიას; ჩვენც კი ვიცოდით, რომ
 ომს მშვიდობიანობა სჯობს, შავ პურს თეთრი პური და სხვა ასეთი
 სენტენციები ცნობილი ზურგიელიძისა. გასაკვირალი იყო არა ის,
 რაც გვაკლდა, არამედ ის, რაც გვქონდა, როგორ ვიტანდით ამდენ
 გაჭირებას, როგორ ვებრძოდით მოზღვავებულ დაპრკოლებათ!!“
 („ჩემი წარსული“ გვ. 152 — 153).

... და ჩემი საპასუხო :

აბა დასახელოს რომელიმე დარჩენილმა მენშევიკმა ერთი შე-
 მთხვევა მაინც, ან ჯგუფისა, ან თუნდ ერთი პირისა „ოპოზიციიდან“,
 ვინც თურქოფილობდა, ან რომელიმე გარე შემტრის წინააღ-
 მდეგ, ჭირივით მოძულებულ მთავრობას, მაინც გვერდში არ ამო-
 სდგა მოდა? „ოპოზიციის“ საუკეთესო ახალგაზრდობა, რუსების,
 ოსმალების, სომხების ომებში, მუდამ მოხალისედ, წინა რიგებში
 იხოცებოდა და რამდენად დაკარგული უნდა ჰქონდეს უბრალო ადა-
 მიანური ღირსება, — მთელი ერის მაგინებელს, — „ნაც.-დემოკრა-
 ტულ“ ოპოზიციას რომელიმე მტრის „ფილობა“, უსაყვედუროს.

იშვიათად მოიძნება (თუ მოიძებნება?) ისეთი „შინაარსიანი“
 წიგნი, როგორც „ჩემი წარსული“-ა, მაგრამ ადამიანს თუ შეუძლია,
 წიგნის ერთ გვერდზედ, ამდენი სილატაკის მოთავსება, მართ-
 ლა შედეგად შეიძლება გამოცხადდეს: არა მარტო 1919 წ., ოთხივე
 წელიწადი (1918 — 1921) თითქმის თანაბრად და შეუჩერებლივ
 მტრები აშვებული გვყავდა, მაგრამ „შიგნით თურქოფილები“,
 მისი მზაკერული ფანტაზია(?) არის. რუსოფილები კი, გავიხარია, —
 თვითონ და მისი პარტიის ნახევარი მაინც იყო.

ზემოაღნიშნული ბატკნისებური „გაკვირვება“ ჩვენი ძლიერი
 მტრების სიმრავლეზედ, თუ თავის „წიგნის“ დაწერამდე შერჩენია, —
 ჩვენს ნოეს იმდენივე ვაკვებია სახელმწიფოისა, რამდენიც „ნ.ო.ე.ს“
 მძახებელს, წარღვნის ნოეს დროს. და თუ „ეს ორი მეზობელი, ოს-

მალეთი და რუსეთი იყო და დარჩა ჩვენი მტერი“, როგორ ვხედობო-
დით სწორედ რუსებს (:7 მაისის საიდუმლო მუხლებით?)
გორ მოიწვიეთ ოსმალები ბათუმში? ჭკუისა გჭირდათ?

მაგრამ ყველაზე სასაცილო, სატირალი რომ არ იყოს, ისაა, რომ
„მთავარი საზრუნავი“, რაც ყოფილა, უკანასკნელ საზრუ-
ნვადაც არ გაიხადა არასოდეს.

ან „დამფუძ. კრებას“, როგორ და რით, ან რა შინაგანი
ჯადოსნობით უნდა შეენელებინა გარეშე საფრთხე-
ნი? და, აი, ამ თავის საკუთარ უნიათობას, — აბრალებს „ნაც.-დე-
მოკრატების... რეპლიკებს“. თურმე 10 — 11 ოპოზიციონერის და
ისივე რეპლიკები არღვევდა ამ დაწესებულების ერთსულოვნობას, 120
დანარჩენი... პოზიციონერისა?! ასეთი რამ, მთავრობის თავმჯდომა-
რეს კი არა, ფეხზე მდგომ გვარდიელის „დენშჩიკსაც“ არ მოუვიდო-
და თავში, თუ, რასაკვირველია, რაიმე წარმოდგენა აქვს „დამფუძ.
კრების“ არსებაზედ, ან თუნდ „ერთსულოვნობაზე“ (171).

რაც შეეხება „რა სჯობიას თეორიას“, არც ისეთი საზურგიელი-
ძეო თეორია არის, როგორც ბატონ ნოეს მიაჩნია; მისი უბედურება
იყო და დარჩენილა სიკვდილამდისაც, რომ ვერასოდეს ვერ გაიგო
განსხვავება, თუ რა სჯობია ერისა და სახელ-
მწიფოსათვის, და რა, — მისთვის და მისი პარტი-
ისათვის.

ეს განსხვავება, და ფრიად დიდიც, — ბრძოლისა რეჟი-
მისათვის, შინა-წესწყობილებისათვის და სახელმწიფო-ერისათვის
ბრძოლის შუა, — ვერასოდეს ვერ მისწვდა ვერც მის გონებას და უფ-
რო ნაკლებ მის უგულო გულსა. და ეს იყო მთელი საქართველოს
უბედურებაც და... მისი პარტიისათვისაც.

მართლაც, თუ მთავარი საზრუნავი გახდა (და იყო მუდამ! რ. გ.)
დაცვა გარეშე მტრისაგან, რაზე იხარჯებოდა მილიონები

შენიშნვა (171): პარლამენტში საკითხები სწყდება და კა-
ნონები იჭმნება ხომ ხმის უმეტესობით... იმდენად, რომ საფრანგეთის
რესპუბლიკად გამოცხადება მოხდა... ერთი ხმის უმეტესო-
ბით.

გვარდიაზედ, რომელიც მთელი 4 წლის განმავლობაში არსებობდა, სწორედ ამ მთავარი საზრუნავისათვის? ვალიკო ჯუღელი ჩვენს თა-
ვის „მძიმე (წასაკითხავად) ჯვარში“, — „ნოე ჟორდანიას არ უნდო-
და, ზარბაზნები ჰქონოდა გვარდიასა“-ო. აჰა, გარეშე მტერს, ჟორ-
დანიას ლათაიები და გეგეპქორის „დემოკრატიული მიტინგები“ გა-
აჩერებდნენ? და თუ თავის საყვარელ პარტიულ გვარდიას ასე ათა-
რალეზდა, წარმოგიდგენიათ, როგორ მოექცეოდა ათვალწუნებულ
ჯარსა. პირდაპირ საცოდაობაა ამის აღწერა. და ამ საკითხში, ე. ი.
ჯარის მოწყობაში, ოპოზიცია არასოდეს ოპოზიციისაგან არა ყოფი-
ლა, არამედ ჟორდანიას მომხრე 120 დეპუტატისა, 130-დან. ისე რომ,
ჟორდანიას წიგნი ო რ მ ა გ ა და ს ტ ყ უ ი ს, როცა ერთსულოვნო-
ბის უქონლობა სწორედ ამ საკითხზე გადმოაქვს. ერთსულოვ-
ნობა კი არა, ოპოზიცია გამუდმებით ორსულად იყო ამ „მთავარი
საზრუნავი“ საქმით, მაგრამ უმრავლესობა, როგორც უხეირო ბე-
ზია — მუცელს უხდენდა და გუნებასაც უფუჭებდა, თორემ, ერთხელ
მაინც რომ ცდილიყო ჟორდანია, ჯარის საკითხი დაესვა პარლამენტ-
ში, ოპოზიციისაგან შეხმატკბილებულ ბანის მეტს არას მიიღებდა.
არ გამოგია, მაგრამ „დამფ. კრების“ 67.000 ჯარის „კანონის“ მიღე-
ბაც, ალბად ასეთი „უნისონით“ მოხდა.

ჯერ კიდევ 1917 წლის „ეროვნულ ყრილობაზედ“, მე, ერთ-
ერთმა სასტიკმა ოპოზიციონერმა ჟორდანიას წაჯე-უკუჯეპობისა
50 წლის განმავლობაში (მაშასადამე, დამოუკიდებლობის წინ, გან-
მავლობაში, შემდეგ და საზღვარგარედაც), მე მოვიტხოვე, რომ
„უპირველეს ყოვლისა უნდა შეიქმნას ჯარი“. ეროვნულ საბჭოში,
პარლამენტში ოპოზიციამ არა ერთხელ მოითხოვა ეს ევე და
ერთხელ, თუ ორჯელ იმასაც ვჯერდებოდით, — ყოფილიყო
გვარდია, მათი გვარდია, მათი შერჩეული ჯარისკა-
ცებით, ოფიცრებით, სარდლით, ოღონდ ჯარის სისტე-
მაზე, დისციპლინასა და იერარქიაზე აგებული და არა უვიცს ამ სა-
ქმეში „კომიტეტობიასა“ და თითებით არჩევნებზე. ესეც არა
ჰქნეს.

ზაქარია გურული იყო ჯარის ბედის გადამწყვეტი და სხვა ათას

სიბრიყვესთან ერთად სამხედრო თვალსაზრისით, — მისი არც ცხენოსანი ჯარი გვეყავდა, არც გვარდია: „თქვენაო(?) ცხენები იმისათვის გინდათ, რომ თავად-აზნაურობამ(!) ცხენებით იკუნკულოს“-ო(?) და ამისთანა სისულელეებს, ო, რა დიდი გასაგალი ჰქონდა მაშინ, პარლამენტშიაც, „კომისიებშიაც“ და გარედაც, საცა გადამწყვეტნი იყვნენ მენშევიკები და არა ოპოზიციის „რეპლიკანტები“ (172). სწორედ 1919 წელს დაიშალა პარლამენტი და შეიკრიბა „დამფუძ. კრება“ და იქაც არა ერთხელ წამოიჭრა ეს „მთავარი საზრუნავი“ საკითხი, იგივე შედეგებით. ჯერ ერთი, როგორც უკვე მოგახსენეთ, მიღებული იყო კანონ-პროექტი და ბიუჯეტი 67.000 ჯარისა და არასოდეს არც შესდგომიან განხორციელებას და არც არავინ იცის, რაზედ გაიფლანგა ეს ბიუჯეტი(173).

ერთი კურორტული ამბავი კი მოხდა: გვარდიის სარდალმა ვალიკომ (революционная нежность) ერთ მშვენიერ დღეს, თავისი „ინტერნაციონალური შტაბით“, სუხუმიდან ჩამოიყვანა თბილისში რამდენიმე „ბათალიონი“... ყაზახებისა და რუსული სიმღერებით გაატარა ქუჩებზე. მახსოვს, გრ. ვეშაპელი როგორის აღელვებით გვიამბობდა ამ „რუსების შემოსევას“, — სულ „Соловей и пташечка“-ს მღეროდნენო და ამ რუსულ ჯართან, არც ქართული ჯარის და არც სიმღერის ჭაჭანიც არ ისმოდაო. და მართალიც იყო: არც ერთი მტრის ჯარისაც ისე არ ეშინოდათ, როგორც ქართულისა. ეს „ტყაოსნები“*)... თავისებურად მართალნიც იყვნენ: რომელი კეთილ-მოწყობილი ჯარი მოითმენდა ზემოაღნიშნულ სირეგვნებს?

შენიშნვა (172): ზაქარია გურული იყო მთელი სამხედრო ძალების მომარაგების მეთაური (ინტენდანტი) და რა სამხედრო და სახელმწიფოებრივი „სტაჟი“ ჰქონდა, მისი და ვ. ჩუბინიძის მემუარებიდან ამოიკითხების. ორივენი ხომ მენშევიკები იყვნენ და არა „ოპოზიციონერები“.

შენიშნვა (173)! პარიზში ლა გავიგე: გადაცემული ჰქონიათ იმავე ზაქ. გურულისათვის.

*) Шкурники.

და ამ „მთავარ საზრუნავზედაც“ გავრცელება ვითომცხედნისა
„რა სჯობისა“ თეორიისა, ხომ სრულებით წყალწალღებული უმწეო-
ბაა: „ჩვენც კი ვიცოდით, რომ ომს მშვიდობიანობა სჯობსო... —
ბრძანებს ნოვე, — გასაკვირალი იყო არა ის, რაც გვაკლდა, არამედ
ის რაც გვქონდა“-ო.

ჯერ ერთი, არც ერთ ოპოზიციონერს ასეთი რამ თავში არ მო-
უვიდოდა ეთქვა: „ომს მშვიდობიანობა სჯობია“-ო. ჩვენ ვამტკიცებ-
დით, რომ სახელმწიფოსათვის მშვიდობიანობისა და ომის დროს
საჭიროა სამხედრო ძალა: Si vis pacem para bellum.

და, რაც მთავარია, სამხედრო საქმე, „მთავარ“ კი არა, ერთ-
ერთ „საზრუნავ“ საგნად მანაც გაეხანდათ, ირასოდეს არც ხალხი,
არც ფული, არც იარაღი მოაკლდებოდათ და ზურგიელიძის როლში
თვითონ ჟორდანიას ბრძანდებოდა:

1. რუსის ჯარს იმდენი იარაღი დარჩა, (დიდი ომის შე-
მდეგ), რომ მისი ნაწილის გაყიდვა სახელმწიფოს სასა-
რგებლოდ და არა პარტიისა, სხვა დარგის ბიუჯეტსაც მოე-
ხმარებოდა.

2. ჩვენი „პარტიის“ გულუბრყვილობით(?), ჩვენს ახალგა-
ზრდობას, მუდამ ჯარში ვგზავნიდით და არა პარტიულ
რაზმებს ვადგენდით.

3. გერმანელებმა შემოგვთავაზეს უფასოდ „ორი რკინის
დივიზია“ — 1918 წელს.

4. ინგლისელებმაც სიტყვა-სიტყვით ესევე — 1919 წელს.
და, მე, ოპოზიციონერი (ყველაფერში, ვსთქვამთ, გარდა შეიარაღებისა) ხომ ამისათვის ჩამსვეს ციხეში: მე მოვითხოვ-
დი მიღებას, უფასოდ შემოთავაზებულისას ინგლისელებისაგან, — ფულისა, ინსტრუქტორებისა და იარაღისას, ჩვენი, ქართული ორი დივიზიისათვის; და ყაჩაღები უწოდებდნენ — მიუღებლობისათვის. ეს რომ „მთავარი საზრუნავი“ ყოფილიყო, განა უკეთესი არ იქნებოდა საქართველოსათვის, ერთი გაბაშვილი კი არა, მთელი „ოპოზიცია“ თავისი „რეპლიკებით“ ციხეში ჩაეყარათ და ქართული დივიზიები კი შეექმნათ?!

იარაღი და საშუალებანი კი არ აკლდათ, არამედ ჭკუა და ამსრცხნა ინგლისელები არ არიგებდნენ? ამას ღმერთი (ან ურწმუნო ქორდანიას — „ბუნება“) არიგებდა თავის დროზე, როცა მენშევიზმი ჯერ არ არსებობდა და ან ღმერთს რა ექნა, ან... მენშევიკებს? ისე რომ იუბიტერი, ძალიანაც რომ გაჯავრებულიყო, თავის ბერძნულ ანდაზასაც ვერ განახორციელებდა და... ვერას წაართმევდა, უკვე ჩვენს დროში.

5. სხვა „წვრიმალ“, ე. ი. კონკრეტულ ამბებიდან უფრო მკაფიოდ გამოჩნდა ქორდანიას სიცრუე და „მთავრობის“ უნიათობა „მთავარ საზრუნავის“ საქმეში: ჩვენ გავიმარჯვეთ სომხებზე 1918-ს. (დავანებოთ თავი მიზეზებს და იმას — „გვინდოდა, თუ არ გვინდოდა ომი, ან რა სჯობია“) და... მთავრობამ დაშალა ჯარი. ჩვენ გავიმარჯვეთ ოსებზე, ახალციხელებზე, — მთავრობამ — დაშალა ჯარი და გადააყენა მთავარსარდალი. ჩვენ გავიმარჯვეთ რუსის ბოლშევიკებზედ ადერბეიჯანიდან 1920 წელს და მთავრობამ დაშალა ჯარი და კვლავ გადააყენა იგივე გამარჯვებული მთავარსარდალი ლენერალი გ. კვინიტაძე. ესეთი იყო მთავარი ზრუნვა „მთავარ საზრუნავ“ საგანზე — ნოესი. და ამასთანავე ჩვენი უღაო ტერიტორიის საღაოდ გადაქცევით; ახალციხის ამბავში გვეომებოდნენ მუსულმანები, თურქების გავლენით და მათი ოფიცრების ჩარევითაც მგონი, და ნაწილი მოგებული ტერიტორიისა, დაუთმეთ... სომხებს; რუსები დავამარცხეთ და 7 მაისის «გრიშკას ზავით», — საინგილო, ერთ-ერთი საუკეთესო და უმდიდრესი (!74). კუთხე, — გაბოლშევიკებულ ადერბეიჯანს გადასცეს, ე. ი. რუსებს. ასეთი იყო „ზრუნვა“ — საზრუნავზედ!

და, როცა მოვიდა განსაცდელის დღე — 1921 წ. — „მთავრობამ“ წინასწარ დაშალა ჯარის კადრები (:თურმე „მთავრობის თავმჯდომარეს“ სცოდნია, რომ „მშვიდობიანობა ქე სჯორ-

შენიშნვა (174): ეს ეკონომიური მნიშვნელობა მაინც ეანგარიშნათ მარქსისტებს, სტრატეგიულისა, ეროვნულისა ან ისტორიულისა თუ არა ესმოდათ რა .

ბია ომს“! (Sic!); სად იყო 67.000 ჯარი და მიღებული მარტო მარტო ტი? სად იყო ის 17.000 რუსული ახალი თოფი და 300 ტყვიის მფრქვეველი, რომლითაც რუსები მერე ჩვენს „აჯანყებულ“ ხალხს ხოცავდნენ 1924 წელს? *).

სად იყო ის 3 — 5.000 ცხენოსანი, რომელიც მაშინ დელ 16.000 უნიფხო შემოსეულ ბოლშევიკს — ნაცარტუტას აადენდა? (და ზაქარია გურულის ცრუბენტელა „კუნკულმა“ იმსხვერპლა); სად იყო 12, საუკეთესო, იტალიური ჰაერობლანი, რომელთაგან ვერც ერთი ვერ აფრინდა, მიუხედავად საუკეთესო ქართველ მფრინავებისა (მაყაშვილები, ბოგომოლოვი და სხ.), რადგან ჩვენმა „მზრუნველმა - ხაზინმა“ — აუცილებელ „გარგოილისათვის“ ფული ვერ გაიმეტა: ძვირია!.. უბრალო ზეთი იხმარეთო (175). და ბოლშევიკური ერთად - ერთი ჰაერობლანი თუ „პანიკას“ ჰქმნიდა ჩვენს მამაც გვარდიაში, წარმოიდგინეთ, რა ენტუზიაზმს გამოიწვევდა მათში და შიშის ზარს ბოლშევიკებში, — ჩვენს 12 ჰაერობლანს ჩამოეგდო მათი ეს ერთად - ერთი და ეფრინა მტრის თავზე... ..გინდ მარტო ჟორდანიას ქვა და გუნდა ჩამოეყარა, ან გეგეჰკორის მარქსისტული „რეჩები“, მარქსისტულსავე რიგებში?

მაგრამ, Кузьма Прутков-Жордания-მ „იცოდა, რომ ომს მშვიდობიანობა სჯობია...“ პარიზში; ერაძეს „შავ პურს, თეთრი პური...“ ...rue Solferino-ზედაც, ალბად.

ომისა და „მთავარი საზრუნავის“... „წვრიმალეებიც“ რომ ამოუწურველად (:„ზღვა კოვზით დაიღვეა“-ო, მართალია, მაგრამ ვისა აქვს ამისი დრო?) მოვათავოთ, საკმარისია ორი „ეპიზოდიც“ გავიხსენოთ, მოყვანილი ნ. ჟორდანიასაგან თვითონ, თორემ მტერიც ვერ გამოუგონებდა ასეთს; და ერთიც, მისგან დაუსახელებელი.

*) გ. მაზნიაშვილის წიგნით, — ნაპოვნი ბოლშევიკებისაგან ჩვენს, თბილისისა და ქუთაისის, საწყობებში.

შენიშნვა (175): ასეთ უციც, უანგარიშო ძუნწზე, ჩვენში იტყოდნენ ხოლმე: „ზეთია“-ო!

მთავრობის თავმჯდომარე, — პირველი ეპიზოდის დასრულების
 რუსის ჯაშუშებთან. როცა ბენ-ნოესა და მისი მძევლები

ბით, — (იხ. მისი წიგნის გვ. 172 და შემდ.) დანამდვილებით
 იცოდა მთავრობამ, ბოლშევიკების მტკიცე გან-
 ზრახვა და მომზადება ჩვენთან ომისა, — არის
 ის მიაბიტური შეხვედრა და ლაპარაკი „მოსკოვის სამხედრო
 წარმომადგენელ „ტოლსტოისთან“ (გვ. 175 *ibid*) რუს ღენე-
 რალ ლებედინსკის ბინაზე საიდუმლოდ: „ვითათბირეთო“. (ერთს,
 მაშასადამე აშკარა აგენტთან რუსებისა და მეორე — საი-
 დუმლო აგენტთან ისევე რუსისა). ომი მზადდება რუსების
 მხრით და ჟორდანია *dicit*: ბევრს დავთმობთ, გარდა დამოუკიდებ-
 ლობისა. და აშინებს მგლებს: „თუ არა და... კავკასიელებს არ
 უყვართ თქვენი რეჟიმი, მათს აჯანყებას ჩვენ არ უჭერთ
 მხარს და არ ვეხმარებით, მაგრამ, როგორც კი დაგვეს-
 ხმებით, აჯანყებებს გავაჩაღებთ ყველგან თქვენს ზურგს უკან“-აო.
 თურმე ამ გულუბრყვილო შეშინებამ, ისე დააფრთხო ორივე
 ჩვენი მტრის აგენტი, რომ... „...ომი ქრისტიანობისთვის (176)
 (1920 წლისა) გადასდეს 1921 წლის თებერვლამდე... გადადე-
 ბა ჩვენთვის ხელსაყრელი იყო, გვეძლეოდა დრო მომზადებისა-
 თვის“-აო.

და, აი, როგორ „მოემზადა“: დეკემბერშივე (რასაც განგებ, თუ
 გულმავიწყობით? არც კი იხსენიებს „მთავრობის თავმჯდომარე“) —
 დაითხოვეს ჯარის კადრები, მობილიზაციის მაგიერ.

„ოდიშელიძეს და ზაქარიაძეს მივეცი თო სრული „კარტ-ბლან-
 ში ბორჩალოს გასამაგრებლად“. იმ ოდიშელიძეს, რომელზედაც ზიზ-
 ლით ამბობს — ყოვლად უვარგისი იყო (და იყო კიდევ) და ზაქა-
 რიაძეს, რომელიც უარესი იყო (177).

შენიშნვა (176): ლაპარაკის დრო.

შენიშნვა (177): ოდიშელიძე რუსული მასშტაბით კარგი და
 მცოდნე ლენერალი იყო (საუკეთესო კორპუსს „ჰკამანდრობდა“), მა-
 გრამ უნებისყოფო, და პატარა საქართველოსათვის სრულიად გა-
 მოუსადეგარი.

„მოხდა, როგორც ველოდით: 11 თებერვალს, 1955 წელს და ბორჩალოს სომხები, გარეკეს ჩვენი ჯარი, დაატყვევეს ერთი სიტყვით, ცნობილი მოულოდნელი სამარცხვინო დამარცხება“ ...

და მერე მოყოლებულია ოდიშელიძეზე, სამხედრო კომისიის თავმჯდომარე აკაკი ჩხენკელზე გადაბრალება და სხვა ზღაპრები, თითქო ან ერთი, ან მეორე, ან მესამე მისი, „მთავრობის“ თავმჯდომარისა კი არა, ვიღაც გადამთიელების დაყენებულნი ყოფილიყვნენ.

ოდიშელიძე უვარგისი, ზაქარიაძე უარესი, მაგრამ აკაკი და მხედრობა? ეს ხომ „აქლემი და კიბეა!“

ვინმე უცხომ რომ წაიკითხოს ეს „ჟორდანიანა“, არ დაიჯერებს, რომ საქართველოს სათავეში ონჩოპეტრე არა მჯდარიყოს.

შემდეგ აღწერს ომის მსვლელობას და ისეთებსა სწერს, თითქო შვილი-შვილი-შვილებს ზღაპრებს უამბობდეს. დამფრთხალმა „მთავრობამ“ უკვე 18 თებერვალს გასცა განკარგულება თბილისის აჩქარებული ევაკუაციისა, ხდებოდა კიდევ და კვინიტაძეს უნდა უმადლოდეთ, რომ ეს სამგლოვიარო დღე თბილისის დატოვებისა ერთი კვირით უფრო გვიან მოხდა. ჟორდანიანს სწორედ ამ ამბების აღწერისას, — გამოტოვებული აქვს ყველა თარიღი და ვიღასაც არწმუნებს (?), რომ იგი წინააღმდეგი იყო თბილისის დატოვებისა და კვინიტაძეს აბრალებს.

მთელი ამ ომის ერთად-ერთი ლამაზი ფურცელი სწორედ ეს ვაჟკაცური დაცვა იყო 7 დღის განმავლობაში, — მთავარ-სარდლის მეთაურობით და მისი 700 იუნკერისა და „ზემდეგების სკოლის“ მოწაფეთა წყალობით. ამით მე არ მინდა დავამცირო სხვა ნაწილების, როგორც მეხუთე პოლკისა, ან გ. მაზნიაშვილის სოლანლულის გამარჯვება, მაგრამ «იუნკრებმა» ტაბახმელაზედ ალადგინეს სახელი საუკეთესო ჩვენი ერის ისტორიული ბრძოლებისა. ჩემის თვალით კი უყურებდი იმავე ტაბახმელაზე, როგორ დასდევდა ცხენდაცხენ ვალიკო ჯუღელი თავის გაქცეულ გვარდიელებს და დედის გინებით, მათრახითა სცემდა და უკან... ვერ აბრუნებდა.

თბილისის დატოვებას, სტრატეგიულად და მეტადრე ექსპლუატაციულ კურს-ფსიქოლოგიურად, მე დიდ შეცდომადა ვთვლი — მისი დატოვებისას ვალსაც, მაგრამ რა უნდა იყოს ის ადამიანი, რომელმაც უკვე 18-ს გასცა ამის ბრძანება და ცილსა სწამებს კვინიტაძეს, რომელიც მოიწვია მარტო უკვე წაგებული და სრულიად მოუმზადებელი ომის უარესს დღესა. და თავისი, ვითომ ათვალწუნებული, თავიდანვე ამ ომის წამებში, — ოდიშელიძე, ამის შემდეგაც „სამხედრო მრჩეველად“ დაიტოვა თავისთან... სტამბოლამდე (178).

180 გვ. სწერს: „ყველა წარმომადგენელნი უცხო სახელმწიფოსი ჩვენ თანაგვიგრძნობდა, ექვეს მიბადებდა მხოლოდ ერთი — ოსმალეთის ელჩი კიაზიმ-ბეი.“ ხაზი ჩემია, ორთოგრაფია და „წარსული“, წარსული ჟორდანიასი.

კიაზიმ-ბეი და მეორე ეპიზოდი, არა ნაკლები ზოდია პირდაპირი ჟორდანიას გონიერებისა, მისი „სიბრძნე-სიცრუისა“.

ხომ ვნახეთ, რომ ჟორდანიასათვის, „ორი მთავარი ჩვენი მტერი იყო რუსი და ოსმალო“ და თუ რუსეთის განზრახვების შესახებ „ინფორმატორებადა“ ჰყავდა რუსები (ლებედინსკი, ტოლსტოი და სხ.).

ოსმალეებზე, არა მარტო ინფორმაციებს იღებდა — ოსმალო კიაზიმ-ბეისაგან, „დურაქულად“ ნებას აძლევდა ამ კიაზიმ-ბეის პირდაპირი მავთულით ელაპარაკნა, და ისიც ომის დროს, — მოსკოვთან და ანკარასთან და... დაუჯერებელი და მზაკვრული ბრალდება იქნებოდა, თვითონ ჟორდანია არა სწერდეს თავის „წარსულის“ 181 გვერდზე! „ერთხელაც ვერ გავიგეთ როგორ და რაზე“-ო. სისულელეა, თუ ღალატი? თუ ორივე?

გოხი და ივანოვი. მესამე ეპიზოდზე ჟორდანია არას ამბობს. ჩვენს „კონტრ-რაზვედკაში“, თავიდანვე მსახურობდნენ დიდ ინფორმატორებად და აგენტებად, ვინმე რუსები: ივანოვი და გო-

შენიშნვა (178): იქ მოკვდა საცოდავი, თორემ ალბად ვანვამდე... სოლფერინოზეც ეყოლებოდა 1953 წლის იანვრამდე.

ხი (მენშევიკების ინტერნაციონალური ნდობა არავისზე ვერცხვადღეს) ბოდა ისე, როგორც რუსებზე) და მხოლოდ უკანასკნელი წინააღმდეგობის შემთხვევაში რომ მივატოვეთ, მაშინ გამოარკვიეს, რომ მუდამ რუსების დაქირავებული ჯაშუშები ყოფილან და... საღდაც ტყეში... „ნავთი გადაასხეს და დასწვეს“-ო, „ლაპარაკობდა ხალხი“.., ალბად იმიტომ, — უბრალოდ დახვრეტილებს შეეძლოთ კიდევ... სხვა რისამე გაცემა.

ვისი ბრალია. მაგრამ შეიძლება ყველაფერი დავაბრალოთ ნოე ჟორდანიას? — არა! ან „სოც.-დემოკრ. პარტიას? — არა! და, აი, რატომ: ჯერ ერთი, ცნობილია, რომ *senatori boni viri sunt, sed autem senatum mala bestia est* (სენატორები კარგები არიან, მაგრამ მთლად თვით სენატი ბოროტი მხეციაო) და ალბად, არა მართო ქართველ სოც.-დემოკრატიკაშიაც იყო, ბევრი თუ არა, თითო-ოროლა ჭკვათამყოფელი ადამიანი, არამედ მენშევიკურ მეთაურობაშიაც. მეორეც, ბოლშევიკურ და მენშევიკურ პარტიაში, თანასწორად არის დაკანონებული დებულება:

„ცალკე პიროვნება (წევრი) შეიძლება შესცდეს, პარტიაა — შეუძლებელი და უცოდველი“ და მუდამ მართალი და გამარჯვებულიც... დიალექტიკის წყალობით. ამიტომ, თუ პიროვნულად შეეხები, — „პიროვნების ლანძღვა (?) როგორ შეიძლება“-ო, მოგახლიან, თუ „პარტიას მთლად“, — „პარტიაში სხვა და სხვანაირი აზრიც გამოითქმის თავისუფლად(?) და მთელ პარტიაზედ ბრალის გადატანა, დაუშვებელი ლანძღვა(?)“-ო.

„პარტია“ — შეუცდომელი პაპია ორივესათვის და ორივე შემთხვევაში: მათი კ რ ი ტ ი კ ა, რაც უნდა დასაბუთებული იყოს, მათის ლექსიკონით, — ლ ა ნ ძ ღ ვ ა ა .

ამიტომ, საცა ჟორდანიას ვეხები, მისი პიროვნება კი არა მყავს მხედველობაში და არც როგორც მეთაური განსაზღვრული მიმართულებისა, არამედ «ს ა თ ა უ რ ი» იმ უბედური ფურცლისა საქართველოს ისტორიიდან, რომელსაც თავის დროზე ვინმე დასწერს. და

„ბრალდება“ თუ „შესხმა“, ან ვის რა დახასიათება შეხვედებოდა? რა დახასიათება თონ გაინაწილონ შიგნით, როგორც მოისურვებენ. მე ყაბჭულს ვაპირებ! პასუხისმგებლობას ვიღებ ამბებისა და ფაქტების აღნიშვნის სინამდვილეში და სად იწყება ურატაძეს პასუხისმგებლობა, როგორ მიმდინარეობდა — „ბროდიავა“-სი, ან სად თავდებოდა ჟორდანიასი, ეს რა ჩემი საქმეა, თუ თვითონ ისეთი შინაგანი „взаимная порука“ აქვთ, როგორც რუსულ „община“-ში, ან სხვა ქვეყნის „milieu“-ებში?!

* * *

„ომის“ P. S. 1921 წლის ომი დაიწყო მოუძნადებლობით და მხოლოდ ამიტომ გათავდა სამარცხვინო დამარცხებით: გვარდია გამოვრბოდა, ჯარი გაფანტული იყო ... ა. ჩხენკელის ვანგაკარგულებით, ოდიშელიძის ბრძანებით და სოსო გედევანიშვილის (ამ „დღეშეთის ექს“-ის და ამიტომ გალენერალებული რაინდის) შესრულებით.

ერთი კვირის შემდეგ, 18 თებერვალს, ჟორდანიას „მთავრობის“ ბრძანებით, თბილისი უნდა მიგვეტოვებინა და ევაკუაციაც ხდებოდა.

ამის დამამტკიცებელ საბუთად ის «კურიოზი» მაინც გამოდგება, (სხვა თუ გაქრება ყველა), რომ ბენია ჩხიკვიშვილმა, არ ვიცი, როგორც „ქალაქის თავმა“, თუ თბილისის „გუბერნიის“ ლენერალ-გუბერნატორმა, — დათა ვაჩნაძეს გადასცა ყველა თავისი ხარისხები და მოვალეობანი: „თბილისის უპატრონეთ“-ო და თითონ, — ბათუმში გადავიდა ლენერალ-გუბერნატორად. მე ამას ვერც კი ვავიგებდი, რომ 19-ს თუ 20-ს, არ დავეძახნე დათა ვაჩნაძეს: მთავრობა გარბის, თბილისში მოსალოდნელია ბოლშევიკური გამოსვლები; ჩხიკვიშვილის ცნობით, ბევრი „ოაჩეიკა“ არის აქ და არეგ-დარევის გამოწვევა შეუძლიათ, ამიტომ მე გადმომცა თბილისზე ზრუნვა, სრული უფლებებით (რალაც ქალაქი მაჩვენა) და... შენ გნიშნავ ჩემს თანაშემწედ“-აო. რასაკვირველია, მე მაშინვე დავსთანხმდი, მაგრამ, გამოირკვა, რომ არც მილიციაა სანდო, არც ერთი არც ჯარის, არც

გვარდიის ნაწილი ჩვენს განკარგულებაში არაა, რაკი არაფერიც არაა, არიან და სადმე თუ არა და ჩვენ თვითონ უნდა შევქმნათ. ნოთ თბილისის დამცველი მოხალისეთა რაზმები. უკვე „ავტოკეფალიის“ გამოცხადებიდან 1917 წელს, დათასა ჰყავდა 60-ოდე შეიარაღებული მოხალისე, რომელნიც, სხვა და სხვა „გაჭირების მომენტში“ იკრიბებოდნენ, ისე რომ, მეორე დღესვე, მათი დახმარებით, რუსების „სობოროს“ (რომელსაც «ხატების აბანო» დაარქვეს) „პლაცზე“, — 400, კარგა შეიარაღებული გამოცხადდა და... „პარადი“ მივიღეთ.

გაგვიკვირდებოდათ მათი „მწყობრი“, „სვლანი“ და „იარალით ვარჯიში“. დათამ მაშინვე გადმომცა 9 კაცი და მთელი ბლუჯა მისამართებისა: „ეს ოჯახები უნდა გაიჩხრიკოს, და, თუ რაიმე საექვო აღმოჩნდება, — დააპატიმრო“-ო!

არ ვიცი, რამდენამდე აიყვანა დათამ მოხალისეთა რიცხვი, ან რამდენ დროს დარჩა „ლენერალ-გუბერნატორად“, მე კი ორ დღეზე მეტს ვერ გაუძელი ჩემს „თანამდებობას“, რადგან, რომელ ოჯახშიაც შევედი, „ბოლშევიკურ იაჩეიკის“ მაგიერ, რუსიის ინტელიგენტ ქალების მეტი არავინ დაგვხვდა. და მათ შიშს ბოლშევიკების წინაშე, ემატებოდა კანკალი ამ „შეიარაღებულ 10 რაზმელის“ წინაშე და, მიუხედავად ჩემი მუდმივი დამაშოშმინებელი სიტყვებისა, — ყოველი „ჩხრეკა და გამოკითხვა“ — შიშის ზარსა სცემდათ. საკვირველია, რუსებზე ლოცულობდნენ მენშევიკები და ეს საზიზღარი ჩხრეკა რუსებისა... ჩვენ გადმოგვილოცეს. თუ კი იყო „იაჩეიკები“ და იცოდნენ(?), რატომ ჩვენ მოგვანდეს და ასე გვიან? თვითონ აქამდე რას უყურებდნენ?

ასეთ ჭუჭყიან ხელობას, მე ისევ „ფრონტზე“ წასვლა ვარჩიე, მით უფრო, რომ კვინიტაქეს დანიშნვამ მთავარ-სარდლად, ენტუზიაზში გამოიწვია და ჰაერში თითქო შვების ამოსუნთქვა გაისმა. თბილისის დატოვებამდე, ყოველ დღე ვიყავი ან ტაბახმელაზე იუნკრებთან, ან სოღანლულში — გ. მაზნიაშვილის შტაბში.

მე და ომი? (?) პირველად რომ ავედი ტაბახმელაშვილს იდნაც ზარბაზნების ქუხილი ისმოდა თბილისში, გამოიჩქვრა, რომ გზები თავისუფალი იყო სრულიად; სხვა და სხვანაირი „ხალხი“ (?) მიდი-მოდიოდა და არც ჯარის, არც გვარდიის, არც მილიციის არც ერთ კაცს, არც მე, არც სხვა ვინმე არ შევხვედრივართ. არავის უკითხავს, თუ ვინა ხართ? რას აკეთებთ „სამხედრო ზონაში“... თუმცა მე, მაგალითად, თოფიც მეკიდა მხარზე. იქნება სულ „ჯაშუშები“ იყვნენ, ან ვიყავით?.. ომია, თუ თამაში? ვფიქრობდი და უცებ სადღაც მინდვრიდან მომესმა უჩინარი კაცის ხმა: „ნოლი! ხუთი! ცეცხლი! მოდის რეზო გაბაშვილი!“ — აა! აი, თურმე როგორი საიდუმლო, უჩინარი თვალ-ყურის დევნებაა გზებზე მავალთათვის, — გაიფიქრებს მკითხველი იქნება, და მე კი მაშინ „თმა ყალყზე დამიდგა“: ნოლი, ხუთი! ვერ მივხვდი რა იყო, და, ცეცხლი! მოდის რეზო გაბაშვილი, ვერაფერი სალამი იყო.

მერე, გვიან გამოიჩქვრა, რომ ჩვენი ახალგაზრდა „ნ.-ტ.-ი“ გ. კ—ლი, იჯდა თურმე ორმოში და შტაბის ტელეფონის ბრძანებას გადასცემდა არტილერიას. მე დაუნახივარ და ესეც უხარებია, შინაურულად, თავისიანებისათვის.

* * *

ტაბახმელაშვი. მივედი „ფრონტზედ“. პრტყელ ბეჭობზე იდგა ოთხი პატარა, სამთო ზარბაზანი; დახატულივით ლამაზი ვაჟკაცი ოფიცერი ჩრდილელი ბრძანებლობდა ამ „პატარეას“. არც კი მოუხედნია ჩემკენ, როცა ზოგიერთმა ნაცნობმა ხელქვეითმა მისმა სალამი მომცა. ამ დროს, ხევის გადაღმა მარჯვენა მხარეს, გორაზედ გამოჩნდა რალაცა, მწყობრად მომავალი ნაწილი. აცნობეს და მაშინაღვე გაჩნდა ა. ჩხეიძე. გაიხედა დურბინდში და უბრძანა: „გახსენით ცეცხლი!“ გამიკვირდა ორი რამ: ჯერ ერთი, მხოლოდ სამი ზარბაზანი ისროდა და მეოთხე პირდაღებული იდგა ჩუმად. მეორე, — ვის ესერიან, იქნება ჩვენები არიან? რომ ვკითხვ ჩემ ყოფილ მასწავლებელს („გიმნასტიკისა“) ჩხეიძეს, მიპასუხა: ამ სამ ზარბაზნისათვისაც

ძლივს გვეყოფნის ყუმბარები (179), იშვიათი სროლისათვის, მეტი ხალხი რისთვის მოვაცდინოთ აქ დგომითაო? და, სროლას, — აქეთ რა უნდათ რომ მოდიან, ასეთი ბრძანება შტაბს არ გაუცია და თვითონ გამოარკვიონ—მტრები არიან, თუ მოყვარენიო.

უკვე ბინდდებოდა და, წამოსვლისას მითხრა: ხომ ხედავთ, რა მდგომარეობაა და უთხარით თბილისში, ყუმბარები მოგვაწოდონ, რამდენი ხანია ვეხვეწებით, გვპირდებიან და არსადა სჩანს; მესამე დღეა, ახალგაზრდებს, ამ სიცივეში, არც ცხელი საჭმელი უნახავთო.

იმ საღამოსვე წერილობითი „პატაკი“ წავიღე თბილისის შტაბში, საცა მხოლოდ თევზაძე დამხვდა. სიტყვიერადაც აუხსენი მდგომარეობა და მხრები აიწია: რა ვქნათ, ხალხი არა გვეყავს, მაგრამ ხვალვე ვეცდები ერთი კამიონი ყუმბარა და ერთი კამიონი საჭმელი გაუზზავნო მანცა-აო.

მეორე დღეს, როცა ტაბახმელაზე უკვე სამნი ავედით, — მე, გიორგი ამირეჯიბი და საშა ჩხეიძე, სამივენი „შტაკი“ და თოფიანები, მოგვიხდა უპატრონო დაქრილი და დაუჭრელი ტყვეების მოგროვება თბილისში წამოსაყვანად, რისთვისაც გზაში დავიჭირეთ თბილისიდან მომავალი მანგლისელი რუსის ცარიელი „დროვი“.

ექვსი დაქრილი და ერთი დაუჭრელი ტყვე, დავალაგეთ დროვზე, ერთ მოკლულ ქართველ ოფიცერთან (180) ერთად და გიორგი და

შენიშნვა (179): „გადადება ჩვენთვის ხელსაყრელი იყო (ტრაბახობს ჟორდანიაც. 176) გვეძლეოდა დრომომზადებისათვის“. და ქრისტიანობისთვის დანაშაულებრივად ასე მოემზადა. ალბად ის 60 ყუმბარა აქვს მხედველობაში, — 30.000 ფუთ მარგანეცში გადაცვლით რომ მოუწყვია... საფრანგეთში... მასხარაძეს. (გვ.174).

შენიშნვა (180): რუსის „მედროვი“ და გ. ამირეჯიბიც წინააღმდეგნი იყვნენ „შკვიდრის წაღებისა, დაქრილებთან ერთად“: „შევატყობინოთ“—ო, მაგრამ საშამ ყველანი აიძულა: „ქართველი ვაჟ-კაცის გვამს მგლების შესაჭმელად ვერ დავტოვებთ ამაღამ“—აო!

საშა გამოჰყვნენ. მე გავბრუნდი „ფრონტზე“.

ერთმა დანურულმა კამიონმა ვაგვიარა და გულში გავიფიქრე: „ყოჩაღ თევზაძე, მაინც მოუხერხებია რაღაც!“ მაგრამ, შტაბში რომ მივედი, შემომხიველეს! „ყუმბარებისა და საკმელის მაგიერ, შეცდომით(?) ერთი კამიონი ძველი შინებით მოგვივიდა“-ო; და საწყალი გაყინული იუნკრებიც, ისევ ცივი ჭადით ილოღნებოდნენ.

ღენ. ბაქრაძე და ყუთები. იმ ღამეს თევზაძე აღარ დამხვდა შტაბში: სამაგიეროდ გრძელ ტალანში, „სამხედრო ყუთების“ წინ, კუბოებივით რომ იყო დალაგებული კედელთან, დადიოდა აქეთ და იქით ღენერალი შაქრო ბაქრაძე, ცნობილი თავისი სამხედრო უნარით („ნсовой генерал“), რომელიც პირველი შევიდა ლვოვში დიდი ომის დროს და პირველი ხარისხის გიორგის ჯვარი ჰქონდა მიღებული (181).

— აქ რას აკეთებთ-მეთქი, — ვკითხე ვაკვირვებულმა... ვახურებულ ომის დროს? და, თითქმის თვალცრემლიანმა მითხრა:

— აი, ამ ყუთების ყარაულად დამაყენეს, „სხვა ადგილი არა გვაქვს“-ო... მოხალისეებისათვისაო. (ა? ო!. რ. გ.).

„კომენტარები ზედმეტი იქნებოდა“, რომ თავის უტიფარ წიგნში, ბატონი ნ. ჟორდანიას მთელ ქართველ მხედრობას, — მისი, ჟორდანიას დაცვისათვის მადლობის მაგიერ, — უწმინდური ენით არა ლანძღავდეს.

ღენერალი ბაქრაძე ყუთებს ჰყარაულობდა და ნ. ჟორდანიას, თურმე, მხარზე თოფ-გადაკიდებული, თავისი მაგალითით (?) მებრძოლთ ამხნევებდა... აღბად სასაცილოდ.., თბილისიდან ბათუმს მიმავალს, „აქსტაფაში რომ გამოვლევოდა მატარებელში“ („ჩ. წ.“ გვ. 182). აღბად არ გამოჰლევოდა და სიზმარში ნახა „აქსტაფა“, მცხეთასა და გორს შუა... საქართველოს თავმჯდომარემ; ან გამომცემელმა „გეოგრაფმა გრი-შამო-ურატაძემ“ — „ო. როგორც ამბობენ, — „უხიმანა“.

შენიშვნა (181): ასეთი ჯვარი თურმე მთელ რუსეთში სულ 4 მხედარსა ჰქონია.

სოღანლუღის „ფრონტზე“. 24 თებერვალს, ვახთიადისას, მე, ლელი ჯაფარიძე და გრიგოლ ვეშაპელი, ავტომობილით უნდა წავსულიყავით სოღანლუღის ფრონტზე, გამარჯვებულ მაზნიაშვილთან (182).

პაემანი გვქონდა „ფრასკატისთან, ერ.-დემოკრ. პარტიის შტაბში“ და უკვე „რაზგონი ფოსტასთან“ ვხედავ, — მოაქანებენ ავტომობილს, მაგრამ... „ფრონტის“ უკულმა მიმართულებით. „აღბად ჩემს წასაყვანად...“, ვიფიქრე და ვავაჩერე..

— რას ამბობ, კაცო, ფრონტზე რა გვინდა, ყველა გარბის და ყუმბარები მაზნიაშვილის შტაბშიაც ჩამოვარდნილა გუშინ, — მეუბნებიან გულვახეთქილნი — შენც წამოდი, წაგყვანთო.

— როგორ? აღარ მოდიხართ? მაშ ფრონტზე და შტაბში, ამხანაგობა „ქართლის“ ვაშლებს ხომ არ ჩამოჰყრიდნენ! აი, თქვე ლაჩრებო, თქვენთან რა შინდა?-მეთქი და ფეხით წავედი მაზნიაშვილთან. რალაც მანძილი ორთაჭალამდე. — დაწეულ ტრამვაითაც ვავიარე.

„სოღანლუღის ფრონტზე“ უცნაურობანი ვნახე. ჯერ ერთი, „შტაბში“, — რკინის გზის(?). თუ რალაც მინაგვარ შენობაში, „მეისრეებისათვის“, რომ აშენებენ, — მართლა ჩამოვარდნილა ყუმბარა, ფანჯრები და კარები დაუღეწია და კედლის კარგა დიდი ადგილიც შენგრეული მოსჩანდა შავად. ჯარის კაცებმა ამიხსნეს: „გუშინ, გვარდიელებთან მოვიდა ვილაც რუსის ქალი და ბოლშევიკურ პროპაგანდას ეწეოდა. ლაზღანდარობაში მერე გაექცათ და აღმოჩნდა, რომ მტერთან გადავიდაო. ველარ დაიჭირეს და ნამდვილად ჯაშუში იქნებოდა, თვითონ გვარდიელებმა გვითხრეს. რამდენიმე საათის შემდეგ, შტაბს ყუმბარა მოხედა“-ო.

შენიშვნა (182): წინა დღეებში სასტიკი მარცხი მიაყენა რუსებს და 1.600 ტყვე გამოეგზავნა თბილისში. სწორედ 18-ს და, შეიძლება აპიტომ(?) გასცა ბრძანება ჟორდანიამ — ევაკუაციისა... ვაი, თუ ჩვენმა ჯარმა ვაიმარჯვოსო?!

რა იყო ამ ამბავში მართალი და რა — ფანტაზია, ვერცხვები, უცნაური რუსის ქალის საიდუმლოდ მოსვლა და გაპარვა? — ეკერა პირზე და აღელვებდათ.

ასეთ აღელვებულ ლაპარაკში ვიყავით, რომ დავინახე ლენ. გ. მაზნიაშვილი, აჩქარებით გამოსული ზემოაღნიშნულ „შტაბის“ შენობიდან, რალაც დაკეცილი ქალაღდის ნაგლეჯის ქნევით ჰაერში: „აბა ჩქარა, ერთი ცხენი მიშოვეთ, შიკრიკი უნდა გაიგზავნოს შავნაბაღაზე!“

შეიქმნა რალაც ჩოჩქოლი... საღა გვყავს ცხენები? — აგერ ცხენები... ეგ გვარდიისაა, ჯარს არ ეკუთვნის და სხვა...

ჩემი თვალით ვხედავდი ათიოდე მშვენიერ ცხენს, დაბმულს შორიახლოს ფარდულში, ფრუტუნით ქერსა და თივას რომ სჭამდნენ, მაგრამ, — მტკვრის გღმა და გამოღმა რამდენიმე ვერსის ფრონტის სარდალს, ლენ. გიორგი მაზნიაშვილს, — არა მარტო შიკრიკისათვის, თავისათვისაც არა ჰყავდა ცხენი... რომ „ეკუნკულნა“, — ზაქარია გურულეების „სტრატეგიული“ ტერმინოლოგიით რომ ვილაპარაკოთ.

გაიმართა ხვეწნა-ჭიდილი-ვაჭრობა (183) ფრონტის უფროსისა და გვარდიის „წარმომადგენლის“ შუა, და, რის ვაი-ვაგლახით „კომპრომისით“ გათავდა: გვარდიელის ცხენზე შესხდნენ ო რ ნ ი, — ერთი გვარდიელი და ერთი ჯარისკაცი, შიკრიკი მაზნიაშვილისა საჩქარო ქალღღდით და წავიდნენ.

— აი, ხომ ხედავთ, რა პირობებში გვიხდება ომი, გეხვეწებით, ერთი ცხენი მაინც გამომიგზავნონ ასეთ საჭიროებისათვის, გამოყარა ხელი მაზნიაშვილმა და წამიყვანა იმ ადგილების საჩვენებლად, საცა „ჩემი ბიჭები ვეფხვებივით იბრძოდნენ... აი, ამ სანგარში (ნახევარ რკალად იყო ნათხარი და გამაგრებული მიწა) შემოიჭრა მტერი, მაგრამ დახოცეს, დასჭირეს, გაჰყარეს და ტყვეები ჩავიგდეთ ხელ-

შენიშნვა (183): — ერთ საათში დაგიბრუნებთ!

— არა, ეს გვარდიის ცხენებია, თქვენ საკუთარი უნდა გყავდეთ!

— კაცო, რა დროს მაგაზე დაევა, საჩქარო საქმეა!

— გვარდიის შტაბი ნებას არ იძლევა ჩვენი „ინვენტარისა და იარაღის თხოვებაზე“... და ასე გაუთავებლად...,

ში. ორიოდ ცხენოსანი ესკადრონი რომ გვეყოლოდა, გაქცეულ-სტრასტის დევნით, სულ გავანადგურებდით და ათასობით კიდევ მეტს ტყვეებს ჩავიგდებდით ხელშიო...

ასე მივდევდით ლაპარაკით მტკვრის პირს, რომ საღდაც შორიდან, მტკვრის მარცხენა ნაპირიდან წამოვიდა ზუზუნით ყუმბარა და ღენ. მაზნიაშვილისაგან ათიოდე ნაბიჯზე ქვიშაში ჩაიფლა შიშინით. ღენერალს ყურადღებაც არ მიუტყვევია, განაგრძობდა ამბავს და წინ მიდიოდა; მეც მივდევდი. ხუთი თუ ექვსი ყუმბარა გვესროლეს და იქვე სულ ახლო სილაში იფლობოდა.

— ერთი ზარბაზანი ისვრის და ისიც ასეო! „ბატარეაც“ არა აქვთო.

ამის შემყურეს, მეც არაფერი შიში არ მიგვრძნია და ისევე არხეინად დავბრუნდით. მითხრა: გადაეცით თბილისში, რომ არაფერი საშიშო არ არის, ფრონტი მთლიანად გვიჭირავს, გარდა 318 სიმაღლისაო (184) და თუ დაპირებულ ბათალიონს დააჩქარებენ, კიდევ დიდხანს ვერას დაგვაკლებენ ეს უნიფხვო ბოლშევიკებო.

ისე დაშშვიდებული წამოვედი, რომ ნასადილევეს, დაქანცულს, დამეძინა და მარტო საღამოს 9 საათზე მივედი „ფრასკატი“-ში, ახალი ამბების გასაგებად.

შშვიდობიანად ვლაპარაკობდით ომიანობაზე, რომ შემოვარდა ვეშაპელი და გამოგვიცხადა: „ბრძანებაა გაცემული, 12 საათზე ღამე იხსნება ფრონტი და თბილისსა ვტოვებთ!“ -ო.

— როგორ, რათა, ვისი ბრძანებაა? დილას ფრონტზე მაზნიაშვილი მარწმუნებდა არაფერი საშიშროება არ არისო და რა მოხდა ამის შემდეგ?

— მთავრობის დადგენილებაა... და, ხეირიანადაც აღარ აგვიხსნა, ისევ გავარდა.

შენი შნვა (184): იქნება სიმაღლის ნომერი მეშლება, რომელიც დამისახელა, მაგრამ, ფეხითვე რომ უკანა ვბრუნდებოდი თბილისს, გზაზედ შემხვდა სწორედ ამ სიმაღლისათვის განკუთვნილი ბათალიონი. და შემდეგაც უთქვამს: ფრონტზე ცარიელი ხარვეზი 24 თებერვალს არსადა გვქონიაო.

ისეთი თავზარ-დამცემი ამბავი იყო მორალურად, რეპუტაციულ მჯეროდა, მაგრამ ჩაბნელებული, უკვე მიძინებული-ძიწყნარებული თბილისი, საიდანაც მთავრობა და სამხედრო ძალა იპარებოდა ხალხის გაუფრთხილებლად, — მძიმე შთაბეჭდილებასა სტოვებდა.

ჩემი ზოგი ნათესავ-მეგობრები გავაფრთხილე, ასეა საქმე და, თქვენზეა დამოკიდებული, დარჩებით თუ წახვალთ-მეთქი. ეტყობა, სხვებიც ასე მოქცეულან, რადგან ვერაზე უკვე დიდი მოძრაობა იყო.

ლამის მეორე საათი იქნებოდა, როცა დაღვრემილი შეევხვდი კოჯრის გზიდან მომავალ, გაკვირვებულ და თავჩაქინდრულ იუნკრებს. ეხლა კი დავიჯერე ჩვენი უბედურობა, მაგრამ მათსავით არ მესმოდა, თუ რითი იყო გამოწვეული ეს მოულოდნელი უკან დახევა, თბილისის დატოვება...

თ ბ ი ლ ი ს ი ს დ ა ტ ო ვ ე ბ ა . როცა კითხულობთ ბ-ნ ნ. ჟორდანის „ჩემი წარსული“-ს ზოგიერთ გვერდებს, დაწერილს ვითომ 1939 წ., გამოცემულს 1953 წელს, — 1921 წლის ომზედ, — ძალაუნებურად მოგივით ფიქრი, თუ ეს კაცი ამ 32 წლის განმავლობაში (და წინადაც ალბად), როდის უფრო ვერაგი, ცრუ და უვიცი ყოფილა? — როცა „აღწერილი“ ამბები ხდებოდა, როცა სწერდა, თუ როცა კვდებოდა? რადგან მისი «მახლობელნი», — ჩემის აზრით კი, მ ტ ე რ ნ ი (:თორემ ასეთს იწილო-ბიწილოს თავიანთ ბელადს როგორ დაუბეჭდავენენ?), — გულის აჩუყებით ამტკიცებდნენ, — „სანამ თვითონ თვალით არა ნახა გამოცემული, ბოლომდე სიკვდილს ებრძოდა“-ო. (ქ-ნ ინას ნათქვამია).

თავი დავანებოთ იმ გეოგრაფიულ სიზმარს, რომ მცხეთასა და გორს შუა, — „აქსტაფაში“ გამოეღვიძა: „და ვ ი ნ ა ხ ე სადგური აქსტაფა“-ო. „გამიკვირდა“-ო, გ ა ვ ა ჩ ი რ ე ბ ი ე მ ა ტ ა რ ე ბ ე ლ ი, ჩ ა მ ო ე ხ ტ ი“-ო! (გვ. 182).

მეც გამიკვირდებოდა და მკითხველსაც, სრულიად უწიგნო კაცსაც, რადგან „ფატა მორგანა“ საქართველოში არ იცის და მცხეთის აქედან (ქუთაისისაკენ), თბილისის იქითა (ბაქოსაკენ) აქსტაფას,

ადამიანი, და ისიც გაჩერებულ-ჩამომხტარი, „მირაჟში“¹ ხავდა.

ჰო და, გავცდეთ ამ „აქსტაფას“. თურმე ჯერ კიდევ თბილისში, ლენ. კვინიტაძე, მთავარსარდალი, ეუბნებოდა, — და არა ერთხელ; რაკი „დღეში ორჯელ“ დადიოდა ჟორდანია შტაბში და ლენერალი დაჟინებით იმეორებდა: „—ერთად ერთი გამოსავალია უკან დახვევა, გრძელი ფრონტის შემოკლება, მცხეთის მიმართულ ეზით გამაგრება, ზარბაზნების დაწყობა მალლობზე და იქიდან თბილისის დაცვა“ -ო. (:ჟორდანია dixit! გვ. 178).

ბატონმა კვინიტაძემ ამაზე უპასუხა უკვე: „სოღანლულის ქედინდან მცხეთამდე არა ნაკლებ 30 კილომეტრია, ჩვენი ზარბაზნები ისროდნენ 7 კილომეტრზე. ასე გამოჩნდება ხოლმე მოგონილი ტყუილი“-ო. (იხ. ლენ. გ. კვინიტაძის „ჩემი პასუხი“, გვ.20—21, პარიზი; 1954). მაგრამ, ჩემის აზრით, ბ-ნი კვინიტაძე სცდება: თუ კი მცხეთის აქედან, თბილისის იქით აქსტაფა სჩანს ჩამომხტარისათვის, რატომ არ შეიძლება გაქცეულისათვის, მცხეთიდან სოღანლულში, 7 კილომეტრზე მსროლელი ზარბაზანი მისწვდეს? თუ კი ზარბაზანში ჟორდანია ენას ჩასდებთ, სოღანლულს კი არა, აქსტაფასა და საინგილოსაც გადააცდენდით, რადგან მათი ცოდნის რუკაზედ (185) და დიალექტიკის კანონით, ეს სულ ადვილია(186); განა არ გახსოვთ: „სანამ ხმალი მოვიდაო, ენამ თავი მოსკრა“-ო? და ენის ზარბაზანს მეტი არ შეუძლიან? თუ კი ქიზიყელების პანტის ზარბაზანმა ისეთი ამბავი დააღწია, ლანჩხუთელების ენის ზარბაზანს, ვითომ მეტი რატომ არ შეეძლო სულ რაღაც 30 კილომეტრზე?

შენიშნვა (185): აკაკი კახეთზე: „ქე, დიდი ქვეყანა ყოფილა“-ო. ურატაძე: „რა ვიცოდი, საინგილო სად იყო“-ო და ამ „აქსტაფას“ ამბავიც.

შენიშნვა 186): „ენა ტკბილი, ენა მწარე, ენა ქვეყნის ამომგდები.“ მართალია, ტყვია პირდაპირ მიდის ხოლმე, მაგრამ ენისას „ზიგზაგებიც“ შეუძლიან, წაჯე-უკუჯეკობაც და ჟორდანიათა ამის მეტს რას აკეთებდა, კალამთან ერთად?

* * *

„რანდევეუ“ მცხეთაში. ან, „რანდევეუ“ (?) თუ მცხეთაში ჰქონდა, ნუთუ მთელ მატარებელს ეძინა ძილის გუდასავით, რომ „აქსტაფაში“ გასაჩერებლად და... გამოიღვიძა „თავმჯდომარე-მაც“ და... მემანქანემა?

დღეების ანგარიში ხომ „ეშლება“ და ეშლება, ახლა საათებისას უყურეთ: დამის 3 საათის შემდეგ ნ. ე. გადის უკანასკნელი მატარებლით (გვ. 182) და მე — რ. გ. — გავედით იქიდანვე დილის 6 საათზე ფეხით (რადგან ურმით წაიყვანე ოჯახობა დილოში), მაშასადამე, სამი საათით უფრო გვიან ჟორდანიანზე. დილის 11 საათი იქნებოდა, როცა ავჭალის გამოსწვრივ, მუხათ-გვერდისაკენ შევხვდი კვინიტაძესა და მის შტაბს: შარაზედ რალასაც თათბირობდნენ. მარცხნივ თბილუმს აკეთებდნენ ჯარისკაცები. კვინიტაძემ მიბრძანა: „წადით მცხეთაში და თქვენს ნაწილში ჩადექით“-ო. წავედი და 25 თებერვლის საღამომდე ვიყავი იუნკრებთან ერთად მცხეთაში, მოწმე იქაური ჯერ მშვიდობიანი, მერე არეული ამბებისა... თუ ვ. გოგვაძემ როგორ „გაანადგურა რუსების მომხტარი ცხენოსნები ავჭალასთანა“-ო. როგორ გასქდა ერთად-ერთი ყუმბარა მცხეთის გადმოღმა რკინის გზაზე, რა „პანიკა“ შეიქმნა და კაცი, ცხენი, ჯარი და სხ. გარბოდნენ. მატარებელიც დაიძრა ზედ აკუნწლული ხალხით და ჯარისკაცებით, დაახლოებით ნაშუადღევის 6 საათზე. არ ვიცი, ამ დროს სად ეძინა, ან გამოეღვიძა ჟორდანიას (მცხეთასა და გორს შუა ან ქსანში, ან კასპში, ან გრაკალში; — სხვა „სადგური“ არ არის, გარდა „რაზიეზდებისა“, ე. ი. ასაქცევისა და აქსტაფას რა უნდოდა?), მაგრამ, ნუთუ ისე წელა დადიოდა მისი მატარებელი, რომ მცხეთაში და გორშიც მე ფეხით უფრო ადრე ჩავედი, რომ მას მცხეთაში უკვე აღარავინ დახვედრია? თურმე. მაშ იმოდენა პანიკის ხალხი და ჯარი, მოგროვილი სადგურზე და გარშემო, 25 თებერვლის საღამომდე, ძილში გამოეპარათ მასა და მის „მხლებლებს“? მემანქანესაც?: „მცხეთაში არავინ შეგვხვედრია“-ო! რომ უთქვამთ, და, არა მარტო დაუჯერებია ეს სიცრუე, არამედ უტიფრად უმატებს: „ახლა მივხვდი ყველა-

ფერი(?), მცხეთის ფრონტი იყო მომიზეზება ომის გასათავებლად“-აო. და ასეთ მძიმე ბრალდებას მთავრობის თავმჯდომარე ადებს მთავარსარდალს ასე იოლად?! ამასა ჰქვია „с БОЛЬНОЙ ГОЛОВЫ да, — на здоровую“ რუსულად, ან „ძილის მომიზეზება“ — ქართულად, თორემ სამი საათიდან მცხეთის დაცლამდე, გაიარა სულ ნაკლები, 15-მა საათმა და ან ამდენ ხანს სად ეძინა, ან 15 საათი როგორ დადიოდა „უკანასკნელი“ (?) მატარებელი თბილისიდან... „აქსტაფამდე“, რომელიც, — მათი გეოგრაფიით, — მცხეთასა და გორს შუა გადმოსკუპებულა? ეს მატარებელი „უკანასკნელი“ ყოფილა, მაშ, რიცხვით კი არა, არამედ სიჩქარით?

მართალია, ბოლშევიკებს უთქვამთ, „ქართველები ისე გარბოდნენ, ცხენით ვერ დავეწიეთო“, მაგრამ ამას სტყუოდა მტერი, და აი „მეგობარი“ თავმჯდომარის ანგარიშით გამოდის, რომ თვითონ მატარებლითაც ვერ დაეწია. Un peu exagéré დიალექტიურადაც: „აქილესი კუს ვერ დაეწია“. და ისიც 25 თებერვალს, როცა მთავარსარდალი, რომელთანაც „რანდევეუ“ ჰქონდა, გავიდა მცხეთიდან მარტო 26-ს დილას. „ტყუილს მოკლე ფეხები აბიაო“, ამბობენ, და ჟორდანიას „უკანასკნელი მატარებელი“ — სულ მთლად კუტი ყოფილა, ან მეტად მძიმე ტყუილებით დატვირთული.

* * *

გორთან. მართლაც: „გავსწიე გორისაკენ, იქ დამხვდა შტაბის და კვინიტაძის ვაგონები, ყველა უთავბოლოდ გაბნეულნი მის-მის კუნჭულში. (ვინ? ვაგონები თუ შტაბი და კვინიტაძე? რ. გ.) არავითარი მზადება ომის გასაგრძელებლად“. გამოდის, რომ კვინიტაძე, ან მისი და მისი შტაბის ვაგონები უკვინიტაძეოდ, რომელიც მცხეთიდან დაიძრნენ 26-ს, (ე. ი. ერთი დღით უფრო გვიან) უფრო ადრე ჩასულან გორში, ვიდრე ჟორდანიას ცრუ ვაგონები, იქ მისულნი 25-ს? ასეთს იგავებს საბა-სულხან ორბელიანის „სიცრუის ქვეყანაშიაც“ ვერ შეხვდებით.

მით უმეტეს რომ იუნკრების რაზმთან ერთად, მეც ვიდექი, გორის გამოსწვრივ მთაზედ და მხედრები, კი არ „ემზადებოდნენ“

ომისათვის, რაც „არ დაუნახავს“ ჟორდანიას, არამედ, — აწარმოებ-
დნენ: ხიდისთავს გაღმა გამოჩნდა ბოლშევიკების ცხენოსანები, რა ზმე...
(დურბინდში დავთვალეთ 70 კ.); გოგვაძემ ჯავშნოსანიდან ლურჯი...
მი ყუშმარა ესროლა; ჩამოქვეითდნენ და ისევ ტყეში შეაფარეს თა-
ვი. რადგან გორის არე-მარეს კარგად ვიცნობდი, იუნკერთა ოფიც-
რობის თანხმობით გამოვიქეცი შტაბში, რომელიც გორის სადგურზე
იყო. შარა გზაზე დავინახე კვინიტაძე: „ბატონო მთავარსარდალო,
იუნკრობის უფროსობა თხოულობს მოგვცეთ ნება (-ბრძანება) მო-
უაროთ 70 ცხენოსანს და ყველანი დავატყვევოთ!“

კვინიტაძემ ნაღვლიანად ჩაიციხა: „აბა როგორ გავიშვით წინ,
დახეთ რა ხდება...“ და მართლაც: „შოსეზედ“ უკან მოდიოდა,
თავისი ნებით მოხსნილი, „გურული გვარდია“ — სამასამდე კაცი —
თავით-ფეხებამდე შეიარაღებული და მწყრივად. წინ მოუძლოდათ
უფროსი და... „მარკიტანტკა“, იაშვილის ქალი, ცალ გვერდზე პაწია
„ბოჩკით“, მეორე გვერდზე ჩანთით. რომ გამოგვიარეს... თითქმის
ყველა ერთსა და იმავეს იმეორებდა: „ამხანაგებო, პატრონები ალა-
რა გვაქვს... ავადა ვართო“ (187)

კვინიტაძემ მიბრძანა: „როგორც კი მთელი ფრონტი ხაშურამ-
დე გადაიწევეს, მოვივით ბრძანება — უკან დაიხიოთ. ეხლა
კი უთხარით იქ მალა, მანამდე ფეხი არ მოიცივლონ“. მეტად მე-
წყინა და თავჩაქინდრულმა გავსწიე მალლობებისაკენ (დარწმუნებუ-
ლი კი ვიყავი, იმ 70 ბოლშევიკს, მწყრებივით ან ამოვხოცავდით, ან
ტყვედ ჩავიგდებდით, ნება რომ მოეცა ზურგში მოვქცეულიყავით,
სოფელ ხიდისთავის ნაცნობი ხევიდან შემოვლით). და რა ვნახე:
მთის ძირში, ცხენოსან გვარდიელებს, — იქნებოდა 40 — 50-ოდე,
გაემართნათ „მიტინგი“ და კამათობდნენ, თუ რა ექნათ ასეთ
მ დ გ ო მ ა რ ე ო ბ ა შ ი ?

ბრძანების მატარებელს, უფლება არა მქონდა მომეცაღნა გვარ-
დიელთა „თათბირის“ ბოლომდე, მაგრამ მალლობიდან დავინახე უკ-

შენიშნვა (187): მართლა თუ ტყუილად ყველა „დათვის
ავადმყოფობას“ ჩიოდა თურმე, როგორც მერე „სანიტარებმა“ გვი-
თხრეს.

ვე, რომ გაიყვნენ ორ ნაწილად, — ერთი წავიდა უკან, და მეორე წინ და, ჩამოქვეითებულნი, ჩაწვნიან თხრილებში და ეს სამწუხარო ბრძანება და მოვლენების მსვლელობა დაწვრილებით გადავეცი ჩემს უფროსს ოფიცრებს და ჩემზე უნცროსს იუნიკრებს.

ჟორდანის არაფერი დაუნახავს, გარდა „დაბნეული შტაბისა და ვაგონებისა... მის მის კუნჭულში“ (?), არაფერი გაუგონია, არც „რევოლუციის პირველი სალთადის“, ვალოდია გოგვაძეს ზარბაზნების ჭეჭვისა და... „ავადმყოფი“, ცხენით წასულა უღელტეხილის სიმაგრეების დასათვალიერებლად (გვ. 183). იქაც „არც სიმაგრე, არც თხრილი, არც კაცი, არავითარი წინასწარი ზომა“ არ უნახავს, გარდა დეზერტირებისა, და, წასულა, ავადმყოფი ცხენით (?), ქუთაისში და მერე ბათუმში.

ან როგორ რა უნდა დაენახა, ან რა გაეგონა მართლა ავადმყოფს, წინასწარ გაქცეულს, როცა ამის შემდეგ იყო, ლენერალი გ. თაყაიშვილი რომ უღელტეხილს ამაგრებდა. თხრილები და სიმაგრენი კი არა, ციხე-გალავნები რომ აეშენებინათ, როცა კაცს არ უნდა, „რიყეზედ ქვას ვერ დაინახავსო“. და იმას კი არ ამბობს, რომ ეს მისი დანახული „დეზერტირები“ — სულ გვარდიელები იყვნენ და არავითარ სიმაგრეს გროშის ფასი არა აქვს, თუ აღამიანი არა მაგრობს: „ვაჟკაცსა გული რკინისა და ფარი უნდა ხისაო“. მთელი ომის განმავლობაში კი 1921 წელს ხუთასი ქართველიც არ დახოცილა. ათასიც რომ დახოცილიყო, საქართველო იმ დროს გადარჩებოდა, რადგან ტყუილად არ არის ნათქვამი: „როცა სამშობლოსათვის კვდებიან მამულიშვილნი, მაშინ სამშობლო არა ჰკვდება“-ო. სოფელ ოსიაურთან დიდი ბრძოლაც მოხდა, საცა 120 ჯარისკაცი მოკვდა და დაჭრილებს, ჩვენი წითელი ჯვრის ექიმები, „სანიტარები“ და მოწყალეების დანი, ქალბატონ ელენე ჩიჯავაძეს მეთაურობით, — ვერ ასლიოდნენ, ფრონტის უკან, ხაშურში... თუ მკითხველი „ს. დ.“ არ არის, ალბად ეხსომება, რომ ხაშური, ოსიაური და სხ., უღელტეხილის წინაა — არა „დიალექტიურად“, არამედ — გეოგრაფიულად.

ოსიაურის ბრძოლა. მერე იცით, რა მოხდა ოსიაურ-ხაშურში? მთავარსარდლის ბრძანებით, განთიადისას, ჯარისკაცებმა მხრიდან და გვარდია — მარცხენა ფრთიდან, უნდა გადსულიყვნენ შეტევაზე (პირველად მთელი ომის განმავლობაში), ოსიაურთან დაბანაკებულ 3.000 ბოლშევიკის წინააღმდეგ. ჯარმა შეუტია თავის დროზე, დიდი ზიანიც მიაყენა, თითონაც დაზარალდა (აქ ყველაზედ მეტი დაიხოცა და დაიჭრა ჩვენი) და ბოლშევიკები უკვე იარაღსა ჰყრიდნენ (მერე გავიგეთ, თბილისის ევაკუაციასაც კი აპირებდნენ, პირველი დებუშები რომ მისვლიათ), მაგრამ გვარდია, იმის მაგიერ, რომ შეტევაზე გადასულიყო, ორი საათის... დაგვიანებით, — მოიხსნა და უკან წავიდა — („წვიმა მოდის, ცივა და რავე დავდგეთო“?!): ბოლშევიკებმა გული მოიცეს და კონტრ-იერიშზე გადმოვიდნენ. აი, ამ დროს დაზარალდნენ ყველაზედ მეტად ჩვენები.

ჩვენ, იუნკრები, ხაშურის სადგურზე გამწკრივებულნი მთავარსარდლის ერთად-ერთ „რეზერვში“, თვალით რომ ვხედავდით გამოქცევაში ყოჩად გვარდიელების ჯგუფს, — მე მივმართე კვინიტაძეს: „გვიბრძანეთ, დავხოცოთ, შევაჩეროთ დეზერტირები!“ დენერალმა მარტო შემომიბღვირა და... მხოლოდ პარიზში ამიხსნა ეს სიჩუმე: „სამოქალაქო ომს ხომ ვერ გავაჩაღებდით, ომის დროსა“-ო: ჟორდანია ამ დროს უკვე ქუთაისში და იქნება ბათუმშიაც ბრძანდებოდა და ან რა უნდა დაენახა, ან გაეგონა?

და ამაზედა სწერს (გვ. 178): „არ შეუდგები ომის მსვლელობის აღწერას, ეს აწერილია, ცნობილია“-ო (188). და ისე კი „აღწერს“, როგორც აღწერს...

რომ ჩვენი სამხედრო ძალები არ აღმოჩნდნენ, საზოგადოდ, ქართულ, მაღალ დონეზედ, რაკი „მთავრობამ“ არ აფერი გააკეთა არც წინად, არც ამ უკანასკნელი ომისათვის მოსამზადებლად, — პირიქით, მხოლოდ ხელს უშლიდა, — მე უკვე მქონდა მოხსენება წაკითხული პარიზში, მაგრამ ისეთი ტყუილები ამასთან, რომ არც მცხეთაში დახვდა ვინმე, არც ხაშურ-ოსიაურში და სხ., —

შენიშნვა (188): სად? როდის? როგორ? ვისგან?

ამტკიცებს, რომ ჟორდანიას, მაშინ შიშისაგან დაბნეულე, გარბოდა და აღარაფერი ესმოდა, არც ხედავდა და, როცა ამ, მესამე-ნოქსე-ს ხულს ამბებზე სწერდა, — გაბოროტებით სხვაზე გადააქვს თავისი ბრალი.

ისედაც უბედური, წაგებული ომი, კიდევ არ უნდა დააფოლოს კაცმა სიცრუით, გაათახსიროს სხვები, რომ თავი უქკუოდ და უსინიდისოდ იმართლოს და უნახაობა, — დაუნახაობად აქციოს, ე. ი. საკუთარი უფიცობა, — უმადურობად.

დ. შარაშიძე თავის წიგნში და მრავალ ცრუ ქართულ თუ უცხო ენაზე გამოცემაში, — მენშევიკები ამტკიცებენ, რომ ჩვენი სამხედრო ძალები გმირულად იბრძოდნენ ექვსი კვირის განმავლობაში ბორჩალოდან ბათუმამდე; ჟორდანიას კი, თბილისიდან ბათუმის „პარახოტამდე“ არაფერი ბრძოლა კი არა, არც მზადება უნახავს, გარდა დეზერტირებისა (189). ორივე „წყარო“ სტყუის: გმირული ბრძოლები იყო მარტო თბილისთან; პატარ-პატარა ავჭალასა და მუხათვერდთან; მერე ასეთივე — გორთან; საშუალო — ოსიაურთან და ცოტა კიდევ ქუთაისის სადგურზე. მთელ დასავლეთ საქართველოში არავითარი ბრძოლები არ მომხდარა... არც გმირული, არც არა-გმირული, გარდა ბათუმისა ოსმალებთან, მაგრამ ეს იყო უკვე ბოლშევიკების ხელში გადაცემულ - გადასული ჯარისა, მენშევიკ ჟორდანიას ხელით, 17 მარტის ხელშეკრულებით სამტრე-ღიაში.

ყველას შეუძლიან კრიტიკით მიუღდგეს ჩვენს ომსაც, ზავსაც და მთელ დამოუკიდებლობასაც, ჟორდანიას არა, რადგან მთავარი პასუხისმგებელი ის იყო. და ამიტომაც, ალბად, მისი „წიგნი“ სიცრუით სავსე, რომ სიკვდილამდე უპასუხისმგებლო ადამიანი დარჩა, როგორც პიროვნულად, ისე როგორც სახელმწიფო კაცი. ისედაც საცოდავ შთაბეჭდილებას უფრო ახდენს ამ წიგნით.

შენიშნვა (189): გასაკვირველია, რომ არც ვ. გოგვაძეს გმირობა უნახავს და არც მისი, მუდამ ნაქები გვარდიის, მუდამ დეზერტირობა გაუგია.

პროპაგანდა. საოცარია, თბილისიდან ბათუმამდე, ქუთაისის შევლით, თითქმის მთელი მანძილები ფეხით გავიარე და დენა მოლაქლაქე, ლაი-ლაის ხალხიდან ერთი არავინ შემხვედროს, ვისმე რაიმე სიტყვა ეთქვას გამამხნევებელი, დამამშვიდებელი, ან გამჩერებელი იმოდენა უკან დახეული ჯარისა, თუ მულამ გაქცეული გვარდიისათვის. სად იყო ბატონი ევგენი გეგეჭკორი, რომელსაც თურმე „300.000 რუსის ჯარი, «მე-300-ე ვერსტზე», თბილისის ასაკლებად წამოსული ფრონტიდან, სამი მძლავრი სიტყვით, — რუსეთისაკენ გაუბრუნებია!“? სად იყო კაკი წერეთელი, „განთქმული ორატორი“, რუსეთში რომ გრგვინავდა ნგრევის დროს, ჩვენში ას-ოც იმისთანავე „პარლამენტის ორატორთან“ მგელივით კბილებს აკრაქუნებდა „კონტრრევოლუციისა და რეაქციის“ წინააღმდეგ?

სად იყო გიგო ნათაძე, მედა ვეშაპელი რომ „შავს რეაქციად“ ველანდებოდით, შიშნარევ თვალეზში? სად იყო სათნო სანდრო ლომთათიძე, „ინგლისის იმპერიალიზმი რომ დააჩოქა საქართველოს დემოკრატიის წინაშე“ ბათუმში?

სად იყვნენ ათასი, უფრო „დაბალნი სულითა“ და ორატორობის ხარისხით... ლენერალ-გუბერნატორები; პარლამენტისა და „დამფუძნებელი კრების“ წევრები; ერობისა და ქალაქების თავმჯდომარენი; აურაცხელი პროპაგანდისტი და „ტუტი ქვანტი“?..

...როცა ეს ჩვენი ომი, იყო არსებითად უფრო ფსიქოლოგიური ომი და «სიტყვას» მართლაც ბევრი რამ შეეძლო. ყველას ენა მუცელში ჩაჰვარდნოდა და ვინ ვის გაუსწრობდა ამ ენის მიტანაში ბათუმამდე, — ჯირითში იყო. მახსოვს, მცხეთაში რომ „პანიკა“ შეიქმნა, ყველაზე წინ, შავი ნაბდით და წითელი ცხენით უკან მიაჭენებდა რაფიელ ინგილო (ივანიცკი) და, თურმე იასონ კერესელიძე მისძახოდა: „სირცხვილი, სირცხვილი, სად გარბიხართ? სადა!“-ო. და ორიოდე კაცილა ვამშვიდებდით და ვაწყნარებდით „პანიკერებს“, უარესი არ მომხდარიყო, ერთმანეთი არ დაეჭყლიტათ, არ გაეთელათ. გაღმა ვ. გოგვაძეს ჯავშნოსანი სქექდა, გამოღმა — ერთმა მტერიანმა ყუმბარამ, — ხალხი დააფრთხო. სად იყვნენ მაშინ ნაქები ენა-მჭერმეტყველნი? „მოწინავენი“... გაქცევაში.

გორში, საცა ჟორდანიას არაფერი დაუნახია, გარდა ^{დღესასწაულის} ვაგონებისა, ნეტა თუ ან თითონ ამოუღია ხმა, ან თავისი ^{საუბრის} ნებისაგან ერთი „ორატორი“ მაინც უნახავს?

და მე კი, ჩემი ბლაგვი ენით და ერთი ნაგანით (გარდა იმისა, რაც აქვე მაქვს მოთხრობილი), — 27 დეზერტირი, მათში ორი უ ხ მ ლ ო, მაგრამ გუ და წამოკიდებულ ოფიცერი და 25 თოფიანი ჯარისკაცი, — გავაბრუნე, ისევ თხრილებში ჩავაწვინე და თოფს ვასროლინებდი. სწორედ ამ დროს, ალბად ჩემსავით მოქცეულმა, ახალგაზრდა, ლამაზმა ოფიცერმა, მოიყვანა მარჯვნიდან 20-ოდე გვარდიელი და „ჩემ“ ჯარისკაცებთან გვერდზე თხრილებშივე ჩააწვინა. 50-ოდე კაცისაგან შემდგარმა რაზმმა, — დიდი არაფერი გაგვიკეთებია, ალბად, მაგრამ ერთი საათით მაინც შევაფერხეთ მტრის წინ წამოწევა ჩვენს ნაკვეთზე. ასიოდე ჩვენისთანა „ქეციანი“ ორატორი, ათასიოდე „დეზერტირს“, ვეფხვად თუ არა, „მსროლელ ერთეულად“ მაინც ხომ გადააქცევდა? მაგრამ სად ვინ იყო?

შენი შინვის მაგიერ: მეორედა ვხედავდი «ბანიკასა»: 27 ახალგაზრდა, თავით-ფეხამდე შეიარაღებული, როგორ თრთოდნენ ერთი კაცის წინაშე:

- სადაა თქვენი ხრმალი?! შეუყვირე ოფიცრებს.
- დაგავიწყდა!-ო (Sic!).
- აი, თქვე ლაჩრებო, გულები არ დაგავიწყდათ და ხრმლები დაგავიწყდათ? (:ორთავეს, „მარლაში“ გამოხვეული, დიდი რალაც, მუთაქასავით გრძელი ბოხჩები ეკიდა).
- აი, შე მხდალო! — წავავლე ხელი ხიშტში ნაპირა ჯარისკაცს, — მოიტა ეგ თოფი, რა შენი საქმეა, დედაკაცივით ნემსი და მაკრატელი უნდა გეჭიროს-მეთქი.
- არ მანებებდა, იქით გაიწია, მე აქეთ ვწევდი... რამდენჯერმე.
- ამ ტყვიას დაგახლი, ეხლავე თუ არ გაბრუნებულხარ!
- არა, ბატონო, თოფს ნუ წამართმევ, სირცხვილია...

ხელები უკანკალებდა და მეც უცებ გამიარა თავში: თოფი უკან კი არა, წინ რომ წამოსწიოს და მატაკოს ხიშტი, რა შემიძლიან მართოს 27 კაცთან? მაგრამ ვაგიგონია? ცხვრები უფრო გამბედავნი

ყოფილან ასეთ შემთხვევაში. შეიძლება ისიც მოქმედებდა, ჯერ უკან ოციოდე ნაბიჯზე ერთი იუნკერი მომდევნა თოფით და უფრო შორს ქედზე, იუნკერთა ასეულის მწყობრი იდგა, და, როცა დავჭყვივ-

ლე: — ეხლავე თხრილებში! ყველა გაბრუნდა და ჩაწვა.

ჩემ გვერდზე რომ იწვა, ხელები უკანკალებდა, თითები ძაგდაგებდნენ, თოფს ვერა ხსნიდა, რომ პატრონა—მასრა ჩაედო. მე ვაშოშმინებდი, თავზე ხელი გადაუსვი, „ნუ გეშინიან! სირცხვილი არ არის, ამოდენა ხალხში თოფი ვერ გიხმარია?“ და მე თვითონ ჩაუწყე მასრები. თანდათან დამშვიდდა და სხვებთან ერთად მიზანში სროლა დაიწყო.

მარჯვნიდან რომ გვარდიის ოფიცერმა, ჩასხმულმა ახალგაზრდამ, — ყელი „მარლით“ შეხვეული ჰქონდა, მგონი დაჭრილს, — თავისი გვარდიელებიც ჩააწვინა თხრილებში, — მოვიდა ჩემთან, გაპრწყინვებული თვალებით გამეცნო (თუ არა მლაღატობს მეხსიერება, — „მგელაძე“ო, სთქვა), — და — ომი ესა ყოფილა!?!-ო, თითქო მკითხა, ხელით დაწოლილ ჯარისკაცებსა და გვარდიელებზე ჩვენებით, — გადაღმა გორაკზე გამოჩენილ მტერს, თავი არ ამოვაყოფინეთ.

კარგად არ მახსოვს, გორშივე იყო, ხაშურში, თუ სადმე მათ შუა, ლიანდაგზე გაჩერებული მატარებელი დავინახე და კარებში იოსებ გობეჩია; მიუხტი...

— კაცო, ეს რა ამბავია, ერთი მოქადაგე როგორ არსადა ჩანხართ, ვერა ხედავთ, გამხნევებაა საჭირო?..

— მე რას მეუბნები, აგერ ამავე მატარებელში თქვენი კედია და მთავრობის წევრებიც არიან, ქუთაისში მივდივართ... იქ მოდი და... მოვითხოვოთ.

ესეც ვამიკვირდა: „განთქმული რევოლუციონერი“ — ს ი ც ი - ლ ი თ მეპატიებოდა ქუთაისს და ჩემ მეთაურ „ორატორთან“ და „მთავრობის“ მჭექარე მოენებთან?!, როცა აქ სისხლი იღვრებოდა.

ხვრეტა. აღარც ის მახსოვს, რომელ სადგურზე, უფროსად ვიხსენებ, და, ყოველ შემთხვევაში, არ იქნებოდა — ვ. ულენტმა 11 ჯარისკაცი, დეზერტირობისათვის, დაახვრეტინა და ამ თერთმეტში, მე ვერც ერთი გვარდიელი ვერა ვნახე, თუმცა, პროპორციულად, თუ ასეთი სასტიკი ზომა იყო საჭირო, — 111 მაინც უნდა დაეხვრეტათ, და, უფრო სამართლიანად (190).

„ოსიაურის“ შემდეგ, უღელტეხილზედ რატომ არ მოხდა „შემადგერხებელი ბრძოლა“, ან ბრძოლები, ჩემთვის დღემდე უცნობი დარჩა.

ამბობდნენ, „ტუნელში ზარბაზნები ძლივს გაიტანესო; მამისონის უღელტეხილით ყაზახები(?) ჩამოსულანო; შავი ზღვის ნაპირით რაღაც დივიზია მოდისო“ და სხ. და სხ., მაგრამ „სტრატეგიული მგდომარეობა“ ჩემთვის გაუგებარი იყო და არის.

„ოსიაურის“ შემდეგ ერთი უცნაური, მეტი რომ არა ვსთქვათ, სცენის მოწმენი კი გავხდით, იუნკრები: ლიანდაგზე ხმამაღლა „კ ა მ ა თ ო ბ ე ნ“ — მთავარსარდალი კვინიტაძე და გვარდიის ერთ-ერთი სარდალი დგებუაძე.

საგანი კამათისა არ გვესმოდა, მაგრამ გვაკვირვებდა და გვაშფოთებდა, თუ როგორ უბედავს უნცროსი უფროსს, ასეთს თავხედობას. გვეყურებოდა ნაგლეჯ-ნაგლეჯი ფრაზები მხოლოდ!

— აქ უნდა დარჩეთ, გვარდიას უპატრონო!

— ...მე უნდა წავიდე ქუთაისში, მთავრობასთან!

— მთავრობას მე გადავცემ!..

— მეც მოვდივარ.

— ...არა!.. და კვინიტაძე ჯდება წინა ვაგონში: დგებუაძე შე-

შენიშნვა (190): ეს ხვრეტა თვითონ ჟორდანის უბრძანებია: „საჩქაროთ მოვაწყვე სამხედრო-საველე სასამართლო არა სამხედრო პირთა თავმჯდომარეობით, რამაც შეიტანა ცოტაოდენი შიში და წესრიგი გაქცეულ ჯარის ნაწილებში“. (გვ. 183). (მართლ-წერა ავტორისაა, ხაზები ჩემი. რ. გ.): აი რატომ, სამხედრო სასამართლო, არა-სამხედროს თავმჯდომარეობით, — ხვრეტავს მხედრებს, არა-მხედრების მაგიერად.

უხტა უკანა ვაგონს, მაგრამ, მატარებელი დაიძრა და დგებუადეს. გონი მოხსნილი დარჩა.

არ ვიცოდით, სად წავიდა კვინიტაძე; მობრუნდა ერთი თუ ორი(?) საათის შემდეგ და ჩვენც ჩაგვისხა მატარებელში.

არ ვიცი, სად დაეწია, ან თუ დაეწია „უკანასკნელი“ მატარებლით... მუდამ სადღაც «წინ» მყოფს... უორდანიას:

მაგრამ ჩვენ აღშფოთებულნი ვიყავით: „რას ელაპარაკება დე-წერტირების სარდალს?! რატომ არ გვიბრძანებს მის დაჭერას?!“. ერთი ნიშანი რომ მოეცა, — დაეხვრეტლით, ან ხიშტებზე ავაგებლით, „დისციპლინის უტიფრო დამრღვევს“.

მაგრამ, ალბად მაშინაც იმას ფიქრობდა, რაც მერე მითხრა პარიზში: „...სამოქალაქო ომს ხომ ვერ გავმართავდით!..“ ო:

ქუთაისში.

ეს კი ვიცი, ქუთაისში ჩემი მიმართვა ცალკე „მოღვაწეებისადმი“, თუ დაწესებულებებისადმი: „რალაც ზომების მიღებაა საჭირო, ხალხის გასამაგრებლად, მხედრობის შესაჩერებლად“, — ყველგან ერთნაირ დაბნეულობას ხვდებოდა: „დიახ- დიახ, და-წერეთ, მიიტანეთ... იქ... იმასთან“... (ასახელებდნენ სხვა დაწესებულებას) და თვითონ ყველას პირზე „ევაკუაცია“, ბათუმი ეკერა. ერთი-ორად გაზრდილი ქუთათური მოსახლეობა ყველა მხრიდან მოსულებით, ჭიანჭველას ბუდესავით ირეოდა, აქეთ-იქით ეჩქარებოდა ყველას, მაგრამ „სატახტო ქალაქს, — უორდანიას ენით რომა ვსტქვათ, — ომისთვის სამზადისი არაფერზედ ეტყობოდა“.

მეორე დღეს, დილიდანვე ხალხს უკვე შფოთვა დაეტყო და ყველას სადგურისაკენ ეჩქარებოდა. კითხვაზე, მიმეორებდნენ: „მამისონის გზით ყაზახები გადმოსულან, ქუთაისში მოდიან“-ო.

ვინ ყაზახები, რამდენი? არავის ესმოდა და გარბოდნენ. ერთი კი აშკარად ეტყობოდა, გარბოდნენ უფრო მოსულნი; ადგილობრივნი უფრო ზანტად და ინდფერენტულად იქცეოდნენ. შუადღე იქნებოდა მგონი, მზე კი მალლა იყო, მეც რომ სადგურისაკენ წავედი.

აქ საოცარი ამბები ვნახე: ხალხი გამალებით ეტანებოდა მა-

ქართული
ლიტერატურის
სახელმწიფო
ბიბლიოთეკა

ტარებელს, თუმცა „პანიკა“ არაფერზე ეტყობოდა. უცებ საბოლოო მოშორებით კედელთან გამოჩნდა სამი „ყახახი“, ე. ი. რუსის ჯარისკაცი, კარგად ჩაცმული და შეშინებულ-გალიმებული, ლაქლაქა ლოყებით, თოფებით ხელში... საიდანღაც რომ იგრიალა პირველმა ზარბაზანმა და გადაუარა კედელს, გამოჩნდა კიდევ 10-ოდევ... მაგრამ, ზედი-ზედ მოჰყვა კიდევ რამდენიმე ყუმბარა და ერთმა კედელიც შეანგრია. რუსები დაიმაღნენ. არ ვიცი, რამდენი გამოვიდოდა კიდევ, მაგრამ წინ მოედანი უცებ მოცალიერდა, არც ერთი შეიარაღებული ქართველი არც ჯარისკაცი, არც გვარდიელი, არც მილიციელი არ გამოჩენილა და აღარც რუსი. ამ „სცენას“ მეცა და სხვანიც ბევრნი, როგორც სეირს უყურებდით ასიოდე ნაბიჯიდან, ყველანი საკმაოდ გულგრილად. გაგრძელდა, შეიძლება, რამდენიმე წუთი და მიწყნარდა. არც ერთი თოფი არ გავარდნილა, არც მტრისა, არც ჩვენი მხრიდან.

მხოლოდ მერე, უკვე ვაგონებში ლაპარაკობდნენ: ვ. გოგვაძემ დაუშინა ზარბაზანი ჯავშნოსანიდან... „ოტსტუპლენიეს დასაფარავად“-აო. ვისი, რისი? — მატარებლებისაო!

ესე იყო „გამაგრებული და დაცული“ ჟორდანის „სატახტო ქალაქი“, საიდანაც: „ ვ ფ ი ქ რ ო ბ დ ი თ, ს ა ტ ა ხ ტ ო ქ ა ლ ა ქ ა დ გ ვ ე - ქ ნ ე ბ ა ქ უ თ ა ი ს ი და ი ქ ი დ ა ნ მ ი ვ ა წ ვ დ ი დ ი თ ყ ო ვ ე - ლ ი ვ ე ს ა მ ხ ე დ რ ო მ ა ს ა ლ ა ს, ჯ ა რ ს და ს უ რ ს ა თ ს მ ც ხ ე თ ი ს მ ე ბ რ ძ ო ლ ჯ ა რ ს “ - აო. (გვ. 182).

ამაზე, ჟორდანიამ მარტო 24 თებერვალს 1921 წელს კი არ იფიქრა, როგორცა სტყუის ჩვეულებრივად, არამედ ცოტა წინანდ, როცა 1912-ს წელს კიევში ხელმოწერით და რუკის შედგენით, მორალურად და თეორიულად, — ერთი მესამედი თბილისისა, ბორჩალოს მაზრიანად, დაუთმო სომხებს, მეორე მესამედი, — ადერბეიჯანს და მხოლოდ მესამე მესამედი (ალბად „ვერა“) გაიმეტა, — საქართველოსათვის.

ამაზე ფიქრობდა 1917 წელსაც, როცა „ბელინსკის“ ქუჩაზე №2, „სათავად-აზნაურო საკრებულოში“ წაგვიკითხა მოხსენება იმავე „კიევისებური“ შინაარსისა. ექვი მაქვს, (191) 1921 წლამდე,

წინადაც კიდევ ბევრჯერ უფიქრობია, მარტო ქუთაისზე *გაქურდულენი* იქნებ ლანჩხუთის „ფიქრის გორაზედაც“, ან „ჩანჩურეთში“ *შეძახეს* მოებშიაც, საცა „ნინოშვილის საფლავზედ დაიბადა საქართველო“ მათთვის. ამ მხრივ, მარქსისტულ-ინტერნაციონალური წარმოდგენა სამშობლოზედ, ბევრად არ განსხვავდება ხევსურის წარმოდგენისაგან: „სადაც ვშობილვარ, გავზრდილვარ და მისროლია ისარი, სად მამა-პაპა მეგულვის, იმათი კუბოს ფიცარი... ჩემი სამშობლო ის არი“, ან მენშევიკური ლექსით: „საცა კაცი კუქს გაიძღობს, მისი სამშობლო იქ არი“, გინდ ისარიც არ ესროლნოს, არც მამა-პაპის კუბო გეუღლვოს!

შემდეგ გამოიჩვენა, რომ მამისონის უღელტეხილით გადმოსულა 700 „ყაზახი“ (ამ გზებით ქუთაისამდე იმ დროს, როცა იქ ვიყავით, ნახევარიც ვერ ჩამოაღწევდა) და „სატახტო ქალაქში“, საცა „მთავრობაც“ ყოფილა ორ დღეს, — 7 მეთოფურიც არ დახვდა. სამაგიეროდ, ბოლშევიკებმა შემდეგ აღმოაჩინეს 300 ხელუხლებელი ტყვიის-მფრქვეველი...საწყობში.

ან როგორ მოხდა, ჯარის ნაწილი თუ არ გაუგზავნიათ მამისონისაკენ, ამოდენა 100 კილომეტრიან გზაზედ და 60—70 კილომეტრიან „ჩიტის საფრენზედ“, რომ არსად დახვდა ის მამაცი გვარდია, ყოველ სოფელსა და ქალაქში შიშის ზარს რომა სცემდა... საკუთარ მცხოვრებლებს?.. რომ სათითაოდ, თუ ჯგუფებად, ეს 700(?) „ყაზახი“ ამოეწყვიტათ, ან დაეჭირათ? დვალებიდან მთელი რაჭა, ნახევარი იმერეთი ისე გაიარეს ამ „ყაზახებმა“, ერთი თოფი არ გაგვარდნილა? ჩვენ ხომ ჩეხო-სლოვაკია არ ვიყავით და ისინი — ზღვასავით მომსქდარი ტანკების აურაცხელი დივიზიები ჰიტლერისა?

სად იყვნენ „მოწინავე“ ფირალები, თავზეხელაღებული ტერორისტები, ენაშქვერი პროპაგანდისტები და სხ.(192), რომ თოფის გა-

შენიშნვა (191): რას წარმოვიდგენდი, ეს ეჭვი პარიზში და გამიმართლდებოდა და თურმე ამაზედვე ჯერ კიდევ 1902 წელს უფიქრნია...: „ტილიბუჭურში“.

შენიშნვა (192): ქრონოლოგიურად რომ ვიანგარიშოთ:

უსროლელად, ან უ-ჯუღელის „პროტესტოდ“ მაინც, მთელი-ღაღაღებულ
ლეთი საქართველო, წინააღმდეგობის გაუწევლად დააჭერინეს მტერ-
სა?

* * *

პეტრე გელეიშვილი. დამახასიათებელი ხომ არ არის
ის ბაასი, რომლის უნებური მოწმე გავხდი სადღაც სადგურზე?:

ერთ კუბეში ვისხედით შემთხვევით მე და პეტრე გელეიშვილი.
სხვებიც იყვნენ უცნობნი. ერთ სადგურზედ ვაგონში შემოვიდა რა-
მდენიმე მუშა, თოფებით მხრებზე,

— ამხანაგო პეტრე, ეს რა ამბავია, რაეა იქნება ეხლა საქმე? რა
გვეშველება? და სახეზედ აშკარა შეწუხება ემჩნეოდათ.

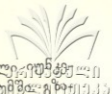
„ამხანაგმა“ პეტრემ ნერვიული გაბრაზებით შეპყვირა:

— გამიჭირეთ საქმე, ყველგან მაგას შეკითხებიან: „რა მოხდა,
რა მოხდა?!—ო, რა მოხდა? რაზე ლელავთ? ერთი სოციალის-
ტური პარტია მიდის, მეორე მოდის, სხვა არაფე-
რი, საღელავი რაა? (თვითონ კი ამას აღშფოთებით ამბობდა).

არ ვიცი, როგორ გაიგეს „მუშებმა-ამხანაგებმა“ მისი ეს სიბრ-
ძნე და თავჩაქინდრულები ჩავიდნენ უკან; მე კი მაშინვე მეორე ვა-
გონში გადავედი, რომ, ყელში მობჯენილი სულით, რევოლვერი არ
მეთხლიშა ამ ჰარამზადასთვის.

იქნება შევცდი, ღმერთო შეგცოდდე! მას კი ფერისცვლაც არ და-
სჭირებია, არც ვაგონისა, — „მეორე“ პარტიასთან დარჩა.

გოგი გოგიბერიძე, ვალიკო ჩუბინიძე, ზაქარია გურული და მათი ბე-
ლადი ნოე ჟორდანიას, თავიანთ „მემუარებში“, თითქმის ერთნაირი
გამოთქმებით აღნიშნავენ აღმოსავლეთ საქართველოს, — „ჩამო-
რჩენილ კუთხეებად“ და გურია-სამეგრელოს (ნამეტნავად პირველს)
— „მოწინავედ“.

ბ ა თ უ მ შ ი . ქუთაისიდან წამოსული, „თავისუფალნი“
 რი“, სადაც შეუერთდი „ჩემს ნაწილს“ და ჩავედით ბათუმში...
 ზედ ლაპარაკობდნენ: „...საჯავახოს ხიდთან გროვდება მთელი ჩვე-
 ნი ჯარი და გვარდია... დიდი, გადამწყვეტი ბრძოლა იქ მოხდება...“
 მართლაც მოსჩანდა აქა-იქიდან მომავალი ნაწილები (მერე ვავიგეთ,
 რომ 13.000 მეომარი შეიკრიბა გ. მაზნიაშვილის მეთაურობით; რაც
 არ მომხდარა მთელი ომის განმავლობაში ამდენი მეომრის ერთად
 თავმოყრა). ყურ - დაცქვეტილნი ველოდით ბათუმში, საჯავახოს
 ბრძოლების ამბავს, ...ელვასავით ხმა რომ გავარდა, ზარბაზნების
 ქექა-ქუხილის მაგიერ: „მთავრობამ ზავი ჩამოაგდო ბოლშევიკებ-
 თან.... ჩვენი ჯარი გადადის მათს განკარგულებაში...“-ო:?!?!?!

მერე, თურმე ნუ იტყვი: „აქ [— ე. ი. „რიონის მარცხენა
 ნაპირს — იმერეთ-გურიის ხაზზე, როგორცა ბრძანებს „დიდი (არა-
 ქკუის) ნოვე“] ხ ა ლ ნ ი ი ყ ო ს ა ი მ ე დ ო , შ ე გ ნ ე ბ უ ლ ი , ს უ -
 რ ს ა თ ი ც ი შ ო ვ ე ბ ო დ ა დ ა ს ტ რ ა ტ ე გ ი უ ლ ა დ ა ც მ ი ს ა -
 დ ე ბ ი ი ყ ო “ (ხაზი ჩემია. რ. გ.; გვ. 184 ნოესი:) (193),

არ მესმოდა: რა ხდებოდა?.. ჯარი ემზადება საჯავახოსთან „გა-
 დამწყვეტი“ ბრძოლისათვის; ბათუმში სროლა გრძელდება: შიგ ოს-
 მალს „პატრულები“ დადიან; შორიდან მოსჩანს რუსების მომავალი
 „კოლონა“ ... ქლობა გვიახლოვდება სამხრეთიდან!“-ო; ...ბათუმში

შ ე ნ ი შ ნ ვ ა (193): თუ მართალია ხაზგასმული, რაღად ჩასცა
 ზურგში ხანჯალი ამ „შეგნებულ, საიმედო ხალხს“; — სამტრედია-
 ში, მათი გადაცემით (-გაცემით) ბოლშევიკების განკარგულებაში?

ბრძოლა რომ მიეცათ, ხომ მეტს „დროს მოვიგებდით“ (?), შეი-
 ძლება, გაგვემარჯვნა კიდევ.

და თუ ტყუილსა სწერს და სანდოდ არ მიაჩნდა არც ეს შეგნებული
 ხალხი (როგორც მხედრობა მთლად და კვინიტაძე, მაზნიაშვილი და
 სხვანი არა ერთხელ უტიფრად, — გათახსირებული ჰყავს), — რო-
 გორ კადრულობს ასეთი სულელური სიცრუის დაწერას? იქნება აქ-
 აც „დროს იგებდა“, თავისი შეგნებულად შეუგნებელი „პარტიისა-
 თვის“? სანამ გაერკვევიან, მე ქე აღარ ვიქნები და ჩემს შემდეგ, ქვე-
 ყანა წყალსაც წაუღიაო: „Мертвые срама не имеют!“

უკვე „რევკომი“ა შემდგარი, ციხიდან გამოშვებული სერჟანტის თარაძეს მეთაურობით“ და ათასი სხვა ხმა დადის უცნაური.

ეს სულ ხდება 17—18 მარტს, როცა მთავრობა 16-დან უკვე გემზეა. აი, რა პირობებში მოდიან ჩემთან ვეშაპელი და ლელი ჯაფარიძე: „მოდებაძე გვთხოვს წავიდეთ მაზნიაშვილთან, ოსმალებს შეუტოოთ...“-ო. მე რომ უარი უთხარი. მერე შალვა ქარუმიძე: „პარტიამ(?) გადასწყვეტა დარჩენა, მთავრობას არ მიჰყვება-ო.

ზედ დაერთო „დამფუძნებელი კრების“ სხდომა და ამბის გასაგებად, იქ გავიქეცი.

„დამფუძნებელმა კრებამ“ «დასწყევლა ის მთავრობა (ივ. გომართელის, დ. ონიაშვილის, შ. მესხიშვილის და სხვათა პირით), რომელმაც ქვეყანა ასეთ მდგომარეობაში ჩააგდო, თითონ გარბის და... გამოსამშვიდობებლადაც არ მოღის ჩვენთან“-აო.

ესაა, თურმე „მანდატის მიცემა ბრძოლის გასაგრძელებლად“! ასე იწერება „ისტორია“... მენშევიკებისა, „ერთი სოციალისტური პარტია მიდის, მეორე მოღის...“, რას უნდა ვღელავდეთ?

ზეპირად არ მახსოვს, მაგრამ ჩემი თვალითა მაქვს წაკითხული ბრძანება, დაბეჭდილი მანქანაზედ, „სამტრედიის ზავის“ მიხედვით: „წინადადება ეძლევა ოფიცრებს... ვისაც უნდა დარჩეს, ვისაც უნდა წამოვიდეს საზღვარ გარედ“ — და, თუ არა ვცდები, — „ხუთი ათასი მანეთის ჯამაგირით თვეში“-ო.

ამ, შემთხვევით ხელში ჩავარდნილ, საბუთის №-ი (მგონი 5), თარიღი (მგონი 17 მარტი) და ბუნდოვანი ხელმოწერა, — არ მახსოვს, მაგრამ ისტორიული სინამდვილის აღსადგენად და მის მრავალმხრივ გასაშუქებლად (თუ ვის რა წილი პასუხისმგებლობისა ეკისრება „საქართველოს უკანასკნელი დღეებისა“), ალბად ვისმეს ექნება შენახული და გამოჩნდება... „აბანოში“...

ოღონდ, ესლავე გაუგებარია, თუ რა მიზნით „ვიგებდით დროს“-აო (:ქორდანიას „წარსული“, გვ. 184), როცა უკვე 16 მარტს, „მთავრობა“(?) გემ „კირალიზედ“ გემრიელად იტალიურ მაკარონს მიირთმევდა, ლომის მაგიერ, — უკვე?

მკითხველს ეხსომება, თუ როგორ „დრო მოიგო“ ბ. შატაშვილი ნიამ, რუსების საიდუმლო აგენტებთან (ლებედინსკი და ტოლსტოი) საიდუმლო მოლაპარაკებით 1920 წელს, (გვ. 175 უ. „ჩ. წ.“). როგორ „გადაადებინა ომი“ და როგორ „მოემზადა“... დემობილიზაციით: აქ, საქმით თუ არა, სიტყვების დალაგებით მაინც, თითქო მიაგვანა სიმართლეს „დროს მოგება“. მაგრამ, «სამტრედიის ვერაგობით» როგორღა, ან რილასთვის „იგებდა დროს“, სიტყვიერადაც ბუნდოვანადა აქვს „ახსნილი“, რადგან უკვე სულ გაიხლრთა სიცრუეებში, ამბებისაგან გაოგნებულნი:

სწორედ მაშინ, როცა საიმედო, შეგნებული ჯარი და გვარდია კარგ სტრატეგიულ პოზიციაზე გროვდებოდა საბრძოლველად (ვითომ მისივე პლანით) და, — არასოდეს ასეთი დიდი რიცხვითაც, და უმატებ მე, — ნ. ჟორდანია აწარმოებს მოლაპარაკებას მტერთან სამტრედიაში (რა უფლებით? ვისი დავალებით? ვისთან შეთანხმებით, ასეთს დიდსა და პასუხსაგებ საქმეზედ? დემოკრატიული(?) თავმჯდომარე?) რომელი „დროის მოგებით“? როცა თვითონ უკვე გემზეა გაქცეული, და, უკანასკნელი ბრძოლის ბრძანების მიცემის მაგიერ, — მტერს აბარებს ამ ჯარს, საიმედოსა და შეგნებულს.

ამასთანავე, თავის მოტყუებულ მრევლს უმალავს, რომ ბათუმში ოსმალები თვითონ მოიწვია გულუბრყვილოდ(?) და ეხლა ვითომ ამას იმიზეზებს, უცებ(?) სამტრედიაში სრულ კაპიტულაციისათვის (194).

ჟორდანია ხომ თავის უმწეობას აბრალებს — მხედრობას, მინისტრებს, ოპოზიციას... რეპლიკებსაც კი; და ახლა სხვები ნახეთ:

ნ. რამიშვილი იმეორებდა ბათუმში, სტამბოლში და პარიზშიც: „მთავრობამ ყველაფერი გააკეთა გამარჯვებისათვის, მაგრამ ხალხმა არ ივარგა“—ო. როგორ გააკეთეს, ხომ დავინახეთ და ხალხს რა უნდა ექმნა?

შენიშნვა (194): პოლიტიკური ბავშვები ამბობენ: „ჟორდანიას უნდოდა ოსმალები და რუსები ერთმანეთისათვის შეეტაკებინა“... ბათუმის გამოო.

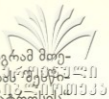
ვ. ჯუღელმა ხომ არა ერთხელ წარმოსთქვა ჩვეულებრივი სიტყვი ბრძნე“: ჩვენ ვიცოდით, რომ დავმარცხდებოდით, მაგრამ წინააღმდეგობის გაუწყველად და უპროტესტოდ ხომ არ დავინებდებოდით“-ო. და რა წინააღმდეგობა გაუწია მისმა გვარდიამ და რა პროტესტი გამოუცხადა მისმა თავმჯდომარემ 17 მარტს სამტრედიაში — საქართველოსი და ჯარის გადაცემით მტრის ხელში, — ესეც ხომ ცნობილი და დაწერილია.

ლოლიკურად, ეს სამი დებულება=ბრალდება, — შეუთავსებელია (:გამოსული ერთი და იმავე წყაროდან: მენშევიკური პარტიიდან), მაგრამ დიალექტიკის წყალობით, სულ ადვილი გასაგებია: ეს ხომ სხვა და სხვა დროსა, გარემოებისა და „ტაქტიკის“ საკითხი და ლოლიკა რა შუაშია? თქვენგან არ მიკვირს!:

ქორდანისა ბრალია, თუ რეპლიკანტებისა, — ხომ ბრალია; რამიშვილმა არ ივარგა, თუ ხალხმა, — ვიღამაც არ ივარგა; ვიცოდით, რომ დავმარცხდებოდით, მაგრამ პროტესტი ხომ გამოვაცხადეთ?!

ვიღაცის ბრალია, ვიღამაც არ ივარგა, თვით ჯუღელმა, — ხუმრობა ხომ არ არის!, — პროტესტი გამოაცხადა და თქვენ გიკვირთ, ვითომ დიდი ამბავი მომხდარიყოს, — საქართველო, მისი ხალხი, ჯარი და გვარდიაც რუსს დარჩა? სამაგიეროდ, ჩვენ და ისტორიას დაგვრჩა ქორდანის „ჩემი წარსულის“ ბოძვა, ჯუღელის „მძიმე ჯვარის“ ნერონისებური ცეცხლი, თვით ბატონ ე. გეგეჭკორის, არა ნაკლებ ცეცხლოვანი, წინასიტყვაობით და ნ. რამიშვილს თუ არ დაცალეს მემუარების დაწერა, ჩვენი ბრალი ხომ არ არის: ქანუკვაძე, იმ „ხალხიდან“ გამოსული „მოწინავე მუშა“ იყო, რომელსაც „რუსეთის ს. დ. მუშათა პარტიამ“ ასეთი „ვარგისობა“ ასწავლა მხოლოდ.

იმედი უნდა ვიქონიოთ, ამ სამემუარო ნაკლს, მეოთხე ნოე შეავსებს, როცა თავისას დასწერს, ისეთსავე დიალექტიკით, როგორც თავგამომეტებით იცავდა საქართველოს დამოკიდებულობას... საქართველოს დამოუკიდებლობაზე ხელის აღებით ვისბადენში; ან გურუბატაძე — „სოციალისტიჩესკი ვესტნიკ“-ში და შემდეგ, წიგნში; ან ბატონი აკაკი ჩხენკელი, — „თბილისი რომ რუსეთის რევოლუციის თავრიზად გადააქცია“; ან თვით კაკოს წერეთელიოსი, რომელ-

საც „საქართველოს წარსული გველივით ეზიზღებოდა“, მაგრამ მთელი სიცოცხლე და კარიერა მის მომავალ დამოუკიდებლობას უკმარისა: რუსეთის მინისტრობაზე „ხელი აიღო“ და უბრალო „მატროსის ტანისამოსით გამოიქცა საქართველოში... pour nous monter des bateaux. ვინმე დასწერს, რადგან, ღვთის მადლით, ჯერ კიდევ ცოცხალნი არიან და ხშირად შემიმჩნევიან, რომ მოლა მასრადინასავით გულწრფელადაცა სჯერათ საკუთარი სიცოცხლის: „ფლავს არიგებენ“-ო.

* * *

იარაღის დაყრა. გულ-გატეხილი, გრძნობა-დაკარგული, ლეშივით ღა ცოცხლად-მკვდარი ვეგდე გემზე და მე მეგონა, აღარაფრის გრძნობა აღარ შემეძლო, მაგრამ „vae victis“ სასმისი, სჩანს, ბოლომდე უნდა დაგველია, როცა ფრანგის ჯავშნოსანმა ახლო გამოგვიარა და ბრძანება მისცა ჩვენს „კაპიტანს“: „ოსმალეთის ნაპირებს არ მიუახლოვდეთ“-ო! კაპიტანმა მიქელაძემ რალაც სიტყვა შეუბრუნა, და, ახალი ნიშნის აფრიალების შემდეგ—თეთრ დროშაზე წითელი მზე: „ясно вижу“-ს რომ ნიშნავდა თურმე, როგორც ავგიხსნეს, მოჰყვა მეორე ბრძანება: „თუ გეზი შევიცვლიათ და არ მოგვეყვებით, ზარბაზანს დაგიშენთ, ჩაგძირავთ“-ო! ზღვაში თურმე ყოყონა დიალექტიკა აღარა სჭრის და ამის შემდეგ „კაპიტანი“ მიქელაძე აღარსად გვინახავს. ესეც არ გვაკმარეს, მეორე დილით იარაღი დაგვაყრეინეს, რაზედაც უარესი დამამცირებელი, საზიზღარი გრძნობა არასოდეს არ განმიცდია არც წინად, არც შემდეგ.

ბევრჯელ წამიკითხავს და შემხვედრია ხომ: „იარაღი დააყრეინეს“-ო, მაგრამ ასეთს სამარცხვინო გრძნობას თუ გამოიწვევდა, არასოდეს მეგონა. იუნკრების თოფები ერთ კუნჭულში დაჰყარეს და ორი ახმაზი ზანგი სადარაჯოდ დაუყენეს. ყველას, სირცხვილის უღონო ბრაზის აღმური აგვდიოდა და ველარაფერი ნუგეში იყო ჩემთვის, ჩემი თოფი რომ ზღვაში გადავადდე და რევოლვერი... პარიზამდე ჩამოვიტანე. სირცხვილის გრძნობა, ეტყობა, ცოცხლად მკვდარსაც შესძლებია; მკვდრად ცოცხალ დიალექტიკოსებს თუ არა.

„Беда, коль пироги
начнет печи сапожник,
а сапоги точать пирожник“.
ან, „რაც არ ექნას მამაშენსა,
ნურც შენ დახვე მარამაშებსა“-ო.

ამბობენ, ვინმე „საპოჟნიკ“ მე-
ქაძეს უთქვამს: „თუ კი ასე იყო
ჩვენი ამბავი, რაღას ვიჭაქებოდით
და რატომ უბრძოლველად არ ჩა-
ვბარდით“-ო.

ამაზე მინდა უპასუხო...: „პიროჟნიკმა“:

თუ კი პოლონეთმა, ლატვია, ლიტვა, ესტონეთმა, — გაცილებით უარესს პირობებში, — ოც წელიწადზე მეტს გაუძლეს, დამოუკიდებლობა შეინახეს, რატომ ჩვენ სამიც ვერ გაუძელით, ათასჯერ უკეთეს პირობებში?:

ჩვენ ხუთჯერ მაინც მეტი მანძილით ვიყავით დაშორებულინი მოსკოვიდან, ვიდრე ისინი. იმათსა და რუსებს შორის არავითარი ბუნებრივი დამაბრკოლებელი საზღვრები არაა, — გაშლილი მინდვრების გარდა, ჩვენ კი ათასკილომეტრიანი, ამინის უკუნისამდე სტრატეგიული ზღუდე გვფარავდა, — კავკასიონის მთაგრებილი. იმათამდე მისასვლელად რუსებს გადასალახი არ ჰყოლიათ არც ერთი სხვა ერი ან ტერიტორია, — ჩვენამდე, უკრაინა, ჩრდილო კავკასია, ადრებიეჯანი და სომხეთი. პოლონეთ-ლატვია-ლიტვა-ესტონეთს ერთად არასოდეს არა ჰყოლიათ 12.000 საუკეთესო ოფიცერი და 150.000 კარგი მეომარი ჯარისკაცი, რომელთაგან ნახევარზე მეტი დავგიბრუნდა რუსის ჯარიდან. და სხ. და სხ.

მაშ, რაში იყო საქმე? — აი, რაში:

პოლონეთს, მაგ., სათავეში მოექცა პატრიოტი პილსუდსკი, თუმცა სოციალისტი, მაგრამ რომელმაც თავის „ამხანაგებს“ უთხრა მოსწრებულად: „მე სადგურ „პოლონეთ“-ზე ჩამოვხტი და თქვენ კი სადგურ „ინტერნაციონალზე“ მიეჩქარებით“-ო. ასევე მოიქცნენ ბალტიელი სოციალისტ-პატრიოტები, როგორც თავის დროზე ცნობილი გერმანელი სოციალისტი ბებელი.

ყორდანია კი თვითონ მიაჰყენებდა სადგურ „ინტერნაციონალი-საკენ“ და თავისუფალ მშვიდობიანობას მოწყურებულ ქართველ

„ხალხსაც“, — სიტყვით, საქმით და სიცრუით «საქართველოს» სადგურზედ არ აჩერებდა... და ეხლა სწერს: ამხანაგები არ მათერებდნენო.

პილსუდსკი, უცხოეთსა თუ პოლონეთში, აგროვებდა ოფიცრობას და ლეგიონებსა ჰქმნიდა სამშობლოს დასაცავად, ჟორდანიას, — შინ დაბრუნებულ ლეგიონ ოფიცრობასა და ზემდეგს, „კონტრრევოლუციონერებად“ — სთვლიდა, გარედ ერეკებოდა და სიკვდილის წინაც, ვანვში, — „ჩემი შენ გითხარო“, — რუსოფილობასა სწამებს, ავაზაკობას და ათასს თავისს უმსგავსოებას.

პილსუდსკის დიდი ოპოზიცია ჰყავდა; ერთხელ იარაღითაც გამოვიდნენ მის წინააღმდეგ, გადააყენეს კიდეც და ჟორდანიას საცოდავად ჩივის: ათიოდე ოპოზიციონერი „ერთსულოვნობას არღვევდა“ო. მთელი საქართველო ერთსულოვანი იყო ჟორდანიას გარშემო დამოუკიდებლობის საქმეში და იგი შლიდა და ძალით შლიდა (არ-არსებულ) „კლასთა-ბრძოლის“ ლოზუნგებითა და შეიარაღებული ხელით (195).

შენიშნვა (195): ნ. ჟორდანიას 60 წლის „იუბილეს“ რომ იხდიდა პარიზში, შალვა ამირეჯიბმა სრული სიმართლე უთხრა: „საქართველო, დავით-აღმაშენებელის დროსაც არ იყო ისე გაერთიანებული (— და ერთსულოვანი. რ. გ.), როგორც თქვენ დროს“ — აო: და მენშევიკებმა ეს საყვედური, ქებად გაასაღეს: „დავით აღმაშენებელს შეადარაო“.

მართლაც, დავით აღმაშენებელს სრულიად აწეწილი, დანგრეული საქართველო დახვდა (16 წლის ჭაბუკს) და მძლავრი მტრებით გარსშემორტყმული იყო, მან კი გააერთიანა და „ოქროს ხანა“ მოუშადა სამშობლოს. ჟორდანიას დახვდა მთლიანი საქართველო და ამავე დროს, დანგრეული რუსეთი, წამხდარი ოსმალეთი, მიმკნავებული სპარსეთი, მან კი დაშალა ენით, ძალით, მარქსის ძვალით, ყელში რომ ჰქონდა გაჩხირული და სამშობლო გადასცა მტრებს.

ეს თუ ქებაა „საიუბილეო“, მათმა „დიალექტიკამ“ შეიმშენიოს.

როგორ? თუ კი გ. კვინიტაძემა და გ. ჩხეიძემ 700 ზემდეგი გაწვრთნეს ისე, რომ ვეფხვებივით ებრძოდნენ ბოლშევიკების მეთაურობით, ჩვენმა დამარცხებულმა ჯარმა, ოსმალები გაჰყარა ბათუმიდან, — განა 7.000 ოუნკერი და ზემდეგი რომ გეყოლოდა და 67.000 განზრახულ და ბიუჯეტ-გაფლანგულ ჯარიდან მესამედი მაინც, — იმ დროს, — რუსები შემოგვივიდოდნენ?! და რა უშლიდა ხელს? განა გვარდიის წევრები იგივე ქართული სისხლისა და ხორცისანი არ იყვნენ, რომ ჟორდანია მუდამ უპირდაპირებდა თავისი ინტერნაციონალური ბოღვით? განა ბოლშევიკი ჯუღელი არ იყო, მოსკოვზე ლოცულობდა, „ნეტა როდის მოუახლოვდებიან ჩვენი ძმები საზღვრებს, რომ ხელი გაუწოდოთ“? — ო, განა პეტრე გელეიშვილი არ უწყრებოდა „ამხანაგებს“: „რა გააჭირეთ საქმე, ერთი სოციალისტური პარტია მიდის, მეორე მოდის“ — ო? განა ჩრდილო-კავკასიელებს თავის დროზე მივშველებოდით, ან ადერბეიჯანს, ან სომხეთს, რუსები შემოვიდოდნენ? განა 1920 წლის 7 მაისის „გრიშკას ზავით“ ჩვენი უღელტეხილების გადმოსვლები არ გან-გვეიარაღებინა და საიდუმლო, „დაჩოქილი მუხლების“ ძალით, ინგლისისათვის ომი არ გამოგვეცხადებინა, რუსებს ვინმე შემოუშვებდა?(196).

მაგრამ, ყველა ამის მაგიერ, რაც სახელმწიფოსათვისაა საჭირო, პარტიის კაცმა ჟორდანია, — პარტიული საქმე

შენიშნვა (196): გრიშკამ და ჟორდანია არჩიეს მორიგება ბოლშევიკებთან, — გაყოფილ ძმა-რუსებთან (იხ. „საიდუმლო მუხლები“), — ინგლისის წინააღმდეგ, ვიდრე შეთანხმება დემოკრატიულ ინგლისთან, რომლისთვისაც კავკასიასთან ვაჭრობა, ნავთი და მარგანეცი, და აგრედვე სტრატეგიული ფარი, — ბაქო = სპარსეთი = მოსულის სამკუთხედისა (: ნავთის არე) — კავკასია იყო, არის და იქნება მუდამ. ვინც კავკასიასა ჰფლობს, ხელში უჭირავს „დემოკლეს ლახვარიც“ ამ სამკუთხეთზედა და საკუთარ სამშობლოს გეოგრაფიის უვიც მეთაურ „ს. დ.“-სამ რა იცოდა, რომ ქალაქი მოსული როსტოვზეც კი უფრო ახლოა თბილისიდან, არამც თუ მოსკოვი.

აკეთა მხოლოდ და ამით ქვეყანაც დალუბა და პარტიაც. თვესი სულ მჩატით მარქსის „ნოეს კიდობანი“ უფრო აამჩატა და ზღაპრულად ცურდა, დანარჩენ სამ ნოესთან ერთად.

სხვა არა იყოს რა, აბა თუ მთელი მსოფლიოს ისტორიაში იპოვით შემთხვევას, ერთ დროს, ერთ ადგილას, ერთ „მთავრობაში“, — ოთხი ნოე ყოფილიყოს? ან გინდ სხვა ერთ-სახელიანი ოთხი? „ერთ-სულოვნობა არ იყო!“. ამაზე მეტი ერთ სულ, ერთ ხორც, ერთ პარტია და ერთ-სახელობა კიდევ ღა შეიძლება? საქართველო, ნოესი კი არა, „ნოეების კიდობნად“ გადააქციეს. ალბად წმ. „თამარ მეფის მიბაძვით“, „ზედ აღმასებიც დაჰკიდეს“... ეკლესიებისა, მუზეუმებისა და კერძო სახლებიდანაც გამოტანილი, ხონთქარსაც გვერდით ჩაუარეს და, არარატის მაგიერ, პარიზის raté-ზედ გაჩერდნენ.

აი, ჩემო მელქაძევე, რატომ ვიჭაქებოდით, შეგვეძლო მაშინ გაგვეძლო, მაგრამ საქართველომ მენშევიკებს ვერ გაუძლო, თორემ ბოლშევიკებს კი გაუძლებდა მაშინ, როგორმე.

მით უფრო, რომ, ჩვენი უკანასკნელი ომის დროს, ძლივს გათავებული იყო, და მარცხით, რუსების ომი პოლონეთთან, საშინელი სისხლიანი აჯანყება კრონშტადტისა ძლივს ჩაქრობილი და თვით ჩვენი ომის განმავლობაში, — აჯანყება მოხდა ადერბეიჯანში და სომხებმაც დაიჭირეს ყაზახი. ამიტომ იყო, ბოლშევიკები გაბმით კი არ მოდიოდნენ, ხამუშ-ხამუშად გვიტევენ ორი-სამი დღის ხარვეზებით.

ეს იცოდა მთავრობამ (და სარდლობამაც?) და არა მარტო არაფრით დაეხმარა აჯანყებულთ (რითაც ვითომ ემუქრებოდა და „აშინებდა“ ჟორდანია ლებედინსკებსა და ტოლსტოებს. გვ. 175 „უ.“), არამედ არც გამოიყენა არაფრით. ჰეკერს, სრულადაც რომ ჰყოლოდა დივიზიები, ე. ი. მთლად 29.000, ერთთავად თვალი ზურგისაკენა ჰქონდა და ნაწილი ჯარისა იქ დაბანდებული.

და თქმა იმისი, რომ „დიდი რუსეთი პატარა საქართველოს მაინც მოერეოდა, მეტ ჯარს მოიყვანდა-ო, შემდეგ“ (?) — საწყალობელი თავის მართლებათა უვიცებისა. იმ დროს რომ გაგვემარჯვნა, პოლონეთ-ბალტიელებით 20-ს წელიწადს მაინც გა-

გრძელდებოდა ჩვენი დამოუკიდებლობა, სამის მაგიერ, ^{ქვეყნის} არც მთელი კავკასიის პლაცდარმი დაეთმოთ დღემდინ ^{საზღვრის} ევროპიელებსა და ამერიკას, — რუსებისათვის.

მაგრამ მართალი გამოდგა ის ურია, რომელმაც დამოუკიდებლობის დროსვე გვითხრა: „ჩვენ ერთი ნოე გვყავდა და ღმერთმა წარღვნა მოიყვანაო, თქვენ ოთხი ნოე გყავთ და კარგი რა დაგემართებათ“—ო.

1922 წლის უშნოდ და სირცხვილელულად გათავდა „კონფერენცია“. ჩვენი დამოუკიდებლობა, განსაკუთრებით მენშევიკების წყალობით, რომელთაც ვერასოდეს გაიგეს, — ერთის მხრით, ეროვნულ-სახელმწიფოებრიობისა და ეროვნულ-სოციალური წყობის შეთავსების აუცილებლობა (როგორც უნდა იყოს რეჟიმი: სამეფო, რესპუბლიკა, დიქტატურა, ფართე დემოკრატია, გინდ ფეოდალიზმი თუ სხვა); მეორე მხრით, გინდაც რევოლუცია ჩაითვალოს ბუნებრივ მოვლენად: დაგროვილ უკმაყოფილებათა ამოხეთქვად, ან «განვითარებულ ეკონომიურ ძალთაგან, — მოძველებულ დამაბრკოლებელ არტახების გარღვევად», (რომელთაგან არც ერთს ადგილი არა ჰქონია ჩვენში), — საქართველოსათვის მხოლოდ უცხო და შეუფერებელი პარტიის მოვლენა იყო მომაკვდინებელი.

რადგან საქართველოში კლასები არ არსებობდა, — ბურჟუაზია და პროლეტარიატი ძლივსა ჰკნაოდა, — მარქსის ცრუ თეორია, მსოფლიო ისტორიულ კლასთა ბრძოლისა, სრულიად გაუმართლებელი რომ გამოდგა იმ ქვეყნებისათვისაც, რომლებზედაც ვითომ ზედგამოჭრილი იყო (197), — საქართველოს უფრო ნაკლებ მოადგა, ვიდრე „ვირს კურტანი“, ჩვენში რომ იტყოდნენ. ამიტომ, აგრარულ ქვეყანაში, ის მცირეოდენი სისწორისა, სიმართლისა და სამართლიანობის დადებითი ნატამალიც თუ იყო პროგნოზებში, — სახელმწი-

შენიშნვა (197): ინდუსტრიალური ინგლისი, ამერიკა, გერმანია, საფრანგეთი და სხ.

ფოს ნაწილებისა და ერთმანეთის შემავსებელ სოციალურ ფენების უმსგავსს შეჯახებად სცადეს გადაექციათ, ჩვენმა, რუსულმა ნათლებელმა მარქსისტებმა.

ათასი მაგალითი აქ მოყვანილი (და რამდენი მოუყვანელი) ამის დამამტკიცებელია. თვით „აგრარული რეფორმა“, თავისი მომდევნო „დეკრეტით“ და წინასწარი თუ თანამდევარი „აგრარული ტერორი“-თ. — საუკეთესო მაჩვენებელია. ქართველი ხალხის ისტორიულ გამოცდილებასა და დარბაისლობას უნდა უმადლოდეთ, რომ არ აპყვა ყაჩაღანა „თეორიკოსებს“ და უარესები არ მოხდა როგორც რუსეთში; თორემ მაგალითითა და სიტყვით წამქეზებელნი კი არ აკლდა.

რადა ღირს, თუნდ ბატონ კოწია გვარჯალაძეს „გამოსვლა“ ჯერ კიდევ „ეროვნულ საბჭოში“, დორბლით პირზე: „თავად-აზნაურობა სულ უნდა ამოიჟლიტოს“;—ო, ან ვალიკო ჯუღელის მინაწერი პარიზიდან თბილისში: „...სხვას თუ ვერაფერს მივალწიეთ, თავად-აზნაურობა ხომ გავანადგურეთ...“ო; ან თვით ბ-ნ ნოე ჟორდანიას ქებათა ქება აგრარული ტერორისა, პარიზის რუსულ გაზეთში?! (198).

სხვადასხვა სახელწოდებისა და „ფასონის“ ცარცვა-გლეჯაზედ ხომ გაჩერებაც არა ღირს, რადგან შეუჩერებელი იყო და „დამთავრდა“ (?) საეკლესიო, სამუზეუმო, სახელმწიფო, თუ კერძო ქონების გატაცებით... სტამბოლსა და პარიზში გასაბაზრებლად (199).

შენიშნვა (198): მაშინ ხომ თვითმკვლელობით უნდა დაეწყოთ და საკუთარი პარტიის ერთი მესამედი მაინც ამოეწყვიტათ, რადგან თავად-აზნაურობის ტიტრი ხომ არ იცვლება იმისაგან, თუ რომელ პარტიაში ხარ ჩაწერილი და ანდრონიკაშვილებისა, ჯავახიშვილებისა, წერეთლებისა, ჯაბადრებისა, გეგეჭკორებისა, დადიანებისა და ათასი სხვა მეტი ვინ იყო „სოც.-დემოკრატიულ პარტიაში“ (იხ. თუნდ გ. გიორგაძეს წიგნი).

შენიშნვა (199): ჩემი ცნობების გარდა, იხ. ამაზე ალიხანაშვილისა, რუხაძისა, ფარნიევისა, ლაშქარაშვილისა და სხვა „სოც.-დემოკრატების“ ნაწერები.

აი, რა პირობებსა და ატმოსფეროში, «რის» შემთხვევაში იკრიბა, ე. წ. „პარიზის კონფერენცია“ 1922 წ.

სამწუხაროდ, არ მახსოვს დაწვრილებით მისი ყველაფერი („არ-ქივი“ კი ხომ ცხრაკლიტულში ინახება მზეთუნახავისავეთ, რადგან მისი გამომზეურება, მართლა მზისაგან უნახავ „რამეებს“ გამოამ-ელავენება), მაგრამ მთავარი და დამახასიათებელი, — კარგად.

შეიკრიბა 30-მდე «ყოფილი» „პასუხისმგებელი“ მთავრობის წევრი (ერთი კოწია და სამი ნოე), დამფუძნებელი კრების, პარლამენტის და სხვა დაწესებულებათა ყ. წევრნი, ელჩები და სხვა. შემადგენლობით სხვა და სხვა პარტიისა. როგორც ახალი მკვდარის ქირისუფალთ, ფსიქოლოგიურად ჯერ შეურიგებელთ ამ ფაქტთან, ყველასა გვჯერა საქართველოს, აი, აი აღდგენა, — სულ ერთი წელიწადია მხოლოდ გასული ხომა... და იმართება მსჯელობა.

მე, ნაციონალ-დემოკრატიის მანდატით საქართველოდან და ბ-ნი ბენია ჩხიკვიშვილი სოციალ-დემოკრატიისაგან, არჩეულები ვართ მდივნებად. თავმჯდომარეობს ნ. ჟორდანიას, მთავარი მომხსენებელი, სხდომების „წამყვანი“, და, ასე ვსთქვათ, იმედებით სავესებებრძოლი არის ნ. რამიშვილი.

წარსულის „ყველაფრის“ გადასინჯვითა და მომავლის (სულ ახლო რომ გველანდებოდა), გათვალისწინებით, მივედით იმ დაკვნამდე და შეთანხმებასაც ხელი მოვაწერეთ, რომ „საქართველო უნდა აღსდგეს, როგორც დემოკრატიული რესპუბლიკა“, მაგრამ, ვინაიდგან... და სხვა და სხვა, — სახელმწიფოს საზღვრების დაცვა (ე. ი. ჯარი უ გ ვ ა რ დ ი ო დ, — მთავარსარდალი და სამხედრო მინისტრი); საგარეო საქმეთა და ფინანსთა სამინისტრო, უნდა იყოს ე რ ო ვ ნ უ ლ ე ლ ე მ ე ნ ტ ე ბ ი ს ხ ე ლ შ ი. რაც შეეხება შინაურ წესწყობილებას, ე. ი. მუშათა და გლეხთა უფლება-მოვალეობასა და კანონმდებლობას; განათლებისა, იუსტიციისა და ეკონომიური ურთიერთობის სამინისტროები, — სოციალისტებისაში. ყველაზე მეტი კამათი გამოიწვია შინაგან საქმეთა სამინისტროს საკითხმა და გათავდა კომპრომისით: მინისტრად დარჩა(?) ნ. რამიშვილი და მის თანაშემწედ გ. ვეშაპელი...გახდა(?).

როგორც ყველაფერს ქართულს, რალა თქმა უნდა, ამ კონფე-

საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს

რენციასაც დაჰყვა თავისი კურორზებიც: მე და ბენია ერთად ვისწე-
დით, რომ ერთმანეთთან შეგვეთანხმებინა ოქმების სისწორე და ერთ-
ნაირად გაგება; ერთხელ როგორღაც ვეუბნები: აი, ხომ ხედავთ,
როგორ ადვილად და კარგად ვთანხმდებით, როცა ერთად ვსხედვართ
ემსჯელობთ და იქ, საქართველოში რა ღმერთი გიწყრებოდათ, რომ
არავინ გაიკარეთ, არაფერი გაიგონეთ და თავშეუღებელი სოცია-
ლიზმით ქვეყანა დალუპეთ? და ასე მიპასუხა:

— კაცო, მე რა სოციალისტი ვიყავი; მოგეცათ ჩემთვისაც პატა-
რა მამული და მეც თქვენთან ვიქნებოდი,-ო.(?).

მერე, ვინ დაუჭერდა განა?

მეორე კურორზი უფრო რთული გამოდგა. ბ-მა გრიგოლ ალში-
ბაიამ მოითხოვა „მთელი ევროპისათვის წარმომადგენლობის
მანდატი“... თავისათვის, მთავრობისაგან (ალბად აკაკი ჩხენ-
კელის მაგიერ) და ამის წინააღმდეგ სასტიკად გაილაშქრა ნ. რამი-
შვილმა. (და, ცოტა უფრო მორიდებით გრიგოლ ვეშაპელმაც, თუმცა
ერთი პარტიისანი იყვნენ ორთავ გრიგოლნი).

გ. ალშიბაია საშინლად აღელდა, ხმა აუწვია და უკმეხად შეეწო-
მის „მინისტრობას“.

— შენ გაჩუმდი!, — წამოუხტა მაგიდის მეორე მხრიდან ნ. რა-
მიშვილი, — თორემ წარმომადგენლობა კი არა, აქაც შენი ყოფნა
ზედმეტი იქნება-ო,

ჩვენ და მაგიდამ „გაჰყარეს მებრძოლნი“... „ქართლის ცხოვრე-
ბის“ ტერმინოლოგია რომ ვიხმაროთ, და, ალშიბაია გავარდა კრე-
ბიდან მუჭარითა და ლანძღვით; მაგრამ ნოე რამიშვილი გამოუდგა
და კიბეზე მიმარბენელს ჩაჰყვიროდა: „დამაცა, შენი ბაქოს ამბები
და სხვა ყაჩაღობა რომელ წარმომადგენლობამდე მიგიყვანს, დაი-
ნახავ“-ო.

მაგრამ ამით არ გათავებულა გრიგოლთა ძიძგილაობა და ნამ-
დვილ გრიგალსაც შევესწარიო. თურმე სადღაც შეხვედრიან ერთ-
მანეთს და „ჩხუბი“(?) მოსვლიათ პოლიტიკურ ნიადაგზე. „პარტი-
ამ“ დაგვაგალა მე და უპატროსნესა და უკეთილშობილესს ნიკო-
ლოზ ჯაყელს (ბაქოელ „მენავეთესა“ და ერთ-ერთ „ელჩს“), — მა-

თი შერიგება. წინასწარ მოლაპარაკებით და ორივე მხრიდან დისტანსის მიღებით, რომ ერთმანეთთან ბოდიშს მოიხდიან, ბ-მა ნიკოლოზმა მიგვეწვია თავის დიდს საუცხოვო ბინაზედ. შუა ოთახში ვისხედით და, პირობისამებრ, ერთი მხრიდან მე გაულე კარი აღშობაიას და მოწინააღმდეგე კარი გაულე ვეშაპელს მასპინძელმა, მაგრამ, ბოდიშის მაგიერ, აღშობაიამ: „შე ჰარამზადავ, შენთან უნდა მოვიხადო ბოდიში? წიწილივით გაგვლეჯავ!“-ო, ებღღენა ვეშაპელს და ყელში ხელები წაუჭირა. ყვირილით, შერცხვენით, შუაში ჩავარდნით ძლივს გამოვგლიჯეთ ერთმანეთს, კენტავრივით მალალი, ლამაზი და ღონიერი აღშობაია და გაფითრებულ-გაშმაგებულ ვეშაპელი. ასე, ლანძღვითა და ყვირილით შეურიგებელნი... გაეაპარეთ ცალცალკე, სხვა და სხვა კარით.

მარტო პირადი ქიშპობით ძნელი ასახსნელი იქნებოდა ესეთი გააფთრებული „ჩხუბები“, პოლიტიკური სარჩულიც არა სდებოდა:

ჯერ კიდევ სტამბოლში, „პარიზის კონფერენციამდე“, ეროვნულ-დემოკრატიულ პარტიის კომიტეტის სხდომის წინასწარზედ, — ბ-მა გრ. აღშობაიამ შემოიტანა პროექტი: „რადგან გურიამ(?) დალუპა საქართველო, ეხლა სამეგრელომ უნდა ვადაარჩინოს იგი, განსაკუთრებით შექმნილ სამინისტროთი“-ო.

— როგორ?!

— ა...ი, ბატონებო, სპირიდონ კედია უნდა გამოვიწეროთ (200) და პრემიერ მინისტრად ავირჩიოთ: ევგენი გეგეჭკორი და აკაკი ხოშტარია (201) ბუნებრივად საგარეო საქმეთა და ფინანსთა მინისტრები არიან ხომა, მე უნდა მქონდეს მანდატი სრულიად ევროპისათვის წარმომადგენლობისა, როგორც *Ministre plénipotentiaire* და დანარჩენებს...

შ ე ნ ი შ ნ ვ ა (200): იმ დროს, სპირიდონი ჯერ კიდევ მეტეხის ციხეში იჯდა და აღშობაიამ ილიკო მამულიას ხელით გაუგზავნა ფული: „უსათუოდ აქეთ უნდა გამოგზავნოთ“-ო. აღბად თითონ მამულიას სტოვებდა, როგორც იყო, — „კომზდრავ“-ად.

შ ე ნ ი შ ნ ვ ა (201): ა. ხოშტარია მაშინ წასული იყო მოსკოვში და თავის სპარსულ „კონცესიას“ ეძებდა.

ამ დროს შემობრძანდა ჩვენი პატივცემული თავმჯდომარე ბნო
იოსებ დადიანი და მორიგ საკითხებს შეუდექით, ისე რომ ბ-ნ გრი-
გოლს, კომიტეტის 15 წევრის ოფიციალურად გახსნილ სხდომისა-
თვის ეს „პროექტი“ დამთავრებულად აღარ წარმოუდგენია. მაგრამ,
შე ვფიქრობ, აი, ამ გამჟღავნებულმა პოლიტიკურმა „გეგმა“-
მაც შეუკეთა ცეცხლი რამიშვილსა და ვეშაპელს, ბატონ გ. ალში-
ბაიას სხვა „ქველობებთან“ ერთად.

შეიძლება, მკითხველმა იფიქროს, რა მოსატანია ასეთი „ჰაერ-
ში ჩამოკიდებულ“ გეგმებზე, მაგრამ, რადგან ჰაერში ტრიალებდა
ასეთი კუთხური სულისკვეთება, ვინდ იქიდანა სჩანს რომ, ათიოდე
წლის შემდეგ რომ გაუქმნდა ჩვენი ოფიციალური საელჩო და ფრან-
გის მთავრობამ შემოგვთავაზა „ოფიციალური კომიტეტის შექმნა
საქართველოსი და ქართველების ინტერესების დასაცავად“; ქ. სა-
თვისტომოს მრავალრიცხოვან კრებაზედ ბ-ნმა აკაკი ჩხენკელმა შე-
მოიტანა ან ა ლ ო ვ ი უ რ ი პროექტი: „უნდა შეიქმნეს «კომიტე-
ტი» 11 პირისაგან“ (ამდენი პარტია და ჯგუფი იყო უკვე მაშინ)
და სიაც წარმოადგინა: ნაც.-დემოკრატებისაგან — სპ. კელია, გრ.
ცხაკაია და გ. გვაზავა; სოც.-დემოკრატებისაგან — ა. ჩხენკელი, სა-
ლაყაია (სხვა აღარ მახსოვს) სოც.-ფედერალისტებისაგან — ს.ფირ-
ცხალავა (სხვა აღარ იყო) სოც.-რევოლუციონერებიდან — ი. გობე-
ჩია (სხვა აღარ იყო); თეთრ-გიორგელთაგან — მ. კელია და სალია.

და როცა უსაყვედურე „ასეთი ალშიბაისებური შერჩევა“, ერთ-
ერთ თათბირზედ, ცოტა დაიბნა და... „სრულიად არ მიფიქრია მაგა-
ზედ, შემთხვევით მოხდა“-ო. და მეორე დიდი ომის დროს ხომ
„ამაღლებულმა“ მიშა კელიამაცა მრეხვა: „ქართლი და სამეგრელო
ქველებურად(?) უნდა შევეერთდეთ და გურულები გავდევნოთ“-ო.
და... მეგრელების მეტი არავინ გაიკარა. — ქრონოლოგიური რიგით!
კ. კობახიძე, ჯღანჯღავა, ა. ქორჭია, ა. ცომაია, მ. ალშიბაია და სხვა.
იმანაც: „შემთხვევით მოხდა“-ო.

და, აი, რა წრეებიდან გვესმოდა ხშირად „უუბელები“: „თქვენ(?),
კუთხურ ინტერესებს იცავთ“-ო.

ასე „გასრულდა ჩვენი ამბავი, ვითა სიზმარი ღამისა“:
„ჭირი იქა, ლხინი აქა!“

ქართული
საქმიანობის
სამსახური

დასკვნა. ასეთი «გამოცდილების» შემდეგ, ქართველოს ოცნება მაინც დამოუკიდებლობაზედ, თუ არა?

თუ დაუკვირდებით მსოფლიოსაგან თანდათან დამამკვიდრებელ სულისკვეთებას, ერთა დამოუკიდებლობის აუცილებლობაზედ;

რომ, არა მარტო ქართველმა ერმა განიცადა უცხო, რუსის ერის სულისა და პრაქტიკის პარტიის მეთაურობა დამოუკიდებლობის დროს, არამედ ქართველმა კომუნისტებმაც იწვინეს იმავე რუსების სუსხი, მაგრამ გამოიწადნენ ბრძოლაში და სახელმწიფოებრივ მართვებში. (და არა მხოლოდ ნგრევაში, უწინდებურად მენშევიკებთან ერთად).

თუ რომ ქართველი ემიგრაცია გაერთიანდება ჯანსაღი ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი იდეის გარშემო (და არა გაცვეთილ პარტიულ „იდეალების“ ირგვლივ) და ხელს გაუწვდის საქართველოშიაც სახელმწიფოებრივად მოაზროვნე ხალხს, გარედან დახმარებით, — მაშინ არავითარ პესიმიზმს ადგილი აღარ ექნება ჩვენი გამარჯვებისათვის.

საქართველოს ათასწლოვანი ისტორია, ქართველი ხალხის ეროვნული სული. — ამის საწინდარია.

საცა უნდა იყვე, საქართველოსა თუ ხიზნობაში ვაფანტული, სამშობლოზე იფიქრე, ქართველო, სამშობლოსათვის იშრომე და იბრუნე, იბრძოლე, რადგან არა მარტო

„ვინცა მოკვდა მეფეთეთვის,*) მათნი სულნი ზეცას რბიან“, როგორც ამბობდნენ ჩვენნი წინაპარნი, არამედ შენც შეგწვევს ძალა, საქართველოს მომავალ ბრწყინვალეებას ერთი ნაპერწკალი მაინც შეჰმატო. — და „აწმყო თუ არა გწყალობს, მომავალი შენია!“

*) მეფე ძველად სამშობლოს სიმბოლო იყო.

K 298.825
3
საქართველოს
ბიბლიოთეკა